

319506

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

7.

2003

2

szám

SZERKESZTŐK

Csizmadia Ervin

Fricz Tamás (ügyvezető szerkesztő)

Kurtán Sándor

Lánczi András

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kende Péter (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Bayer József

Bozóki András

Gombár Csaba

Körösényi András

Kulcsár Kálmán

Lengyel László

Navracsics Tibor

Szabó Márton

Szabó Máté

Tóka Gábor

KONZULENSEK

Angelusz Róbert

Arató András (New York)

Bihari Mihály

Boros László

Böröcz József (New Brunswick, USA)

Georg Brunner (Köln)

Csepeli György

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Faragó Béla (Párizs)

Fábián György

Gerő András

Greskovits Béla

Hajdu Tibor

Hankiss Elemér

Hans-Georg Heinrich (Bécs)

Heller Ágnes

Hülvely István

Ilonszki Gabriella

Andrew C. Janos (Berkeley)

Kende Péter

Kéri László

Kis János

Kovács András

Kovács László Imre

Kukorelli István

Ludassy Mária

Machos Csilla (München)

Molnár Miklós (Genf)

Paczolay Péter

Andreas Pribersky (Bécs)

Rév István

Schlett István

Schmidt Péter

Schöpflin György (London)

Simon János

Stumpf István

Sükösd Miklós

Szabó Ildikó

Szabó Tibor

Szokolczai Árpád (Cork, Írország)

Szalai Erzsébet

Szelényi Iván (Los Angeles)

Szilágyi István -

Szoboszlai György

Tóka Gábor

Tőkés Rudolf (Storrs, USA)

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLÉ

2003

2.

szám

AZ MTA POLITIKATUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA
ÉS AZ MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE
FOLYÓIRATA, XII. ÉVFOLYAM

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Postacím: Budapest, Pf. 694/115
1399

Telefon: 224-6722, vagy 375-9011/201 mellék.

Fax: 224-6725

Honlap: www.mtapti.hu/pol.tud.szemle

e-mail: posze@mtapti.hu

Szerkesztőségi titkár: Balogh Eszter

Olvasószerkesztő: Palkó István

Tervezőtipográfus: Erdélyi Judit

Számítógépes szövegszerkesztés: Volos Bt.

Kiadja az MTA Politikai Tudományok Intézete

1014 Budapest, Országház utca 30.

Postacím: 1399 Budapest, Pf. 694/115

Felelős kiadó az MTA Politikai Tudományok Intézetének igazgatója

ISSN 1216-1438

XII. ÉVFOLYAM / 2003. 2. SZÁM

TANULMÁNYOK

CSIZMADIA ERVIN: Formális és informális politika	5
POKOL BÉLA: A bírói hatalom átpolitizálódásának formái	27
SZABÓ MÁTÉ: Civil társadalom, regionalizmus az EU-ban	51
G. FODOR GÁBOR: A „platóni politikus” (Kísérlet a „jászság” megértésére)	85
PINTÉR RÓBERT: Az internet politikatudományi kutatásának intézményesülése	121

POLITIKAI BOTRÁNYOK

JOHN B. THOMPSON: A politikai botrány. <i>Hatalom és láthatóság a média korában</i>	139
CSÁSZI LAJOS: A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása (<i>A Clinton-Flowers botrány tanulságai</i>)	157
CSIGÓ PÉTER: Identitás és politika. A 2002. évi magyar választási kampány két botránya	173

A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

SZIERTES ARTÚR: A pártok és a parlament átalakulása	207
---	-----

KÖNYVEKRŐL

LAKNER ZOLTÁN: <i>Odakint és idebent (Kiss Endre: Monetarista globalizáció és a magyar rendszerváltás)</i>	221
DÉRER MIKLÓS: <i>Hanyatló hatalom? (Emmanuel Todd: A birodalom után. Tanulmány az amerikai rendszer széteséséről)</i>	227

KÖNYVFIGYELŐ	233
--------------------	-----

ABSTARCTS.....	237
----------------	-----

CONTENTS	243
----------------	-----

TANULMÁNYOK

CSIZMADIA ERVIN

Formális és informális politika

BEVEZETÉS

Az utóbbi időben – sok ok miatt – egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a politika alapkérdései iránt. Ezt az érdeklődést ugyanakkor nem mindig könnyű azonosítani. Amikor például a politikatudomány legkurrensebb kutatási területévé a globalizációs folyamatok, illetve az EU-csatlakozás vizsgálata válik, akkor nem mindig vesszük észre, hogy a globalizáció és az EU-csatlakozás kutatása nem csupán egyes országok, kormányok, pártok technikai értelemben vett adaptivitásáról szól, hanem magának a politikának az alkalmazkodóképességéről. A globális trendekhez való alkalmazkodás a politika egész rendszerét érintő kihívás. De ez a kihívás korántsem csupán azt jelenti, hogy egy adott ország politikai rendszere igyekszik megfelelni egy tőle független külső instancia által támasztott követelményeknek, hanem azt is, hogy megváltozik a politika mibenléte, a politikáról vallott felfogás és szemlélet is.

A politikatudománynak célszerű reagálnia ez utóbbi változásra is. A politika komplex univerzum: egyszerre lehet érdekes számunkra eme univerzum intézményes-formális természete és annak változása, illetve informális szegmense és annak változása. A 21. század elején úgy tetszik, a globális változások magyarázatát csak e két „aluniverzum” együttes elemzésétől, azaz a politika mibenlétének a korábbiaktól gyökeresen eltérő interpretálásától remélhetjük.

Ebben a dolgozatban egy lehetséges politikaértelmezés körvonalazásával találkozhat az olvasó. Az első részben bemutatom ennek az értelmezésnek talán legfőbb kiinduló pontját: a sokdimenziósságot. A második fejezet igyekszik számba venni a for-

mális politika egyedülvalósága mítoszával kapcsolatos – néze-tem szerint – leszűkítő szemléletet, illetve annak okait. A harmadik részben három területen is (az informális intézmények, a nem intézményesített civil társadalmi mozgások, illetve a pártok informális erőforrásai) elemzem a politika informális dimenzióját és ennek jelentőségét a politika egésze szempontjából. A negyedik nagyobb egységben a formális és az informális dimenzió kölcsönhatását, dinamikáját elemzem, illetve az elemzést kibővítem a kelet-közép-európai demokráciák konszolidációja irányába. Végül zárásképpen ismételten rámutatok egy komplexebb politikaszemlélet szükségességére, és megfogalmazom a dolgozat záró következtetéseit.

A POLITIKA SOKDIMENZIÓS TERMÉSZETE

A magyar nyelv nem igazán könnyíti meg a politika iránt érdeklődők dolgát, hiszen nem igazán képes érzékeltetni, hogy a politika mennyire sokdimenziós tevékenység. Politikai tevékenységnek minősül egy adott kormány vagy párt tevékenysége éppen úgy, mint egy polgármesteré vagy – igen gyakran – egy médiaszerkesztőiséé. Az állampolgárok pedig egymás között a legtöbbször politizálnak, ami annyit tesz, hogy „szidják a kormányt” (régebben a rendszert).

A POLITIKAI TEVÉKENYSÉG, MINT LEÍRÁS

Az angol nyelvben meghonosodott s a hazai politikatudományi köznyelvbe átkerült kifejezések látszólag megoldják ezt a problémát, valójában azonban csak kevésbé adnak elégséges magyarázatot a minket foglalkoztató kérdésekre. A leginkább ismert és elterjedt szakfogalom, a politics a politikai cselekvések és cselekvők leírására szolgál. Az elemző, ha a pártok közötti konfliktusokról, koalíciós partnerek közötti villongásokról ír, netán egy adott kormány politikai működését elemzi, a politics logikája szerint teszi ezt. Amennyiben az elemzőt a politikai intézmények világa izgatja, akkor belehelyezkedik a politytípusú megközelítések világába. Végül pedig, ha a cél a szakpolitikai döntéshozatal folyamatának kutatása, akkor erre az elemzőnek a policyszempontú megközelítésmódot és logikát kell segítségül hívnia.

Ezek a megközelítésmódok azonban csak felvetik, de korántsem oldják meg a politikai folyamat komplex jellegének problémáját. A komplexitás ugyanis nem pusztán annyit jelent, hogy rögzítjük a politika fogalmának egymástól elhatárolható alterrénumait. A komplexitás elsősorban azt jelenti, hogy megpróbáljuk meglegelni a politikai folyamatban közvetlenül egymás-

ra ható tényezőket és szereplőket, azaz végső soron a politikai folyamat dinamikáját. A politics–polity–policy „területelhatárolás” statikai alapozást adhat, de alapvetően nem oldja meg az alapproblémát, amely voltaképp minden politikai elemzés kiindulópontja. Hogyan formálódik a politika? Kik alakítják a politikát? Mi a „politikacsinálási” mechanizmusok változásának oka?

Egy sokdimenziós politikaszemléletnek nem pusztán arra a kérdésre kell koncentrálnia, hogy leírja a politika különböző dimenzióit. Példának okáért rendkívül hasznos és fontos tudományterület a közpolitikai intézményrendszer (public policy institute) kutatása. A nemzetközi irodalom időről időre foglalkozik ezen intézményekkel, sőt a közöttük lévő formális és informális kapcsolatokkal is (Hogwood, 1995; Hanf–O’Toole, 1992; Rhodes–Marsh, 1992; Waarden, 1992; Pappi–Henning, 1998; König, 1998). Ritkán találkozunk azonban olyan kísérletekkel, amelyekben a policytípusú megközelítésből választ kapunk arra a kérdésre, hogy miként viszonyul egymáshoz a public policy institute-ok „politikacsinálása” és a politika egyéb ágenseinek politikaformáló tevékenysége. A sokdimenziós politikaértelmezésnek pedig része kellene legyen az is, hogy valamiféle ábrázolását kapjuk annak az útnak vagy „politizálódási mechanizmusnak”, amelynek révén – sok politikai szereplő egymás melletti működéséből – kialakul az a politika, amelyet a politikára figyelő közönség politikaiként azonosítani tud.

A politikai folyamat sokrétűsége

A dimenziók elkülönített leírásán túlmenően tehát a sokdimenziós politikát szereplők és tevékenységek bonyolult szövevényeként és dinamikus rendszereként határozhatjuk meg. Világítsuk meg mindjárt két hazai példával, mire gondolunk.

Első példánk a 2002. évi parlamenti választásokat követő ún. Medgyessy-ügy. A jelenség „simább” értelmezése az lehetne, ha azt mondanánk: a választásokon vesztes ellenzék valamilyen ügyet akart kreálni a győztes oldal miniszterelnöke diszkreditálására: kirobbantotta a D–209-es ügyet. Ez így szimplán a szokásos botránykoreográfia „működése” lenne, s mint tudjuk, a politikai riválisok gyakorta „találnak” botrány kirobbantására alkalmas okot ellenfeleik tevékenységében.

A jelenséget azonban értelmezhetnénk kevésbé „simán”, egy többdimenziós politikaszemlélet felől is. E szemlélet „alkalmazásával” egészen másra vagyunk kíváncsiak, s nem csupán a botránykoreográfiára, hanem arra, hogy a politikaformálás mely rétegeiből indult ki a botrány; milyen formális és informális szereplők vettek részt benne; milyen stratégiákat alkalmaztak az érintettek és így tovább. Könnyen elképzelhető, hogy a

politika ebben a konkrét ügyben egészen más módon, más mechanizmusokon keresztül formálódott, mint egy másik esetben.

Ez a másik példa legyen a közoktatási törvény módosítása. Ha valami, akkor ez szakpolitikai kérdés; egy tervezett törvénymódosítás előtt az oktatási kormányzatnak kötelező megismernie a szakmai szervezetek, érdekképviseltek véleményét. A döntéshozatalban kicsúcsosodó politikát azonban egészen másként és más szereplők formálják, mint az előbbi példában. A polycyszemlélet itt jobban érvényre jut, de nem ez a legfontosabb különbség. Hanem az, hogy maga a politikai döntés formálódik másképp, más jellegzetességek szerint, mint a Medgyessy-ügyben.

A két rövid példának van viszont egy közös tanulsága: nincs egy meghatározott és minden körülmények között kérlelhetetlen logikával érvényesülő politikai folyamat; a folyamat sokszereplős, sokszínű, sokdimenziós. Természetesen ezzel nem azt állítom, hogy velejéig relativizálható és megismerhetetlen, ellenkezőleg: a politika megismerését jó okunk van remélni, ha megfelelően választjuk meg az elemzés pilléreit és támpontjait. Sok politikaelméleti és -értelmezési kísérlet azért jut nem igazán kielégítő következtetésekre, mert nem megfelelőek az elméleti kiindulópontok. A következő részben egy – véleményem szerint – egyoldalú megközelítést igyekszem bemutatni. Nevezük ezt a formális-intézményi megközelítés mítoszának.

A FORMÁLIS-INTÉZMÉNYES POLITIKA EGYEDÜLVALÓSÁGÁNAK MÍTOSZA

Hogy a fenti két példánknál maradjunk: mindkét esetben levonható az a következtetés, hogy szokásszerű demokratikus-intézményes eljárások érvényesültek; Medgyessy Péter miniszterelnök parlamenti vizsgálóbizottság előtt tisztázhatta magát, és az oktatási tárca elképzeléseiről is széles körű, intézményes vita zajlott.

Érvek az intézménycentrikus megközelítés mellett

A legtöbb esetben szinte aggálytalanul az a képzetünk, hogy egy demokratikus rendszerben minden a formális-intézményes politika szférájában dől el. De csakugyan így van-e? Valóban az a helyzet, hogy a demokratikus politika kizárólag intézményes politika?

Először is szeretném hangsúlyozni, hogy milyen értelemben használok az alcímben jelzett mítosz kifejezést. Természetesen nem etnológiai-antropológiai értelemben, hanem egy, a demokrácia mibenlétéről folyó vitához kapcsolódva. E vita nagyjából

két álláspont körül összpontosul: a demokrácia normatív, illetve intézményes elmélete körül. Normatívnak nevezem azt az álláspontot (Sartori, 1999), amely szerint egy demokrácia mindig értékeket és normákat ír elő és testesít meg; intézményesnek pedig azt a nézetet (lásd például Belohradsky, 1994:263), amely szerint bármekkora is a „puhább”, kulturális stb. tényezők jelentősége, a demokrácia elsősorban mégiscsak egy intézményes-procedurális rendszer. Mítosznak azt a túlhajtott álláspontot tekintem, amely szerint a demokráciát kizárólag formális-intézményes politikaként értelmezhetjük.

Ennek a nézőpontnak van egy történeti és egy viszonylag friss támasza. Történeti értelemben véve a politikai folyamatok igen jól azonosíthatóak. Gondoljunk csak a legismertebb történelem-interpretációs narratívákra, ha tetszik: történelemkönyvekre, amelyekben a történeti folyamatok mindig az esemény-intézmény logikájában vannak elmesélve; a jól azonosítható szereplők között valamilyen konfliktus dül, amely az egyik oldal győzelmével végződik, s egyben intézményalapítással jár. Thomas Kuhn éppen ezzel a szemlélettel vitatkozva fogalmazta meg, hogy egy-egy kort a saját rivális tudományos nézeteiből, nem pedig az utólagos győztes (és „tudományalapító”) logikájából kellene elmesélnünk, de az általa (és persze még sokak által) igényelt nézőpont igencsak időigényes. A történelem visszamenőleges benépesítése valódi riválisokkal, alternatívákkal, komoly teoretikus vitákkal, formális struktúrákká össze nem álló informális (de nagyon is fontos) szerveződésekkel, egyszerűen lehetetlen. Gondolkodási hagyományunk formális-intézményes elemekből épül, s mélyen el kellene gondolkodnunk, ha ezt az építményt újra akarnánk alapozni.

De van egy frissebb támaszunk is, mégpedig maga az 1989–1990. évi átmenet. Az átmenet uralkodó teóriája a tranzitológia, amelynek fő mondanivalója az volt, hogy a kelet-közép-európai országoknak adaptálniuk kell a nyugati intézményrendszert (Greven, 1995; Öffe, 1994; Tőkés, 1999; Rüb, 1999). A rendkívül gazdag tranzitológiai irodalom egyben az institucionalista irányzatok reneszánszát is hozta (Schmitter, 1994; Linz–Stepan, 1996; Pridham, 2001; Merkel–Croissant, 2000), ami persze nem is csoda, hiszen az új kelet-közép-európai demokráciák intézményes működési rendjének leírása valóban alapvető feladat volt, különösen az államszocializmusra jellemző patronázsselvek működése után (Csanádi, 1995; Czako–Sík, 1996; Willerton, 1987).

A demokrácia kiépülésének időszakában, mondhatni, alapvető fontossággal bírt a nyugati intézményrendszer alapelemeinek hasznosítása. Mindenfajta későbbi továbbfejlődés feltétele volt a demokratikus intézmények bevezetését lehetővé tevő jogi környezet létrehozatala még az államszocializmus utolsó évében. A „törvényes”, „önkorlátozó” rendszerváltás azért is va-

lósulhatott meg, mert az új intézmények létrejöttét nem csupán a rendszerváltó elitek és a nyugati országok akarták, hanem maga a néhai állampárt is.

Az informalitás, mint „defektus”-szemlélet

A formális-intézményes környezet kialakulása (amely nélkül nem indulhatott volna meg a demokratikus fejlődés) azonban nem azonosítható magával a demokratikus politikával. Amikor demokratikus politikáról beszélünk, másra és többre kell gondolnunk, nem pusztán intézményekre. Nem mindegy ugyanakkor, hogy milyen megítéléssel gondolunk erre a „másra”. Merkel és Croissant például (2000:41) megkülönbözteti a stabilitás és a konszolidáció fogalmát, amikor azt mondja: az illiberális demokráciákban (s ezek között jó néhány kelet-közép-európai demokrácia is megtalálható) a döntéshozatal nem a formális intézményekben, hanem azokon kívül zajlik. Az informális eljárások behatolásával a formális intézményekbe ugyan viszonylagos stabilitás érhető el, de a mindenütt fellépő informalitás nehezíti a kelet-közép-európai demokráciák konszolidációját.

Merkel és Croissant egyenesen defektes demokráciatípusról beszél, s ebben a kategóriában nyilvánvalóan megtestesül az átmenet óta eltelt évek tapasztalata az, hogy Kelet-Közép-Európában sem sikerült a nyugatiakkal teljesen megegyező intézményes demokráciákat teremteni. Az általuk felállított demokráciakritériumok szerint az új (defektes, illiberális) demokráciák egyiket-másikat képtelenek teljesíteni.

Az egész gondolatmenet lényege azonban az, hogy a demokrácia eredendően csak liberális lehet, amelynek fő elve az alkotmányosság (Merkel–Croissant, 2000:35–36). Az informális eljárások elszaporodása az alkotmányos intézményeket fenyegeti, s mivel a liberális alkotmányosság a demokrácia veleje, a demokráciát is.

Az informalitás „megértő” elmélete és a „rezsimhiány”

Vannak persze ezzel homlokegyenest szembenálló nézetek is. Ágh Attila például egyenesen úgy fogalmaz, hogy egy olyan ország számára, mint Magyarország egy EU-csatlakozási folyamatban nem csupán a formális-intézményi alkalmazkodás hardfeltételei a fontosak (ezekben viszonylag jól állunk), hanem a mezo- és mikropolitikai alkalmazkodás informális softfeltételei is (Ágh, 2002:156). S egy másik írásában ő fogalmazza meg azt is: „A demokratikus átmenet fő tartalma az intézményépítés, az alapvető intézmények kialakulása, míg a demokratikus konszolidáció időszakában jön igazán létre és válik tömegessé a

demokratikus politikai kultúra, s épül ki – ezzel együtt – a civil társadalom bonyolult szerkezete.” (Ágh, 2001:30).

A problémát a szerző véleményéhez képest ugyan bonyolultabbnak látom (hiszen nem gondolom, hogy a „soft”-feltételek bizonyos időszakokban „pihentethetők”, másokban ellenben megelevenednek), abban azonban feltétlen egyetértek Ágh Attilával, hogy az informális politika nem ab ovo rombolja a demokratikus politikát és a liberális-demokratikus alkotmányosságot.

Merkel és Croissant abban téved, hogy – posztulálva a liberális demokrácia, mint egyedüli valódi demokrácia modelljét – nem veszi észre, hogy az intézményen kívüli megoldások nagy száma nem a demokratikus intézmények lerombolásának, hanem megerősítésének szándékával történik.

Az átmenetek ugyanis szerte Kelet-Közép-Európában, s így Magyarországon is, megteremtették a demokratikus intézményeket, de nem hozták létre automatikusan a demokratikus rezsimet. Ha a politika formális-intézményes szemléletét túlfeszítjük, semmit nem mondunk a rezsimről, illetve – talán szándékunktól függetlenül – azonosítjuk azt az intézményrendszerrel. Holott a kettő nem azonos (O'Donnell, 1998:9). Az intézmények mitizált megközelítése terhesnek, diszfunkcionálisnak tekintti a konfliktusokat, pontosabban a konfliktusokat elválasztja a rezsimteremtés követelményrendszerétől – vagy magának a legitimitásnak a kérdésétől. Ferrero ismert kifejezését némileg újraértelmezve: a magyar átmenet elmúlt több mint egy évtizedét végigkíséri a prelegitimitás fogalma, ami egyben pontos tünete annak, hogy demokratikus intézményeket sikerült, demokratikus rendszert ellenben még nem sikerült teremteni (Vö.: Ferrero, 2001:166).

Iménti fejtegetéseimet úgy összegezhetjük tehát, hogy az intézményes politika, mint magyarázat egyáltalában nem meríti ki a politika fogalmának teljességét. A politikai intézményekben, intézményesedni kívánó prepolitikai és társadalmi szerveződésekben éppúgy formálódik, mint a látszatra áttekinthetetlen, hagyományos intézményekké válni nem kívánó hálózatokban. Természetesen nem vitathatjuk, hogy a politikai döntések végső meghozatalának kitüntetett formális-intézményes szereplői vannak. Ilyenek például a kormányok, amelyek szuverenitása belföldön még mindig megfellebbezhetetlen, miközben nemzetközileg csökken (Smith, 1998; Radcliffe, 1991). Vagy ide sorolhatjuk a pártokat is, amelyek mindenki másnál erőteljesebben képesek a politikai viszonyok és konfliktusmegoldó folyamatok mintájának kikristályosítására (Vö.: Enyedi, 1998:6). Nyilvánvaló, hogy kormányok és pártok nélkül nem végezhető el a demokrácia konszolidálása. De azt is látnunk kell, hogy egyoldalúság lenne, ha a politikai folyamatokat csak kormányzati vagy pártdimenzióban elemeznénk.

Eljutottunk újabb felvetésünkhöz, amelynek lényege: a politika nem csupán formális, hanem informális dimenzióban is zajlik. Célunk most az lesz, hogy azonosítsuk ezeket az informális dimenziókat.

AZ INFORMÁLIS POLITIKA KÖZEGEI

Akármennyire is szeretnénk, hogy a politika csak a formális-intézményes politika szférájában zajlódjék, ez nincs így sem a nyugati demokráciákban, sem Magyarországon. Már a fentiekben rámutattunk egy lehetséges magyarázatra az informális politika létjogosultságát illetően. Nevezetesen a formális intézmények és a rezsim közötti fogalmi és tartalmi ambivalenciára. Ezzel azonban még korántsem merítettük ki a magyarázatot. A formális politika mellett az informális politika emancipálódása és erőteljes hatóképessége összefügg a politikai pluralizmus természetével és a politika versenyelvűségével.

A plurális verseny hatása az informalitásra

Tételezzük fel, hogy egy rendszerváltó országban a politikai elit a rendszerváltás idején egységes az intézmények bevezetésében. Ez nagyon is könnyen elképzelhető, habár hozzá kell tennünk, hogy az új jogintézmények bevezetésénél is nagyobb a konszenzus a régi intézmények eltüntetésében. Az intézmények létrehozásában megmutatkozó viszonylagos egység azonban mit sem mond számunkra akkor, ha a politikát nem állapotként, hanem folyamatként értelmezzük. Gondoljunk csak arra, hogy a relatív egységes elit egyik része kormányzati pozícióba kerül, a másik pedig ellenzékben marad. Innentől kezdve egy plurális versenyelvű szerkezet szabályai kezdenének érvényesülni – ha léteznének és elfogadottak volnának ezek a szabályok. Csak-hogy rendszerváltó országunknak példánkban épp az a sajátossága, hogy a rivális feleknek menet közben kellene megteremteniük ezeket a szabályokat. Ha mindenki megelégszik a formális, épphogy létrehozott intézmények használatával, a politika megmerevedik. A létrejött jogintézmények nem garantálnak elegendő erőforrást, és különösen nem garantálják, hogy a verseny feltételei menet közben ne módosuljanak.

Egyáltalán nem véletlen, hogy Magyarországon egyik politikai elit sem volt elégedett helyzetével közvetlenül a rendszerváltás után, az első parlamenti ciklusban. Az MDF vezette koalíció nem tartotta elegendőnek formális hatalmát, és informális többletforrásokat szeretett volna felhalmozni.

Az SZDSZ és az MSZP elfogadta ugyan a többség formális feljogosítottságát, de szintén megpróbálkozott a politika informá-

lis kiegészítésével, például a Demokratikus Charta keretében. Mivel a pártok nem passzív, hanem nagyon is aktív politikai aktorok, tudomásul kell vennünk, hogy az aktivitás a létező „hivatalos” intézmények rendeltetésszerű használata mellett legalább ilyen súllyal jelent informális tevékenységet is. O'Donnell az intézmények egyik ismérveként említi, hogy stabilizálják a szereplőket: „Az intézményi vezetők és képviselőik bizonyos meghatározott magatartásformákat várnak azoktól a szereplőktől, akikkel remélhetően kölcsönös kapcsolataik során találkoznunk fognak.” (O'Donnell, 1998:10). Kicsit korábban ugyanő az intézményeket az emberi interakció szabályozott formáiként határozza meg, melyek „a társadalmi szereplők által ismertek, gyakoroltak és elfogadottak (bár nem feltétlenül megkövetelték)” (uo. 9.).

De mi van abban az esetben, ha egy átmenet után még nincsenek kidolgozva az emberi (politikai) interakció szabályozott formái, és mind a kormány-, mind pedig az ellenzéki oldal felhatalmazást érez arra, hogy a követendő szabályokat maga dolgozza ki?

Azt állítom tehát, hogy az informális politika erősen következik magából az átmenet természetéből, az elitek egységének átmenetiségéből, illetve a gyorsan kialakuló pártverseny követelményeiből. Ugyanakkor természetesen az informalitásnak is vannak szintjei. Vannak informális politikai eljárások, metódusok, amelyekkel valamennyi politikai aktor él, és vannak olyanok, amelyekkel nem mindenki tud vagy akar élni.

Az informalitás közös elemei

Lássuk először azokat, amelyek kivétel nélkül mindenkre vonatkoznak. Vegyük a választók párthoz kötését. A klasszikus nyugati példákban a pártok hagyományosan a társadalmi törésvonalak mentén kötik magukhoz a választókat (Lipset-Rokkan, 1967; Enyedi, 1998:27). Nyugat-Európában a pártok identitás-alapon kötik (vagy legalábbis kötötték) magukhoz a választókat. Ahol viszont – mint Magyarországon – bizonytalan az állampolgárok identitása, ott a pártoknak identitásteremtő funkciójuk is van. Az identitáspolitiká – véli Enyedi Zsolt – pontosan azért válik központi kérdéssé a '90-es évek második felére, mert „a választók feletti ellenőrzés a magyar pártrendszer leggyengébb pontja” (Enyedi, 1998:27). Enyedi voltaképp a politika konstruálásáról beszél egy olyan helyzetben, amikor a törésvonal-típusú pártválasztás nem tekinthető meghatározónak. Nem jut el azonban odáig, hogy az identitások megerősítését serkentő pártpolitika eredendően tartalmaz informális elemeket, már csak azért is, mert hiányzik a formális pártkötődéseket lehetővé tevő társadalmi struktúra. Egy japán kutató, Hirata Takesi

fogalmazza ezt meg a legplasztikusabban: a valamilyen formában azért létező társadalmi törésvonalakat nem formális, hanem informális közösségek kötik a párthoz (Takesi, 2000:83).

Ez egy újabb fontos adalék a politika informális dimenziója értelmezéséhez. Egyfelől azt láttuk, hogy a pártelitek maguk igyekeznek versenyfeltételeik javításával, mégpedig azáltal, hogy informális politikai eszközöket vesznek igénybe. Másfelől rá is vannak utalva, hogy „kikristályosítják” az informális szférát, lévén a magyar pártosodás nem nagy társadalmi törésvonalak mentén jött létre. Körösényi András (Körösényi, 1996b) ugyan megpróbálta kimutatni ezen törésvonalak (vallás, város-vidék, nómenklátúra) létezését, mégis inkább arról beszélhetünk, hogy a pártok elsősorban az informális mobilizáció eszközeivel kénytelenek élni.

AZ INFORMALITÁS HÁROM SPECIFIKUS ESETE

Új institucionalizmus

A politikatudomány az elmúlt években igen élénken fordult a demokrácia informális intézményei felé. Hans-Joachim Lauth – miközben megállapítja, hogy a politikatudomány számára egyre fontosabb projektről van szó – a hagyományos institucionalista és a neoinstitutionalista irányzat eltérését abban látja, hogy míg az előbbi iskola az intézményeket az állam alkotóelemeinek tekintette, addig az utóbbi számára az intézmények mint normák és minták funkcionálnak, amelyek formálják a viselkedést, strukturálják a társadalmi cselekvést, növelik a biztonságot, hogy az állampolgárok ki tudják számítani társaik viselkedését (Lauth, 2000:23). „Míg a formális intézményekért – folytatja Lauth – az állam kezekszik, és állami szankciók sújtják a rosszul működő intézményeket; az informális intézmények kizárólag saját működésükre és hatékonyságukra alapozódnak.” (uo. 24.).

Lauth nem hagy kétséget afelől, hogy az informalitás nem jelent defektust, sokkal inkább a politikának a bevezetőben jelzett újjáalakulásával függ össze. Ennek az újjáalakulásnak fontos eleme, hogy a korábban mindenhatónak vélt állami intézményekkel szemben Nyugat-Európában a '90-es évek eleje óta zajlik a társadalom emancipációja (Mazzoleni-Schultz, 2002). Dalton önmozgósító állampolgárokról beszél, Ágh pedig azt állítja, hogy a társadalmi tőke fogalma egyre inkább informális intézményekhez kötődik (Ágh, 2001:36).

Magyarország esetében ennek az informális társadalmi dimenzióknak az értelmezését nehezíti a rendszerváltás lefolyását övező elméleti dogma, amely úgy szól, hogy a politikát a pártok, illetve a formális intézmények egyéb szereplői végzik, a civil

társadalom hozzájuk képest alárendelt, másodlagos jelentőségű szereplő. Nagyon érdekes, hogy miközben az „állami szférában”, ahova lényegében a pártok is tartoznak (vö.: Katz–Mair, 2001), elismerődik a hálózatosodás, az informális kapcsolatok fontossága, a társadalmi szféra hálózati kapacitása és a politika szerepének vizsgálata mindmáig várat magára.

Pártok és informalitás

Ami a pártok informális erőforrásait illeti, célszerű abból kiindulnunk, hogy mivel a pártok élő organizmusok, számos működési diszfunkciót (amelyet a hierarchikus politikai-adminisztratív rendszer idéz elő) csak „relációs hálózatok” segítségével tudnak áthidalni (Appleton, 1988:28; Schwartz, 1994).

A pártok változásait elemző irodalom például már régen felhívta arra a jelenségre, hogy különbség van a társadalmilag-szervezetileg beágyazódott és a szervezetileg flexibilisebb pártok adaptációs készsége között. Hunneus például Helmuth Kohl sikerének egyik fő tényezőjeként jól kiválogatott személyes networkjeit említi (Hunneus, 1996:437), amihez hozzátehetjük: a személyes networkök kiépítése a szervezeti versenyhátrány kompenzálására szolgált. A '70-es évektől kezdődően megerősödött új establishmentpártok (Spanyol Szocialista Párt, CDU, Francia Szocialista Párt) esetében megfigyelhető, hogy az egy személyi vezető előtérbe kerülése a hagyományos szervezeti tőke hiányából, azaz egy alternatív kompetíciós stratégia szükségességéből fakad (Wilson, 1994:280; Berman, 1997:111; Kitschelt, 1992, 1994; Csizmadia, 2001b).

Ma már nem különösebben érdekes, hogy Felipe Gonzalez a kis baloldali pártok bekebelezésével tudott nagy, kormányképes baloldali pártot létrehozni (Wilson, 1994:277), és ezt az utat járta be Aznar Spanyol Néppártja is (Giró-Szász, 2002). A magyar közvélemény számára a Fidesz erőösszpontosítása és klientúraépítése olyan evidencia, ami mögé nem is illik odanézni.

Imént jelzett tanulmányomban (Csizmadia, 2001b:47–51) igyekeztem elméleti választ adni a Fidesz által meghonosodott „hálózati politika” kérdéseire. Most csupán azt a szempontot emelem ki, hogy a Fidesz 1990 után kifejezetten gyengén intézményesedett párt volt, politikai túlélése múltott azon, milyen alternatív stratégiát talál ki saját intézményesítésére. Ennek korai elemeként írhatjuk le az agytrösztök tudatos megszervezését (Csizmadia, 1998b), majd – a kormányzás időszakában – a politikai identitásformálásnak az MSZP-étől merőben eltérő módszereit (Csizmadia, 1999a:64–65). A kulturális identitásformálás informális dimenzióiról Lauth is említést tesz (Lauth, 2000:23; lásd még Hall–Taylor, 1996). A Fidesz versenyképesége növelése érdekében tudatosan nem a hagyományos szerve-

zeti beágyazódás növelésének útját választotta, hanem az egy-
személyi vezető körüli networkök kiépítésének – Európában jól
ismert – módját. Ha mindezt nem akarjuk egyúttal értékelni, sőt
valamilyen sajátos hevülettel el is ítélni, akkor csak annyit
mondhatunk: a politikatudomány számára nem ismeretlen je-
lenségről van szó (lásd például Seisselberg, 1996). A nagy hatal-
mú pártvezér, aki a politikai szerepvállalás előtt a gazdasági-
társadalmi életben már kiépítette hadállásait, és azután azokat
konvertálja a politikában, a nyugati pártpolitika ismert feno-
ménje. Berlusconi sikerét két körülmény alapozta meg Olaszor-
szágban. Az egyik: Berlusconi és mozgalma talán az első volt,
amely ráértett arra, hogy a modernitásban még oly fontos, de a
modernitás végére kivesző társadalmi tekintélyeket az elektro-
nikus média által pótolni vagy inkább szimulálni lehet. Média-
birodalma nem pusztán információs, de tekintélymonopóliumot
is biztosított számára (Seisselberg, 1996:720). A másik: Berlus-
coni 1994-ben még nem volt a politikai osztály része. Az üzleti
és társadalmi életben hozzá tapadó „győztes típus” imázsát
nagyértékben rontotta első kormányfői működése (uo. 735.).

A Berlusconi-jelenségről (és más nyugati, ún. radikális jobb-
oldali mozgalmakról) szóló elemzések legfőbb tanulsága azon-
ban az, hogy a személyiségközpontú, az informális politika
networkjeire nagymértékben építő pártok megjelenését és mű-
ködését nem a múlt, hanem a jövő felől tárgyalja. Seisselberg
szerint a Berlusconi-féle Forza Italia a leglátványosabb kifeje-
ződése a politika változásának a posztindusztriális modern kor-
ban (uo. 738.). Elemzésében arra is utal a szerző, hogy ezt a jö-
vő felőli meghatározottságot az is alátámasztja, hogy a Forza
Italia baloldali riválisa (az Olajfa Baloldali Szövetség) szintén
sok elemet felhasznált a jobboldal által meghonosított szemé-
lyiségcentrikus és szimbolikus politikából (uo. 737.).

Kifejezetten érdekes tudományos kérdés, hogy Magyarorszá-
gon miért maradt el eddig a jobboldali „új politikának” ez a jö-
vő felőli elemzése. Holott itt célszerű lenne elvégezni egy viz-
gálatot a baloldal szervezetközpontú és a jobboldal
networkközpontú versenypozíciójának összehasonlításáról. Egy
ilyen vizsgálatban először is evidenciának kellene tekinteni,
hogy a magyar pártok természetesen nem a múlthoz igyekeznek
identifikálni magukat, hanem a jövő Európájához, csak termé-
szetesen – múltjukból, hagyományaikból, értékeikből, szerveze-
ti beágyazottságukból adódóan – más és más módon. Ami nem
jelentí azt, hogy a baloldal ne használná az informális
networkokban rejlő lehetőségeket, a jobboldal pedig lemondana
a szervezeti megerősödéssről. A 2002. évi választások éppen azt
mutatják, hogy a baloldal erősebben épített arra, amiben koráb-
ban a jobboldal volt lényegesen erősebb (személyi és szimboli-
kus politika), míg a jobboldal a választások elvesztése után
szervezeti újraorientálódásra tett kísérletet.

Informális társadalmi dimenzió

Ami pedig az informális társadalmi képződményeket illeti, mint mondtam, ez a szféra még mindig „áldozata” a rendszerváltás során kialakuló elméleti megközelítéseknek. A '90-es évek nagy amerikai és nyugat-európai tudományos eredményei e tekintetben nem nagyon ingatták meg az uralkodó hazai megközelítést: Manuel Castells *The Network Society* című könyve Magyarországon nem jelentett akkora szellemi izgalmat, mint az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európában. Általában véve is azt mondhatjuk, hogy a hazai politikatudomány nem igazán tudott szakosodni a hálózatelmélet mentén, bár az utóbbi időben nagyon ígéretes kísérleteket láthatunk ezen a területen (Utasi, 2002; Csíste, 2001). Az elmúlt években bizonyosan elmaradt azonban a társadalmi hálózatok politikai jelentőségének feltérképezése, s mintha ma is úgy tünne, hogy a politika és a társadalom egymással mereven szemben álló fogalmak lennének. Holott épp az ellenkezője az igaz: a formális politikát nem értjük meg az informális politikai intézmények és szerveződések vizsgálata nélkül.

A FORMÁLIS ÉS AZ INFORMÁLIS POLITIKA EGYMÁSRA HATÁSA ÉS A DEMOKRÁCIA KONSZOLIDÁCIÓJA

A kölcsönhatás fogalmának értelmezése

Az intézményes-formális és az informális politika egymásra hatásának feltárása rendkívül bonyolult feladat. Jelen pillanatban nem is rendelkezünk megfelelő elemzési apparátussal hozzá. Kiindulásképpen azonban leszögezhetjük: a két szféra nem egymástól mereven elzárt független terület, hanem a formális-intézményes politikát úgy kell elképzelnünk, hogy az eredendően tartalmaz informális elemeket is, és viszont, az informális politikában mindig ott rejlik az intézményesedési szándék.

Természetesen formális és informális politikai intézmények és mozgalmak párhuzamosan is léteznek egymás mellett. A kölcsönhatás ebben az esetben pontosan kimutatható. Ahhoz, hogy a kölcsönhatás természetéről többet tudjunk meg, térjünk vissza egy korábbi példánkhoz: az átmenet, a rendszerváltás folyamatának értelmezéséhez.

Azt mondtuk korábban, hogy a rendszerváltás elitje a formális-intézményes szféra létrehozására koncentrált, s ez a megállapítás egyértelműen megfelel a valóságnak. Maga az átmenet folyamata azonban nem pusztán formális-intézményesített elitmagatartásokra épült. Az államszocialista késő kádári diktatúra jellemzője ugyanis éppen a formális és az informális politika összefonódása és kölcsönhatása. A hivatalos állami és

pártpolitika az 1980-as évek második felében egyre kevesebb formális-intézményes erőforrással rendelkezett. A '80-as évek diszkurzív diktatúrája (Csizmadia, 2001a) felértékelte a formális-intézményi pozíciókkal nem rendelkező eliteket, amelyek rendkívül erőteljes informális tőkével rendelkeztek. E nélkül az informális tőkemaximalizálás nélkül lehetetlen lett volna a rendszerváltás demokratikus intézményeinek megteremtése. A késő Kádár-kor formális intézményi rendje elégtelen kiindulópont lett volna az átmenet sikeres lebonyolításához (Lauth, 2000:44).

Az informális hatalommal, befolyással rendelkező ellenelittek állandó kölcsönhatásban voltak a fogyatkozó formális hatalommal bíró állampárti elittel. A felhalmozott informális tőkéről és informális intézményekből (is) lettek a rendszerváltás reprezentatív, jogállami intézményei.

A formális és informális politika kölcsönhatásának példái természetesen a demokratikus átmenet után is megtalálhatóak. Korábban láttuk azokat az ellenérveket, amelyek arra vonatkoznak, hogy az informális politika veszélyezteti a demokratikus alkotmányosságot. Felvetettünk két lehetséges okot az informalitás létezésére: a plurális verseny és a rezsimeremtés követelményét. Most azzal bővíthetjük az elemzést, hogy felhívjuk a figyelmet a változás állandó jelenlétére a politikában. A formális-intézményes szemlélet elsősorban a jogállami intézmények állandóságát, változatlanságát hangsúlyozza, ugyanakkor kevésbé érzékeny a szereplők változtatás iránti igényére.

A változtatási szándék nem feltétlenül az intézményekre irányul, s bár (éppen a rezsimeremtés igényével) érintheti azokat, inkább a politikai verseny természetének kedvező befolyásolására törekszik. Ha egy párt (politikai irányzat) meg kívánja változtatni a verseny jellegét, ha egy ellenzéki párt kormányra kíván kerülni, ha egy kormányzó párt tartósan meg kívánja őrizni a kormányzati hatalmat, vagy akár ha egy párton belül új konfigurációt szeretnének elérni, formális eljárásokon keresztül erre csekély az esély, szükség van informális politikai tőke igénybevételére. A változás sikere múlhat azon, hogy az informális szereplők képesek-e riválisaivá válni a formális struktúrának, hogy aztán – szerencsés esetben – az informális politikai szereplők egy új formális rendet hozzanak létre.

Az informalitás nagyon erős politikai jelenléte nélkül nem válnának értelmezhetővé olyan jelenségek, mint például a közéleti agenda meghatározása (Tóth-Török, 2002; Baumgartner-Jones, 1993; Dearnig-Rogers, 1996), a politikai botrányok kihozzabbanása (Thompson, 2000; Williams, 1995; Garment, 1992) vagy például az informális értelmiségi csoportok politikai szerepvállalása (Kadushin, 1976; Knoke, 1991).

A kölcsönhatás talán legizgalmasabb kérdése, hogy egyenrangú felek mozgásáról van-e szó, avagy ellenkezőleg: az infor-

zás különlegesen erős reflektív viszonyt és technikákat igényel kormányzók és kormányzottak között. Pusztán a hagyományos-formális intézményekkel ma már nem lehet megoldani országos szintű döntéshozatali feladatokat.

2. Kormányzat és/vagy kormányzás. A társadalom informális mozgásai erősen hatnak a kormány szerepéről, a „jó kormányzás” ismérveiről kialakított felfogásra is. A hagyományos kormányzat két irányban is (a gazdaság szereplőit és a civil társadalmakat illetően) átalakul, és inkább nevezhető kormányzásnak. A gazdaság és a társadalom sokszereplős tagolt jellegéből következően többféle kormányzástechnikai viselkedés- és kezelésmód jön létre (Ágh, 2002:165–66). A kormányzás komplex fogalma ma éppúgy jelenti a formális intézmények használatát, mint a tagolt civil társadalom szervezeteinek elősegítését. A kormányzattól a kormányzásra való áttérés épp azt a változási igényt fejezi ki, hogy a demokrácia formális-intézményi alapjai mellett szükség van a demokrácia társadalmi szerkezetének kialakítására is. Robert Putnamot (Putnam, 1993) ismertette Ágh úgy fogalmaz: „Maga a kormányzás éppenséggel az informális vagy alig formalizált hálózatok általi szabályozást jelenti, amelynek alapszinten a civil közösségek a főszereplői.” (Ágh, 2002:207). Szemben azzal a korábbi felfogással, hogy a kormányzat egy folyamatvezérlő testület, ma a kormányzás hálózatainak kialakulása játszódik le. De ez a változás azért következhet be, mert van egy informális-hálózati szférája is a demokráciának, amelyet nem lehet negligálni, sőt amelyre kifejezetten ráépül a kormányzás új felfogása.
3. A pártok döntéshozatala. A pártok döntéshozatalában ugyancsak jelen vannak formális és informális elemek. Az például, hogy ki legyen egy adott párt kampánymenedzsere, milyen pénzügyi forrásokat használjanak fel az állami költségvetési támogatáson kívül, nem vezethető le formális struktúrákból, például a választott döntéshozók akaratából. A pártok döntéshozatalában keverednek a megválasztott és az informálisan kiválasztott szereplők által kilobbizott döntések. Különösen pártelnökök vagy miniszterelnökök környezetében jelennek meg a formális hatalommal nem, ám informális befolyással annál inkább rendelkező személyek. A klientúraépítés vagy a politikai patronázs (Körösenyi, 1996a) jól ismert összetevői a pártok működési sajátosságainak. Az informális tőke gazdagsága alapvetően növelheti a pártok versenyképességét, míg hiánya kiapasztthatja egyes pártok innovatív forrásait. Az a párt, amely olykor formális döntéshozó testületei rovására előnyben részesít informális szerveződéseket, komplexebben és főként hatékonyabban tud részt venni a versenyben, mint az, amelyiknek hiányos az informális kapacitása. Külön is megemlíthető, hogy tévedés az informalitás és a kor-

rupció azonosítása. Az informális politika a döntéshozatal nehézkés (olykor eredménytelen) mechanizmusainak korrekciója, a versenyképesség hálózati erőforrásainak előállítás.

Professzionális és értelmiségi politika

Külön kell beszélnünk formális és informális politika kölcsönhatásáról a politika művelőinek vonatkozásában. A politikát formálisan professzionális politikusok, informálisan ellenben értelmiségiek működtetik. Hibásak azok az elképzelések, amelyek szerint a politika kizárólag köz- vagy szakpolitika, netán a bürokrácia uralma. A policy mint politika a politikai cselekvés egyik, de korántsem egyetlen vetülete. A szakpolitikus szakpolitikai szempontokat mérlegel, döntéseket hoz, működteti a demokratikus intézményrendszert, de nem képes a közbeszéd tematizálására, az agenda befolyásolására és így tovább. A politika profi szereplői körül igen gazdag háttérszféra működik, amelybe gazdasági, kulturális és szellemi elitek tömörülnek. Ők azok, akik meghatározzák az ún. mainstreamgondolkodást (Körösi, 1996c), vagy másképpen: értékelési mechanizmusokat termelnek. Az értékelési mechanizmusok a politika nem politikai eredetű, mégis alapvetően fontos elemei. Ezeket jóval nehezebb módosítani, mint választói preferenciákat, lévén nem pusztán aktuálpolitikai erőviszonyokat, hanem hagyományokat, folytonosságelemeket is magukban foglalnak. Az a párt, amelynek értelmiségi környezete képes dominálni és kontrollálni az értékelések érvényességét, jelentős szuverenitású szereplője a politikának.

Ez utóbbi az informális értelmiségi tevékenység egyik legfontosabb sajátossága, hiszen a mainstreamgondolkodás kereteinek meghatározására való befolyás akár „felülírhatja” a választók körében kimutatható befolyást. Ilyen értelemben beszélhetünk a politika két szintjéről: a pártpolitikáról és a politikai gondolkodás közszférájáról (Csizmadia, 2003b), illetve a politikai versenyképesség többdimenzióosságáról. Egyáltalán nem bizonyos, hogy a professzionális-formális versenyképesség tartós kormányzati pozíciót is jelent, ha az nem társul egy jelentős közéleti-informális versenyképességgel.

Kormánypártiság és ellenzékiiség

Az alapvető politikai szerepek (kormánypárti-ellenzéki) „eljárása” egyaránt tartalmaz formális és informális elemeket. Ha a formális folyamatokat vizsgáljuk, természetesen az azonos oldalon állók közötti lojalitásra, szolidaritásra, együttműködésre, illetve az ellentábor képviselőivel való konfliktusok példáira

bukkanunk. Az azonos oldalon állók közötti kapcsolatok többnyire, de nem mindig formálisak-intézményesek, az ellentáborral való kontaktus többnyire, de nem mindig informális és személyes. Az előbbire példák a koalíciós szerveződések, illetve a felek által létrehozott koalíciós egyeztető fórumok; az utóbbiakra a nyilvánosság elől rejtve maradó különtalálkozók.

A külvilág előtt rejtve maradó „belső” törésvonalak nagyon is lényeges forrásai egy adott kormány- vagy éppen ellenzéki párt működésének. Teljesen elképzelhetetlen és kontraproduktív a „homogén” párt, azaz a pártok működése többszörösen tagolt. Olykor a kormánypártok kisebb-nagyobb mértékben „külső” (ellenzéki) szövetségeseket keresnek, ezzel próbálván úrrá lenni saját „belső” inhomogenitásukon. A politikai riválisok közötti informális hálók tehát nem véletlenek és esetlegesek, hanem strukturálisak: megakadályozzák a pártrendszer teljes befagyását, s nem utolsósorban biztosítják a politikai konszenzusok megkötésének minimálfeltételeit. Ha ezek az informális – a kormánypárti–ellenzéki szerepet átmetsző – hálózatok nem léteznének, a politikai verseny akadálytalanul „totalizálna”, ami súlyos veszélyt jelentene a demokrácia stabilitására.

A kölcsönhatás haszna és a demokrácia konszolidálása

A fenti elemzés alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az informális politika nem defektus, negatív, hanem a politika – bevezetőben jelzett – egyik aluniverzumának természetes működése. Nem igaz az az ellenérv, hogy az informalitás rejtetté, kiszámíthatatlanná teszi a politikát, és fenyegeti a demokráciát.

A formális politikának (mint másik aluniverzumnak) csak az informális politikával egységben van értelmezhető mondanivalója számunkra. Ez a mondanivaló pedig a politika dinamikájának tézise. A formális-intézményes politika természeténél fogva statikus; ha pusztán csak e szféra elemzésére koncentrálnunk, nem magyarázzuk meg a politika változás iránti permanens igényét – mint alaptermészetének lényegét.

A magyar demokrácia konszolidációja igényli mind a két (formális és informális) politika értelmezését. A magyar politikai élet konfliktusai az elmúlt években már nem pusztán a formális intézmények szerepe körül zajlanak, hanem az informális dimenzió körül is. Ez az 1990-es évek elejéhez képest jelentős változás felhívja a figyelmünket arra, hogy az elemzéseknek egy soklépcsős átmenetfogalommal célszerű dolgozniuk, amelynek csupán első (bár alapvető) eleme volt az intézményes átmenet. A magyar pártrendszer átalakulása, koncentrálnálódása, valamint felfokozott konfliktuspotenciálja nem ok, hanem maga is következmény: az átmenet újabb szakaszába lépett, amikor már az informális dimenzió konszolidálása is napirendre került (vö.

Merkel, 1998:39–40). A legújabb átmenetirodalom tükrében azt mondhatjuk, a demokráciának egy komplex (intézményes, politikai kulturális és viselkedésbeli) konszolidáción kell átesnie ahhoz, hogy valóban konszolidáltnak tekinthessük.

KONKLÚZIÓ

A fenti dolgozatban amellett hoztam fel érveket, hogy a politika fogalmát és a fogalomban összesűrűsödő tartalmat új módon megközelítenünk. Az új politikafogalomban a korábbiakhoz képest jóval nagyobb szerep jut az informális tényezőknek. Az informalitás nem a formális-intézményes rend aláásója, hanem kiegészítője, a politika komplexitásának egyik eleme.

A dolgozatban amellett érveltem, hogy a formális és informális politika „egységének” törvénye végső soron a kelet-közép-európai átmenetek sajátos természetével függ össze. Ez a sajátos természetű átmenet többlépcsős: először a régi intézményrendszer megváltoztatására irányuló elitkonszenzust intézményesíti, majd konszolidálja az új demokratikus jogintézményeket. Az intézmények bevezetését övező konszenzus azonban nem tartós, mégpedig azért nem, mert az átmenetet megelőzően a politikai elit nem azonos módon halmoznak fel informális és hálózati tőkét. A tanulmányban arra jutottam, hogy a demokratikus rendszer megteremtése (szemben az intézmények megteremtésével) azért problematikus, elhúzódó és konfliktusokkal teli, mert a rezsimteremtésnek igen komoly informális összetevői vannak, s ezek elosztása a magyar politikai elit körében korántsem egyforma. Ezért a politikai verseny nem pusztán a megszokott nyugat-európai intézményes keretek között zajlik, hanem az informális szférák erőteljes mobilizációja mellett is.

Szemben azokkal a megközelítésekkel, amelyek szerint az informalitás elharapózása magát a demokratikus-alkotmányos működést fenyegeti, az informalitás „megértő” elméletének ki-fejtésére tettem kísérletet. Kifejezetten arra a belátásra jutottam, hogy az informális kapcsolatok különféle dimenziói (a formálisakkal való szoros kapcsolatban) serkenthetik a többlépcsős demokrácia-konszolidációs folyamatot. A dolgozat – szándékosan – nem foglalkozik az informalitás „elfajulásával”, a korrupció, a nepotizmus, a szélsőséges klientúraépítés és más (a hivatkozott szerzők által részletesen vizsgált) jelenségekkel. Ahogyan a formális-intézményes politika is eltorzulhat, ez a veszély leselkedhet az informális politikára is. Ám meggyőződésem, hogy a túlzott félelmeknél jóval fontosabb, ha igyekszünk meghatározni az informalitás helyét és szerepét a politikát konstituáló tényezők sorában.

Bármennyire is az elején járunk a téma kutatásának, már most megállapíthatjuk: az informális tőke fogalmával (a többi,

beválnak tekinthető tőkenem mellett) a jövőben komolyan számolnunk kell. Az informalitás szerepének felértékelődése mögött – hogy egy közismert kifejezéssel éljek – a demokrácia demokratizálódásának jelensége áll.

IRODALOM

- Ágh Attila (2001): A korai konszolidáció és az EU-alkalmazkodás Közép-Európában. 1–2. szám. 25–44.
 – (2002): Demokratizálás és európaizálás. A korai konszolidáció keservei Magyarországon. Villányi úti könyvek.
- Appleton, Andrew (1988): The Formal versus Informal Rules of French Political Parties. In: Kay Lawon (ed.): 23–53. pp.
- Baumgartner, Franz – Jones, Bryan D. (1993): Agendas and Instability in American Politics. Chicago: University of Chicago Press.
- Belohradsky, Vaclav (1994): Mi a liberális demokrácia? In: A kapitalizmus és a polgári erény. Kalligram Kiadó, Pozsony, 262–273.
- Bernan, Sheri (1997): The Life of the Party. Comparative Politics. October. 101–122. pp.
- Blom-Hansen, Jens (1997): A „New Institutional” Perspective on Policy Networks. Public Administration. Vol. 75., No. 4. 669–693. pp.
- Castles, Francis (ed.) (1992): The Comparative History of Public Policy. Cambridge: Polity Press.
- Czakó Ágnes – Sík Endre (1996): A hálózati tőke szerepe Magyarországon a rendszerváltás előtt. 2000, 1996. 2. szám.
- Csanádi Mária (1995): Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás. T-Twins Kiadó, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Csefkó Ferenc – Horváth Csaba (szerk.) (1999): Magyar és európai civil társadalom. MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete. Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület, Pécs.
- Csité András (2001): Értelmiség, média és politika Magyarországon a rendszerváltást követő időszakban. Kézirat. MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Csizmadia Ervin (1998): Pártok és agytrösztök. Think-tank szervezetek Nyugat-Európában és Magyarországon. Politikatudományi Szemle, 4. szám. 5–29.
 – (1999): Az 1998. évi választások értelmezése. Magyarország Politikai Évkönyve. 61–69.
 – (2001/a): Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európájáról a késő Kádár-rendszerben. Századvég Kiadó.
 – (2001/b): A pártok alkalmazkodóképessége és a pártverseny dinamikája. Nemzetközi és hazai példák. Politikatudományi Szemle, 3–4. szám. 29–55.
 – (2002): Pártok és politikai hálózatok. In: Álmaink állama. Szerk.: Pócza Kálmán. Századvég Kiadó. 40–56.
 – (2003): Farkasszemek. A baloldal, a jobboldal és a közép – mit kezdünk velük? In: „Jöjj el szabadság”. Bihari Mihály 60. születésnapjára készült ünnepelő kötet. Rejtjel politológiai könyvek, 14. Szerk.: Szabó Máté és Pesti Sándor. 391–403.
- Dearing, James W. – Rogers, Everett, M. (1996): Agenda Setting. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dehousse, Renaud (1997): Regulation by Networks in the European Community: the Role of European Agencies. Journal of European Public Policy, Vol. 4. No. 2.
- Enyedi Zsolt (1998): Pártrendszer és konszolidáció. Politikatudományi Szemle. 3. szám. 5–33.

- Ferrero, Guglielmo (2001): A hatalom. Kairosz Kiadó.
- Garment, Suzanne (1992): *Scandal: The Culture of Mistrust in American Politics*. New York: Doubleday.
- Giró-Szász András (2002): A spanyol Néppárt útja a hatalomba. In: *Az európai konzervatív pártok működési mechanizmusa*. Író Gergely Alapítvány, május. Vol. 2., No. 3. 5–40. pp.
- Grant, Wyn (1995): *Pressure Groups, Politics and Democracy in Britain*. Harvester-Wheatsheaf. New York, Tokio, Toronto.
- Greven, Michael Th. (1995): *Demokratizáció és intézményépítés*. Politikatudományi Szemle, 1. szám. 9–20.
- Hall, A. Peter – Taylor, C. R. Rosemary (1996): *Political Science and the Three New Institutionalism*. Political Studies, Vol. 44., No. 5. 936–957.
- Hanf, Kenneth – O'Toole, Laurence J. (1992): *Revising old Friends: Networks, Implementation Structures and the Management of Inter-Organizational Relations*. European Journal of Political Research, Vol. 21., February. 163–180.
- Higley – Gunther (eds.) (1992): *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hix, Simon (1998): *The Study of the European Union: the „New Governance” agenda and its Rival*. Journal of European Public Policy. Vol. 5. No. 1.
- Hogwood, Brian (1995): *Public Policy. Public Administration*. Vol. 73. Sprins. 59–73. pp.
- Hunneus, Carlos (1996): *How to Build a Modern Party: Helmut Kohl's Leadership and the Transformation of the CDU*. German Politics, December. 432–459.
- Kadushin, Charles (1976): *Networks and Circles in the Production of Culture*. In: Peterson, R. A. (ed.): *The Production of Culture*. Sage Contemporary Social Science ISSUES, 33. Beverly Hills, London.
- Katz, Richard – Mair, Peter (2001): *A pártszervezet változó modelljei és a párt-demokrácia*. Politikatudományi Szemle, 3. szám. 131–156.
- Kitschelt, Herbert (1992): *The Formation of Party Systems in East Central Europe*. Politics and Society. Vol. 20., No. 1. 7–52. pp.
- (1994): *The Transformation of European Social Democracy*. New York, Cambridge University Press.
- Knoke, David (1991): *Political Networks. The Structural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- König, Thomas (1998): *Introduction. Modeling Policy Networks*. Journal of Theoretical Politics. Vol. 10., No. 4. 387–388.
- Körösényi (1996/a): *Demokrácia és patronázs*. Politikatudományi Szemle. 4. 35–62.
- (1996/b): *Nómenklatúra és vallás – törésvonalak és pártrendszer Magyarországon*. Századvég Kiadó, nyár. 67–93.
- (1996/c): *A politikai gondolkodás főárama (1989–1996)*. Századvég Kiadó, tél. 80–107.
- Kuhn Thomas (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat Kiadó.
- Lauth, Hans-Joachim (2000): *Informal Institution and Democracy*. Democratization. Vol. 7., No. 4. Viter. 21–50. pp.
- Lijphart, Arend (1992): *Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989–1991*. Journal of Theoretical Politics. Vol. 3., No. 4. 207–233. pp.
- (1997): *Dimensions of Democracy*. European Journal of Political Research. No. 1–2.
- Linz Juan – Stepan, Alfred (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore, MD and London: John Hopkins University Press.
- Lipset, Seymour – Rokkan, Stein (1967): *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press.

- Mainwaring, Scott – Scully, Timothy, R. (1995): *Building Democratic Institutions. Party Systems in Latin America*. Stanford: Stanford University Press.
- Mazzoleni, Gianpietro Schultz, Winfried (2002): A politika „mediatizációja”: kihívás a demokrácia ellen? *Politikatudományi Szemle*, 1–2. szám. 135–156.
- Merkel, Wolfgang (1998): The Consolidation of Post-Autocratic Democracies: a Multi-Level Model. *Democratization*. Vol. 5, Number 3, Autumn. 33–67. pp.
- Merkel, Wolfgang – Croissant, Aurel (2000): Formal Institution and Informal Rules of Defensive Democracies. *Central European Political Sciences Review*. Vol. 1., No. 2. December. 31–47. pp.
- Merrig-Sanford (eds.) (1997): *Building Europe? The International Dimension of Democratization in Eastern Europe*. Leicester University Press, London.
- O'Donnell – Schmitter – Whitehead (eds.) (1986): *Transition from Authoritarian Rule*. Baltimore, MD and London: John Hopkins University Press.
- O'Donnell, Guillermo (1996): Illusions about Consolidation. *Journal of Democracy*. Vol. 7., No. 2. 32–51. pp.
- (1998): A delegáló demokrácia. 2000. április
- Offe, Claus (1994): A kelet-európai átmenetek intézményeinek tervezése. *Politikatudományi Szemle*, 3. szám. 5–32.
- Pappi, Franz Urban – Henning, Christian, H. C. (1998): Policy Networks: More than a Metaphor? *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 10., No. 4. 553–575.
- Plasser, Fritz-Ulram, Peter-Waldrauch, Harald (1998): *Democratic Consolidation in East-Central Europe*. Basingstoke: MacMillan.
- Pridham, Geoffrey (2001): External Causes of Democratization in Post-Communist Europe. *Problems of Theory and Application*. *Central European Political Science Review*. Vol. 2., No. 3. 6–23. pp.
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Radcliffe, J. (1991): *The Reorganization of British Central Government*. Aldershot, Dartmouth.
- Rhodes, R. A. W. – Marsh, D. (1992): New Directions in the Study of Policy Networks. *European Journal of Political Research*, February, Vol. 21. 181–205.
- Rhodes, R. A. W. (1997): *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexibility and Accountability*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press.
- Rüb, Friedbert W. (1999): Az állami intézmények kiépülése a posztkommunisták demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, 3. szám. 5–30.
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Osiris Kiadó.
- Schmitter, Philippe (2000): Quality of Democracy in Central Europe. Előadás a Tem Years Freedom c. konferencián (Budapest, 2000. október 30.).
- Swartz, Mildred (1988): Party Organization as a Network of Relations: The Republican Party of Illinois. In: Kay Lawson (ed.). 75–101. pp.
- Seisselberg, Jörg (1996): Conditions of Success and Political Problems of a „Media-Mediated Personality-Party”. *The Case of Forza Italia*. *West European Politics*. October. 715–743.
- Smith, Martin J. (1993): *Pressure, Power and Policy. State Autonomy and Policy Networks in Britain and the United States*. Harvester-Wheatsheaf. New York, London, Toronto.
- (1998): *The Reconceptualizing the British State: Theoretical and Empirical challenges to Central Government*. *Public Administration*. Vol. 76.

POKOL BÉLA

A bírói hatalom átpolitizálódásának formái

Az amerikai politikatudományi irodalom egyik kiemelt témája a bírói hatalom elemzése. Ennek fontossága a nyilvánosság előtt is látványossá vált, amikor 2000-ben az amerikai elnökválasztás eredményét végül is a bíróságok döntötték el, és ők nyilvánították George W. Busht az Egyesült Államok elnökének. A bírói döntések jogon túli szerepe és politikai hatalmat jelentő szerveződése a magyar politológiai irodalomban csak kevéssé elemzett téma. Tanulmányunkban ezt a hiányt szeretnénk csökkenteni, bemutatva a bírói politikai hatalom két megjelenési formáját. Ezek alapvetően az Egyesült Államokban és a dél-európai országokban fejlődtek ki az elmúlt évtizedekben, de bizonyos jeleik már a hazai bírói hatalom esetében is kezdenek megmutatkozni.¹

A PERLÉSI POLITIZÁLÁS

Az európai jogrendszerekben a politikai demokratizálódást követően – a kontinens nyugatibb részein a XIX. század második felétől, a keletibb részeken az 1989-es politikai változások nyomán – kialakuló folyamatos politikai küzdelmek és a döntési alternatívák versengése a parlamentben és körülötte szerveződtek meg. A politikai törekvések állami döntéssé – így törvénné, kormányrendeletté stb. – válása jelenti a politikai küzdelmek kiharcolt eredményeinek, kompromisszumainak joggá válásának fő útját. A jog és a politika különböző logikáját ekkor egy *köztes jogpolitikai szféra* transzformálja és többszörös transzformációval közelíti egymáshoz. Ezen az úton a két alrendszer eltérő logikája – a jogos/jogtalan szemléletmód a jog-

ban és a kormányra jutni/vagy ellenzékbe menni értékelési duál a politika logikájaként – többé-kevésbé épen marad, és a politika mégis át tudja vinni az empirikus népakarat többségi prioritásait a jogba, a törvények tartalmába.

A köztes jogpolitikai szféra a jog és a politika elkülönült alrendszerei között egyrészt a jogi alrendszer oldalára telepszik – jogászegyesületek és más szakmai-politikai szerveződések formájában –, melyek már nem a jogdogmatikai modellek kidolgozásának, hanem az ezek közötti választásoknak a fórumai, az egyes de lege ferenda szabályozási modellek közötti választásnál döntően már a társadalmi következményekre és nem pusztán a jogdogmatikai ellentmondás-mentesség technikai szempontjaira figyelve. Másrészt a politikai rendszer oldalán is kiépülnek jogpolitikai intézmények, az egyes pártok jogpolitikussai (például a parlamenti pártfrakciók jogi munkacsoportjai, a pártfőiskolák jogi részlegei, rendezvényei sorolhatók ide). A jogpolitikának ez a kettős felépítése két lépcsőben transzformálja a jog belsejéből származó szabályozási modelleket és ezek közül a parlamenti többséget élvezőket törvényi rendelkezéssé változtatja. A jogpolitikának ez a szerveződése mindenhol kimutatható, ahol többpártrendszer és parlamenti törvényhozás áll a politikai rendszer, illetve a jogi rendszer középpontjában. A nyugat-európai országokban és az 1989-es politikai változások után a közép-kelet-európai országokban a jog és a politika kapcsolódása számára ez a jogpolitikai modell jelenti a fő útvoalat.

Emellett azonban a jog és a politika összekapcsolódásának egy másik modellje is megfigyelhető, amely a *bíróági pereken keresztül igyekszik átvinni a politikai célokat a jogba*. Ez az Egyesült Államokban kezdett kialakulni az 1960-as évek elejétől, ahol jó másfél évtizedig dominálóná válni is látszott, de az 1970-es évektől sok szempontból visszaszorult. Az egyesült államokbeli szellemi-politikai hatások révén azonban bizonyos fókig megjelent egyes nyugat-európai országokban is (az otthoni visszaszorulás ellenére), és különösen az új közép-európai demokráciákban fogékonyak erre egyes jogász körök. Így épültek ki az Egyesült Államokban a *perlési politizálás intézményei*, és ahol ez az összekapcsolódás a jog és a politika között kiépül, ott megjelennek ezek az intézmények is.

A perlési politizálás kialakulása

Ahol politikai demokrácia létezik, amelyben alternatív politikai törekvések és érdekek nyíltan megjelenhetnek, ott a jog meghatározásának helyszínein nagy valószínűséggel megjelennek a szembenálló politikai erők is. Így ahol a jogrendszeren belül a felsőbíróági precedenseknek nagy szerepük van a jog megha-

tározásában, ott érthető módon megindul az egyes politikai csoportok nyomulása ezek befolyásolása felé, hisz egy-egy ilyen precedens a későbbiekben sok ezer érintett számára jogként határozza majd meg a cselekvési lehetőségeket. Azt azonban, hogy ez a nyomulás a bírói döntés felé miként történik meg, egy sor strukturális körülmény határozza meg. Ezek megértésére érdemesnek tűnik két common law országot, Angliát és az Egyesült Államokat összehasonlítani, ahol a bírói precedensjog hagyományosan nagy szerepet tölt be, mivel e két országban a kiindulópont közössége ellenére a legeltérőbben alakult a bírói perlesen keresztüli politizálás helyzete.

Angliában a jogászság és főként a jog meghatározásában mérvadó barrister ügyvédi réteg és a belőlük kinövő bírói kar belsőleg mindvégig homogén maradt politikailag, lényegében a status quóban érdekelt felső társadalmi rétegek értékein alapulva. A fennálló intézmények és megoldások politikai reformjait csak a parlamenti pártok harcai árán tudták megvalósítani. Ehhez a helyzethez az is hozzájárult, hogy az egyetemi jogász-képzés után a barristerbírói karrier mechanizmusai a fennálló intézményekkel való azonosulás alapján választják ki a karriervonalban feljebb lépőket. A barristerek bekerülése a „Queen’s counsellorok”, a királynői ügyvédi tanácsosok körébe a mindenkor lordkancellár javaslata alapján történik, és a kinevezettek innen kerülnek a felsőbíróságok tagjai közé, de ez mindig csak az eggyel alsóbb szintű bírák közül lehetséges, így többszörös szűrőn mennek át éveken keresztül azok a bírák, akik a Lordok Házának bírái közé bekerülnek. Ez a karriervonal kizárja, hogy aktivista „mozgalmárjogász” attitűdökkel rendelkező jogász egy kicsit is jelentős szerephez juthasson az angol jog meghatározásában.

Ezzel szemben az Egyesült Államokban a jogászképzés súlypontja az 1900-as évek elejétől egyre inkább az egyetemekre tevődött át, és az egyetemek kinyitása a legszélesebb rétegek számára az 1960–70-es évekre a jogászság utánpótlását a teljes társadalmi skálán szétterítette. Azóta az amerikai jogászság éppúgy áll marxizmuson és leninizmuson nevelődött fekete aktivistákból, mint harcos feministákból, homoszexuális-leszbikus csoportok jogászaktivistáiból stb. és az ezek ellenhatásaként szerveződött harcos konzervatív jogászaktivistákból. Ez a politikai megosztottság gyökeret vert az egyetemi karokon, eltérő jogkonceptiók mentén tevékenykedő tanszéki professzori stábokkal. Ugyanígy a bírói karba neves feminista aktivistákat, fekete polgárjogi aktivista jogászokat, illetve velük szembenálló harcos konzervatív bírákat neveznek ki – attól függően, hogy a konzervatívabb republikánusok vagy a liberális irányba húzó demokraták adják az Egyesült Államok elnökét és vele az igazságsügyi adminisztrációt.

A jogászai professzió e két szembenálló szerveződése eltérő

esélyt adott a perlési politizálás kialakulásának, és míg Angliában ez elzárta a perlési politizálás elől az utat, és ehelyett a parlamenti törvényeken keresztül igyekeznek a politikai erők véghezvinni a számukra fontos változtatásokat, addig az Egyesült Államokban a politikailag heterogénné vált jogászság belső csoportjai és ezek szétterülése a jogászprofesszori és bírói posztok nagy részén jó előfeltételt jelentettek ehhez.

A politikailag megosztott jogászság önmagában azonban nem tudta volna létrehozni a perlési politizálást. Ehhez egy másik fejleményt az „alapjogi forradalom” adta, amely az Egyesült Államokban Earl Warrennek a szövetségi legfelsőbb bíróság főbírájává történt 1953-as kinevezése után indult meg. Korábban is voltak jelek arra, hogy a törvények rendelkezései helyett az alkotmányos alapjogok mentén döntsenek a legfőbb bírák, de Warren kinevezése után fokozatosan többségbe kerültek azok, akik a társadalmi változtatások alapjogokra épített perlése útján lehetők látták az Egyesült Államok társadalmának átalakítását. Egy sor politikai törekvés ugyanis nem tudott keresztülmenni a kongresszusi és a tagállami törvényhozásokon, mert csak kisebb társadalmi csoportok támogatták, és a társadalom nagy többsége szemben állt velük. Ebben a helyzetben választották Warrent főbíróvá, és miután az aktivista bírászkodásnak ellenálló Felix Frankfurter 1962-ben kivált a legfőbb bírói főrubából, akadálytalanul fejlődhetett ki az „alapjogi forradalom”, az alkotmányos alapjogokra épített perléssel történő társadalmi változtatás irányzata.

Ehhez persze döntő fontosságú volt, hogy az 1960-as években a demokraták adták az Egyesült Államok elnökét – az első években a később meggyilkolt Kennedy elnököt, majd Lyndon B. Johnst –, akik a leglelkesebben támogatták szövetségi bírói kinevezéseikben az alapjogi forradalom híveinek számító jogászprofesszorokat, jogászaktivistákat. Az így kinevezett szövetségi bírák pedig – a legfelsőbb bíróság támogató precedens értékű döntései nyomán – egyre szélesebben fogadtak el perlést az alapjogokra alapozva, félreszorítva ezzel mind a kongresszusi, mind a tagállami törvényeket a tagállami bíróságokkal együtt. Az ügyvédek, a polgárok egyre inkább „alapjogtudatosak” váltak, és a támogató szövetségi bírói kar ösztönzéseit felvéve egyre nagyobb számban inkább alapjogokra építettek pereiket, kerülve az egyszerű törvényi rendelkezéseken alapuló keresetleveleket.

E fejleményt a média nagy része, a mérvadó napilapok is a lehető legnagyobb mértékben támogatták. Mindez fokozatosan az egyetemi, illetve a tágabb értelemben vett szellemi életben is egyre szélesebb körben teremtett kedvező légkört az alapjogi jogszolgáltatás számára. Az 1960-as és 1970-es években készült amerikai filmek visszatérő kedvenc jelenete volt a perben álló, egyszerű fekete munkásasszony (takarítónő, titkárnő stb.), aki

felnézve a bíróság épületének homlokzatára és elolvasva az odavésett alkotmányszöveget, egyszerre csak ráébred, hogy neki alapjogai vannak, és a tárgyalóteremben egyszerű szavakkal elmondva ezt, a szócsavaró jogászokat a szégyenbe kergeti... A kedvező szellemi légkörben, a média támogatásával először a fekete polgárjogi mozgalmak, majd az 1970-es években a feministák mozgalmai, végül az 1980-as években a homoszexuális-leszbikus mozgalmak építették ki intézményeiket. E három alapjogi mozgalom – az 1980-as évektől kezdve, a legtöbbször szövetségre lépve, tudta és képes ma is uralni egy sor amerikai egyetemet és kulturális intézményt –, mintát adva a legkülönbözőbb mozgalmak törekvéseinek a perlési politizáláshoz. Bevándorlók, környezetvédők, hajléktalanok, állatvédők stb. mozgalmak már mind az így kidolgozott perlési stratégiával igyekeztek elérni politikai céljaikat.

A törvényhozáson, a pártokon, a parlamenti lobbizáson alapuló politikai akaratképzés az alkotmányos alapjogokra épülve a bírói perlés útján keresztül az 1960-as évektől kezdve egy „második” politikai rendszert hozott létre az Egyesült Államokban. Ez a fejlődési tendencia ugyan az 1970-es évek közepétől egyre inkább megtört, és az 1980-as évek republikánus elnökei (Reagan, Bush) alatt alaposan visszaszorult, de a perlési politizálásnak még ma is jelentős hadállásai vannak.

A perlési politizálás jogi keretei

A politikailag belső táborokra bomlott jogászság csak akkor tudja a bírói pert felhasználni a politikai küzdelmek megvívására, ha néhány anyagi jogi és eljárásjogi szabályt úgy alakítanak – vagy értelmeznek – át, hogy az egyedi perlő felek helyett/mellett átfogó társadalmi csoportok is megjelenhetnek a perben, és ezek az egyszerű törvényi rendelkezések helyett az absztrakt, és így politikailag könnyen hajlítható alapjogok mentén is perelhetnek. Az alapjogi vetületről már volt szó, így nézzük most azokat az eljárásjogi szabályokat, melyek ezt a fordulatot segítik.

Az egyiket a „standing”, a perindítási, illetve perbe avatkozási jog tágitása jelenti, melynek révén nemcsak az ügyben konkrétan és személyesen érintett kap ilyen jogosítványokat, hanem a lazább érintettség is elég hozzá. Ez a tágitás az Egyesült Államokban az 1960-as évek elején ment végbe, és volt bíró, aki már arra hivatkozva is elfogadta a perlő fél érdekeltségét, hogy adófizető állampolgárként érintett lehet egy átfogóbb hatású ügyben. További eljárási engedmény volt a csoportos perlés a „class action”-ra való hivatkozás lehetőségének tágitása, amikor akár többezres résztvevői kör és ezek egyesületeinek jogszai is részt vehettek a perben, így például egy gyártócég ter-

mékének károsító hatása miatt indult kártérítési perben vagy egy hatóság rendelkezése ellen fellépő közös perlés esetén. Ennek egy másik formája a „közérdekű perlés”, vagy más néven „közjogi perlés”, mely szintén az 1960-as években alakult ki, és ennek lényege az, hogy ha átfogó jogkérdés vagy ténykérdés szerepel a perben, akkor mindazok beszállhatnak az ilyen perbe, akik valamiképpen érintettek a kérdésben. A perlési politizálásra szakosodott mozgalmi jogászok pedig gondoskodnak arról, hogy ne egyszerű törvényi rendelkezés és ennek szűk jogkérdése álljon a per középpontjában, hanem átfogó alapjogi kérdések.

Fontos jogi támogatást jelentett a perlési politizálás kialakulásához az is, hogy az 1960-as évektől az ezt támogató elnöki adminisztrációk nyomására olyan szövetségi törvényeket fogadtak el, melyek a perköltség állami átvállalását tették lehetővé, amennyiben az alapjogi perben a felperes pernyertes lett, és a per végéig engedélyezték a perköltség fizetésének elhalasztását.

Mindezek perjogi szinten is megalapozták a perlési politizálás akadálytalan kibontakozását az Egyesült Államokban.

A perlési politizálás szerveződése

A perlési politizálás szervezeti bázisát nonprofit (közérdekű) ügyvédi irodák, emberjogi intézmények, illetve különböző mozgalmak, egyesületek jogászai részlegei adják. Ezek tömeges léte előfeltétele annak, hogy egy országban a hagyományos perlés mellett komolyabb szintre fejlődhessen az új típusú perlési politizálás. Ezek hiányában hiába válik esetleg a felsőbírói kar fogékonnyá a perlési politizálásra, és döntéseivel hiába igyekszik ösztönözni markáns változtatásokra a társadalom egyes szektorait, a tömeges perlés elmarad, és tartós hatás nélkül hamar elakad az egész perlési politizálás. Pl. az indiai legfőbb bírói fórum az 1970-es évek végén amerikai mintára társadalomalakító aktivista ítélkezésbe kezdett, de a fent említett okok miatt ez a törekvés egy idő után elhalt (lásd Epp 1998:90–110).

Nem így az Egyesült Államokban! Itt már az 1900-as évek elején megindult az előbbieken említett szerveződések kialakulása, noha ekkor még a bírói kar a legkeményebben ellenállt az alapjogi csábításnak, és szilárd konzervatív szövegűség jellemezte törvényhez ragaszkodásukat. Amikor nagy ritkán az alapjogokra hivatkozva felléptek egy-egy törvénnyel szemben, akkor is inkább a fennálló állapotokat, erőviszonyokat őrző politikai erők érdekében tették, például az 1905-ös Lochner-ügyben², amely ezután évtizedekre a konzervatív aktivizmus szimbólumává vált. Mindezek ellenére az Egyesült Államokban már az 1920-as évek elején megalakult az első nagy alapjogi

szervezet, az ACLU (American Civil Liberties Union), majd a feketék egyenjogúságáért harcoló NAACP (National Association for the Advancement of Colored People) és ezt követően még egy sor további alapjogi szervezet lépett színre. Mind a mai napig a legfontosabb ezek közül az ACLU, melyet alapításától kezdve a változásokban érdekelt amerikai pénzügyi körök támogattak anyagilag. Ez a szervezet az újabbak létrehozásában és finanszírozásába is részt vállalva a többi hasonló szervezet létrehozásának Kovásza lett (lásd Epp 1998:27–49).

E szervezetek nélkül elképzelhetetlen lett volna az alapjogi fordulat beindítása, hisz az egyéni perló fél anyagi eszközeit messze meghaladja az a perköltség, melyet a hosszú, több fokozatú perlés jelent. Így az ACLU, majd a segítségével életre hívott többi alapjogi szervezet pénzügyi támogatása tudta csak biztosítani, hogy az egyszerű perlést kiterjesszék alkotmányos alapjogokra hivatkozó perlésre. Nélkülözhetetlen volt az alapjogi szervezetek jelenléte a pernél azért is, mert a hagyományos ügyvédi tudás és módszerek mellett nem lett volna esély a morálfilozófiai, szociológiai és egyéb ismereteket felvonultató alapjogi érvelésre. Ezt csak az erre szakosodott szervezetek jogszabályi tudták kidolgozni.

E kezdetek után az 1930-as évek végére, amikor a New Deallel szembenálló konzervatív bírákat megtörve lassan átfordították a legfőbb bírói fórum többségét a „progresszív” fordulatot támogató irányba, lassanként terjedni kezdett a szövetségi bírói kar csúcsain az „alapjogokból progresszív irányba fordítani a társadalmat!”-hangulat a konzervatív törvényhozási többséggel szemben. Ez már szinte teljesen végbe is ment 1947-re, de végül csak Earl Warren 1953-as kinevezése fejezte be a fordulatot. A törvényhozással szembeforduló legfőbb bírói fórum többségének hajlandósága az alapjogok aktivista igénybevételére további lökést adott a mozgalmi jogász szervezeteknek, és az 1980-as évekre ezek tömege jött létre (Menkel-Meadow 1998:31–68). A mozgalmakba betagozódott és ennek segédszervezeteként kiépült alapjogi jogsegély-egyesületek mellett ekkortól kezdett kialakulni a *nonprofit közérdekű ügyvédi irodák rendszere*. Ezek formailag ugyan független ügyvédi irodák voltak, olyanok, mint bármely más ügyvédi iroda, de munkatársaik egy-egy ügy elkötelezettjeiként ténylegesen inkább jogászaktivistáknak számítottak és annak számítanak máig, nem pedig neutrális, pusztán honoráriumért tevékenykedő jogászoknak. (Ez utóbbiakat a jogászaktivisták körében lekezelően sokszor „hired gun”-nak, „bérelt fegyvernek” nevezik.) Mivel azonban az 1960-as évektől hozott jogi rendelkezések alapján az alkotmányjogi perlést elkezdték államilag finanszírozni, és nagy tömegű ilyen per indult, a kezdeti „elkötelezett” jogászok mellé beléptek neutrálisabb, elsősorban pénzért dolgozó jogászok is, így az igazi jogászaktivisták mellett megkülönböztetik a „jo-

gásztechnikusokat”, akik döntően az ügyvédi díjazásért dolgoznak, de a peres ügygel és az ügyféllel semleges viszonyban maradnak (lásd MacCann/Silverstein 1998:261–292). A sok száz ilyen típusú ügyvédi irodában az 1970-es évektől öt-hatezer mozgalmi jogász dolgozott, beleszámítva a semlegesebb jogásztechnikusokat is. Számuk azóta sem csökkent, noha az 1980-as évektől az inkább az alapjogok szöveghű szemléletét valló szövetségi bírói kar miatt alaposan csökkentek e tevékenység pernyerési esélyei (Scheingold 1998:118–150).

A mozgalmi jogászok (vagy egyik saját maguk alkotta elnevezésben: a „cause lawyerek”, a „jó ügy jogásza”) perlési gyakorlatára néhány alapvető eltérést mutat a hagyományos jogászi pervezetéshez képest, és ezek a jellemzők jól mutatják a hagyományos perben mindaddig megkülönböztetett jogi aspektusokban a politikai szempontok közvetlen bekapcsolódását.

Öt fontosabb eltérést lehet kimutatni a mozgalmi jogászok pereiben a hagyományoshoz képest (lásd ennek összegzését Trubek/Kransberger 1998:202–205).

1. *A per „humanizálása”*. Igyekeznek szembeszállni a hagyományos jogi szempontokra redukált érveléssel és az eset jogi kategóriákba öntésének kényszerével, és a lehető legteljesebb szociológiai ténybemutatással prezentálják az esetet. Ennek a perteknikának nagy előnye van a laikus esküdtek széles körű bevonásán nyugvó amerikai eljárásban, ahol a büntetőügyek mellett a magánjogi és a többi jogágra tartozó pernél is jelen vannak az esküdtek. Az alapjogi aktivizmus híveinek nem véletlenül állandó követelése az esküdtek szerepének további növelése. A jogi szempontokra redukálás helyett a széles körű ténybemutatás érzelmi, morális, politikai felhangokkal társítva legalább annyira az esküdtekhez fordul, mint a hivatásos bíróhoz.
2. *A per „politizálása”*. A hagyományos, politikailag semleges (vagy a mozgalmi jogászok megfogalmazásában: rejtettebb politikai szempontokat használó) jogi érvek és fogalmak helyett a nyíltan feminista, antirasszista mozgalmi stb. jogi érveket használnak, attól függően, hogy mely mozgalmi szektorba tartozó perlési politikáról van éppen szó. Itt kell jelezni, hogy az amerikai mozgalmi jogászság egyetemi részlegei az 1970-es és 1980-as évektől, miután az egyetemi jogi karokon meg tudták vetni lábukat, tudatosan olyan fogalmi módosításokat és ezekből olyan jogági fogalmi rendszereket igyekeznek kidolgozni, amelyek nyíltan feminista, faji szempontú (feketét, színeseket védő) vagy homoszexuális-leszbikus szempontú jogi konstrukciókat jelentenek. Ezeket használják fel aztán a perben a mozgalmi jogászok, lehetőleg kerülve a hagyományos jogdogmatikai fogalmakat. Ugyanis azok – az ő

meglátásaik szerint – nőellenesek, rasszisták, heteroszexuális elfogultságúak.

3. *A per „kollektivizálása”*. Az egyéni peres fél mellett a hasonló helyzetűeket minél nagyobb számban be kell vonni. Mint jeleztük, az 1960-as évektől erre módot adott a közérdekű perbe szállás, a „class action” (csoportos perlés), és a szövetségi bírói karnak az ilyen irányban nyitott bírakkal való feltöltése ezekben az években.
4. *A per „mediatizálása”*. A per lefolyásában a per megnyerésének célja mellé belép a per (és a „mozgalmi ügy”) tömegmédiumokban való megjelenítésének célja. Sőt a per megnyerésén túlmutató hatású a lehető legnagyobb médiajelenlét biztosítása, hiszen így a nyilvánosság előtt ismertté válik az „ügy”, esetleg a szimpatizánsok sokaságát lehet így megnyerni, vagy az ország más részein is ösztönözni lehet a hasonló perek megindítását. Ezért sokszor a biztos pervesztésbe is belemennek a mozgalmi jogászok, ha a per körülményei valószínűsítik a médiajelenlétet. Ez azonban megnehezítheti a fontos precedens kiharcolásának elérését, ami pedig a mozgalmi jogászok alapjogi pereinek az egyik legfontosabb célja (stratégiai perlés). Jelzik is a „cause lawyering”-gel foglalkozó írások, hogy sokszor nagy harc dül a „laikus” mozgalmárok – akik a feltétlen médiajelenlétet preferálják – és a mozgalmak jogászaktivistái között, mely utóbbiak a stratégiai jogi célokat inkább szem előtt tartják (MacCann/Silverstein 1998:263–274).
5. *A per „emocionalizálása”*. A perbeli fél – vagy akár a felek sokasága – és az ügyvéd között érzelmi közösség áll fenn. A mozgalmi ügyvéd, az „ügyjogász” (cause lawyer) nem egyszerűen „bérelt fegyver” a fél kezében, aki briliáns jogi technikáját az ügyfél érdekében beveti a megfelelő honorárium ellenében, hanem „eszmétárs” és „elvtárs”, aki éppúgy az ügynek él, mint ügyfele. Ebből azonban sokszor az a konfliktus következik, hogy az ügyfél – saját érdekeit nézve – esetleg hajlana az egyezségekre és általában is ügyére igyekszik összpontosítani, míg az elkötelezett „ügyjogász” az átfogó ügyért száll síkra. Ezt a feszültséget tudja oldani, ha minél több ügyfelet sikerül bevonni a perbe, mivel így az átfogó jelleg jobban kidomborodik, és az átfogó ügyre összpontosító mozgalmi jogász szabadabb lehet az egyes ügyféltől.

Mindezek a jellemzők akkor tudnak erősebben kifejlődni, ha az alkotmányjogi per költségeit az állam átvállalja, és ekkor a mozgalmi jogász szinte csak alibiként kutatja fel a perhez nélkülözhetetlen ügyfelet, esetleg valamilyen címen még ő fizet a formálisan felperesként bevont személynek, hogy rá hivatkozva elindíthassa az eljárást. Ebben az esetben, mivel az ügyfélre anyagi teher egyáltalán nem hárul, a mozgalmi ügyvéd szaba-

don alakíthatja a pert a fenti jellemzők szerint. Ezért jelenti a legfőbb veszélyt a perlési politizálás számára, ha szövetségi szinten vagy a tagállami törvényhozás szintjén megkurtítják az alkotmányjogi perlés állami finanszírozását, és erre már több esetben volt példa az elmúlt évtizedekben az Egyesült Államokban. Nem is beszélve arról, hogy számtalan, ezt célzó törvényjavaslat fekszik a szövetségi és a tagállami törvényhozások asztalain.

A leíró bemutatás után nézzük most meg röviden a jog és politika összekapcsolódásának ezt az útját az értékelés szintjén.

Míg a parlament körül szerveződő jogpolitikai szféra a két alrendszer logikájának épségben tartásán alapul, és kétszeres transzformációval úgy hozza át a jogdogmatikai szférából a szabályozási javaslatokat, hogy a jog értelmi zártsága nem sérül, addig a perlési politizálás közvetlenül beviszi a politikai harcot és ennek szempontjait a tárgyalóterembe. Továbbá ennek előfeltételeként az egyetemi jogi tanszékeket is átpolitizálja, és itt nyíltan politikai jogelméleteket, a politikai szempontokat nyíltan vállaló jogi konstrukciókat hoznak létre. *A perlési politika tehát kihagyja a törvényhozást, és az absztrakt alkotmányos alapjogokat fegyverként használva egyből a tárgyalótermek felé fordul, és a mozgalmi jogászsággal – egyetemi jogászprofesszori aktivistákkal, illetve tárgyalótermi „ügyjogászokkal” – közvetlenül a jog belsejében valósítja meg célját, lehetőleg nagy médianyilvánossággal és a közvélemény előtti egyenes adásban.*

A PERLÉSI POLITIZÁLÁS KEZDETEINEK MEGJELENÉSE MAGYARORSZÁGON

Az európai jogi kultúra és a jogászság szerveződése nem kedvez a perlési politizálás kialakulásának. Itt a politika szerveződése szilárdabban a parlamenti erőter körűl történik meg, és az egyetemi jogi karok tanszékei is jobban kötődnek a hagyományos jogdogmatikai konstrukciók politikailag semleges készletéhez. A jogászi etika mélyen ülő attitűdjét jelenti a száraz-elegáns érveléshez kötöttség a tárgyalótermekben, és a közvetlen politikai felhangok kizárásának kötelezettsége. Ezért azokban az országokban sem tudott lábra kapni a perlési politizálás, ahol alkotmánybíráskodás kialakult. (Ez eleinte – az 1940-es évek végétől – Németországot, Olaszországot és Ausztriát jelentette, majd az 1970-es évek végétől Görögország, Portugália és Spanyolország lépett erre az útra, és az 1989-es politikai váltás után a legtöbb közép-kelet-európai ország is.) Még Németország ment el a leginkább ebbe az irányba azzal, hogy az alapjogok

közvetett hatását elismerte a törvények értelmezésében, de ez a jogi lehetőség nem fejlődött át perlési politizálássá, inkább fordított irányban, az alapjogok bevonása a törvényi rendelkezések értelmezésébe vezetett ezek „eljogiasításához”. Vagyis inkább az alapjogok dogmatikával való ellátása és így történő „megszelídítésük” vált jellemzővé, mintsem hogy az alapjogok politizálták volna át a tárgyalótermeket.

Ezen előzmények után meglepőnek tűnik, hogy még csak bő tíz évvel azután, hogy az alkotmányos alapjogok és az alkotmánybíráskodás megjelentek Magyarországon, már egyes kisebb jogáskörök elindultak a perlési politizálás lehetőségeinek kiaknázása felé. A finanszírozási forrásokat és a szellemi ösztönzéseket tekintve ezek a fejlemények közvetlenül az egyesült államokbeli perlési politizálásban érdekelt társadalmi csoportoktól származnak, és lényegében az ott már évtizedek óta kipróbált intézmények és megoldások Magyarországra átplántálásáról van szó. Döntően az egyesült államokbeli Soros Alapítványok anyagi bázisán kiépülve a Közép-Európai Egyetem, a Fundamentum Emberjogi és Dokumentációs Központ és különböző etnikai jogsegélyszervezetek és mozgalmak néhány mozgalmi jogásza adja ennek a szemléletnek hazai bázisát. Nézzük meg, milyen esélyeik vannak arra, hogy jelentősebb mértékben meghonosítsák nálunk is az egyesült államokbeli perlési politizálás gyakorlatát.

Ami növeli esélyeiket, az elsősorban jogon kívüli jellegű. A nagyon erős médiaháttér és az országos közvéleményt formáló fővárosi média rendkívüli centralizáltsága biztosítja azt az előnyt, melyet ez a kis csoport élvez, amit csak tovább erősít a személyi összefonódás a sajtó, a rádiózás és a televíziózás vezető körei között. A perlési politizálás meghatározóan a médián nyugszik, mint az Egyesült Államokban is láthattuk, és ott is ezen keresztül tudta az 1920-as évektől kezdődően lassanként elérni az „alapjogi forradalmat”.

A jogon belüli tényezők azonban nem kedveznek ennek a jogpolitikai stratégiának. A bírói kar belső karriervonalai 1997-ben szakadtak el a politikától, és a bírói kinevezés, illetve az előrelépés a bírói hierarchiában azóta csak a bírói kar egésze által elfogadott minták alapján lehetséges. Ez a bírói karriervonal nem sok esélyt ad a sok évszázados európai jogi kultúrával szakító mozgalmi jogász számára.

További akadályt jelent a mozgalmi jogászság további terjedése előtt, hogy a jelenlegi hazai mozgalmi jogászok szinte kizárólag egyetemi jogászok vagy valamelyik szervezetnél jogi szakértők, de ügyvédként nem léphetnek fel. Az a néhány ügyvéd, aki érvei közé sűrűbben felveszi az emberjogi érvelést – vagy a rendőrségi szakban a nyomozás visszáságaival védekezve a büntetőperben, vagy az elvesztett itthoni per után strassbourgi emberi jogi bírósághoz fordulást kilátásba helyez-

ve –, inkább a hagyományos ügyvédi fogások tágitását végzi ezzel el, mintsem ténylegesen mozgalmi jogászként tevékenykedne.

Az egyetemi jogászok között azonban már inkább fellelhető a mozgalmi jogászáttal szimpatizáló légkör, de ennek oka inkább az, hogy nemigen ismerik a mozgalmi jogászat és a perlési politizálás hatását az egyes jogágak – és az egyes tanszékek! – anyagára. A pozitív hozzáállás inkább azt jelenti, hogy „végül is az alkotmányos alapjogok nagyon nemes célt képviselnek”! Önmagában nézve ez igaz is.

Az első rész lezárásként annyit kell még megjegyezni, hogy az Egyesült Államokban az 1960-as és az 1970-es évek eufóriája után a perlési politizálás jogrendszert veszélyeztető hatását megtapasztalva erős visszafordulás következett be, és mára már csak halvány árnyéka régi önmagának. Ezen információ ismerete teljes mértékben hiányzott 1989 után Magyarországon, amikor is a diktatúra ellenpólusaként elkezdtük bevezetni az alkotmánybíráskodást, és a közvélemény előtt sokszor úgy jelent meg az alkotmányos alapjogok továbbvitele a rendes bíróságok tárgyalóterméi felé, mint a demokrácia fokozása.

A BÍRÓI HATALOM ÚJ ARCA: A POLITIKAI KÜZDELEM BÜNTETŐJOGIASÍTÁSA

Az egyedi viták eldöntése, amennyiben ez előre lefektetett normatív támpontokhoz kötöten történik, nem jelent bírói *politikai* hatalmat. Ekkor a normák kiválasztója – törvényhozó, rendeletalkotó stb. – „programozza” a bírót, és az csak konkretizálja az eset körülményei fényében a jogalkotó döntését. Ez a hatalom tartalmilag bírói *jogi* hatalmat jelent csak. A törvényalkotó által nyitva hagyott vagy ellentmondásosan szabályozott eseteket a jogászság egésze által elfogadott és szocializált jogdogmatikai értelmezési lépések és a legfőbb bírói fórumok konkretizáló precedensdöntései többé-kevésbé megadják az eseti döntéseket hozó bírák számára a kötelező irányokat. Bírói *politikai* hatalomról csak akkor beszélhetünk, ha az egyes bírói ítéletek az eseti hatásokon túl a társadalom nagyobb csoportjaira, akár az egész társadalomra hatást tudnak tenni. Az előzőkben jelzésszerűen már volt szó arról, hogy ez az össztársadalmi hatás két eltérő irányban fejlődött ki az egyes országokban. Az egyik irány ott alakult ki, ahol a bírákat kötő döntési támpontok jelentősebb módon fellazultak, illetve a két vagy néhány fél között folyó jogi vita általánosabb, nagyobb csoportok vitájává vált tágíthatóvá. Ekkor a törvényhozásban a társadalomvezérlésért folyó politikai harcok egy része elkerülhetetlenül áttevődik a bírói tárgyalótermekbe. Ez a „perlési politizálás” jelensége, amely a bírákat a társadalomvezérlő döntések egyik letéteményesévé te-

szi, és ennek tiszta formája az Egyesült Államokban alakult ki az 1950-es évek végétől. A bírói hatalomnak azonban egy másik fejlődési iránya is kibontakozott: ennek lényege, hogy ennek során nem a bírák maguk hozzák a társadalomvezérlő döntéseket, hanem csak közvetetten, az e döntéseket hozó politikusok és állami vezetők politikai célzatú döntéseinek megrostálását végzik el. Ezt a formát nevezzük a politikai felelősség „kriminalizálásának”, és a továbbiakban ezt vesszük közelebből szemügyre. Jelezni kell még, hogy az ezzel foglalkozó szakirodalomban több elnevezést használnak erre a jelenségre. Az amerikai Amitai Etzioni a „vádolás politikája” kifejezést használja (Etzioni 2001), ennél bevettebb a „politika kriminalizálása” kifejezés („criminalization of politics”), de tartalmilag a „politikai küzdelem kriminalizálása” („criminalization of political combat”) adja vissza a legjobban e jelenség lényegét.

Azokban az európai országokban, ahol már megindult az egyedi ítélkezésen túlmutató bírói hatalom létrejötte, a fő irányt a politikai küzdelem „büntetőjogiasítása” jelenti, míg a társadalomvezérlő döntések átvételét jelentő bírói hatalom legfeljebb csak kisebb mértékben tudott lábra kapni. A bírói hatalomnak ez a büntetőjogi változata is megjelent az Egyesült Államokban, mégpedig bizonyos fokig eltérő formában, mint az főként Olaszországban látható. De tendenciaszerűen megjelenik Spanyolországban, Portugáliában és újabban Franciaországban is. A következőkben ezért két részben tárgyaljuk ezt a kérdést. Először megvizsgáljuk az olasz körülmények között, majd az azt követő részben az Egyesült Államokban létrejött „büntetőjogiasításra” térünk ki.

A politikai küzdelem kriminalizálásának európai verziója

A politikai küzdelmek büntetőjogiasítása, mint a bírói hatalom egyik verziója a bírák és a bírói kar mellett az ügyészek és az ügyészi kar szerepét is a középpontba emeli, és igazán nagyra ez a hatalom akkor tud nőni, ha a bírói szerepjátás együtt halad az ügyészi szerepvállalással e téren. Így helyesebb ezt a verziót inkább bírói-ügyészi hatalomnak nevezni, míg a társadalomvezérlési döntések átvételén alapuló bírói hatalomnál az ügyészek nem jutnak szerephez. A legteljesebb mértékben ezt az olasz modell valósítja meg, ahol az ügyészi jogállást fokozatosan úgy alakították az 1970-es évektől, hogy az elérte a bírói függetlenség szintjét, és mind a képzésében, mind a karriervonalában a két csoport összefonódott (lásd Guarnieri/Magalhaes 2001:34–36). Emellett a két csoport belső szerveződése is egységteljes szervezetekben valósul meg, így a politikai célzatú vádemelések és nyomozások végigfuttatása a bírói tárgyalásokon – ha azonos politikai irányban elfoglalt bírói elé kerül az ügy – is biz-

tosított. Ezzel szemben csökkenti a politikai ellenfelekkel szembeni büntetőjogi fellépés hatékonyságát, ha az ügyészi kar szerveződése eltér a bírákétól. Ezt a helyzetet mutatja egyik oldalról a portugál helyzet, ahol – legalábbis az 1990-es évek második feléig – a politikailag agilis legfőbb ügyész, az államfő és a kormányfő politikai szembenállásának védernyője alatt, az ellenzék egyik fő eszközeként használta politikai célzatú vádemeléseit a kormánypárti oldallal szemben, ám a politikailag semleges bírói kar ellenállása miatt rendszerint ezeket nem tudta végigvinni. Másik oldalról mutatja ezt a helyzetet a spanyol példa, ahol pedig épp a bírói szférában mutatkozik hajlandóság a politikai küzdelem büntetőjogi síkra terelésére, de itt az ügyészség áll ellen.

Ez a szembenállás azonban csak csökkenti a bírói-ügyészi hatalom kifutási lehetőségeit, de így is alaposan befolyásolni tudja a politikai küzdelmek kimenetelét. Különösen az ügyészség önálló politikai aktivitása – bírói segédlet nélkül is – lehet itt fontos, hisz a politikai küzdelmekben a politikusok egyik fő erejét a választói tömegek bizalma jelenti, és egy nyomozás elindítása, majd esetleges vádemelés, különösen, ha azt az azonos irányba húzó tömegmédiák nagy publicitással és pozitívan tálalják, hiteltelenné teheti az adott politikust és pártját akkor is, ha utána a bíróság felmentő ítéletet hoz.

A politikai küzdelem büntetőjogi síkra terelésénél látni kell, hogy egy sor olyan bűncselekmény, amely a politikusokkal és az állami vezetőkkel szemben megfogalmazható, csak képlékeny átmenetekkel határolható el ezek bevett tevékenységétől, és itt nem olyan élesek a határok, mint a hagyományos bűncselekményeknél. Például a „befolyással üzérkedés” csak nehezen határolható el attól a tevékenységtől, amit a parlamenti képviselő-politikus a választókerülete egyes községei, nagyvállalatai érdekében tesz lobbizás közben, vagy amit egy polgármester a városa érdekében is tesz, de egyben saját újraválasztása érdekében is. De ugyanígy egy sor gazdasági bűncselekmény is csak bizonytalanul különböztethető meg a nagyvállalatok belső ügyviteli tevékenységében vagy más tevékenységében állandóan gyakorolt megoldásoktól. A politikai versengés körülményei között – különösen a választások előtti időszakban – így spontán módon az egyik lehetőségként merül fel a politikai ellenfél pozíciójának csökkentésére a politikai vita büntetőjogi síkra terelése, hisz a politikusok zöme párhuzamosan más tevékenységet is űz, vagy megválasztása előtt végzett ilyet. Az érvek és a szavazói döntések helyett így lehetőség van a politikai vita ügyészi-rendőri és bírói döntések felé való eltolásának. Az olasz „tisza kezek” mozgalmának nevezett fejlemény 1992-től jól mutatja az itt felmerülő összefüggéseket, és ha nem is ilyen tisztán de a politikai küzdelem büntetőjogiasításának minden felmerülésekor ezek az összefüggések válnak fontossá. Nézzük meg közelebbről ezeket!

Először is látni kell, hogy az a hagyományos védettség, ami korábban jellemző volt a vezető politikusok és állami főtisztviselők esetében, melynek lényege, hogy az e minőségben kifejtett tevékenységükre a legfőbb szankciót a hivatalból eltávolítás jelentette – választási vereség, parlamenti kormánybuktatás vagy felmentés formájában –, egy sor esetben valóban büncselekmények határát súroló vagy azt meg is valósító tevékenységek bevetté válását tette lehetővé. A politikai küzdelem büntetőjogi síkra terelésének pozitív következménye, hogy az ilyen tevékenységek ma már reális veszélyeket jelentenek a politikusok és pártjuk számára. Valószínű, hogy ha minisztereket, államtitkárokat, pártvezéreket börtönbüntetésre ítélnék ilyen cselekményekért, annak visszatartó hatása van az egész politikai életben. Ennyiben ez a fejlemény nem egyszerűen csak a politikai demokrácia egyik torzulásaként fogható fel, hanem egy reális problémára adott válasznak is.

Egy másik összefüggést mutat a politikai küzdelmek „büntetőjogiasításában” a tömegmédiумok szerepe. Már korábban láthattuk, hogy a tömegmédiумok központi szerepet játszanak a bírói hatalom másik formájának a kifejlődésében is, és a nagy társadalomvezérlő kérdések bírói tárgyalótermekben való eldöntése csak a tömegmédiумok támogató tevékenysége mellett vált lehetségessé. Ez a támogató szerep ennél a formánál is kiemelkedő fontosságú. Csak abban az esetben tud drámai hatást elérni egy miniszter, egy államtitkár, egy pártvezér, egy parlamenti képviselő vád alá helyezése vagy egy ellenük megindított ügyészi nyomozás, ha az országos tömegmédiумok ezt támogatólag felerősítik. Ez történt az olasz „tisza kezű” ügyészek esetében is, és mint az „igazság és a kisemberek védei a pénzben és hatalomban dúskáló állami vezetőkkel szemben” kaptak előnyös ábrázolást, és hosszú ideig a tömegmédiумok ünnepelt sztárjaivá váltak ezek az ügyészek (lásd Ferrarese 2001). Mulatságos mellékkörülmény, de a tömegmédiумok igyekvő támogatását jól mutatja, hogy mivel az olasz közvélemény előtt a bírácoknak hagyományosan nagyobb presztízse volt, mint az ügyészeknek, ezért az őket sztároló újságírók lassanként elkezdték a tiszta kezűeket „bírácnak” nevezni, és ezután sokszor a nagy világlapok is így nevezték őket (lásd Panton 1994).

Ha ezzel szemben a mérvadó tömegmédiумok mögött álló gazdasági-pénzügyi érdekkörökhöz tartozó pártvezért, vezető bankárt, állami vezetőt helyeznek vád alá, vagy kezdeményeznek ellene rendőri, ügyészi nyomozást, akkor a tömegmédiумok „alantas politikai fondorlatként” tudják tálalni ezt, és ekkor ez nemhogy rontana a megtámadott pártvezér presztízsén, hanem az őt támogató tömegmédiумok, mint „politikai mártírt” még szavazattöbbséggel tudják kimenteni. Az egy irányba húzó tömegmédiумok így tudták egyértelműen semleges és gáncsta-

lan ügyészekként (bíróként!) bemutatni az olasz politikai rendszer egészét megbuktató és átrendező ügyészi tevékenységet 1992 után, és az ügyészek ebben a légkörben bármit megtehettek. Összesen ötezer politikussal, parlamenti képviselővel, miniszterrel, állami tisztviselővel szemben indítottak el nyomozást – mindezt sokszor élő televíziós közvetítésekkel bemutatva –, de végül csak 1200 vádemelést tettek, és ebből 582 elmarasztaló ítélet született. Vagyis alig egytizede állta ki a bírói eljárások próbáját, de a tömegműediumok támogatásának köszönhetően ez hosszú ideig nem jelentett gondot a tiszta kezűeknek (lásd Cullinan 2002). Ez a helyzet csak akkor kezdett megváltozni, amikor az olasz és a külföldi napilapok és televíziós csatornák is elkezdtek árnyaltabban megvizsgálni tevékenységüket. (Lásd pl. a *The Times* 1994. december 19-ikei számát, a *The Economist* 2002. február 14-ikei elemzését.) De ugyanígy a többi ország példái is azt mutatják, hogy a tömegműediumok szimpátiája vagy éppen ellenszenve egy-egy pártvezér, állami vezető büntetőjogi „kikezdésekor” döntő fontosságú. Például a spanyol szocialista pártvezérek és állami vezetők elleni korrupciós és hatalmi túllépések miatti büntetőjogi nyomozásoknak a konzervatív *El Mundo* biztosított nagy nyilvánosságot az 1990-es években, míg ellenkező előjel esetén a másik oldal nagy tömegműediumainak készsége növekedett meg (lásd Guarnieri/Magalhaes 2001).

Lezárásként jelezni kell, hogy az 1990-es évek végétől már egy árnyaltabb felfogás váltotta fel a korábbi eufórikus hangulatot e téren.

A Robin Hood-típusú ügyészi beállítódás helyett a dél-európai országokban már a szélesebb közvélemény is pártos elfogultságot tételez fel egy-egy politikai színezetű büntetőjogi nyomozás esetén. Például a 2000. évi nyári olasz parlamenti választás előtt a biztos győztesnek tűnő Berlusconi ellen ismét tucatnyi büntetőeljárást igyekeztek kezdeményezni, és ennek óriási nyilvánosságot és pozitív tálalást biztosított a műediumok vele szemben álló része, de ennek már semmilyen hatása nem volt a politika „büntetőjogiasításába” már belefáradt olasz választótömegekre. Ennek kialakulásába belejátszott az is, hogy az olasz „tisztá kezek” ügyészei azóta nyíltan politikai szerepet is vállaltak, és az elfogulatlanabb elemzések feltárták azóta a korábbi tevékenységük politikai összefüggéseit is. Antonio Di Pietro, az olasz ügyészek egyik fő irányítója akkoriban, később baloldali politikusként miniszter lett, majd parlamenti politikus. Az eufória csökkenése persze nem jelenti e jelenség terjedésének leállítását, és ez azóta is folyik. Franciaországban az 1990-es évek végére ez már központi szerepet kezdett játszani a politikai harcokban, de nálunk Magyarországon is vannak erre utaló jelek. Például Medgyessy Péter miniszterelnök-jelöltsége után kirobbant Gresham-ügy mögött nyilvánvalóan ilyen megfontolások is

állhattak, de a Fidesz pártigazgatójának elítélése 2002 őszén olyan cselekményekért, amiért a hírek szerint az ügyész nem is emelt vádat, szintén a politikai küzdelem büntetőjogiasításaként és a bírói hatalom ebbe bevonásának fogható fel, és a példákat lehetne még tovább folytatni.

A büntetőjogiasítás helyzete az Egyesült Államokban

A társadalomvezérlési döntéseknek a törvényhozásból a bírói tárgyalótermekbe történő áttolása az Egyesült Államokban ment el legmesszebb, és itt ez adta az elmúlt évtizedekben a bírói hatalom fő kifejlődési formáját. A „perlési politizálás” jelenségével foglalkozó fejezetben ezt részletesen körbejártuk. Emellett azonban nagy szerepet kapott a politikai küzdelmekben a bírói hatalom másik formája is, amely e küzdelem „büntetőjogiasításaként” írható le. A politikának ez a kriminalizálása másként fejlődött ki, mint az európai országokban történt, és máshol is vannak ennek súlypontjai. Nézzük meg ezt most részletesen!

Az 1970-es évek elejéig csak szórványosan fordult elő fontos pozíciókat betöltő politikusok vagy állami főtisztviselők körében a politikai harc eszközeként a büntetőjogi síkra terelés. Az állami hivatalnokok vonatkozásában van egy statisztikánk, amely jól mutatja ezeket a változásokat. Eszerint az 1970-es évek elején évente alig ötven fő ellen emeltek vádat e körben, és még ennek is csak a felét ítélték el, addig folyamatos emelkedés után az 1980-as évek második felére már évi 1300 körül volt ez a szám, és ebből kb. ezer körüli volt az elítélések száma (lásd Lowi/Ginsberg 1994:582). A növekedés mértéke hasonló volt – legalábbis a nyomozások elkezdése tekintetében – a kongresszusi képviselők, szenátorok, miniszterek tekintetében is. Mindeközben általános a vélemény, hogy maga az állami korrupció egyáltalán nem emelkedett, hanem csak a bevett gyakorlatok követését kezdték erőteljesebben büntetőeljárás alá vonni. Mielőtt belemennénk részletesebben ennek elemzésébe, nézzük meg, hogy milyen események alakították a politika „büntetőjogiasítását”.

Az első látványos lépés e téren az 1972-es Watergate-botrány volt. A kiinduló szituáció itt az volt, hogy a főként az ipari-mezőgazdasági nagyvállalkozói csoportok embereként politizáló Richard Nixon elnök egyre elkeseredettebb harcba keveredett az országos szintű domináló tömegmédiумok csoportjával, melyek alapvetően a bankár-pénzügyi csoportok véleményeinek, érdekeinek és ideológiáinak megjelenítőiként működnek (lásd Halberstam 1988). E tömegmédiумok politikai véleménymonopóliumát megtörendő, Nixon kilátásba helyezte a jogi szabályozások olyan módosítását, amely kötelezte volna a nagy tévétár-

saságokat helyi csatornahálózataik eladására, a kiegyensúlyozott és többszínű véleményformálás biztosítására (lásd Lowi/Ginsberg 1994:372–373). Ebben a hadiállapotszerű helyzetben történt meg Nixon újraválasztása 1972-ben. Rövid idő elteltével az egyik legelkeseredettebb ellenfelének számító napilap, a *The Washington Post* a választási csaták félegális-illegális trükkjei közül kiemelte a Demokrata Párt kampányközpontjába történt titkos behatolás részleteit. Miután hamarosan Nixon közeli munkatársainak neve is felmerült a behatolás megszervezésében, az egész szembenálló médiaszféra központi témává emelte a Watergate-botrányt, és végül Nixon lemondását is ki tudták kényszeríteni.

Ez az esemény már maga is a politikai szembenállások büntetőjogi síkon történő megharcolását jelentette, de igazán csak az ezután létrejövő intézményi változások vezettek ebbe az irányba. A tömegművek ostromozó leleplezései és kommentárjai alapján a széles nyilvánosság számára a legfelső állami és politikai szint harcai mint „morális fertő” tárultak fel. Pedig az ehhez hasonló trükkök, illegális cselekedetek egyáltalán nem voltak ritkák a korábbi választási harcokban sem. A tényleges különbség csak annyi volt, hogy a tömegművek most óriási nyilvánosságot és felháborodott légkört teremtettek politikai ellenfelükkel szemben az ügy kapcsán. A morális felháborodás légkörében mindenesetre létrehoztak egy új intézményt, a „Kormányzati Etika Hivatalát” (Office of Ethics in Government) és egy új törvényt, amely a legszélesebb jogkört biztosítva tette lehetővé a nyomozás és a vizsgálatok beindítását a törvénysértés legcsekélyebb gyanúja esetén. Kezdve az Egyesült Államok elnökétől a képviselőkön és a szenátorokon egészen a felső tisztviselői körig bezárólag. A későbbi fejlemények megmutatták, hogy a szándék ugyan nemes volt, de a létrehozott intézmény hatásai összességükben hosszabb távon katasztrofálisnak bizonyultak.

A politikai versengés körülményei között ugyanis, ha a nyomozás bármilyen apró szabálysértés, illetve ennek gyanúja esetén is megindítható a politikai harcban állók bármelyikével szemben – és ezzel rontani lehet az ellenfél pozícióját –, akkor szükségszerűen eszkalálódni fog ennek igénybevétele. Példa lehet erre Michael Espy esete, aki Clinton városfejlesztési minisztere volt a '90-es évek első felében. Egy törvény megtiltotta ajándékok elfogadását a felső szintű állami hivatalnokok számára, és Espy elfogadott egy nagy élelmiszercegtől két belépőjegyet (!) egy rögbimeccsre. Az éber politikai ellenfelek, a republikánus politikusok figyelmét nem kerülte el ez a kis szabálysértés, és rögtön követelték egy független ügyész kinevezését az ügyben, aki aztán több évig tevékenykedett egy sereg jogással, nyomozóval megerősítve, egyre inkább már Clinton elnököt magát és szűkebb környezetét is bevonva a vizsgálódásba (lásd

Etzioni 2001). Espy végül lemondott, igaz a kitartó nyomozás a két belépőjegynél később nagyobb korrupciós ügyeket tudott feltárni. Ennek kapcsán merült fel, hogy végiggondolatlan a szabályozás, amely minden súlyozás nélkül csak „jogszabálysértést” ír elő a vizsgálat megindításához. Egy politikus esetében, ha például közlekedési szabályok megsértésével vádolják (piros lámpánál ment át az úttesten), már ez is elindíthatja az adott esetben a nyomozást (lásd Yoder 1999).

Tehát a „kormányzati etika” védelmére kiépített intézményeknek lényege az, hogy a legkisebb szabálysértés esetén is beindulhat bármely csúcspolitikussal szemben a nyomozás, és ezzel túlmegy a hagyományos büntetőjogi síkon is. E kitágítás pedig korlátlan lehetőségeket ad a politikai ellenfél lejáratására, hisz a választók bizalmának megingatására már egy nyomozás megindítása is elég, nem kell eljutni az elítélésig. Ennek legújabb példája Toricelli szenátor esete, aki mint tagállama régi szenátora toronymagasan vezetett alig ismert republikánus kihívójával szemben, ám mikor megsejlelték politikai ellenfelei néhány korrupciógyanús dolgot, gyorsan zuhanni kezdett népszerűsége, és egy idő után az esélytelenséget érezve maga mondott le az újraválasztási harcról. (Lásd 2002. évi nyári amerikai napilapokat az esemény kommentálásáról.)

A kormányzati etikai vizsgálatok lefolytatásának mechanizmusát a következőképpen szabályozta egy 1978-as törvény. Ha bármilyen információt – lényegében feljelentést – kap az igazságügyi miniszter a törvényben felsorolt magas szintű politikusi kör tagjait illetően, amely valószínűsíti a szabálysértés vagy bűncselekmény elkövetését, akkor köteles egy speciális bírói tanácstól kérni egy független ügyész kinevezését, és ha ezt nem teszi, akkor az informátor maga kérheti e tanácsot a kinevezésre. E speciális bírói tanács három szövetségi bíróból áll, akiket mindenkor kétévi ciklusra a szövetségi legfőbb bírói fórum elnöke nevez ki. (Az elmúlt 20 évben a konzervatív William Renquest főbíró volt ez a kinevező.) A bírói tanács a kérelem beérkezése után kinevezi a kormánytól független ügyvédek közül a független ügyészt, és meghatározza nyomozása terjedelmét. Ám mivel a törvény alapján az így meghatározott tevékenységi körrel összefüggő más cselekmények is a független ügyész nyomozási területére esnek, és összefüggés címén bevonhatja ezeket is a nyomozásba, lényegében korlátlan az ilyen ügyész nyomozási területe (lásd Maskell 1998:4–6). Az egyszer kinevezett ügyész teljes mértékben kikezdzhetetlen akár az USA elnöke részéről is, és hivatalának finanszírozására törvényileg garantált összeg áll rendelkezésre. Több ilyen független ügyész – pl. a Clinton elnök ellen nyomozó Kenneth Starr – öt-nyolc éven keresztül folytatta a nyomozását, és az egész elnöki adminisztráció munkáját le tudta bénítani (lásd Etzioni 2001b).

Az etikai-büntetőjogi vizsgálati gépezetet a konzervatív re-

publikánus erők ellenfelei, a liberális demokraták hozták létre a 1970-es évek végén, és az 1980-as években Ronald Reagan elnök politikája ellen is ők vetették be sikeresen. Például az „Irán-kontra ügy” kapcsán Reagan elnök munkatársainak, minisztereinek széles köre után nyomoztak, és ezzel Reagan politikai cselekvési szabadságát és politikai programjának megvalósítását nagymértékben korlátozni tudták (lásd Yoder 1999, Griesbach 1999). Az idősebb Bush elnöksége alatt az 1990-es évek fordulóján a republikánusokat ez ösztönözte arra, hogy a legszélesebben vessék be az etikai vizsgálódás fegyverét a demokrata politikusok ellen. A már jelzett súlyú szabálysértések vádját felhasználva először Jim Wrightot, a képviselőház demokrata párti elnökét kényszerítették lemondásra, míg a demokraták erre válaszként a Wright elleni nyomozási kampány fő szervezőjét, Newt Gringrichet „vadászták le”, és kényszerítették hasonló vizsgálódásokkal lemondásra. Az etikai vizsgálódások itt arra irányultak, hogy Gringrich egy könyve kiadásakor aránytalanul nagy könyvhonoráriummal kötötte a szerződését – e mögött rejtett kampányfinanszírozás lehetett –, és ez elég volt arra, hogy a felkorbácsolt közvélemény előtt lemondásra kényszerítsék. Amikor a demokraták az elnöki hatalmat is megszerezték Clintonnal 1992-ben, a republikánusok hasonlóképpen igyekeztek az etikai fegyvert éppúgy az ő elnöki gépezete megbénítására használni, ahogy azt az ellenfelek tették Reagan elnök alatt. Erre jött kapóra először a már jelzett Espy-ügy, de az igazi sikert magának Clintonnak a „trófeája” jelentette a 1990-es évek második felére, az ismert Monica Lewinsky-ügy kapcsán, amely alaposan átrendezte a szavazati tömböket is a politikai erők között.

A 1970-es évek elejétől a demokraták által kicsiszolt etikai-büntetőjogi fegyver így az elmúlt években már mindkét tábor által bevetett eszközként működik, és az elemzők három fő negatív hatást mutatnak ki ennek esetében. A legfontosabb az a hatás, hogy a kölcsönös leleplezések, dramatizált „erkölcsi fertők” kimutatása az ellenfélnél nagymértékben elfordítja az embereket a politikai részvételtől. Míg korábban 60–80% volt a választásokon való részvétel aránya az Egyesült Államokban is – ahogy a nyugat-európai országokban látható ma is –, addig a 1990-es évek elejére ez a részvétel a képviselői választásoknál leesett 30–33%-ra, és az elnökválasztásoknál is már csak 50% körüli ez (lásd Lowi/Grinsberg 1994:583). Egy másik hatást jelent a mindenkori államvezetés cselekvési lehetőségeinek radikális beszűkülése, hisz lényegében minden felső vezető bármilyen apró szabálysértésnél támadhatóvá válik, és hogy mikor követett el tényleg szabálysértést, azt csak utólag, a vizsgálat lezajlása után lehet tudni. Végül egy harmadik hatást jelent a politikusi és állami tisztviselői pályára lépők kontraszelekciója. Aki teheti, és van választási lehetősége, az inkább a magánszfé-

rában igyekeznek karriert befutni, és csak az itteni sikertelenek, a „mocskos trükkökre kaphatók” szállnak be az állami-politikai szférába. Mindez pedig az egész állammal szembeni bizalmat a minimumra csökkentti (lásd Etzioni 2001).

Összegezve tehát látható, hogy az Egyesült Államokban más-
képpen valósult meg a politikai küzdelem „büntetőjogiasítása”,
mint az európai országokban. Amerikában nem annyira a ren-
des bíróságok és az ügyészek révén zajlik ez le, hanem a politi-
kai aréna résztvevői maguk vonnak be „független ügyészeket”
a jogászok és az ügyvédek közül. Másrészt maguk a nyomozást
kiváltó cselekedetek is csak kisebb részben jelentenek bűncse-
lekményt, inkább egyszerűbb szabálysértésekről van szó. Mind-
ezek révén az Egyesült Államokban szélesebb körben használa-
tos ez a fegyver. Míg 1972-ig elnöki lemondatásra nem került
sor, addig az elmúlt 30 évben – Nixon után – Clinton, második-
nak, csak hajszal híján kerülte el a vád alá helyezést és lemon-
datást.

Ezek az események és az, hogy most már mindkét tábor meg-
tapasztalhatta a politikai küzdelem „büntetőjogiasításának” há-
tulütőjét is, arra vezettek, hogy megállni látszik e módszerek to-
vábbterjedése. Ennek jele például, hogy az említett független
ügyészi intézményt létrehozó törvényt, melyet ötévenkénti
megújítással adtak ki, a többszöri megújítás után 1999 nyarán
már nem újították meg. Nem lehet azonban tudni, hogy a politi-
kai versengés logikája miatt szükségszerűen rövid idődimenzi-
óban gondolkodó politikai csoportok bölcsessége meddig marad
meg, és kedvező konstelláció esetében – pl. a kongresszusi több-
ség és az elnöki hatalom tartós szembenállásakor – nem térnek-
e vissza erre az útra.

JEGYZETEK

¹ Tanulmányom a Bihari Mihály 60. születésnapjára kiadott kötetben szereplő
írás folytatása. Lásd: Pokol Béla: *A bírói hatalom expanziója: okok és követ-
kezmények.* 468–490. o.

² 1905-ben a konzervatív összetételű Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyez-
te az a korábbi – progresszív – jogszabályt, amely a pékek érdekében szabá-
lyozta azok munkaidejét. A legfőbb jogi grémium azzal indokolta döntését,
hogy az említett jogszabály sérti a szerződés szabadságát.

IRODALOM

- Chayes, Abraham (1982): Foreword: Public Law Litigation and The Burger Court.
- In: Harvard Law Review. 1982 (Vol. 96) 4-60.
- Cohen, George M. (1985): Posnerian Jurisprudence and Economic Analysis of Law: The View from the Bench. In: University of Pennsylvania Law Review. 1985 (Vol. 133.) No. 5. 1117-1166.
- Cullinan, Susan (2000): Time Trail: Italy. In: Time Europe Web Exclusive. Internet: <http://www.time.com/time/europe/timetrails/italy/>.
- Deák Dániel (2000): A helyes adótörvényhez való jog. In: Jogtudományi Köz-löny 2000/5. 168-176.
- Elhauge, Einer (1991): Does Interest Group Theory Justify More Intrusive Judicial Review? In: The Yale Law Journal (Vol. 101.) No. 1. 31-110.
- Epp, Charles R. (1998): The Rights Revolution. Chicago and London. Chicago University Press.
- Etzioni, Amitai (2001): The Politics of Accusation. In: National Law Journal. 2001. March 5.
- Etzioni, Amitai (2001b): It's a Crime, the Way Politicians Go at it. In: Washington Post. 2001. August 5.
- Feinberg, Wilfred (1984): Constraining „The Least Dangerous Branch”: The Tradition of Attacks on Judicial Power. In: New York University of Law Review. (Vol. 59.) No. 2. 252-276.
- Feldman, David (1992): Public Interest Litigation and Constitutional Theory in Comparative Perspective. In: The Modern Law Review. 1992. No. jan.
- Ferrarese, Maria Rosaria (2001): Penal Judiciary and Politics in Italy. In: Global Jurist Topics. (Vol. 1.) No. 3.
- Gadó Gábor (2000): Eljárási igazságosság a polgári perben. In: Magyar Jog 2000/1. sz. 18-41.
- Grey, Thomas C. (1996): Modern American Legal Thought. In: Stanford Law Review. 1996.
- Ferrarese, Maria Rosaria (2001): Penal Judiciary and Politics in Italy. In: Global Jurist Topics. (Vol. 1.) No. 3.
- Griesbach, John M. (1999): Three Levels of Trouble: A Comment on Edwin Yoder's „The Presidency and the Criminalization of Politics”. In: Saint Louis University Law Journal. 1999. (Vol. 43.) No. 3. 761-769.
- Halberstam, David (1988): Mert övék a hatalom. Európa Kiadó. Budapest.
- Koch, Henning (1988): Constitutionalization of Legal Order. (Manuscript). Koppenhága (Bristol '98: XVth World Congress of Comparative Law)
- Krislov, Samuel (1963): The Amicus Curiae Brief. In: The Yale Law Journal. 1963. No. 2.
- Lowi, Theodore J./B. Ginsberg (1994): American Government. W. W. Norton and Company. New York-London.
- Maskell, Jack (1998): Independent Counsel Provisions: An Overview of the Operation of the Law. Congressional Research Service, The Library of Congress. Washington.
- Menkel-Meadow, C. (1998): The Causes of Cause Lawyering: Toward an Understanding of the Motivation and Commitments of Social Justices Lawyers. In: Sarat, Austin/S. Scheingold (ed.): Cause Lawyering. Political Commitments and Professional Responsibilities. New York. Oxford University Press. 1998. 31-68.
- Németh János szerk. (1999): A Polgári Perrendtartás magyarázata. KGJ. Buda-pest 1999.
- Painton, Frederick (1994): Don't Go, Tonino. In: Time Europe. 1994. dec. 19.
- Poplawska, Eva (1998): Constitutionalization of the Legal Order. In: Polish Contemporary Law. Quarterly Review. 1988. No. 1-4. 115-133.

- Sarat, Austin/S. Scheingold (ed.): Cause Lawyering. Political Commitments and Professional Responsibilities. New York. Oxford University Press. 1998.
- Scheingold, Stuart (1998): The Struggle to Politicize Legal Practice: A Case Study of Left Activist Lawyering in Seattle. In: Sarat, Austin/S. Scheingold (ed.): Cause Lawyering. Political Commitments and Professional Responsibilities. New York. Oxford University Press. 1998. 118–150.
- Schneider, Carl E. (1988): State-Interest Analysis in Fourteenth Amendment „Privacy Law”: An Essay on the Constitutionalization of Social Issues. In: Law and Contemporary Problems. 1988. No. 1. 79–121.
- Tushnet, Mark (1991): Critical Legal Studies: a political history. The Yale Law Journal 1991. 1515–1544.
- Tushnet, M./Schneider, N./Kovner, M. (1988): Judicial Review and Congressional Tenure. An Observation. In: Texas Law Review.
- Vreeland, Cindy (1990): Public Interest Group, Public Law, and Federal Rule 24a. In: The Univ. of Chicago Law Review. (Vol. 57.) Number 1. 279–310.
- Yoder, Edwin (1999): The Presidency and the Criminalization of Politics. In: Saint Louis University Law Journal. 1999. (Vol. 43.) No. 3. 749–760.

SZABÓ MÁTÉ

Civil társadalom, regionalizmus az Európai Unióban*

A civil társadalom témaköre régen foglalkoztatja az európai társadalmi-politikai gondolkodást és a társadalomtudományt. Az 1989-es demokratikus átmenetek elemzésével pedig szinte központi jelentőségre tett szert a nemzetközi társadalomtudományi vitákban. A regionalizáció az EU-kutatásban szintén nagy múltra tekinthet vissza, ma is aktuális és egyre inkább kapcsolatba kerül megközelítése a régóta napirenden levő keleti bővítéssel. A fenti problémakörök interpenetrációja ment végbe az utóbbi néhány évben az európai társadalomtudományi vitákban, és az európai problematika jelen van a nemzetközi, illetve globális társadalomtudományi diskurzusban is.

Magyarországon az elmúlt években több disszertáció és monográfia született e témában, nemzetközi kutatócsoportok részeként pedig magyar kutatási hálózatok is kialakultak. A tanulmány megközelítésmódja politológiai-szociológiai jellegű, össze kívánja kapcsolni a „szubnacionális”-regionális szint civil társadalmi vizsgálatában a mozgalmakutatás, a párt- és érdekképviselő-kutatás, a globalizáció és europaizálódás elméleti eredményeinek elemzését. Elsődlegesen elméleti kérdésekre koncentrálni, nem célja az adatgyűjtés, sem pedig a meglévő adatbázisok értelmezése, hanem olyan kategóriarendszer és megközelítésmód kialakítása, amely a regionalizáció-europaizáló-

* Ez a munka részlet egy hosszabb tanulmányból, amely az MTA által támogatott „Regionális fejlődés és mikrointegráció a Nyugat-Dunántúlon” kutatás keretében készült. A kutatás a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Európa-tanulmányok Intézetében zajlik Szombathelyen.

dás-globalizáció civil társadalmi aspektusainak megértését szolgálja a magyar társadalomtudományban az angol és német mozgalmorkutatói szakirodalom eredményeinek ismertetése alapján. A szakirodalom örövendetesen bővülő. Nem csupán nemzetközi web site-ok, avagy nemzetközi kutatóközpontok (firenzei EUI-Schumann Centre), de hazai kutatóhelyek egész sora foglalkozott a téma szempontjából releváns kérdésekkel az utóbbi időben, és vannak magyar nyelvű publikációk, illetve disszertációk a témáról.

A RÉGIÓ CIVIL TÁRSADALOM PROBLÉMA ÉS AZ EU-CSATLAKOZÁSUNK

A téma aktualitását a hazai önkormányzati és politikai struktúra regionális egységeinek létrehozására való törekvés adja, amely az EU-konform közigazgatás és területfejlesztés szerkezetét kívánja kialakítani. Ágh Attila, aki a 2002-ben hatalomra került magyar kormányon belül az adminisztrációt europaizálni kívánó belügyminisztériumi projekt vezetője, az e munka orientálására írott háttér tanulmányában a globalizáció és az europaizáció kettős kihívásáról beszél, amely szerinte a már korábbi munkáiban is előtérbe állított „közép” megteremtését jelenti szerinte a közpolitikai, területi és funkcionális érdekképviseleti civil hálózati mezőkben.

A regionalizáció és a civil társadalom az NGO-k, érdekképviseletek politikai terének átalakítása a magyar kormányzati szféra mezzoszintjén számára egységes folyamat része, amely a globalizáció és europaizálódás kihívásait közvetíti (Ágh 2002, 153–328. o.). A kormány megalakulását követően a *Mozgó Világ* c. folyóirat 2003/1. számában kiadott sajátos „Delphi-projektben” Ágh a jövő Magyarországnak egyik valószínű trendjeként fogalmazza meg a centralizált állam végét és a „régiók Magyarországnak” kialakulását:

„...nincs más választásunk mint a régiók Magyarországa. A regionalizálás a mostani kormány egyik legnagyobb próbatétele” ...„a régiók nélkül nem lehet »Európába« jutni, és a kistérségek jövőjét is csak a regionális mozgástérben lehet elképzelni” (56–57. o.).

Glatz Ferenc történész, az MTA volt elnöke (1994, 35–36. o.) a regionalizmus mai értelmével foglalkozó előadásában a régió fogalmát azon folyamat részeként elemezte, melynek során korábban ismert és alkalmazott kategóriák új jelentést nyernek a kelet-európai diktatúrák bukásával. A felszabaduló területek közösségei találkoznak a nyugat-európai állapottal, amely kihívást, modellt jelent számukra, hiszen kompatibilisekké kívánnak válni vele.

Glatz a regionalizmus három elterjedt mai értelmezését különíti el előadásában:

a) Szupranacionális

Olyan régiók, mint a Balkán, avagy Közép-Európa, amelyek több, sőt sok nemzetállamot foglalnak magukba.

b) Szubnacionális

Adott nemzetállam keretein belüli régió, avagy régiók, mint Dél-Alföld, avagy Erdély.

c) Szupra- és szubnacionális

Amikor államhatárok által felszabdalt régiók, amelyek egyszerre részei nemzetállamuknak és valamely több állam területén átnyúló regionális közösségnek, pl. határ menti régiók vagy az Alpok-Adria munkaközösség tagjai működnek együtt.

A regionalizmus mindhárom szintjén közös, hogy:

- olyan komplex közösségről (politikai, kulturális, gazdasági stb.) van szó, amely területiálisan szervezett;
- egyszerre foglalja magában a nemzetállam „alatti” és a „felletti” elemeket,
- olyan szerveződési forma, amely az öngazgatás, a decentralizáció és a pluralizmus megvalósulásának keretévé válhat.

A regionalizmus kelet- és közép-európai fejlődésének alternatíváit ugyanakkor nagymértékben meghatározza az EU-csatlakozásról való döntés, illetve az EU-csatlakozás hívei és ellenzői közötti konfliktus kimenetele. Nyugat-Európában ez a kérdés a második világháború után az EU-integrációban a regionális modell javára dőlt el. Vajon a régiók (Nyugat-) Európája képes lesz-e integrálni a szuverén-homogén nemzetállam-modellben gyökerező posztkommunista rendszereket? Ad-e olyan mintát, amely ellensúlyt képez ezzel a modellel szemben?

A posztkommunista országok szinte egyöntetűen célként vallják az Európához való felzárkózást és vele a föderális-regionális modell megvalósítását. Azonban politikai kultúrájukban, társadalomszerkezetükben és mentalitásaikban nagyrészt a szuverén-homogén nemzetállami modell uralja valóságukat.

Tekintsük át ezen dilemma, illetve politikai kultúránk, tudatunk skizofréniáinak néhány történeti-szociológiai magyarázatát!

a) Lezáratlanok és konfliktusosak azok a nemzetépítési folyamatok, amelyek a nemzetállam abszolutizálása felé hatnak. A friss nemzetállamok hajlanak az „alattvalói”, a nemzetállam perifériájára szorított és a „domináns”, „uralkodói” politikai kultúrák megosztlására és konfliktusára építeni, amely párosulhat az etnikai, regionális megosztottsággal is.

b) Az új és instabil nemzetállamok „uralkodó” szubkultúrája retteg az etnoregionalizmustól, amely a nemzetállam felbomlasztójaként jelenik meg számukra, s ennek elkerülésére min-

denféle regionális autonómia és pluralizmus gyanús ellenséggé válik számukra.

c) A kommunista föderációk (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) válsága és erőszakos vagy erőszakmentes felbomlásuk egyaránt a szupra- és a szubnacionális közösségek és szerveződési szintek kiiktatásának reflexét alakíthatja ki az új instabil nemzetállamok uralkodó politikai kultúrájában.

d) A centralizáció, nivellálás, homogenizáció fasiszta és kommunista hagyományai itt a szorosán értelmezett „tegnap világát” jelentik, és hagyományaik elevenek mind az uralkodói, mind pedig az alattvalói politikai kultúrákban. Mindez eszkárlódó félelmet és bizonytalanságot szülhet és szül, amely az „etnikai tisztogatás” és a kényszer, avagy félelem szülte migráció hullámaival és hullámaiban terjed.

e) A nemzetállam és a nacionalizmus erős integráló és mobilizáló erőt jelent a korábbi kommunista berendezkedés válságával és összeomlásával szemben, amelyet kitűnően használhat fel a maga céljaira a mindenkori uralkodó avagy versengő politikai elit. A nemzet, a nemzetállam az európai frazeológia ellenére vagy mellett uralkodó értékke, legitimációs alappá és a diskurzus domináns elemévé válhat.

Ezen érvelés alapján a föderális-regionális típusú modellek, programok és célok, valamint a szuverén-homogén jakobinus nemzetállami típusú realitások között nyílt avagy burkolt elmentmondások alakulnak ki a posztkommunista országok politikai-társadalmi életében. Azonban a jakobinus modell összeegyeztethetetlen az EU-régiók Európájával. A kör eme négyesegesítése nélkül a posztkommunista rendszerek nem válhatnak az egyesült Európa szerves részeivé. Vissza kell szorítani a jakobinus tradíciót és ki kell terjeszteniük a föderális-regionális modell érvényét minden társadalmi területen. A regionalizmus problémaköre más kritériumok mellett és azokkal összefüggésben indikátorául, mércéjéül szolgál az egyes kelet-közép-európai országok európai felzárkózási képességének és készségének.

A posztkommunista országokban több párhuzamos „nagy átalakulás” zajlik, s ennek egyik fontos és el nem hanyagolható aspektusa a regionalizmus kérdése, amely egyaránt összefügg a piacgazdaság és a demokrácia területeivel. Hangsúlyozandó, hogy a föderális-regionális állam modellje több, eltérő és ellentétes elméleti-politikai irányzat érintkezési és metszéspontja volt korábban, s ma is az, illetve azzá lehet. A konzervatív, a liberális, a pluralista és a posztmodern felfogások és megközelítések egyaránt segíthetnek ma abban, hogy az EU mintája uralkodóvá váljék a kelet-európai diktatúrák bukása után, és a posztkommunista országok a régiók Európájának részeseivé váljanak. A „régiók Európája” az EU-ban és a kelet-európai

diktatúrák bukása után kialakuló berendezkedés alternatívája olyan elméleti és gyakorlati kihívás, amely nem csupán a nemzeti és nemzetiségi megosztottság, de a generációs, szellemi, ideológiai megosztottságok fölött, mellett és alatt egyaránt diálógusra és kooperációra indíthatja a különféle megközelítésmódokat, amelyek történetileg korábban a nyugat-európai politikai univerzumban esetleg egymás ellenfelei voltak. Vajon az EU-csatlakozás képez-e olyan korszakos kihívást, amely egyesíti a különféle elméleti-politikai tradíciókat a jelentős demokratikus-modernizációs elvárásoknak való megfelelésre a volt kommunista országokban, amelyek EU-kompatibilisként vannak elismerve? Ennek a kihívásnak leginkább a regionális civil társadalmi networkökben megszervezett, a globális és a lokális között közvetítő civil szféra felel meg.

MEGKÖZELÍTÉSMÓDOK A NYUGAT-EURÓPAI POLITIKATUDOMÁNYBAN

A regionalizmus sokféle, többretegű jelentéstartalmakat hordozó fogalom. Használják a társadalomtudományok elméleti-módszertani megközelítésmódjának jelölésére (Hoffmeyer-Zlotnik 2002), a földrajztudomány sajátosan értelmezi, akárcsak más kultúr- és társadalomtudományok, illetve interdiszciplináris kooperációik (Smelser-Baltes 2001, Vol. 19. 12 905–12 939.) A „regionális tudomány” mint sajátos, interdiszciplináris társadalomtudományi ágazat, amely a közgazdaságtan, szociológia, politológia és közigazgatástan, valamint a földrajz és az ökológiai térségsszemlélet egyesítője, megjelent Nyugat-Európában, és jelen van ennek igénye a hazai tudományosságban is (Benko, 2002). A regionalizmus vizsgálata a politikatudomány szempontrendszerében is sokértelmű. Az utóbbi évtizedekben főként az europaizálódás folyamatának keretében értelmezi a magyar szerzők többsége (Hervainé, Beszteri, Miszlivecz, Navracsics, Szilágyi, Soós, Kaiser), melynek tágabb, a globalizációval összefüggő problematikájára a világpolitikai-világgazdasági elemzések mutattak rá (Simai, Szentés, Galló, Kiss, Beszteri, Lévai). Az EU-tanulmányokon belül fontos, és igen széles körben művelt terület, amelynek a már említett hazai szerzőkön túlmenően pl. a földrajzi, közigazgatási és egyéb társadalomtudományi diszciplínákat integráló „regionális kutatások”, így az ezzel foglalkozó akadémiai intézethálózat munkái is megvetették alapjait (pl. Horváth, Pálné Kovács összefoglaló munkái). Maguknak a kutatási megközelítéseknek a sokfélesége már a magyar nyelvű, hát még a nemzetközi szakirodalomban oly nagy, hogy igen nehéz lenne körülhatárolható irányzatokat, iskolákat elkülöníteni. Így most csupán a politikatudományi kutatások szemszögéből érzékeltetném a témakör zavarba ejtő komplexitását.

Nyugat-európai, EU-politikai kontinuumban a politológiai kutatások eredményei alapján a következő nagy témakörök azonosíthatók.

Regionalista mozgalmak

Régtől fogva ismertek bizonyos területeken, szerepet játszanak helyi, országos, sőt európai politikában. A 20. század hatvanas-hetvenes éveiben fordulat zajlik le körükben. Korábban konzervatív-szeparatista jellegük fokozatosan civil regionalizmussá alakul át, amely az adott terület szociális integrációja és kulturális identitása érdekében lép fel a nemzeti és az európai politikai térben. Kevésbé militáns, az adott politikai kereteket elfogadó, azokat reformista módon átalakítani kívánó mainstream intézményesedik érdekcsoportokban és pártokban. A militánsnak maradók, illetve az új militáns szubkultúrák viszont az illegális-erőszakos stratégiát választva ellenkultúráként szerveződnek meg. Ezek sokszor látványos akciói hosszabb időre mintegy beárnyékolják az előző, kontinentális méretekben jóval jelentősebb civilizációs folyamatot.

Regionalista pártok

A regionalista pártcsalád lényeges eleme a Lipset–Rokkan-féle konfliktus- és törésvonalmodellnek, amely a két világháború közötti pártcsaládokban intézményesedett konfliktustípusok között említi a centrum-periféria konfliktuspárt. Rokkan és Urwin kutatásai az európai perifériák társadalom- és kultúrátípusairól pedig konkretizálta a regionális politikai szubkultúrák fejlődési modelljét a nemzetállami rendszerben. Az EU politikai tere mind a mozgalmak, mind a pártok, mind az érdekcsoportok és helyi kisebbségek számára többcsatornás participációs lehetőségeket és érdekérvényesítési fórumokat nyit meg, amelyeken nem alakul ki olyan bandwagon-effektus, mint azt a funkcionalista elmélet eredeti logikája feltételezné, de a fejlődő intézményes keretek a regionális érdekek európai érvényesítésére hozzájárulnak a regionális szociális és politikai hálók sűrűsödéséhez bizonyos EU-politikák, programok, kampányok mentén.

Regionális autonómia-kulturális/nyelvi autonómia

A regionális mozgalmak 20. századi jelentkezése Nyugat-Európában szerves kapcsolatban állt a kulturális és etnikai kisebbségi kérdéssel. Nem véletlen, hogy az 1989 előtti magyar elem-

zók majd mindegyike csupán a nemzeti-etnikai kisebbségi elemet emelte ki, amely 1989 után is fennmaradt a magyar kutatók jó részénél, azonban tudatos viszonyban áll többnyire az államszerkezeti változások EU-integrációval összefüggő elemzésével. Területi autonómia és nyelvi-kulturális, egyén-csoport autonómia szerves összefüggésben állhatnak a regionalizáció folyamataiban, azonban nem mindig és szükségképpen kapcsolódnak össze.

Államszerkezet, szuverenitás, europaizálódás

A regionalizmus „alulról”, a globalizáció és europaizálódás „felülről” nyitották meg Nyugat-Európa politikai rendszereit és államszervezetét a regionális autonómiák és a lokalitás beemelésé irányában. Devolúció, regionalizáció, decentralizáció különféle trendjei és modelljei mutathatók ki az összehasonlító politika és közigazgatási elemzés segítségével az EU fejlődése kapcsán. Az államok belső politikai keretfeltételeinek és tereinek átalakulása párhuzamos a régiók és a szubnacionális szint számára megnyíló európai politikai keretek és tér folyamatos alakulásával. Az EK-EU-bővítés, -mélyítés ciklikus fejlődésében az új fórumok létrejötte és a régiók átalakulása olyan intézményes dinamika, amely folyamatos kölcsönhatásban van a regionális gazdaság, politika és civil társadalom fejlődésével, mobilizációjával és intézményesedésével. A folyamat jelenleg éppen megint olyan fordulóponthoz érkezett az európai alkotmányozás, demokratizálódás, és a polgárközeli jelleg erősítésének manifesztstratégiájával, ugyanakkor a keleti bővítés kihívásával, amely az eddigi struktúrák gyökeres és gyors átalakulásához vezethet a közeli jövőben.

Regionális civil network (RCN)

Az RCN fejlettsége, sűrűsége több tényező függvénye. A mozgalmi mobilizáció, a párt- és érdekcsoport-szervezettség, a nemzeti és az európai politikai keretek elérhetősége, amely a helyi társadalmi-kulturális tőke koncentrációján, illetve az európai regionális politikák „rásegítő” szerepén alapul, kijelöli a RCN nyugat-európai megoszlását. A történeti-funkcionális tanulmányok (főleg Putnamé), illetve az azok nyomán megindult szerteágazó vizsgálatok rengeteg érdekes részproblémát állítottak előtérbe, de a RCN-vizsgálatoknak nincsen olyan homogénizált módszertannal készült egységes európai statisztikája és geográfiája, amit a területi gazdálkodási és társadalomstatisztika más területeken produkál.

A REGIONALIZMUS A NYUGATI MOZGALOMKUTATÁSBAN

Nyugat-Európa, az EU a globális és regionális tanulmányokban intenzíven kutatott terület, azon belül azonban a szakirodalom módszertanilag és elméletileg annyira diverzifikált, hogy szinte nem is lehet megtalálni a közös nevezőt, legfeljebb olyan, önmagukban is kontroverz és sokértelmű megközelítési szinteken, mint a „social capital” és a „civil society” kutatása. Ezért itt sokféle elméleti kerettel, regionális esettanulmányokkal találkozunk, amelyeknek eredményei kapcsolatba hozhatók az integrációs, a globalizációs és a politikai intézményesülésre vonatkozó elméleti keretekkel, de nincsen kialakult, egységesen kezelhető terminológia és módszertan. Az elméleti háttér ennek következtében ugyancsak zavarba ejtően sokféle, főként ha nemcsak a legfrissebb munkákat lapozzuk fel, hanem megkíséreljük végigkövetni a hetvenes évek óta folyamatosan változó elméleti kereteket.

Gyakori, hogy a szerteágazó tematikát időnként változó elméleti modellek mentén újraértelmezik, s ezáltal a kutatási és elemzési súlypontok átalakulnak. Nagyon „durva” szembeállításokban értelmezve ezt a szerteágazó, szinte követhetetlen folyamatot, olyan feltételezéseket fogalmazhatunk meg, amelyeknek alapos alátámasztása csak nemzetközi kutatócsoportok hálózatainak jól összehangolt munkájával volna lehetséges. Így például a regionalizmus jelentése a hetvenes évektől a 21. század elejéig Nyugat-Európában kritikai jellegű, civil, mozgalmi „bottom up”-ból egyre inkább konvencionális, intézményesedett, normalizált „top down” jelleget kapott. Természetesen újabb és újabb mozgalmi ciklusok újra meg újra kritikai jelentőséget adnak az általuk újraértelmezett régióknak, amely így a hetvenes-nyolcvanas évek alternatív, új társadalmi mozgalmainak regionalizmusából ma már a globalizációkritikus mozgalmak régióértelmezéseinek adta át a helyét. Ezzel összefügg a korábbi kritikai csoportok és mozgalmak integrációja a politikai és társadalmi elitekbe, amely főként a zöld pártok fejlődési dinamikájában szemléltethető. Párhuzamos ezzel a folyamattal társadalomkritikai szemléletmódjuknak, céljaiknak, programjaiknak elfogadása, részbeni megvalósítása, avagy rituális kooptálása a társadalmi-politikai konszenzusba, kormányprogramokba, politikai kultúrába, EU-politikákba stb. Míg tehát a hetvenes-nyolcvanas évek kritikai mozgalmi ciklusa intézményesedik az ezredfordulóra, addig a civil társadalom újabb, persze a korábbi mozgalmak radikális részét kooptáló mozgalmi ciklusa és új generációja jelenik meg a kilencvenes évek végén és a 21. század elején az euro-atlanti jóléti demokráciákban, s ezek számára a régió újból civil társadalmi jelentést, „bottom up” vonatkozást jelent.

A változások mellett természetesen jelentős mértékű a kontinuitás is. A globális és a lokális kapcsolatrendszer összefüggő értelmezése jellemezte – Hazel Henderson híres szlogenje alapján: „Globálisan gondolkodni – lokálisan cselekedni” – a hetvenes-nyolcvanas évek alternatív mozgalmait, míg a globalizációkritikus diskurzusokból kinőtt mozgalmak az ezredfordulón a „glokalizáció” kifejezés két tagjának szerves összefonódásával érzékeltetik a két folyamat interpenetrációját, kölcsönös szerves összefüggését. Ugyancsak fennmarad a civil társadalmi autonómia gondolata, illetve az intézmények és elitek kritikája. Érdekes változásokon megy át az Európa-kép, és az EU integrációs folyamatának átalakuló értelmezése, amelyet mind a politikai programok, mind a kritikai társadalmi-politikai gondolkodás szintjén alaposan kellene elemezni. Ennek híján, a korábbihoz hasonló durva szerkezetű, hipotetikus megfogalmazásban azt lehet felvetni, hogy az „elitek és bürokráciák Európájával” szembeállított „polgári, civil, öko, fenntartható, szociális és szolidáris Európa” alternatívái az integráció fejlődése, a keleti bővítés és a mélyítésintézményesítés kihívásai révén ma már talán nem állnak olyan merev ellentétben egymással, mint az alternatív mozgalmak kezdeti, hetvenes-nyolcvanas évek szakaszában. Kialakult az utópiamozgalom, negatív utópia–„EU-kolosszus” dichotómiája ekkor, amely ma is fellelhető a globalizációkritikus mozgalmakban és gondolkodásban, azonban az „EU-kolosszus” eközben a korábban vele szembeállított utópiák igen lényeges elemeit, így pl. az emancipációs programokat, az ökológiai és szociális szemléletmódot, a „demokrácia demokratizálódásának” igényét magába olvasztotta, és ezzel pacifikált bizonyos korábbi tiltakozási potenciálokat (hogy újabbak keletkezzenek a „szoft-EU” ellenében is). Jellemző, hogy a regionalizációval foglalkozó EU-diskurzusokon belül egyaránt fellelhetjük a hivatkozásokat a katolikus társadalmi tanítás szubszidiaritási elvére, de a hetvenes-nyolcvanas évek alternatív társadalomelméletére, a „small is beautiful” iskolára, Leopold Kohr és E. F. Schumacher munkáira (Sturm 1991), az „economies of scale” szemléletmódjára.

Ezt az elméleti fejlődést, avagy változást természetesen nem hagyhatta közömbösen az a látványos intézményesedési dinamika, ahogyan az EU régiói politikai képviselőhöz, beleszóláshoz, de legalább is kooptációhoz jutottak az integráció változó keretei között. Nem szabad sommás kijelentéseket tenni ebben a vonatkozásban, hiszen az intézményépítés éppen ezekben a pillanatokban is újrarajzolhatja a kialakult rendszert, másrészt ennek a szükségképpen átmeneti intézményes komplexumnak a megítélése ellentmondásos az elemzők körében. Akár a magyar szakirodalmon belül is, a regionalizmus győzelmét jelző „régiók Európája” szlogen igenlésétől az annak társadalmi-politikai gyakorlata alapján történő megkérdőjelezéséig, érvényességé-

nek kétségbe vonásáig terjed a vélemények és álláspontok skálája. Mindazonáltal az intézményesedés és politikaalakítás dinamikája annak eltérő megítélése mellett is át kellett, hogy strukturálja a régiókkal foglalkozó politikai gondolkodást és elemzést. Hiszen más a koncepcionális viták és az intézményes továbbfejlesztés logikája; a régiópolitika és a regionális intézményrendszer az EU-ban a 21. század elején kétségbevonhatatlan társadalmi-politikai realitások, amelyek kizárják, de legalább is megnehezítik annak az utópikus szemléletmódnak a fenntartását, amely a hetvenes-nyolcvanas évek alternatív diskurzusát jellemezte az EU-ról és a régiók szerepéről. Fennmarad és újjászületik az elméleti értelmezés, azonban társadalmi-politikai modellekkel találkozunk, nem pusztán szcenáriókban merül ki, mint korábban. (Így például, nem kis meglepetésemre a nyolcvanas évek egyik alternatív ökonómiateoretikusa, aki a pénz közvetítése nélküli cseregazdaságról értekezett az akkori NSZK-ban, ma az euró bevezetésével foglalkozó közkeletű politikai brosúra szerzője.)

A másik új elem a globalizációval összefüggő értelmezési keret térnyerése, mondhatni kommercializációja és eltömegesedése. Ami a hetvenes-nyolcvanas években néhány kiemelkedő gondolkodó, pl. Johan Galtung elméleti innovációja, az a 21. század elején a „való világ” diskurzusainak szerves része, tömegmozgalmak politikai gondolkodásának és nyelvhasználatának eleme. A régió–regionalizmus–mozgalmak–EU vonatkozási rendszere tehát jócskán megváltozott környezetben és át- meg átalakulva őrzi meg kontinuitását és alakítja ki diszkontinuitásait a hetvenes évektől napjainkig tartó időszakban.

Dirk Gerdes (1985), a német alternatív regionalizmuskutató kiemelkedő alakja a következőképpen jelöli ki a regionális mozgalmak problematika politológiai kereteit az új globalizációkritikus mozgalmi hullám megjelenését megelőzően, a hetvenes-nyolcvanas évek tapasztalatai alapján (1. tábla).

Gerdes úgy definiálja a regionalista politikai gondolkodást és társadalmi cselekvést, hogy az szerinte három kritériumnak feltethető meg.

1. Homogén térre vonatkozik.
2. A fölérendelt téregységből egy térkomplexumot kiemel.
3. Eme kiválasztott téregységet a társadalmi-politikai rendezőelvek foglatának tekinti, amely az állam és társadalom korábbi szervezeti modelljével ellentétes, amely így „szubnacionális területiális egység ellenzéki értelmezése” lesz.

Eme kiinduló feltevések alapján a politikai és politikatudományi megközelítés számára azt a vonatkozást emeli ki, hogy miként értelmezi azokat a társadalmi-politikai szervezőelveket,

1. tábla. A politikatudomány regionalizmusvitáinak
alapfogalmai

A regionalizmus céljai			
A régiók különállását megalapozó elképzelések	Autonómia	Föderalizmus	Szeperatizmus
A társadalom, mint „természetes organizmus”	Kultúr- autonómia	Szub- szidiaritás	Etno- nacionalizmus
Az állam, mint a politikai akaratképzés „szuverén” letéteményese	Decentrali- záció	Vertikális hatalom- megosztás	Elit- konkurencia, legitimációs válság, kormányoz- hatatlanság
Társadalom és állam unitá- rius-republi- kánus egysége	Dekoncent- ráció	Vertikális hatalom- megosztás	Dezintegráció és polarizáció centrum- periféria között

Forrás: Gerdes 1991.

amelyekkel szemben a sokféleképpen értelmezett „régiók” valamiféle „ellenzéki alternatívát” jelentenek. A szervező elvek értelmezése határozza meg az ellenzéki alternativitás jellegét, minőségét és fokát.

Táblázatának baloldali sora tartalmazza a három eltérő társadalmi-politikai modellt, amelyekkel szemben szerint a regionalisták három alapvető kérdésfelvetése, az autonómia, a föderalizmus és a szeperatizmus mint ellenzéki alternatívák eltérő módon értelmeződnek. Az autonómia a modern nemzetállam egységes, centralizált értelmezése ellen irányul, az autonomisták a nemzetállam territoriális azonossága, homogenitása ellen emelik fel szavukat, és a régiók sajátos politikai értelmezését adják, amely azonban nem éri el a föderalizáció szintjét. A föderalisták a régiókat a föderális rendszer különbö-

ző szerepeiben és szintjein képzelik el, és a hatalmak megegyezésen és intézményesítésen alapuló megosztását kívánják. A szeparatisták magának az unitárius állami rendnek az érvényességi igényét vonják kétségbe, amelynek egységét megegyezéssel vagy erőszakkal új, a kiválasztott régión, avagy régiókon alapuló állami egységek létrehozására kívánják felhasználni. Mindhárom irányzat, illetve problémakör értelmezhető a konzervatív, a pluralista és a republikánus felfogás alternatívájaként, és eme különbségek egyszerre lehetnek az állami egység hívei, illetve regionális kihívóik közötti konszenzus alapjai, de különböző elveken alapuló kihívások feszülhetnek egymással szembe, így pl. republikánus állami-politikai felfogással szemben konzervatív regionalista, avagy fordítva. Így Gerdes komplex tipológia megalkotását kezdeményezi a regionalizmus fokozatai, illetve a támadott és vallott társadalmi-politikai rendezőelvek megosztási függvényében. Az elméleti alapú és szemléletes modell azonban önmagában még nem tartalmaz semmiféle feltételezést arra nézve, hogy mely és milyen társadalmi csoportok lépnek a regionális-territoriális politizálás ellenzéki útjára és mely politikai rendszerekben.

Gerdes tipológiája még a regionalizmus ellenzéki-alternatív értelmezéseinek, korszakának tapasztalatait kívánja rendszerezni. Ezzel szemben Bogdanor újabb, magyarul is megjelent politikatudományi enciklopédiájának Yves Mény (2001) által írott szócikke erről az értelmezésről már múlt időben beszél:

„A regionalizmus kifejezést a múltban olyan egyénekkel és csoportokkal kapcsolták össze, akik bírálták a nemzetállamnak mind a centralizációját, mind pedig a szervezeti felépítését, anélkül azonban, hogy azt léteiben megkérdőjelezték volna... Hosszú időn át felforgató tanításnak tekintették, különösen a jakobinus modell szerint felépülő nemzetállamokban... A regionalizmus felforgató jellege azonban elenyészett, a legradikálisabb csoportok elutasították a nagyobb fokú autonómia kedvéért.” (577–578. o.)

Véleménye szerint a nyolcvanas-kilencvenes évek nyugat-európai politikai változásai átalakították a regionalizmus imázsát.

„Az 1980-as években a walesi és skót nacionalista mozgalmak és a spanyol autonomisták vonakodtak támogatni a regionalizmust, amit a meglevő állapothoz való pusztán technikai alkalmazkodásnak tekintettek. Egy olasz megfigyelő saját országával összefüggésben megjegyezte, elérkeztünk ahhoz a korszakhoz, amelyben »regionalizáció van regionalizmus nélkül«. Az 1990-es évekre megváltozott a helyzet, mert az Európai Unió a regionalizmus új felfogását vezette be.” (uo. 578. o.)

A sommás, de szerzője és megjelenése miatt autentikus kijelentések koncentráltan utalnak a már jelzett változásokra. A radikális regionalisták egy része tovább radikalizálódik az erőszakos, illegális stratégiát folytatva, többségük azonban elfogadja

azt az intézményesedő politikai teret, amelyben a régió nemzeti és európai keretekben kerül, ágazati politikai ágenssé szelődül. A regionalizmus dezideologizálódik, illetve új érték és elméleti tartalmakkal telítődik az EU-vitákban, ahol nem az alternatív társadalomszervező elképzelések állnak előtérben. Mindezek a változások azonban hosszabb távon értelmezve az európai politikai gondolkodás régi vitáiban gyökereznek, amelyek sok politikai generáción keresztül újra és újra fogalmazzák ezeket a kérdéseket az állam és a társadalom viszonyáról alkotott felfogások, politikai értékrendek függvényében. Ahogyan Mény egy helyen fogalmaz, a „regionalizmus mint enervált technokrata reagálás” (578. o.) sem lehet a hosszabb történeti távlatban értelmezett európai politikai diskurzus értékelkötelezettségeitől mentes, amennyiben az EU integrációs folyamatait nem tekintjük a történelem, legalábbis az európai történelem végének, beteljesült céljának és értelmének.

REGIONÁLIS CIVIL MOZGALMAK: AZ „ÚJ REGIONALIZMUS” AZ EU-BAN

Dirk Gerdes (1999, 302–303. o.) az egyik civil társadalomszemléletű régió és regionalizmus elemzőként említi *Michael Keatinget*, aki a regionalizmuskutató egyik legismertebb vezető személyisége. 1988-as munkájában már a „jakobinus állam vége” kérdését teszi fel, ugyanakkor azonban nem a regionális evolucionizmus-optimizmus képviselője. A regionalizmust a modern társadalmi tevékenységi területek lehetséges metszéspontjaként értelmezi, amelynek ily módon gazdasági, politikai és kulturális elemei egyaránt vannak, nem azonosítható az etnikai avagy a kultúraautonómia problémájával. Szerinte a modern politikában ez a mobilizációs tendencia csak korlátozott módon nyerhet tért, összefüggésben a modern pártrendszerek struktúraváltozásával. A hagyományos pártpolitikai logikák csak a kompromisszumképes koncessziók spektrumának részeként értelmezik a regionális igényt, főként mint gazdaságpolitikai „engedményt”, speciális helyzet biztosítását, és a komplex gazdasági, politikai és kulturális régió létrehozása idegen test számukra. Ezt a feladatot csak a nemzetállamok feletti szint erejének megnövekedése láthatja el, a homogén almaállam kereteinek megtörésével és a szülőtelepítés programjával (saját szóképünket használva). Ezzel magyarázható, hogy a hatvanas-hetvenes évek regionalista mozgalmak kiszorultak a néppárti berendezkedésből, radikális mozgalmakra, avagy kompromisszumra képes regionalista pártokra oszlottak, amelyek valamilyen módon együtt is tudtak működni egymással. Az EU politikai rendszerének kiépülése azonban „förlélírja” a nemzetállami pártrendszerek, érdekegyeztetési rendszerek, közigazgatási be-

osztások logikáját, és olyan új politikai lehetőségstruktúrákat teremt, amelyek részben szándékoltan, részben nem szándékolt következményükként új típusú, intézményes regionalizmus kialakulását teszik lehetővé. Az érdekérvényesítés előtt megnyíló új alternatívák a korábbi pacifikált regionalizmusradikális regionalizmus alternatívája helyett az EU-konform regionalizmus alternatíváját is megnyitják, amely ugyan nem királyi út, de lehetőséget biztosít új típusú politikai törekvéseknek. Az EU nemzetállamainak belső átalakulásai az europaizálódás különféle regionális alternatíváit nyitották meg, amelyek átalakították a regionális mobilizációk szerkezetét.

Keating és Loughlin újabb, a Nagy-Britannia sokat és sokféleképp elemzett „devolúciós” fejlődéséről írva állapítanak meg néhány általánosítható modellt az új regionalizmus elemzéséhez (2002). A regionalizmus mobilizációját a politika mezzoszintjén bekövetkezett változásként értelmezik, amelynek mind politikai, mind pedig gazdasági, bel- és külpolitikai tényezői egyaránt vannak. A regionális és a közpolitikai hálózatok összefonódásáról beszélnek, a szektorális politikák és a helyi társadalomban és politikában való beágyazottságuk viszonyáról.

A territoriális policy community kialakulásának alapjai:

- a múlt hagyományai;
- az intézményes változások okozta változások a networkök szerkezetében;
- illetve a networkök tevékenységének három területe közötti különbség és összefüggés, a helyi, az országos és az európai érdekérvényesítési terepek megnyílása;
- közös territoriális identitások.

Az EU-n belül zajló territoriális folyamatok elemzésében ennek megfelelően kategóriáik:

- a devolúció előtti politikai networkök állapota;
- a szervezeti és szerkezeti változások által megnyitott politikai tér szerkezete;
- a territoriális értelmezési keretek, alapértékek, domináns orientációk jellege.

Mindhárom területet érinti az europaizálódás folyamata, amely egyszerre megy végbe a társadalom, politika és kultúra területein, az egyes földrajzi és társadalmi területek közötti konfliktusos és kooperációs folyamatban, átformálja az identitásokat, újradefiniál érdekkonstellációkat és formálja az érdekvépviseleti rendszer logikáját is (Keating, 2000).

A huszadik század végén a globalizáció és a regionalizáció folyamatai a nemzetállami funkciók átalakulásához, illetve csökkenéséhez vezetnek, ugyanakkor más, nem kormányzati jellegű

aktorok részvételét, illetve előtérbe kerülését segítik elő a nemzetállamok kompetenciáiból kikerülő társadalmi, gazdasági és politikai döntési folyamatokban (Ágh, 1997).

E folyamatok, amelyeknek kihívásaival Magyarország az EU kibővítése során egyre inkább szembesül, a nyugati szakirodalomban már régen a koncepcionális fejlődést és közvetve a politikai alternatívák mérlegelését is szolgáló viták elindítói. A nyolcvanas évek óta átalakult a gondolkodás Európában a régiókról. Az állam helyett a globális tér, az EU-szint került előtérbe, vele a regionális civil hálózatok kérdése, írja Keating (2000, 1. o.). Szerinte az 1990-es években a regionális szemléletmód önállósága még nagyobbra növekedett, és egyaránt jelen van a globális, az európai és a regionális fejlődésről folytatott vitákban. A regionális európai és a globális szint fejlődésének komplex társadalomtudományi vizsgálata átformálta a régiókról való gondolkodást, azok többé nem tolerált, megtúrt elemzési egységek a nemzetállam, társadalom és kultúra kereteiben gondolkodó korábbi társadalomtudományi reflexiók mintájára. A regionális politikák nagymértékben europaizálódtak. A képlet megfordult az 1988-as megközelítés óta, akkor Keating arról elmélkedett, hogyan illeszthető be a régió a politikacsínálásba a gazdasági érdekérvényesítés egyik új típusaként, 2000-ben pedig úgy véli, hogy

„Az ideológiák, az osztály- és pártelkötelezettségek meggyengülésének korszakában a territoriális előnyök olyan vonzó témák a politikusok számára, amelyekkel széles választói bázis mobilizálható” (2000, 1. o.).

Az új társadalomtudományi megközelítések számot vetnek ezzel a megnövekedett jelentőséggel, és Keating kiemeli bevezetőjében a következő megközelítésmódokat, iskolákat, kutatási irányzatokat, amelyeket röviden jellemez, de inkább címkéz, és elnevezésüket mintegy valamiféle regionális gazdaságpolitika alapértékeinek szlogenjeként vagy logójaként dobja be:

- a piac „társadalmi konstrukciója” („*the social construction of the market*”);
- a társadalmi tőke („*social capital*”);
- az alkuval nem módosítható kölcsönös függőségek („*untraded interdependencies*”);
- az együttműködésre épülő gazdaság („*associational economy*”);
- a tanuló régió („*learning region*”);
- a versenyelőnyök („*competitive advantage*”) (1–2. o.).

A regionális fejlesztési politika szintjén Keating a következő tendenciákat és továbbfejlődési utakat említi sarokkövekként, hasonlóan a gazdaságpolitikai paragrafusokhoz, itt is egyfajta szlogen-logó-hívószó listát adva;

- decentralizáció („*decentralization*”);
- intézményépítés („*institution-building*”);
- emberi erőforrások („*human resources*”);
- kutatás, fejlesztés, technológia transzfere („*research, development, technology transfer*”);
- kis és közepes vállalkozások, saját alapú fejlődés („*small firms and endogenous development*”) (2–3. o.).

A társadalomtudományban „konszenzus van arról, hogy jelentős változások történtek, de arról kevésbé, hogy miben is állnak ezek a változások” (3. o.). A „bizalom” és a „társadalmi tőke” koncepciói szerint alkalmasak lehetnek arra, hogy a „nem szimultán reciprocitás” problémája megközelíthető legyen ebben a komplex folyamatban.

„Olyan viszonyok jöhetnek létre, amelyekben a bizalom és a kooperáció megnövekszik annak a tudatában, hogy reciprocitás jön majd létre” (3. o.).

Nem véletlen, hogy a társadalmi tőkével foglalkozó elemzésekben elő-elő kerül a hivatkozás Polányi Károly gazdaságantropológiai koncepcióira, azonban a szerzők többsége inkább mai szerzőket, pl. Keating Fukuyamát és Putnam sokat vitatott megközelítését, valamint James Coleman klasszikusnak tekinthető koncepcióját idézi. Az autonómia és a regionalizáció kérdése az új szakirodalomban nem pusztán politikai-adminisztratív, hanem kulturális és gazdasági-társadalmi kategória Keating szerint. A városfejlesztési kutatások alapján vezeti be a „fejlesztési koalíció” kategóriáját, amelyet a regionális fejlesztésre szerint sikerrel lehet alkalmazni.

Keating az elemzésre kiválasztott spanyol régiók esetében a következő szinteket tartja összehasonlítható szemléleti csomópontoknak:

- „*kultúra és identitás, mint a magatartást és a viszonyrendszereket alakító tényezők*”;
- „*az intézményeket úgy kell megvizsgálni mint a kultúra és az értékek létrehozásának és működésének motorjait, valamint a racionális kooperációnak a kereteit*”;
- „*olyan társadalmi viszonyok, amelyek a helyi vállalkozói osztály létét lehetővé teszik, valamint a tőke és a munka bevonása a fejlesztési koalícióba*”;
- „*olyan politikai minták és a politikai verseny olyan szerkezete, amelyek arra motiválják a politikusokat, hogy a fejlődést elősegítő politikákat fogadjanak el... kritikus tényező a vezetés... a regionális vezetők*”;
- „*végül megvizsgáljuk azokat a politikákat és politikai intézkedéseket, amelyeket a régiókban alkalmaztak, összefüggésben azokkal az intézményekkel, aktorokkal és attitűdökkel, amelyek kombinációja létrehozta azokat*” (5–6. o.).

Előrebocsátja a kiválasztott spanyol régiók elemzése előtt, hogy: „Hasonló kormányzati intézményeik vannak, mint a spanyol autonóm közösségeknek. Azonban tapasztalataik a fejlődéssel és a változással kapcsolatosan eléggé különbözőek. Némelyik különbség objektív tényezők függvénye, mint a földrajzi hely és az ipari szerkezet. Azonban más különbségek a kultúrának és használatának eltéréseiben gyökereznek. Mindenekelőtt, alapvető különbségek vannak abban, ahogyan a régiókat kitalálták és létrehozták, illetve újjáalakították a társadalmi és politikai élitek. Egyik régióban sincsen változhatatlan, megmerevedett kultúra, hanem mindkettő a maga módján alakítja kultúráját az új külső és belső kihívások alapján” (uo. 6. o.).

Keating elméleti-módszertani kiindulópontjának durva körvonalai mellé illesszük konklúziójának néhány fontos elemét, amelyek túlmutatnak a két spanyol régió összehasonlító elemzésén, és inspirálhatnak más régiók kutatásában:

„...a kihívás abban van, hogy a modernizáló regionalizmus felé fejlődjünk, mind a tradicionalista regionalizmussal, mind pedig a globális neoliberalizmussal szemben, amely megsemmisítené a régiót, mint a nyilvános cselekvés keretét. Ez a követelmény az intézményépítés, kulturális politika és gazdasági fejlődés szerves kapcsolódását írja elő... Katalónia és Galícia ...egyaránt ugyanazzal a kihívással találkozhatnak, a fejlesztési modell létrehozásának problémájával, és mindkettőnek megvan a maga ereje és gyengesége ebben, ha európai összehasonlításban vizsgáljuk őket. Amit példájuk megmutat, az az, hogy a régiók a politikáknak nem csupán a fogyasztói, akik a fejlődés egyetlen globális modelljéhez igazodnak, hanem különféle stratégiákkal lehetséges mobilizálni a társadalmi és kulturális forrásokat” (uo. 24. o.).

Keating, akit a „new regionalism” egyik, vagy akár „a” központi elemzőjének tekintenek a kortárs társadalomtudományban, sokrétű és kiterjedt munkásságával valóban megkerülhetetlen a probléma körüljárásában. Mivel ontja a publikációkat, és már elég régen, nem vállalkozhatok itt egy átfogó áttekintésre. Ehelyett a főleg rövidebb esettanulmányok általános szempontjait kiegészítve egyik újabb összefoglaló munkája (Keating 1998) alapján érzékeltetem megközelítésmódjának elméleti kereteit, elemzési perspektíváit. Hangsúlyozva, hogy állandóan kutat és ír, mindig újra- meg újrafogalmazza credóját témánkról, „az új regionalizmusról”, mellyel kapcsolatosan elsősorban a politológiai elemzéseit említem a regionális civil társadalmak kontextusáról.

Könyvének az „Új regionalizmus” című fejezete (1998, 72–112. o.) összefoglalását adja a probléma átfogó megközelítésének (azonban a sokat publikáló szerző ezt azóta biztos újból megtette, itt azonban álljon ez a nem túl régi és eléggé használhatónak tűnő verzió).

A történeti áttekintés megegyezik a korábban ismertetett modellel: a 60–70-es évek a regionális politikai szint stabilizálásához vezettek Nyugat-Európában, a nyolcvanas évek végétől azonban a regionalizmus új hulláma figyelhető meg. Ennek háttere a politikai mobilizáció új hulláma és a nemzetközi rendszer, valamint az EU kontinentális rezsimjének változása, azaz már nem csak az államok átszervezésének ügye, mint korábban, sőt maga az állam is megváltozik e folyamatban. Tehát korábban adminisztratív politikacsínálási reformok, most strukturális, a globális rendszerben és az EU-ban gyökerező, az állam alapfunkcióit is érintő változások zajlottak és zajlanak. Az állam autoritása három oldalról is veszélybe került: a nemzetköziesedés, a regionális-lokális megújulás, illetve a piac és a civil társadalom, amelyek erodálják hagyományos funkcióit. Az új regionalizmus már nem csupán a szinguláris nemzetállam jelensége („it is not contained within the framework of the nation-state”, 73. o.) és a régiók nem az együttes státusnyereség szolidaritásában, hanem európai és globális versenyben vannak egymással. A régi és az új regionalizmus ambivalens kapcsolatban vannak:

„Az új regionalizmus modernizáló és előre tekintő, szemben a régi típusú provincializmussal, amely ellenállást fejtett ki a változással szemben és a hagyományokat őrizte. Azonban a régi és az új regionalizmus egyaránt rá vannak kényszerítve az együttműködés valamilyen formájára, egy bonyolult szövetségre, amely új szintézist keres az univerzális és a partikuláris között.” (Keating 1998, 73. o.).

Az állam gazdaság-, szociál- és kultúrpolitikai pilléreit egyaránt kikezdi a globalizációs és europanizációs irodalomban sokszor és sokféleképp leírt folyamatok. „Felülről” az EU és a globális rendszer veszélyeztetik még a közhatalmi funkcióit is, és mindez pedig igen erőteljesen kihat az állam és a régiói között fennálló viszonyrendszer alakulására. A párhuzamos folyamat, az alulról, a régiók, a civil társadalom és a piacok oldaláról való erózió sem kevésbé kíméletes az állami szuverenitás és funkciók számára. Azonban túlzás Keating szerint az állam és az ő szuverenitásának eltűnéséről, kihalásáról beszélni, hiszen inkább normális, valódi transzformáció zajlik, amelyben magának a politikának az értelme is átalakul, a demokráciával együtt. A globális rendszer, a modern kommunikációs technológiák, az individualizáció a társadalmi-politikai tér vagy terek új kristályalakzatait eredményezik (77. o.), amelyekben a régiók pólusának síkja megerősödik, központibb jelentőségűvé válik a korábbinál. A régiókról, mint a fejlődés motorjairól ír képletesen Keating („regions as economic dynamos to the downgrading of states”), de rögtön hozzáteszi, hogy ez a folyamat persze nem problémátlan, hiszen:

Nem jön létre ebből a folyamatból az egységes territoriális hierarchia rendje.

A regionális keretek a társadalmi részterületek eltérő és sokszor ellentétes szempontjai szerint nem mindig esnek egybe.

Nem is minden régiót, és nem mindenfajta ragad magával ez a dinamikus folyamat.

A politika autonóm szerepet tölt be a folyamatban, szemben a marxista és funkcionalista gazdasági-társadalmi determinizmus feltételezéseivel.

Tehát nem új, gyönyörű, kiegyensúlyozott kristályszerkezet az „új regionalizmus” világa, és nem is hasonlít a „régiónok Európa” szlogenrel szuggerált új világhoz.

Az új rendet megteremtik, mégpedig olyan tudatos politikákkal, amelyek ha tetszik, ha nem „fragmentációhoz” (uo. 76. o.) is vezethetnek. A különféle nyugat-európai restrukturációk tapasztalatait röviden áttekintve Keating a következő formulát adja:

„Ebből a folyamatból a régiók keletkezését két vonatkozás mozdította elő. Egyrészt, a régiók olyan politikai arénákká váltak, amelyekben témákat formálnak, politikákat vitatnak meg, döntéseket hoznak és forrásokat osztanak el. Ezt előmozdítja a decentralizációs tendencia a politikában és a társadalmi mozgalmakban, valamint az a trend, hogy territoriális jelentőséget adnak a politikai vitáknak. Másrészt a helyhez kötött beruházásokért, piacokért és más lehetőségekért folyó verseny megnövekedése a régió belüli politikai versenyt helyettesítheti a régiók közötti politikai versennyel. Ebben a játékban a régiók aktorokká válhatnak a döntéshozatal új rendszerében... A régiók úgy jöttek létre, mint a politikák létrehozásának új helyszínei, a cselekvések rendszerei, mint a globális rendszer önálló aktorai.” (uo. 78. o.).

Keating számba veszi a régiók konstrukciójának feltételeit, kategóriáit és bővebben kifejti azokat. Itt a szisztematikát, illetve a témánk szempontjából releváns elemzéseket idézem föl a fejezetből, melynek ez a része (79–94. o.) a következő alcímekre tagolódik:

- territoriális tér (79–80. o.),
- funkcionális tér (gazdasági-szociális) (80–83. o.),
- regionális kultúra (83–85. o.),
- regionális identitás (85–94. o.).

A regionális identitás sokértelmű fogalma nyit perspektívát a politika és témánk, a regionális mobilizáció felé. A szükségképpen sematikus áttekintő fejtegetésekben felbukkan, de szerintem nincs kellőképpen kamatoztatva, legalábbis nem itt a „regionális politikai szubkultúra” fogalma, amely más típusú, politikai kultúra szempontú elemzésekben komolyabb akcentust kapott, és szerintem a regionális mobilizációkutatásban jóval nagyobb szerepet kaphat, mint Keating ehelyütt ad neki.

Hogy a regionális politikai identitások némelyike olyan szubkultúrákat alapoz meg, amelyek a központi állam elleni mobilitáció alapjait szolgálják, erről más típusú kutatásokból eléggé sokat profitálhatunk, és ezt a profitot itt is lehetne és kellene kamatoztatni. A koncepcionálisan kissé üres, az identitással kapcsolatos végtelen irodalomhoz képest kevésbé innovatív fejtegetésekben ismét frappánsan foglalja össze, hogy szerinte mi az „új regionalizmus”.

„Az új regionalizmus az összekötő kapocs a régió és a nemzetközi, avagy az európai rend között, régiókkal, amelyek keresik a saját helyüket az államban, Európában és a nemzetközi piacon” (uo. 90. o.).

Az identitásnál persze lehet írni minden ország minden régiójáról néhány mondatot (91–94. o.). Itt is érvényesek olyan általánosságok, minthogy az identitás nem örök, változhat, ellentmond önmagán belül, belesimul a nemzetállamiba vagy sem... Témánk szempontjából viszont érdekes az alfejezet néhány frappáns konklúziója:

„A területiális identitások gyakran a Granovetter-féle értelemben vett gyenge kötéseknek jelentenek, nem nagy a kötőerejük, és gyakran együttesen hatnak tágabb (pl. európai – Sz. M.) kötelékekkel... A régiók a politikai értékelés és cselekvés mércéivé válhatnak annyiban, amennyiben a politikai témák regionalizálódnak és a társadalmi intézmények a politikát regionális keretben jelenítik meg... Néhány szerző... még mindig úgy tekinti a regionalizmust, mint a késleltetett modernizáció jelenségét, átmenetben a hiten alapuló premodern világról a modernizációra és a nemzetállamra. Ez igaz lehetett még a 19. században, de a huszadik század végén a nemzetállam gyakran túl gyenge ahhoz, hogy unitárius nemzeti kultúrát és identitást képviseljen. A régió ugyan eltűnhet az identitást meghatározó helyzetéből, de hátrahagyhat olyan érték- és magatartásmintákat, amelyek megkülönböztetik egyik régiót a másiktól, miközben a nyelv egyre fontosabbá válik. Ugyanakkor éppenséggel új témák merülnek fel, amelyek megosztják a régiókat a regionális értékek, magatartás és identitás vonalain, kapcsolódva a globális gazdaságban betöltött helyzetükhöz.” (uo. 94. o.).

Megszakítva az ismertetés fonalát, amely éppen most vált majd át a témánk szempontjából leginkább releváns politikatudományi kérdésekre, engedtessek meg néhány közbevető megjegyzés a régiókutatás interdiszciplináris megközelítésének veszélyeiről. Ezek – attól tartok – a más interdiszciplináris területeken, főleg pl. a kontinentális régiókutatásban edzett olvasóknak nem mondanak majd sok újat, de talán itt mégis van helyük. Nagy veszély az ilyen területeken, hogy sokféle szakosodott kutatási területet próbál integrálni, és ebben nehezen, talán alig kerülhető el a felületes, sematikus feldolgozás. Ha egyszerre akarunk a mikro- és a makroökonómia, a szubkultúra, a politi-

kai kultúra, az identitásképződés, a kisebbségek stb., avagy a nagyvonalúan „survey research”-nek nevezett terület minden oldaláról valamit kiszedni az „új regionalizmus” címszavába, vagy pl. amerikanisztikába, hungarológiába, feminista kutatásba stb., akkor lesre futunk még a legjobban fizetett nemzetközi kutatócsoport-hálózat háttérével is. Valami felületi, sematikus tudományos bevásárlóturizmus vagy shoppingcenter-bevásárlókocsi lesz a fogalmunkból, szemléletünkéből, amelyet akár „új európai régiókutatásnak” is lehet nevezni.

A másik veszély pedig a regionális részegységek vagy rész-kultúrák fiókjainak, húrjainak ensemble-ja, a német, a spanyol, a brit stb., amelyről minden rubrikában el kell mondani valamit, így aztán kikötünk egy újmódi régiókarakterológiánál, amely nem sokkal jobb a hagyományos nemzetkarakterológiáknál. Minden ország minden régiója, avagy az EU-n belül példává stilizálódtak külön kis irodalmakkal rendelkeznek – regionális hispanológia, germanológia, albionológia, frankofon- és latinológiák – amelyeket jó esetben valamilyen alapos társadalomtudományi integrációs igény, rossz esetben viszont felületes félműveltség foghat össze.

A következő politológiai-szociológiai alfejezetben (95–101. o.) a pártok és a szavazói magatartás regionális elemzésére történik kísérlet az EU-tagok politikai rendszereiben. Keating konklúziója:

„Nyugat-Európában a választói magatartást meghatározza a regionális kontextus, amely a nemzeti politikai témák értelmezésére és a helyiek megjelenítésére szolgál. Talán beszélhetünk valamiféle homogenizációs tendenciáról a második világháború után, bár ez is inkább csak látszat volt, mint valóság, mivel a pártoknak a nemzeti szinten zajló versenyhez kellett igazodniuk, kiterjesztve üzeneteiket az egész államterületre, némileg eltérő üzenetekkel. Azonban a nyolcvanas évek óta ez a tendencia megállt, sőt bizonyos tekintetben a visszájára fordult. A pártoknak egyre inkább tekintetbe kell venniük a különböző (regionális – Sz. M.) feltételek és témák különbségeit, és önmaguk is részt vesznek a régiók változó társadalmi konstrukciójának folyamatában” (uo. 101. o.).

A „társadalmi tér” (101–104. o.) regionális aspektusainak számbavétele az „associative life” (101. o.) teljes keresztmetszetét nem, de bizonyos csomópontjait láttatja. Elsőként a „capital-labour” relációit elemzi a régiókban és az új regionalizmus hatását erre a viszonyrendszerre, amelyet a „business organizations” és a „trade unions” magatartásában vizsgál.

„A regionális üzleti és szakszervezeti csoportok egyaránt meghatározzák a regionális politikai kontextust és meghatározzák a regionális politikai kontextusban. Ahogyan a régió a gazdasági beavatkozás és átalakulás keretévé vált, olyan intéz-

mények kialakulását segítették (a fenti csoportok – Sz. M.), amelyek megnövelik szerepüket ebben a folyamatban és hozzájárultak ahhoz a szélesebb diskurzushoz, amely a régiót tematizálta. Ily módon összeköttetést hoznak létre a gazdasági átalakulástól a politikacsínáláshoz és a politikai intézményekhez.” (uo. 103. o.).

A civil társadalom egyesüléseinek, asszociációinak és a regionalizáció tendenciáinak összefüggését Keating így jellemzi:

„A civil társadalom szervezetei, az egyházaktól a sportklubokig és kulturális egyesületekig segítenek a helyi társadalmi tér létrehozásában, az identitás és közös célok elérésére irányuló kooperáció újrateremtésében. Territoriális civil társadalmak találhatóak meg a történeti nemzetek erősen definiált régióiban, mint pl. Bajorországban, avagy sokhelyütt Skandináviában. Franciaországban, Olaszországban és sokhelyütt Spanyolországban a civil társadalom inkább lokalizált jellegű, a városokra vagy akár a rurális közösségekre épül. Ezek a lokális tevékenységek maguk is regionális csoportosulások részei lehetnek, és kisebb vagy nagyobb szociális kohéziós erejük révén elősegíthetik az »elképzelt közösség« megvalósulását, de lehetnek izoláltak, szeparáltak egymástól.” (uo. 103. o.).

A regionális társadalmi tér harmadik elemeként Keating a „regional mass media” szerepét emeli ki a globális, európai, nemzetállami és a regionális nyilvánosság kapcsolatában. Összefoglaló tézise:

„A technológiai fejlődés és a dereguláció aláásták a nemzeti műsorszórás rendszereit és bevezették a globális televíziózást, de ugyanakkor csökkentették a helyi és a regionális média létrehozásának költségeit és korlátait. Ez megnövelte a helyi és a regionális teljesítményt a médiában és ez regionális perspektívát adott a közpolitikai témáknak, azonban hangsúlyozni kell hatásainak sokféleségét, amelyek a politikai tartalomtól, valamint a régió és a regionalizmus jelentésétől függnék.” (uo. 104. o.).

Keating a „the politics of regionalism” (104–109. o.) címszó alatt a regionalista politikai-eszmei irányzatokat szisztematizálja és elemzi. Több fő típust ír le – nyilván ideáltípusokat –, amelyek szerinte különféleképp kombinálódhatnak az európai politikai gyakorlatban.

KONZERVATÍV REGIONALIZMUS

A közösséget védi a modernizációval szemben, főként a nemzetállam nivelláló tendenciáit utasítja el. „Általánosságban a tradicionalista és a konzervatív regionalizmusok visszaszorultak, ahogyan a regionalizációt egyre inkább a modernizációval és a változással azonosították.” (uo. 105. o.)

„Burzsoá regionalizmus”

Az a politikai irányzat, amely a fejlett régiók politikai irányzatait jellemzi, és meg akar szabadulni az állam tradicionális befolyásától, olyan szerkezeteket kíván intézményesíteni, amelyek lehetővé teszik a modernizációt. Mai társadalmi hordozói, „a modernizáló regionális technokrácia, gyakran kapcsolatban a közszféra menedzsmentjével és a hivatásos tervezőkkel mind a kormányzatban, mind pedig az egyetemeken”(uo. 105. o.).

Progresszív regionalizmus

Fejlődés és demokrácia, egyenlőség, szociális reform a célok, balliberális és ökológiai irányzatok, szocialisták a főbb hordozók. Ahogyan helyzetét Keating jellemzi; „*eléggye gyenge maradt, alkotóelemeinek sokfélesége, heterogenitásuk következményeképpen, és a nehézségek miatt, amelyek a gazdasági fejlődés alternatív paradigmájának létrehozásában rejlenek.*”(uo. 106. o.).

Jobboldali populista regionalizmus

Ugyancsak a centralizált állam az ellensége, de fellép a migránsok betelepítése, a szociális motivációjú újraelosztás ellen is, a „Lombard Ligát” említi példaként. Társadalmi bázisa az alsó középosztály és a kis üzlettulajdonosok („*lower middle classes and small business people*”) (uo. 106. o.).

Nacionalista mozgalmak

A regionalizmus és a nacionalizmus elkülönítése Keating és más szerzők szerint is problematikus terepe a regionalizmus koncepciójának. Példái a nyugat európai szeparatista mozgalmak: baszkok, katalánok stb.

Integratív-dezintegratív és autonomista regionalizmus

A különféle regionalista politikai irányzatok a nemzetállamhoz való viszonyban vitatkozhatnak magukon belül is, pl. a hagyományos vagy a progresszív táboron belül is meglehet az autonomista és a szeparatista vonal, amely az irányzatok altípusainak elkülönítéséhez vezethet. Ezt így látja Keating: „Nincsen konzisztens viszony a regionalizmus típusának a bal-jobb skálán való elhelyezése és az általa programként képviselt (nemze-

ti – Sz. M.) integráció avagy dezintegráció fokozatai között” (uo. 108. o.).

Azonban a sok altípus Keating szerint mégis két nagy modellbe sorolható a mai politikában, melyek közül szerinte az egyik tényreerése tapasztalható:

„Még mindig két típusa van a regionalizmusnak, a konzervatív és defenzív regionalizmus, amely a tradicionális társadalomban gyökerezik, elzárkózó, ellenáll a változásoknak; és ezzel szemben áll a progresszív regionalizmus, amely a tradíciót a modernizáció eszközeként kívánja felhasználni. Ez a különbség megjelenik a közvéleményben, a társadalmi cselekvésben és a politikai mozgalmakban is. Azonban általánosságban megállapíthatjuk, hogy a regionalizmus (Nyugat-Európában! – Sz. M.) a progresszív oldalra állt, a demokratikus érettség és a modernség feltételeihez való alkalmazkodás tekintetében (az új regionalizmus – Sz. M.). Perspektívájában a politikai mobilizáció funkcionális újrastrukturálódása összefügg az új politikai terek és politikaterületek létrehozásával. Azonban nem léteznek mindenütt régiók, és ahol létrejönnek, ott a régiót építő politikai cselekvés termékeként” (uo. 108. o.).

Az új regionalizmus elemzése a „régió feltalálása” c. részben (109–111. o.) oda vezet, hogy a régiók Keating szerint tehát állandóan újratermelődő társadalmi keretek, nem eleve adott entitások.

Folytonos újjászületésük háromreprodukcións mechanizmusa:

- a funkcionális szükségszerűség a gazdasági-társadalmi folyamatokból,
- a politikai tér lehetősége a participáció és mobilizáció számára,
- normatív demokráciaelméleti szempontból a politikai folyamat átláthatóságának és ellenőrizhetőségének követelménye a civil társadalom részéről.

Keating az európai civil társadalom „civic culture”-ja részeként, valamint az EU intézményes mechanizmusának változásaiból eredő politikai lehetségszféraként értelmezi az új regionalizmus EU-mintáit. A hozzá hasonlóan a témában gyakorta hivatkozott szerző, Brigid Laffan (1997) azt a témánk szempontjából központi jelentőségű kérdést vizsgálja meg, hogy vajon az EU regionalizmusa milyen sajátosságokkal rendelkezik interkontinentális összehasonlításban, van e „sajátos nemzetköziesedési mintája” (1. o.)? Az EU szerinte

„a világon a legextenzívebb és intenzívebb formája a regionalizációnak, az egyedüli regionalizmus, amelyet a politikai tér demokratizálásának a célja vezet a nemzetállamokon túl... az intézményépítés, jogalkotás, a politikák integrációja és piacteremtés, amelyet az EU létrehozott a nemzetköziesedés sajátos, önálló jegyekkel körülírható modelljét jelenti.” (uo. 2. o.).

Hasonlóan Keating új regionalizmuskoncepciójához, Laffan-nak az EU-regionalizmus sajátosságairól szóló téziseit is érdemes itt hosszan és eredetiben idézni a téma nemzetközi összehasonlító szemléletű, globális európai viszonyrendszerének frappáns és gondolatébresztő megfogalmazásaival, amelyek alátámasztása persze megint csak több nemzetközi kutatóhálózat többéves működésével volna lehetséges.

„Az EU a »mély« regionalizmus sajátos formáját képviseli, amely más, mint a világ egyéb regionalizmusai. A nemzetközi rendszer semelyik másik regionalizmusa nem jellemezhető hasonló kapcsolatokkal, sem a mélység, sem pedig a szélesség vonatkozásában. Semelyik más regionalizmus nem használta ki a lehetőségét annak, hogy ilyen mértékben megváltoztassa a terület, az identitás, és a funkció relatív kongruenciáját. Az európai regionalizmus »mély« a terjedelem, az intézményesedés és a normatív megalapozások vonatkozásában egyaránt” (uo. 4. o.).

„Miért hozott létre az EU ilyen mély regionalizmust a világ más részeivel szemben? A regionalizmus formája nagymértékben kontingens azzal a politikai, gazdasági és geopolitikai kontextussal amelyben kifejlődött. A második világháborút követően Európa sajátos helyzete a rend és a jólét iránti igényt szült, egyforma súllyal. A biztonság, a politikai rehabilitáció és a politikai gazdaságtan sajátos módon kapcsolódtak össze az európai projektben” (uo. 5. o.).

Az EU-n belüli regionalizmus struktúráit meghatározzák magának az EU-nak a struktúrái

„Fel kell adnunk azt a nézetet, hogy az EU a hagyományos államiség avagy a nemzet irányában fejlődne. Az unió kapcsolódik a politikai rend működő mintáihoz, és fordítva, hozzájárul ezen formák átalakulásához” (uo. 7. o.). „Az aktorok, az érdekek, a preferenciák, sőt maguk az identitások is szubtilis módon alakulnak át” (uo. 8. o.) (ebben a folyamatban – Sz. M.).

Ennek következtében lesz a regionalizmus új regionalizmus, ahogyan azt Keating elemzi, és tesz ki az EU sajátosságai sajátossá ezt a regionalizmust más integrációkéhoz képest, mint azt Laffan (1997) paperje a középpontba állítja.

„Miért éppen az európai regionalizmus produkált ilyen komplex és innovatív intézményes rendszert? Először is, az EU-t nem hegemon helyzetre alapozták, olyan hegemon szerepére, amely képes ellenőrizni az EU döntéshozatali folyamatát. Az unió egyensúlyra épült Németország és Franciaország között, valamint a kisebb és a nagyobb államok csoportjai között. Egyik állam sem rendelkezett predomináns hatalommal ebben a rendszerben, és ennek következtében egyik állam sem tudta teljes mértékben érvényesíteni preferenciáit. Valójában az unió legnagyobb gazdasági erővel rendelkező állama (NSZK – SZ. M.) tudatosan feladta a »nagyhatalmi« igényét, és hajlandó volt

belesimulni a nemzetköziesedés többszintű folyamatába. A NAFTA-ban az aszimmetrikus viszonyok jóval szignifikánsabb szerepet játszanak. Másodszorban, a nyugat-európai államok Max Weber-féle értelemben vett államok, amelyekben domináns szerepe van a közjognak, a kodifikációnak és a formális intézményeknek. Harmadszorban, a gazdasági integráció oldalán, a nyugat-európai államok nagymértékben szabályozott gazdasági-társadalmi térrel jellemezhetők. A piacteremtésnek a nemzeti szabályozás alapjaira kellett felépülnie. Negyedszer, mivel az integráció experimentális és pragmatikus folyamat volt, intézményekre volt szükség a nemzeti aktorok szocializálására, a kollektív problémamegoldásra és az eszmék becsatornázására (ennek folyamatába – Sz. M.), valamint a közös programokról való megegyezésre... az érdekcsoportok, régiók, városok és nemzeti parlamentek mobilizációja (e folyamatban – Sz. M.) a brüsszeli politikai tér jelentőségének megnövekedését mutatja” (uo. 8. o.).

Az unió intézményrendszere és politikái a regionális társadalmi networkök transznacionalizmusához vezetnek mind az EU-n belül, mind az EU-n kívüli kapcsolatrendszerekben, amely tendencia az európai és regionális civil társadalmi projektben konkludál.

„Fontos vonása az európai politikai tér megélénkülésének és relevánssá válásának a nemzetek feletti hálózatok és a határon átnyúló mobilitás előmozdítása. Az unió költségvetését egyre gyakrabban használják fel a csoportok és területek közötti kapcsolatok és hálózatok támogatására a társult tagállamok között, a diákcsera, a R & D-hálózatok, határok menti együttműködés és különféle társadalmi csoportok európai hálózatai létrehozásának formájában. A tagállamok önkéntes szervezeteinek egyre növekvő hányada érzi annak szükségességét, hogy EU-szinten szerveződjön meg, s nem csak a tagállamon belül. Ez részben a nemzeti szint »push« faktorainak tudható be, mint amilyen a költségvetések csökkentése, avagy a »copy catting«. Vannak »pull« faktorok az EU-szinten is. A bizottság tudatosan támogat néhány hálózatot, pl. az európai nők hálózatait, lobbiszervezeteit, a munkanélküliekéit, avagy a szegénység elleni mozgalmakat. Több száz nem támogatott (európai – Sz. M.) hálózat is létezik Brüsszelben. A bizottság és a parlament befolyásolása ezen csoportok egyik, de nem kizárólagos célja. A brüsszeli aktivitás EU-támogatásokat hoz, alternatív lobbistratégiát jelenthet, új politikák eszméit hozhatja, amelyeket visszavisznek a nemzeti rendszerekbe is. A bizottság ezt a tevékenységet kritikai jelentőségűnek tekinti saját és az unió legitimitása szempontjából egyaránt” (uo. 13. o.).

Az EU nemzetközi téren is hozzájárul hatalma, intézményrendszere, demokratikus networkjei és konzultációs konfliktusmegoldó, valamint kooperációs technikái és intézményei révén

a globális civil társadalom fejlődéséhez.

Az EU regionalizmusának mai formáit kialakító komplex gazdasági, politikai és kulturális folyamatokat Laffan hasonlóan írja le, illetve elemzi, mint Keating. Ezek az EU-nemzet-régió közötti új viszonyrendszer kialakulásához vezettek, amely ily módon „EU-regionalizmusként” jellemezhető.

„Ámbár az EU nem lépett túl a nemzetállamon, de megváltoztatta a politikai autoritás működését Nyugat-Európában, amennyiben a nemzetit az európaihoz kötötte és az európaiat a nemzetéhez. Európa »mély« regionalizmusa szakítást jelent Európa múltjával – az imperialista Európával, a háborúval és a hatalmi egyensúllyal. A jelenlegi rendszer a nagyobb államok egymás közötti, és a kisebb és a nagyobb államok csoportjai közötti érzékeny egyensúlyra épül fel. Az államhatalom diffúzitása jellemzi, a hatalom és a konfliktusok megszelídítése” (uo. 15. o.).

Akár Keating, akár Laffan, akár a többi itt ismertetett, avagy csak az irodalomjegyzékben felsorolt szerző felhívja a figyelmet arra, hogy regionalizáció és europaizálódás nem problémamentes és evolutív-progresszív folyamatok. Forrásaik, alapjaik sokfélék, konfliktusosak és komplementer, tehát konszenzust előidéző avagy lehetségessé tevő jellegük is lehet. Lehet, de nincsen mindig, így az eddigi EU-n belül is egyenlőtlen a regionalizmus fejlődése, a történeti, kulturális és adminisztratív hagyományok, a területi nagyságok és politikaértelmezések sokfélék, amelyekben a régió és az EU találkoznak. Az egyenlőtlenség és egyenetlenség csak növekszik a lehetséges keleti bővítés révén, amely visszahat majd a regionális és strukturális politikák jellegére. A „szlogenek Európája” helyett a „valódi EU” Keleten még csak lehetőség, avagy fenyegetés. A naiv régióutópizmus az adminisztratív reformok látszatát eredményezheti, olyan „rituális innovációk” hagyományának folytatását, amelyek épp a kommunista rendszerek sajátosságai voltak, amikor a birodalom centruma kiadta szlogenek követését kreatívan mimelték a provinciák, illetve azok régiói.

A regionalizáció és az europaizálódás a konfliktusmegoldás új terepeit és új típusú konfliktusokat jelenít meg; nem a politika, hierarchia, hatalom végét, hanem új fejezeteinek megnyílását jelenti. A civil társadalmi network, a globális és az európai network önmagában nem demokratikus erő, csak azzá lehet megfelelő intézményes és kulturális háttérben, kontextusban. Ilyet fog e majd biztosítani az EU a posztkommunista országoknak? Nyílt kérdés, hisz az intézményes átalakulás a bővítéssel párhuzamosan egyelőre nyílt végű folyamatok. A regionalizmusnak az európai politikai kultúrában mindenesetre sokféle és változó hagyományai vannak, amelyek a demokratizálódás alapjai, avagy a „demokrácia demokratizálódásának” folyamatai számára segítséget jelenthetnek. A keleti bővítés eb-

be az amúgy is sokféle egyensúlyon alapuló rendszerbe inkább új bizonytalansági elemeket, semmint új bizonyosságokat vezet be. A bizonytalanság azonban a demokráciák folytonos és kiküszöbölhetetlen velejárója, melynek kapcsolata a jogállami rend igényével koronként változó. Mindenesetre ez egy olyan folyamat lesz, ahol több hajót építenek egyszerre párhuzamosan a nyílt vízen, hogy azután együtt hajózzanak később meghatározható horizontok felé. A regionalizmus szintje a hajóépítés egyik nélkülözhetetlen bordázata, és egyben a flotta fontos eleme.

A regionalizmus szemléleti kerete a társadalomtudományi elemzés számára megkerülhetetlen a 21. század elején. Összekapcsolódik a globalizáció tendenciájával, kontinensünkön pedig az europaizálódás perspektíváival, illetve a civil társadalom európai hagyományával és jövőjével. A politikai gondolkodás és a társadalomtudományi elemzés közös kategóriái mindig veszélyesek. Globalizáció és/vagy globalizmus, vagy antiglobalizmus-régió és/vagy regionalizmus? Olyan új izmusok, amelyek hasonlóak a 19–20. század liberalizmusához, konzervativizmusához, szocializmusához, nacionalizmusához? Új eszmék, új ideológiák? Társadalomtudományi elemzéseket, avagy populáris kampányokat támogatnak az EU programjai, ha régióról van szó? Programot vagy szemléletet közvetítenek ezek a programok a csatlakozási folyamatokban? Jelen tanulmány célja csupán néhány, a kutatás számára gondolatébresztő megközelítés összefoglalása, felmutatása lehet, hangsúlyozottan töredekiesen, az irodalom terjedelmét és sokféleségét láttatva.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. Gergely András (1997), *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. Budapest: Scientia Humana.
- Ágh Attila (1997), A globalizáció politikai aspektusai. In: Glatz Ferenc (szerk.), *Globalizáció és nemzeti érdek*. Budapest: MTA 87–101. o.
- Ágh Attila (2002), *Demokratizálás és europaizálás*. Budapest: Villányi úti könyvek.
- Ágh Attila (2003), Hány Magyarország lesz itt? In: *Mozgó Világ* No. 1. 52–57. o.
- Albrow, Martin (1998), *Abschied vom Nationalstaat*. Suhrkamp: Frankfurt am Main.

* A szakirodalom megismerésében, felkutatásában nyújtott segítségükért szeretnék köszönetet mondani a következő kollégáknak: Tóka Gábor (CEU Politikatudományi Tanszék), Kántor Zoltán (Teleki László Alapítvány), Szilágyi István, Kaiser Tamás (Veszprémi Egyetem, EU-tanulmányok Tanszék), Soós Edit (JATE, Politikatudományi Tanszék), Hervainé Szabó Gyöngyvér (Kodolányi Főiskola, Székesfehérvár), Pállné Kovács Ilona (MTA Regionális Kutatóintézete), Navracsics Tibor, Mándi Tibor, Málik József Zoltán (ELTE ÁJK Politikatudományi Intézete), Jan Wielghos (Europa Universität Viadrina, Frankfurt an der Oder, FIT).

- Amin, Ash-Thrift, Nigel (eds.), *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*. Oxford: Oxford U. P.
- Anderson, Perry (1994), *The Invention of the Region 1945–1990*. EUI Working paper, EUF No. 2.
- Anheier, Helmut et. al. (eds.) (2001), *Global Civil Society 2001*. Centre for Civil Society and Centre for the Study of Global Governance, London School of Economics and Political Science Oxford U. P.
- Apáti Zsófia–Győri Szabó Róbert (2002), A kisebbségi nyelvek helyzete és oktatási rendszere Nagy-Britanniában, In: *Pro Minoritate* 116–155. o.
- Apáti Zsófia–Győri Szabó Róbert (2002), Devolúció és nemzeti identitás: Skócia, Wales, In: *Pro Minoritate* 175–203. o.
- Az EU és Magyarország, (1998) *Politikatudományi Szemle* No. 1. Tematikus szám.
- Bache, Ian (1998), *The Politics of EU Regional Policy*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Balázs Péter (2001), *Európai egyesülés és modernizáció*. Budapest: Osiris.
- Bárdi Nándor (szerk.) (1998), *Globalizáció és nemzetépítés*. Budapest: TLA.
- Barlow, Maud-Clarke, Tony (2002), *Global Showdown*. Toronto: Stoddart.
- Bauer, Ursula (1994), *Europa der Regionen-zwischen Anspruch und Wirklichkeit*. Wien: Ö. Akademie der Wiss. Inst. für Stadt u. Regionalforschung.
- Bauman, Zygmunt (2002), *Globalizáció*. Szeged: Szukits.
- Beck, Ulrich (Hrsg.) (1998), *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (Hrsg.) (1998/a), *Politik der Globalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Benko, Georges (2002), *Regionális tudomány*. Pécs: Dialóg-Campus.
- Benz, Arthur-Eberlein, Burkhard (1998), *Regions in European Governance: The Logic of Multi-Level Interaction*, European University Institute, Working Paper RSC No. 98/31.
- Beszteri Béla–Hervainé Szabó Gyöngyvér (szerk.) (1998), *EU-regionalizmus, szuverenitás*. Székesfehérvár: VEAB-KJF.
- Beszteri Béla–Lévai Imre (szerk.) (2002), *A régiók Európája*. Budapest: BF.
- Blahó, András (szerk.) (2000), *Nemzetgazdaság – regionalitás – világgazdaság*. Budapest: BKE Világgazdasági T.
- Blaschke, Jochen (Hrsg.) (1980), *Handbuch der europäischen Regionalbewegungen*. Frankfurt am Main: Syndikat.
- Blatter, Joachim (2000), *Entgrenzung der Staatenwelt? Politische Institutionenbildung in grenzüberschreitenden Regionen*. Baden-Baden: Nomos.
- Bocsor Márk–Kengyel Ákos–Szűcs András (2000), A területfejlesztési politika új irányai az EU-ban. In: *Közgazdasági Szemle* No. 11. 932–948. o.
- Bogdanor, Vernon (1999), *Devolution in the United Kingdom*, Oxford: Oxford U. P.
- Bozóki András (1998), *Regionalizmus, államközi verseny és geopolitika: az európai integráció és Közép-Európa*. In: *Politikatudományi Szemle* No. 2. 131–155. o.
- Böhret, Carl-Göttrik, Wewer (Hrsg.) (1993), *Regiern im 21. Jahrhundert zwischen Globalisierung und Regionalisierung*. Opladen: Leske+Budrich.
- Callenbach (1993), Ernest: *Ökótópia*. Budapest: Göncöl. 1993.
- Castells, Manuel (1997): *The Power of Identity. The Information Age Vol. 2*. Oxford: Blackwell.
- Cohen, Robin–Rai, Shirin M. (eds.) (2000), *Global Social Movements*. London: Athlone Press.
- Colin Mellors–Soós Edit (1996), *A regionalizmus Nagy-Britanniában és Magyarországon*. In: *Politikatudományi Szemle* No. 3. 33–65. o.

- Comor, Edward (2001), *The Role of Communication in Global Civil Society: Forces, Processes, Prospects*, In: *International studies Quarterly*. Vol. 45.
- Cram, Laura (1996), *The EU Institutions and Euro-Interests in EU Social Policy*, In: Danica Fink-Hafner/Terry Cox (eds.), *Into Europe?* Ljubljana: SLFSS. 339–363. o.
- Csefkő Ferenc–Horváth Csaba (szerk.) (1999), *Európai és magyar civil társadalom*. Pécs: FES.
- Dalos Rimma–Kiss Endre (szerk.) (2000), *Bal, jobb, harmadik út*. Budapest: FES. 47–79. o.
- Der EU-Koloss-Demokratiefreie Zone (2001), *Themenheft, Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen* No. 4.
- Deutsch, K. W. (1986), *The Nerves of Government*. New York: The Free Press.
- Devolúció Nyugat-Európában (2001). In: *Pro Minoritate* 6–85. o. Tematikus összeállítás.
- Die Welt der Muslime, *Internationale Politik* Vol. 57. 2002/3. tematikus száma.
- Douglas James (1991), *Mit mond a politikatudomány a nonprofit szervezetekről*. In: Kuti Éva–Marschall Miklós (szerk.), *A harmadik szektor*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport. 85–99. o.
- Evarard, Jerry (2000), *Virtual States. The Internet and the boundaries of the nation states*. London and New York: Routledge.
- Follesdal, Andreas–Koslowski, Peter (eds.) (1998), *Democracy and the European Union*, Berlin: Springer.
- Földes György–Inotai András (szerk.) (2001), *A globalizáció kihívásai és Magyarország*. Budapest: Napvilág.
- Fricz Tamás (2001), *A párt nem vész el, csak átalakul?* In: *Politikatudományi Szemle* Vol. 10. No. 3. 5–29. o.
- Galló Béla (2000), *A túlélés tudománya*. Budapest: Helikon.
- Gerdes, Dirk (1985), *Regionalismus als soziale Bewegung. Westeuropa, Frankreich, Korsika: Vom Vergleich zur Kontextanalyse*. Frankfurt am Main: Campus.
- Gerdes, Dirk (1985), *Regionalismus-Regionalpolitik*. In: Nohlen, Dieter–Schultze, Olaf (Hrsg.), *Pipers Wörterbuch zur Politik*. Vol. 1/2. 852–856. o.
- Gerdes, Dirk (1991), *Regionalismus*. In: Nohlen, Dieter (Hrsg.), *Wörterbuch: Staat und Politik*. Bonn: Bundeszentrale für PB. 586–589. o.
- Gerdes, Dirk (1991/a), *Was bewegt die "Provinz"? Ländliche Räume zwischen Resignation und Regionalismus*. In: *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*. No. 4. 9–21. o.
- Gerdes, Dirk (1999), *Regionalismus in Europa. Bilanz und Perspektiven*. In: Ansgar Klein et. al (Hrsg.). *Neue soziale Bewegungen*. Opladen: Westdeutscher Verlag. 291–306. o.
- Gerdes, Dirk (Hrsg.) (1980), *Aufstand der Provinz. Regionalismus in Westeuropa*. Frankfurt am Main: Campus.
- Gergő Zsuzsanna–Szilágyi István (szerk.) (2002), *Gazdasági-szociális kohézió és strukturális politika az EU-ban*. Veszprém: VETETT.
- Glatz Ferenc (1994), *Új regionalizmus? Közép-Európa 1993*. In: *Kritika* 1994/2.
- Glatz Ferenc (szerk.) (1997), *Globalizáció és nemzeti érdek*. Budapest: MTA.
- Gombár Csaba (2001), *Levél a globális civilizálódásról*. In: Gombár Csaba–Volosin Hédi (szerk.), *Magyarországi Egyesült Államok*, Budapest: Helikon–Korridor.
- Granovetter, Mark (1991), *A gyenge kötések ereje*. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.), *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: MKI.
- Grüber Károly (2002), *Európai identitások: régió, nemzet, integráció*. Budapest: Osiris-Bip.
- Habermas, Jürgen (1981), *Theorie des kommunikativen Handelns* 1–2. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1–2. Vol. 2. 575–593. o.

- Hall, John A. (1995), *Civil Society*. Oxford: Polity Press.
- Hardt, Michael–Negri, Antonion (202), *Empire. Die neue Weltordnung*. Frankfurt am Main: Campus.
- Harold Laski (1985), Az államelmélet válsága. In: Bayer József–Hardi Péter (szerk.), *Pluralizmus*. Budapest: Kossuth.
- Held, David (1995), A demokrácia, a nemzetállam és a nemzetközi világrend. In: Kovács László Imre (szerk.), *Politológiai szöveggyűjtemény*. Szeged: JATE Press.
- Hervainé Szabó Gyöngyvér (1998), A regionális és a helyi politika lehetőségei az EU intézményrendszerében. In: *Tér és Társadalom* No. 1–2. 95–111. o.
- Hildemeier, Manfred–Kocka, Jürgen–Conrad, Christoph (Hrsg.) (2000), *Europäische Zivilgesellschaft in Ost und West*. Frankfurt am Main: Campus.
- Hoffmeyer–Zlotnik, Jürgen P. (2002), Regionalisierung. In: Endruweit, Günter–Trommsdorff, Gisela (Hrsg.), *Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart: Lucius & Lucius. 2002, 445–446. o.
- Horváth Gyula (2001), *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs: Dialóg–Campus.
- Horváth, Gyula (2002), *Regional Policy and Development in East Central Europe*, *EUI Working Papers*. No. 21.
- Hummer, Waldemar–Bohr, Sebastian (1994), A régiók szerepe a jövő Európájában. Pécs.
- Hűlvéy István (szerk.) (2000), *Integráció: változó feltételrendszerek és szereplői magatartások*. Budapest: MTA PTI.
- Imig, Doug–Tarrow, Sidney (eds.) (2001), *Contentious Europeans*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Jeffrey, Charlie (eds.) (1997), *The Regional Dimension of the European Union. Towards a Third level In Europe?* London: Frank Cass.
- Jody Jensen–Miszlivetz Ferenc (szerk.) (2002), *Az új Európára készülve*. Szombathely: Savaria U. P.
- John Stuart Mill (1990), A szabadságról. In: Paczolay Péter–Szabó Máté (szerk.), *Az egyetemes politikai gondolkodás története*. Budapest: Tankönyvkiadó. 327–353. o.
- Joó Rudolf (1988), *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Gondolat.
- Jordan, Tim (1999), *Cyberpower. The culture and politics of Cyberspace and the Internet*. London and New York: Routledge. 214–219. o.
- Kaiser Tamás (2001), *Az europeizációs folyamat és a területi középszintek*. Veszprém: Egyetemi Kiadó.
- Kaldor, Mary (1998), *Transznacionális civil társadalom*. In: Miszlivetz Ferenc (szerk.), *Közép-európai változások*. Szombathely: Savaria U. P. 115–139. o.
- Kaldor, Mary–Vejvoda, Ivan (1997), Az EU-hoz csatlakozás feltételei. In: *Politikatudományi Szemle* Vol. VI. No. 3. 5–31. o.
- Karsai László (1983), *A nemzetiségi kérdés Franciaországban*. Budapest: Kossuth.
- Keating, Michael (1988), *State and Regional Nationalism. Territorial Politics and the European State*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Keating, Michael (1998), *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Keating, Michael (2000), *Rethinking the Region. Culture, Institutions and Economic Development in Catalonia and Galicia*. *EUI Working papers*. RSC No. 43.
- Keating, Michael–Loughlin, John (2002), *Territorial Policy Communities and Devolution in the United Kingdom*. *EUI Working Papers* SPS No. 1.
- Keck, Margaret–Kathryn Sikkink (2000), *Historical Precursors to Modern Transnational Social Movements and Networks*, In: John A. Guidry–Michael D. Kennedy–Mayer N. Zald (eds.): *Globalizations and Social Movements*. The University of Michigan Press: Ann Arbor. 35–54. o.

- Kiss Balázs–Boda Zsolt (2001), Politikai kommunikáció az interneten, In: Politikatudományi Szemle No. 4.
- Kiss Balázs (2001), Politikai kommunikáció az interneten. In: Kunszt Ágnes–Laczkóné Tuka Ágnes (szerk.), Politikatudományi válaszok a XXI. század kihívásaira. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Kiss J. László (2003), Globalizálódás és külpolitika. Budapest: TLA.
- Klein András (1996), Baszk nemzeti küzdelem a Franco-korszakban. In: Pro Minoritate 57–64. o.
- Klein, Ansgar (2001), Der Diskurs der Zivilgesellschaft. Opladen: Leske+Budrich.
- Korten, David C. (1996), Tökés társaságok világalma. Budapest: Kapu.
- Kovács Gábor (1998), Mozaikdemokrácia vagy elituralom? In: Világosság No. 2. 34–49. o.
- Krajcsi Attila (2000), Az internettel kapcsolatos régi problémák. In: Jel-Kép No. 3. 3–11. o.
- Krémer Balázs (1996), Ami az állam és a civil szféra között van. In: Mozgó Világ No. 9. 31–50. o.
- Krémer Balázs(1996/a), Az NGO kultuszáról. In: Esély No. 2. 45–65. o.
- Kriesi, Hanspeter et. al. (1995), New Social Movements in Western Europe. London: UCL Press.
- Kuti Éva (1992), A harmadik szektor helye és szerepe a magyar társadalom és gazdaság szerkezetének átalakulásában. In: Kuti Éva (szerk.), A nonprofit szektor Magyarországon. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- Kuti Éva (1996), A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. In: Közgazdasági Szemle, Vol. XLIII, No. 10. 905–919. o.
- Laffan, Brigid (2001), Nemzetek és régiók Nyugat-Európában, In: Pro Minoritate 6–25. o.
- Laffan, Brigid (1997), The European Union: A Distinctive Model of Internationalisation? European Integration online Papers (EioP) Vol. 1. No. 18.
- Laffan, Brigid (é. n.), Nations and Regions in Western Europe, <http://www.ecsanet.org/conferences/2blaffan.htm>.
- Leggewie, Claus–Münc, Richard (Hrsg.) (2001), Politik im 21. Jahrhundert. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Lengyel László (1997), Mozgáster és kényszerpálya. Budapest: Helikon.
- Masuda, Yoneji (1988), Az információs társadalom. Budapest: OMIK.
- Melucci, Alberto (1996), Challenging codes. Collective action in the information Age. Cambridge–New York: Cambridge U. P.
- Mény, Yves (2001), Regionalizmus. In: Bogdanor, Vernon (szerk.), Politikatudományi Enciklopédia. Budapest: Osiris. 577–578. o.
- Mező Ferenc (2000), Politikai regionalizmus Spanyolországban. In: Pro Minoritate, 83–99. o.
- Michalski, Krzysztof (1991), Europa und die Civil Society. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Miszlivetz Ferenc (2001), Közép-Európa a kapuk előtt. Szombathely: Savaria U. P.
- Miszlivetz Ferenc (2002), Az európai konstrukció. Habil. Irat. BKÁE.
- Miszlivetz Ferenc (szerk.) (1998), Közép-európai változások. Szombathely: Savaria University Press.
- Miszlivetz Ferenc (szerk.) (2002), Az új Európa a széleken találja ki önmagát? Szombathely: Savaria U. P.–ISES.
- Miszlivetz, Ferenc (1999), Illusions and Realities. The Metamorphosis of Civil Society in a New European Space. Szombathely: Savaria U. P.
- Molnár Anna (2002), A nyugat-európai mikronacionalizmus és az Északi Liga kapcsolata. In: Pro Minoritate 97–16. o.
- Molnár Anna (2002), Az Északi Liga. In: Pro Minoritate 137–155. o.
- Molnár János–Kiss Endre (szerk.) (1999), Megérteni a globalizációt. Budapest: FES. 27–11. o.

- Möser, Justus (1990), Patrióta fantáziák, In: Paczolay Péter–Szabó Máté (szerk.), *Az egyetemes politikai gondolkodás története*. Budapest: Tankönyvkiadó. 257–263. o.
- Mumford, Lewis (1986), *A gép mítosza*. Budapest: Európa.
- Naisbitt, John (é. n.), *Megatrendek*. Budapest: OMIK.
- Navracsics Tibor (1997), Integráció és kohézió: az EU regionális politikája. *Comitatus* No. 7–8. 126–146. o.
- Navracsics Tibor (1998), *Európai belpolitika*. Budapest: Korona.
- Navracsics Tibor (1998/a.), A demokrácia problémája az EU-ban. In: *Politikatudományi Szemle* Vol. VII. No. 1.
- Nohlen, Dieter (2001), Regionalismus. In: Nohlen, Dieter (Hrsg.), *Kleines Lexikon der Politik*. München: C. H. Beck.
- Nyíri János Kristóf (1998), Globális társadalom és lokális kultúra a hálózottság korában. In: *Magyar Tudomány* No. 11. 1286–1297.
- Nyíri Kristóf (szerk.) (2001), *Mobil információs társadalom*. Budapest: MTA.
- Nyíri Kristóf, Castells The Information Age. In: *Replika* 36, 157–181. o.
- O'Brien, Robert et. al. (eds.) (2000), *Contesting Global Governance*. Cambridge: Cambridge U. P.
- Opp, Karl-Dieter (1994), The Role of Voice in a Future Europe. In: *Kyklos* Vol. 47. No. 3. 385–402. o.
- Pálné Kovács Ilona (1999), *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest–Pécs: Dialóg–Campus.
- Pataki Gábor Zsolt–Arday Lajos (2001), A brit hatalomlebontás (devolúció) sikerei. In: *Pro Minoritate* 25–37. o.
- Perri 6 (1992/a), Útban az Európai Közösség felé. In: Kuti Éva (szerk.), *A nonprofit szektor Magyarországon*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport. 46–68. o.
- Perri 6–Kuti Éva (1993.), A közös piac veszélyei és kihívásai. In: *Közgazdasági Szemle* No. 2. 110–125. o.
- Pintér Róbert (2000), A globális információs társadalom. In: *Jel-Kép* No. 3. 11–27. o.
- Pócsa Kálmán (szerk.) (2002), *Álmaink állama*. Budapest: Századvég.
- Putnam, Robert D. (1993), *Making Democracy Work*. Princeton N. J.: Princeton U. P.
- Putnam, Robert D. (Hrsg.) (2001), *Gesellschaft und Gemeinsinn*. Gütersloh: Bertelsmann.
- Régiók Európája, (2001). In: *Pro Minoritate* 85–131. o. Tematikus összeállítás.
- Regionális identitások Európában, (2002). In: *Pro Minoritate* 72–155. o. Tematikus összeállítás.
- Regionalizmus Nyugat-Európában (2000). In: *Pro Minoritate* 73–110. o. Tematikus összeállítás.
- Rokkan, Stein (2000), *Staat, Nation und Demokratie in Europa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Rucht, Dieter (1999), The Transnationalization of Social Movements: Trends, Causes, Problems. In: Donatella della Porta–Hanspeter Kriesi–Dieter Rucht (eds.), *Social Movements in a Globalizing World*. London: MacMillan Press. 206–223. o.
- Salamon, Lester M.–Anheier, Helmut K. (1995), *Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- Sassen, Saskia (1991), *The Global City*. Princeton N. J.: Princeton U. P.
- Sassen, Saskia (1998), *Globalization and its Discontent*. New York: The New Press.
- Sassen, Saskia (2000), *Elveszett kontroll? Budapest: Helikon*.
- Schmals, Klaus M.–Heinelt, Hubert (Hrsg.) (1997), *Zivile Gesellschaft*. Opladen: Leske+Budrich.
- Schmidt, Hilmar–Take, Ingo (1997): *Die Beitrag von Nichtregierungs-*

- organisationen zur Demokratisierung. In: Beilage zur Parlament, Aus Politik und Zeitgeschichte, B 43. 17. okt. 12–20. o.
- Schmitter, Philippe C. (1998), Politikai Európa és szociális Európa. In: Miszlivetz Ferenc (szerk.), Közép-európai változások. Szombathely: MTA-SUP. 89–115.
- Shaw, Martin (1998), Die Representation ferner Konflikte und die globale Zivilgesellschaft. In: Beck(Hrsg.) (1998) i. m. 221–256. o.
- Simai Mihály–Gál Péter (2000), Új trendek és stratégiák a világgazdaságban. Budapest: Akadémiai.
- Sipos Katalin (1993), A regionalizmus történeti és jogi aspektusai. Budapest: MTA Jogtud. Int. Working Paper No. 6.
- Smelser, Neil J.–Baltes, Paul B. (2001), International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Amsterdam: Elsevier. Vol. 19.
- Smith, Jackie–Johnston, Hank (eds.) (2002), Globalization and Resistance. Lanham: Rowman & Littlefield Publ.
- Soós Edit (1999), Integráció és regionalizmus. Szeged.
- Stern, Geoffrey (2000), The Structure of International Society. London–New York: Pinter.
- Stern, Geoffrey (2000), The Structure of International Society. London: Pinter.
- Sturm, Roland (1991), Regionen. In: Nohlen, Dieter (Hrsg.), Wörterbuch: Staat und Politik. Bonn: Bundeszentrale für PB. 584–585. o.
- Szabó Máté (1992), Társadalmi mozgalom és politikai változás: a zöldek. Budapest: Politikai Kultúráért Alapítvány.
- Szabó Máté (1998), Az EU és a civil szervezetek. In: Politikatudományi Szemle No. 3. 93–111. o.
- Szabó Máté (szerk.) (2002), Demokrácia és politikatudomány a 21. században. Budapest: Rejtjel.
- Szabó Máté (szerk.), (1989), Politikai ökológia. Budapest: ELTE, Bölcsész index.
- Szentes Tamás (2002), Globalizáció, regionális integrációk és nemzeti fejlődés korunk világgazdaságában. Szombathely: Savaria U. P.
- Szilágyi István (1996), Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban. Budapest: Napvilág.
- Szilágyi István (1996/a), EU: alkotmányfejlődés és regionalizmus. In: Tér és Társadalom No. 1. 95–110. o.
- Szilágyi István (2000), Európaiság és modernitás. Veszprém: VHTA.
- Tarrow, Sidney (1994), Power in Movement. Cambridge (Mass.): Cambridge U. P.
- Tarrow, Sidney (1995), The Europeanisation of Conflict. In: West European Politics Vol. 18. No. 2. 223–251. o.
- Tocqueville, Alexis de (1990), A demokrácia Amerikában. In: Paczolay Péter–Szabó Máté (szerk.), Az egyetemes politikai gondolkodás története. Budapest: Tankönyvkiadó. 353–377. o.
- Touraine, Alain (1988.), Return of the Actor. Social Theory in Postindustrial Society. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Transnationale Aktionsnetzwerke-Chancen für eine neue Protestkultur? (2002), Themenheft, Forschungsjournal neue Soziale Bewegungen No. 1. Tematikus szám.
- Urwin, Derek W. (é. n.), A közös Európa. Budapest: Corvina.
- Walk, Heike–Boehme, Nele (Hrsg.) (2002), Globaler Widerstand. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Waschkuhn, Arno (1995), Was ist Subsidiarität? Opladen: Westdeutscher.
- Weller Mónika (1995), A nem kormányzati szervezetek szerepe az emberi jogok védelmében nemzeti és nemzetközi szinten. In: Acta Humana No. 21. 45–61. o.
- Zöldek. Szövetségi program (1989). In: Szabó Máté (szerk.), Politikai ökológia. Budapest. 249–255. o.
- Zürn, Michael (1998), Regieren jenseits des Nationalstaates. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

G. FODOR GÁBOR

A „platóni politikus”

(Kísérlet a „jásziság” megértésére)

E tanulmány felvállalt feladata, hogy kísérletet tegyen Jászi Oszkár politikai gondolkodásának, sőt gondolkodásmódjának, azaz – Adytól kölcsönözve a kifejezést – a „jásziságnak” a megértésére, méghozzá egy meghatározott időszakban, 1900 és 1919 között. Rögtön a dolgozat elején szeretnénk leszögezni, és a legnyomatékosabban kívánjuk hangsúlyozni, hogy a politikai gondolkodás vizsgálata nem vállalkozik „történelmi igazságtételre”. Tehát a szerző hangsúlyosan – programszerűen is – tartózkodik az értékvitáktól. A politikai gondolkodás történetének kutatója – Szűcs Jenő kifejezését használva – nem tart és nem tarthat „ítélőszéket”. Ennek szellemében e dolgozat nem vizsgálja és nem értékeli, hogy vajon Jászi helyesen látta-e, igaza volt-e, jelen írás „csupán” arra tesz kísérletet, hogy a politikai gondolkodás vizsgálati szempontjait érvényesítse, hogy feltárja és bemutassa a tárgyalásra kerülő (politikai) gondolkodásforma – azaz a „jásziság” – sajátosságait.

Fel kell tehát mutatnunk, hogy milyen előfeltevésekkel rendelkezett, ebből adódóan milyen célokban gondolkodott, milyen ideák megvalósulását tartotta kívánatosnak Jászi, s mindennek-előtt, hogy miben áll a „jásziság”, azaz melyek azok a vonatkozások, amelyek konstituáló elemekként szóba jöhetnek Jászi politikai gondolkodásának megértéséhez.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, „miben áll a jásziság?”, nem árt, ha körültekintően járunk el. Mivel Jászi politikai gondolkodása (javaslatai, valamint „társadalomelmélete”) nagy változatosságot mutat vizsgált korszakunkon belül, úgy véljük, a „jásziság” problémájának megértéséhez csak úgy kerülhetünk közelebb, ha megértjük, mi benne a *koherens*, azaz fel kell tárnunk, hogy mi a „jásziság” *konstitutív magja*.

Ha csak egyszerűen nyomon követnénk Jászi politikai gondolkodásának alakulását, arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy Jászi gondolkodásmódjában semmiféle koherencia nem fedezhető fel, politikai gondolkodása nemcsak hogy nagy változatosságot mutat, de felettébb ellentmondásos is. Úgy véljük azonban, hogy ezek az ellentmondások csak *látszólagos* ellentmondások, ugyanakkor ezzel együtt *szükségszerűek* is. Milyen módszert kövessünk tehát?

Úgy véljük, az elemzés csak akkor reménykedhet a sikerben, ha körültekintően járunk el a szövegértelmezési módszer megválasztásában. Jászi írásait vizsgálva ugyanis azt tapasztaljuk, hogy kéttípusú szöveggel¹, illetve akár egy szövegen belül is, kéttípusú szövegréteggel van dolgunk:

1. „Ezoterikus” szövegek: ezek az „életközlések”, a „pszichikai interakció” világa, amely a „beavatottak”, egy szűk elit felé irányul, privát levelezések formájában, valamint ide tartoznak azok a cikkek és írások, amelyek nem kifejezetten a közvéleményhez, a politika szereplőihez szólnak, hanem a modellről „árulkodnak”.
2. „Exoterikus” szövegek: Jászi politikai publicisztikája, ahol a szövegeknek címezettjei vannak, Jászi mintegy politikusként szólít fel a mozgósításra.

A „JÁSZISÁG” I.:

AZ „EZOTERIKUS” SZÖVEGEK – A „MODELL”

A „platóni probléma”

A „jásziság” kulcsa, véljük, voltaképpen a „platóni probléma” újragondolásában áll. Azaz Jászi központi problémája: *„hogyan lehetne a politikában utat törni valóban alkotó koncepcióknak s egy fejlettebb erkölcsi praxisnak?”*² Ahogy Jászi mondja, *„voltaképp Platón problémája ez: hogyan lehetne a filozófusok kormányzását, vagyis az államban azok befolyását biztosítani, akik a közdolgozókban a legvilágosabb tudatot és a legtisztultabb akaratot képviselik, akik valóban képesek a kor nagy fejlődési igazságait felismerni, mely pártokon, osztályokon, sőt nemzeteken is felül áll?”*³

Mit jelent ez? Úgy véljük, hogy Jászi nagy változatosságot mutató politikai gondolkodásában a „mi a helyes politika?” kérdésre adott válasz, vagyis a politikafelfogás az, amely megteremti a koherenciát. Annak szüntelen keresése, hogy *„hogyan lehetne tehát politikailag utat törni a legfejlettebb gondolatoknak s a legdiszciplináltabb erkölcsiségnak?”*⁴ Jászinak a „mi a helyes politika?” kérdésfeltevésre adott válaszát pedig elsősorban a *Kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja* címet viselő, vizsgált korszakunk végén született mun-

kájából ismerhetjük meg. Ez a munka az íróasztal fiókjának szóló írás, s mint ilyen, kifejezetten ezoterikus. Maga az írás ugyan vizsgált korszakunk végén született, de véljük, a jásziság egész korszakra érvényes kulcsát adja számunkra, mert a kulcs a politikafelfogásában rejtőzik, véljük, csak ennek révén érthetjük meg a jásziság koherenciáját.

A „mi a helyes politika?” kérdésre adandó válasz során Jászi nem elégszik meg a platóni felfogás kritikátlan felelevenítésével, úgy véli, hogy a „platóni javaslat” is korrekcióra szorul: *„Persze ma már senki sem gondolhat semmiféle tirannikus vagy oligarchikus kormányformára – bárminő diktatúrával való szövetkezés csak a szellemiség prostitúciójára vezethet – hanem egyes egyedül arra, miként lehetne a közvélemény kialakulásában és a társadalom ügyeinek intézésében a valóban kvalitatív szellemi energiáknak a mainál sokkal nagyobb, ha lehet döntő szerepet biztosítani?”*⁵

A „platóni javaslat” újragondolása egyfelől világossá teszi Jászi számára,

- hogy a „helyes politika” nem lehet sem „tirannikus”, sem oligarchikus kormányforma eredménye;
 - hogy a tömegeket, a „közvéleményt”, nem lehet kihagyni a politikából;
- ugyanakkor meghatározza a „helyes politika” tartalmi vonatkozását is, miszerint
- a valóban alkotó szellemiség vezető szerepét kellene érvényre juttatni,
 - ennél fogva minél több tudományos és erkölcsi értéknek utat nyitni a gyakorlati megvalósulás felé.

Jászi meggyőződése, hogy *„az osztály- és pártküzdelmekre alapított politikai élet egész mechanizmusával, szellemi és erkölcsi szerkezetével teljesen alkalmatlanná válik az állam vezetésére, mihelyst apró-cseprő detailmunkánál komolyabb feladatok várnak eldöntésre.”*⁶ Jászi tehát elutasítja az érdekekhez/osztályhelyezethez kötött politizálását, mert nem tartja alkalmasnak az átfogóbb feladatok megoldására, az emberiség erkölcsi fejlődésének előmozdítására. Az *„osztálymechanizmus és a parlamentarizmus kikerülhetetlen hiányait”* nem szüntetheti meg a *„régi rutin, a régi kompromisszum s a régi ideológiai verki”*, ehelyett *„a finomabb, körültekintőbb, a jelenségek minden oldalával számító gondolatok s az igazságra és kötelességérzetre támaszkodó közéleti közerkölcs”* érvényesülésének kellene utat biztosítani. Ezért Jászi szerint a politika alapvető bajai sem abból származnak, hogy az egyes osztály- és csoportérdekek nem jutnak eléggé kifejezésre, hanem, hogy *„az emberek kezdenek teljesen megfeledkezni a nagy, alapvető, termékeny összefüggésekről és harmóniakról.”*

Jászi úgy látja, hogy a merev osztály- és csoportérdekek lehe-

tetlenné teszik, hogy „szabadabb, függetlenebb gondolatok és egy tisztább teljesebb erkölcsi praxis érvényesülhessen a politikai dolgokban.” Az „osztályideológusok” politikáját, a „sekély kompromisszumpolitikát”, a „legsúlyenyeltesebb szatócspolitikát” fel kell váltania, egy, az „általános érdekhez” szóló, a „társadalmi fejlődés igazságait” megjelenítő tudományos és erkölcsös politikának: az „ész és erkölcs” politikájának.

Az „ész és erkölcs” politikája egyfelől az „általános érdekek” politikája, mert

- célja nem a tömegdemokráciák kiküszöbölése, hanem „azok irányítására, ellenőrzésére, megtisztítására, felfrissítésére” törekszik;
- mert „az igazán jó tudomány, az igazán jó művészet, az igazán jó morál, sőt az igazán jó vallás sem veszíti el sohasem kontaktusát a szenvedő emberek és tömegek reális szükségleteivel”⁷,
- a tömegeket nem lehet eliminálni a történelemből, mert „az ő munkájuk, energiájuk, vágyaik és szükségleteik nélkül a legnagyobb hős is alkotásra képtelen álmodozó maradna” és „az új élni akarás minden atomja és idegszála már benne él a homályosan kavargó tömeglelkekben”⁸.

Az „új ideál” másrészt csak génuszok intuitív és teremtő tevékenységének eredménye lehet, mert

- minden új korszak semmi egyéb, „mint az élet alapvető értékeinek átértékelése néhány nagy egyéniség felfedezései és megállapításai szerint”⁹,
- az igazi forradalmárok csak azok lehetnek, akik képesek felismerni a fejlődés igazságait, és egyben „a fejlődési igazság nevében cselekszenek és ítélik”¹⁰,
- a hőseket sem lehet eliminálni a társadalmi fejlődésből. „A hős nem pusztán a pisztoly kakasa – Spencer meglepő, de felszínese képe szerint –, mely a társadalmi fejlődés lassan és szinte észrevehetetlen munkája által felhalmozott lőpor-mennyiséget felrobbantja, hanem egyszerűen a lőpor felfedezője... Megtalálni azt az új gazdasági, politikai, erkölcsi vagy művészeti szintézist, mely a tömeglélek új fejlődési fokának megfelelő, vagyis millió meg millió izolált energia új és részleges értékeiből valami általánosat és továbbvivőt teremteni: ez a történelmi hős, vagyis a vezető szellemiség legfőbb feladata.”¹¹

Vagyis a „helyes politikának” egy új erkölcsi atmoszférát kell teremtenie, és ezen az atmoszférán belül új és termékenyebb célkitűzéseket: „bátor, egyéni kezdeményezésekkel egy új tömeglelket kell teremteni az igazságosság, a kötelességérzet, a szolidaritás szellemében”¹².

A kérdés, mi az ő szerepe ebben a folyamatban?

Szerepkeresés – a „sematikus racionalizmus” logikája

Jászi – „életközléseinek”, személyes levelezéseinek tanúsága szerint – szüntelenül helyét keresi a világban. Ezen szövegek visszatérő motívuma a „szerepkeresés”, amely mögött egy sajátos „gyökértelenség” érzése áll.¹³

Jászi „életközléseinek” talán legnagyobb dilemmája: politika vagy tudomány? *„Sokszor fojtogat a sírás... Oly borzalmasan el vagyunk maradva... Aztán a kegyetlen dilemma, mely elől nem lehet kitérni: Vagy politika. Vagy tudomány. A kettő nem mehet együtt... Ugye értesz? A tudományhoz mindenekelőtt a lélek nyugodt derűtsége kell. Nem lehet kutatni, mikor minden ideg megfeszül bennünk a politikai érzelmek hevétől! Én nem mondom, hogy a politika kevesebb, kisebb vagy alacsonyabb. De más.”*¹⁴

Szabó Ervinnel folytatott levelezésének visszatérő témája a „politikusi vagy tudósi lét” feloldhatatlan dilemmája: *„Mégis azt hiszem, látom a bajt. Nem tudtalak megérteni teljesen. Mindig valami rejtelmes meg nem felelőséget láttam bensőd és külső tevékenységeid között... A magyarázatot abban véltem megtalálni, hogy lelked egész hevével csüggesz az ügyön, melyet szolgálsz s hogy benned a mártírlelkek lángja ég: ádáz szenvedéllyel vágtatsz egy irányban, kételyek, tépelődések nélkül... Bármit mondsz is azonban: ez a magyarázat nem egészen hamis. Nem igaz, hogy a szocializmust tisztán magadra erőszakoltad: az igen mélyen gyökerezik benned, és nélküle élni már nem tudnál, éppoly kevéssé, mint Bódog vagy én a nélkül a reménysugár nélkül, mely belőle árad. Ennek dacára teljesen megvan a meg nem felelés belső és élettevékenységed között. A munka, melyet végzesz, nem tölthet be, de a túlzott erőfeszítés folytán kimerít és kisajtolja életkedvedet. És míg az egyik oldalon ott jajonganak és nyújtózkodnak lelked ki nem elégített képességei, vágyaid a »te szépségeid és igazságaid után«: a másik oldalon ott van egy meglehetősen ellenszenves környezetben és téged ki nem elégítő munkában agyonhajszott idegrendszer kimerültsége, intellektuális és morális katzenjammerje. A Múza nem tűr idegen istenségeket. Az idegrendszer egyirányú, túl nem hajszott munkája a teremtmő munka első kelléke. Mit tégy tehát? Oda jutottunk, ahonnan tegnap kiindultunk! Meg kell tenni a végelszámolást! Vagy intellektuális élet vagy agitáció. A kettőt nem lehet összeegyeztetni. Teljes boldogság nincs számunkra. Ez bizonyos. A politikai és intellektuális vágyak szerencsétlen vegyülete ezt lehetetlenné teszi.”*¹⁵

A személyes sikertelenség, a kívülállás, a kiszorítottság, a beilleszkedésre való képtelenség elviselhetetlenségének – „*az összes negatív élettendenciák valóságos orgiákat ülnek bennem*” – okát a viszonyokban, a „*milieu*”-ben találja meg:

„E tudományos kételyek mellett más természetű tépelődések is izgatnak, hol fájdalmasan, hol örömteljesen. Szerencsétlen természetem még nem tudja elválasztani az akciót az elmélkedéstől... Súlyos köz- és társadalmi állapotunk balkáni levegője néha úgy fojtogat, hogy csaknem sírok, pláne, ha a nagy nyugati életre gondolok, mellyel most a L’Humanité révén állandó konnexióban vagyok. És hozzá egy kicsinyes hivatal pórázán lenni, amikor bennem minden feszült és vonaglik, és nyílt sisak alatt harcba menetelre hív.”¹⁶

„Ilyen körülmények között sokat tépelődtem azon, hogy egyáltalán mi teendőm van még nekem a világon. Valami tudományocskát, melyet a politika prostituál, nincs kedvem művelni. Mert a tudomány egyként ocsmány, ha szocialista célzattal dolgozik, mintha klerikálissal... Maradna a nyílt politikai, agitatori, erjesztő munka. De nálunk! A mi viszonyaink mellett! És ennek a szerencsétlen állapotnak súlyát duplán érzem, mert látom, hogy annak kizárólagos oka a *milieu*, s hogy a nyugat-európai levegőben ma már nagy tudományos eredményeket produkálhattam volna, vagy komoly politikai akciót fejthettem volna ki.”¹⁷

Az életviszonyok helyrebillentéséhez meg kell változtatni a „*milieu*”-t. Jászi – egy sajátos „aktivista vitalizmus”¹⁸ jegyében – meg van győződve arról, hogy a „feladvány kulcsa” számára hozzáférhető. „*Igenis, minden nagy ember minden korban látta a haladás és a megváltás útját és én hiszek az embert felszabadító törekvések nemcsak lehetőségében, de folytonosságában is – mert ezt ma már nagyság nélkül is be lehet látni.*”¹⁹

A kérdés, hogyan lehet feloldani az egzisztenciális motívumok és a viszonyok feszültségét, azaz érvényt juttatni a késztéseknek?

A választ a „sematikus racionalizmus” módszere adja meg. A „sematikus racionalizmus” módszere feltételezi, hogy a problémák megoldhatók, a problémáknak van racionális, univerzálisan alkalmazható megoldása, ebből adódóan a dilemmák feloldása egyszerű logikai folyamat. Például: 1. Nyugaton nagy tudós, nagy politikus lehetnék. 2. Magyarországon viszont sem tudós, sem politikus nem vagyok. 3. Ennek oka a viszonyokban, a „*milieu*”-ben van. 4. A megoldás: meg kell változtatni a viszonyokat (vagyis a *kulturális elmaradottságunk* programjáig a személyes motívumoktól is vezet út).

Vagy így (a szerepkeresés logikájában): 1. Mi legyek, a) tudós vagy b) politikus? 2. a) ehhez egyrészt választ kell adni arra a kérdésre, hogy mi a tudomány?

Arra a kérdésre, hogy „mi a tudomány?”, Jászi mintha kétféleképpen válaszolna. Jászi egyfelől egy sajátos metafizika elkötelezettje, amelynek középpontjában az emberi természet problémája áll. Franciaországi tapasztalatai egyfelől „megnyugtatók” a tekintetben, hogy az emberi természet problémáit kell vizsgálnia a valódi tudománynak.²⁰ Másrészt nyugat-európai tapasztalatai rádöbentették arra is, hogy a korszellemnek megfelelő valódi tudomány csak „pozitivistá” lehet. *„Le Dantec kutatásai egy új világot tárnak fel ámuló szemeim előtt. Nem akarok elhamarkodó végítéletet mondani. Annyi bizonyos, hogy a közkeletű pszichológiába s főleg – az introspektív lélektanba vetett bizodalom erősen inog és helyt ad a fiziko-kemizmus egyetemessége lesújtó, de bámulatosan szép perspektívájának... Tanulni kell biológiát és tisztába kell jönni a természettudományi kutatás módszereivel, amiről nekünk úgy látom, homályos fogalmunk sincs... Mi frivolak vagyunk emberek és munkák megítélésében. Egy-egy nagy Wurf, koncepció, szintézis vagy finom analízis úgy megkap, hogy tótágast állunk örömmünkben. És azután jön egy katzenjammerszerű állapot. Egész úgy vagyunk a tudománnyal, mint a társas érintkezéssel, mint a szerelemmel. És ez eredendő faji bűn... Tények, tények és ismét tények kellene.”*²¹ S a fájdalmas felismerés: *„...hihetetlen tudománytalan úton jártunk eddig”,* s hogy *„a természettudományi ismeretek nélkül semmit sem lehet csinálni”*. Jászi egyrészt bevallja, hogy mennyire „ellenszenves” és „kispolgári” számára a pozitivistá tudomány, másrészt szégyent érez „tudatlansága” miatt.

„Nekem nem lehet sürgősebb feladatom annál, hogy ténybeli, módszertani s egyéb tudatlanságomat lehetőleg enyhítsem, s tisztába jöjjek azzal, hogy ma Nyugat-Európában mily ismeretek alapján s minő módszerrel dolgoznak az emberek? Ennélfogva olvasom Durkheim és iskolája könyveit. Nekem most a dolog ellenszenves, de igen sokat tanulok pozitív tényben, ismeretben s bibliográfiában. S tanulok alaposan – természetesen a részletekbe is behatolva – biológiát. Mert Méray még mindig komoly probléma, s kétségtelen, hogy sokkal inkább képviseli a modern természettudományi gondolkodást, mint Pikler. Szóval, tanulok újra fiam, úgyszólván előről kezdve, mert az, amit eddig csináltam – szégyen. Hogy morálszociológiát írtam, anélkül, hogy egyetlen erkölcskódexet áttanulmányoztam volna! – mily szörnyűség. Mi egy borzasztó módszer áldozatai vagyunk, mely abban áll, hogy valaki hónapokon át képes gondolkodni azon, hogy vajon van-e

bennünk valami, ami eleve tudja, hogy a fehér és a fekete sárgát tud adni?! Nos, nem habozom kijelenteni – pedig keserves tapasztalataim óvatosságra intenek –, hogy az ilyen módszer és gondolkodási mód arcul verése minden természettudománynak. Így a talmudisták gondolkodhatnak, de nem mi Darwinok, a Huxleyk és Pasteurök után! ...Nekem mindez rendkívül ellenszenves, s lehet, hogy olvasmányaim ezen gondolatirány kritikájához fognak vezetni. Azt is látni fogod, hogy milyen reakciós és kispolgári világ ez! Mindegy. Talán nincs igazuk. De a módszer nagy haladás velünk szemben.”²²

2. a) A „mi a tudomány?” kérdésre válaszolva Jászi tehát arra a következtetésre jut, hogy egyrészt a magyar tudós = „*atudatlan kompilátor*”, aki nem a „valódi” tudományt űzi, másrészt a nyugati tudós = az „igazi” tudós, de egyben „kispolgári” is, ettől tehát undorodik; a következtetéseket levonva fel kell tennie a kérdést 3. a) akarok-e, tudok-e „igazi” tudós lenni?

S ismét a kétségbeesés, a „szerepkeresés” problémája, mi van akkor, ha nem is alkalmas arra, hogy „nyugat-európai értelemben vett” tudós legyen.

„Szóval nem mondhatok mást: Tények, ismét tények, és újra tények! Igaz, hogy lehet, hogy nem bírom meg őket. Hát akkor le fogom vonni belőle a konzekvenciákat s beismerem, hogy bel esprit, publicista, agitator, essayista vagy más ilyesféle vagyok, de nincs semmi közöm a tudományhoz.”²³

„Igazán talán még soha ennyire nem leltem helyemet, mint most e sötét órák idején. Folytassam-e a tudományt, mikor: 1. épp az induktív, ténygyűjtő, objektív, összehasonlító módszer, mely felé most egész bizodalmam fordul, a lehető legnehezebb a mi kezdetleges milieunkben? 2. mikor az én szerencsétlen impresszionista természetem legkevésbé épp ezt a módszert bírja meg; 3. mikor látnom kellett, hogy *biológiai mivoltomban* tökéletes ellentéte vagyok annak az embertípusnak, amit nyugaton tudósnek szoktak nevezni. Vagy a politika felé forduljak végképp? Mikor 1. a gazdasági és szociális előfeltételek még aligha tennék lehetővé legszerényebb életigényeim kielégítését: nem is beszélve arról, hogy 2. a politika sehol sem annyira megkötött valami, mint éppen nálunk, s hogy mily kevéssé elégítene ki a politikai paktálás, avagy az örökös forradalmi tárogató. S mindehhez a hivatal rémes gondolata. Mi az istennyilát tegyen ilyenkor az ember?!... Pedig hát nem loptuk az időt, nem henyéltünk, megvolt bennünk a tudomány szomjúsága is: honnan ez az irtózatoss állapot? Hát onnan, ahonnan az van, hogy ugyanazon mag minő-

ségből az egyik talajban gyönyörű lombos fa, a másikban hitvány vesszőcske lesz.”²⁴

„...*Biológiailag nem születtem tudósnak...* Egy nyugati tudós körülbelül úgy néz ki, mint Meller Simon. Olyan óvatos, félénk, tényeket túró, az életet hűvös érdeklődéssel kísérő, semmiért sem lelkesedő ember... De a Durkheim-iskola pl. biológiailag is felingerel. Olyan alapos, olyan kicsinyes, olyan kispolgári. Viszont elment a kedvem pszeudotudományt csinálni. Vagy publicisztikai akció, s ez esetben komolyan tanulnék történelmet s közgazdaságot, hogy végre valahára ne csak szidjam, de ismerjem à fond a magyar állapotokat. Vagy tudomány: s ez esetben valami kiskörű témát szeretnék *teljes alapossággal* megragadni. Azt hiszem, hogy a szociológia egy kis részletének teljes kidolgozása (egészen addig, míg az embernek minden kételye eloszlik s *sattelfest* érzi magát minden kontroverziában) nemcsak tudományosan ér többet, de az ember egyéni szociológiai világnézetének kiépítése szempontjából is sokkal gyümölcsözőbb, mint valami nagy tartomány átszáguldozása. Úgy hiszem, általában azt lehet mondani, hogy a kozmosz legkisebb darabjának alapos ismerete (természetesen az általánosító gondolkodásra alkalmas agynak) tisztább szempontokat ad, mint az egésznek szedett-vedett összekapkodása. Viszont épp itt van a kínos dilemma. Lehet, hogy én erre a munkára alkalmatlan vagyok. Lehet, hogy az én biológiai kapacitásom nem haladta túl: az esszéista s publicista Schönggeist lehetőségeit.”²⁵

Sőt, Jászit saját helykeresésében – örök vágya, a „docentúra” mellett – még a drámaírópályája is megkísérti: „A Wolfner Pál darabja ismét felidézte bennem a drámaírási tervet... Hátha nekem, ki nem vagyok sem tudós, sem politikus: ezen a téren kellene próbálkoznom.”²⁶

A „biológiai alkalmatlanság” mellett Jászi a „milieu”-ben találja meg identitásválságának okait. Az elmaradott magyar „milieu” és a fejlett Nyugat közötti feszültséget kellene valahogy megszüntetni, feloldani. „*A mi életünk, barátom, csak torzképe egy nyugat-európai életnek. S hol a vigasz? Csak egy egészen kozmikus felfogásban: abban, hogy a kozmikus mechanizmusban éppen csak ezt a szerepet játszhatjuk. Legfeljebb némileg enyhíteni ezt a determinizmust. Mi által? Specializálódni kell a lehetőségig. Lehetőleg jó szociológiai géppé válni. Felhagyni politikával, hivatallal, lapok szerkesztésével, tudományos adminisztrációval s udvarlással. De szerencsétlen faji vérkeveredésünk oly általános étvággyal jár, hogy nem tudunk lemondani a szép életről... Tehát fenntartom propozícióm.*”

Gondolkodj el rajta s határozz egészen lelked hajlandósága szerint! Talán Somló + Jászi = egy árja nyugat-európai tudós."²⁷

A logika másik aspektusa: 2. B) Mi a politika? Jászi erre is többféleképpen válaszol, mint láttuk, elutasítja az érdek-/osztályalapú politizálását, a „sekély kompromisszum-politikát”, a „politikai paktálást”, a „forradalmi tárogatót”. Jászi egy sajátos metapolitika elkötelezettje, amely szükségszerűen politikán kívüli álláspont, filozófiai tanítás, amelynek spektrumában a „jó élet”, a „szép élet” problémája áll. Jászi számára ez a metapolitika szorosan összefügg azzal a determinista tétellel, miszerint a társadalmi fejlődésnek meghatározott iránya van. Meggyőződése, hogy a társadalmi fejlődés iránya a szocializmus felé tart, számára a „reménysugár” valamilyen szocializmus, méghozzá egy „erkölcsi alapjaiban megújult, tudományos célkitűzéseiben átalakult és akcióprogramjában felfrissült szocializmus”. A szocializmus Jászi számára „erkölcsi és kultúrvonzalom”: „Fölösleges, hogy neked fejtegessem, ki nem kevésbé látod át, mint én – írja Szabó Ervinnek –, hogy a szocializmus már rég megszűnt az éhező néptömegek kizárólagos mozgalma lenni, hanem a kornak kultúrproblémájává vált. Az, ami egykor a reformáció, a renaissance, az enciklopédizmus volt. És egy boldogabb jövő ragyogó szintézise ez, mely a lelkeket egyre ellenállhatatlanabbul maga felé repíti.”²⁸

Radikális változtatások sora nélkül azonban nem lehet közelíteni „egy boldogabb jövő ragyogó szintézise”, azaz a végső cél felé. Aki változtatni akar, annak be kell lépni a politikába. A kérdés azonban 3. b) akarok-e, tudok-e politikus lenni? Jászi elutasítja a politikusi szerep „hagyományos” felfogását, a „mandátumra éhes” „osztályfanatikus” szerepét, „történelmi hős” akar lenni, a „lőpor felfedezője”, azaz célja „megtalálni azt az új gazdasági, politikai, erkölcsi vagy művészeti szintézist, mely a tömeglélek új fejlődési fokának megfelelő, vagyis millió meg millió izolált energia új és részleges értékeiből valami általánosat és továbbvivőt teremteni”, hiszen „ez a történelmi hős, vagyis a vezető szellemiség legfőbb feladata”²⁹.

Tehát a „kozmosz determináció” enyhítésére nemcsak a „specializáció”, a „szociológiai géppé” válás, de a radikális változtatásigény is válasz. Ehhez azonban egy dilemmát kell meghaladni: Jászinak választ kell találnia dilemmájára, „vajon a filozófus-politikus s az esszéíró-tudós genrején túl vagyok-e képes emelkedni”³⁰.

5. a)–b) A „sematikus racionalizmus” logikája feloldja a dilemmát, a megoldás: egyesíteni kell a tudós és a politikus szerepét.

A „sematikus racionalizmus” teljes logikája a következő: 1. Mi legyek a) tudós vagy b) politikus? 2. A) Mi a tudomány? – a válasz: a magyar tudós = „tudatlan kompilátor”, a nyugati tu-

dós = az „igazi” tudós, de egyben „kispolgári” is, ettől undorodom, 3. a) Lehetek-e, tudok-e, akarok-e igazi tudós lenni? 2. B) Mi a politika? – a politika undorító, a vállalhatatlan kompromisszumok világa, a politikus érdekpolitikát folytat, 3. b) akarok-e, tudok-e politikus lenni, 4 a)–b) Tudós is, politikus is akarok lenni, de nem lehetnék csak tudós (ha egyáltalán képes vagyok rá) vagy csak politikus (ami szintén undorít), meg tudom-e haladni a „filozófus-politikus esszéíró tudós „genréjét”? 5. a)–b) A dilemma feloldható: a két szerep szintézisét kell megteremteni.

A dilemma formailag feloldható tehát: a „szociológus-államférfi” típusa, amelyet Jászi még 1901-ben, a Tisza Istvánról szóló cikkében a legkiválóbb államférfi típusaként fogalmaz meg, egyesíti a tudósi és politikusi létet: hiszen a „szociológus-államférfiak” azok, „*kik a nemzet és a társadalom haladásának útját nem a napi exigenciák szempontjaiból keresik, hanem egy magasabb történelmi és filozófiai álláspontból szemlélik és bírálják a tényeket, határozzák el az eljárás módozatait. Éles szemüket és érzékeny lelküket a társadalmi organizmus távolabbi és rejtettebb mozgatóerői foglalkoztatják. Nagyarányú lelkek, akiket a napi politika kicsinyes érdekharcai kielégíteni nem képesek, s ezek helyett egy távolabbi jövő számára építenek. Az ő idegrendszerükben alakul ki legelőször milliók bizonytalan vágya, óhajta, határozott politikai törekvéssé. Teremtő erők, kik önmagukban egyesítik a kor legkiemelkedőbb érzéseit és gondolatait. Művésztemperamentumok, kikben az esztétikai, tudományos és gyakorlati törekvések szinte visszhangra találnak. Szóval a társadalom legevolváltabb elemei ők; a kor legfinomabban kidolgozott idegrendszerei, de úgy, hogy sem az intellektus, sem az akarat, sem a kedély az egymás rovására nem terjed túl.*”³¹

A „szociológus-államférfi” tehát a tudósi és politikusi lét sajátos ötvözete:

- A tudós a politika problémájára (megváltoztatni a világot) koncentrál, a kutatási témáját is ez adja meg. A kérdés az, melyik és milyen az a tudomány, amelynek a tárgya a világ megváltoztatása? A válasz: ez a szociológia (legalábbis comtei értelemben) és nem a modern a szociológia, az „igazi” tudomány (durkheimi) értelmében. (Jászi persze megpróbál „valódi tudós” is lenni, amikor például az eszkimó társadalmak vizsgálatán akarja bemutatni Durkheim módszereit követve, hogy rájuk is érvényes a történelmi materializmus törvényszerűsége³².)
- A politikus, aki a világot nem az érdekek, a politikai konfliktusokban kialakuló politikai közösségek törekvései mentén akarja átalakítani, nem az, aki a politikai tagoltság eredményeként kialakult alternatívák közötti választás során jut el a „kívánatoshoz”, a célhoz; és éppen ezért olyan személy,

akit nem kötnek a ténylegesen létező politikai erőcsoportok, pártok, hanem egy ezen kívüli nézőpontja van: az „emberiség”, a „fejlődési törvény”, az „ész és erkölcs.” Ezért a „szociológus államférfi” elhivatott, ahogy Jászi fogalmaz: „...minden erőmmel keresem a választ, az igaz, a megnyugtató, tudományos választ: *Mi a feladat? ma, ott, minálunk Hunniában.*” Mivel a „szociológus-államférfi” nem kötődik egyik párthoz sem, nem is korlátozzák ezek a pártok, vagyis az „igazi politikus” nem más, mint a „szabadon lebegő értelmiség”, „a szellem lovagja”³³, „kultúrember” stb., akinek feladata, hogy belátásra bírja a közvéleményt, ennek eszköze pedig a tudományos publicisztika³⁴.

Jászinál tehát a „gyakorló politika” mintegy metapolitikájának deriváltja. Ami annyit tesz, hogy

- Jászi „politikusi” álláspontja egy politikán kívüli álláspont (a politika nem az érdekekhez kötött, hanem az eszmék – a fejlődési törvény, az erkölcsi és/vagy tudományos igazságok – mozgatják; a politikus feladata éppen ezért nem lehet a különböző társadalmi csoportok érdekeinek képviselője; a politikus nem egy valóságos, hanem egy elképzelt, megkonstruált közösség nevében lép fel; célja a „helyes” közvélemény kialakítása);
- ebből adódóan a „szociológus-államférfi” számára a politikai problémáknak nincsen belső természetük, a politika kérdései csak tárgyi problémák, konfliktuspotenciálok, amely révén a kívánt átalakulás és egyben a „haladás” felgyorsítható;
- a politika szereplői sem önértékű szereplők, hanem a metapolitikai „forgatókönyv” tetszőlegesen variálható, kicserélhető „elemei”;
- s végül, mivel a metapolitika az elsődleges, a „filozófia” fellette áll a „gyakorlatnak”, ebből adódóan a politikába való belépés sem teljes, a politikai cselekvés lehetséges formája csak az agitáció, az erjesztés, s egyben az „ötletgyártás” lehet. Ahogy Jászi Szabó Ervinnek bevallja: „*Még azt sem tudom, hogy ezek a »demokratikus« reformok megvalósíthatók lesznek-e a jelenben. Nem is ez kell nekem: hanem mentől több tribune, az agitáció mentől több alkalma és lehetősége...*”³⁵

A „JÁSZISÁG” II.: AZ „EXOTERIKUS” SZÖVEGEK – AZ ÚJ MAGYARORSZÁG PROGRAMJA

Tudományos igazságok és a tömeg

Platón *Az állam* című dialógusában a polisz valóságát szembeállította a filozófus-uralkodó személyében megvalósuló észuralommal. Kizárólag politikai okokból helyezte az ész a politikai szférát uraló pozícióba, felvállalva ezzel, hogy az ész kényszerítő eszközzé válik a polisz dolgaiban. Platón úgy gondolta, hogy az igazság, vagy inkább azok az igazságok, amelyeket maguktól értetődőnek tarthatunk, kényszerítő erővel hatnak az értelemre. Az ész kényszerítő erejével azonban az a baj, hogy csak kevesek (a filozófusok) ismerik el, s így felmerül annak a problémája, hogy hogyan lehet azt biztosítani, hogy a sokaság, azaz a politikai közösséget alkotó emberek is felismerjék ugyanazt az igazságot és engedelmeskedjenek neki. Platón ezt a problémát – ebben a dialógusában – a túlvilági jutalmazások és büntetések záró mítoszával oldja fel, mítoszok révén készítetve a sokaságot az egyébként az ész kényszerítő erejével felismerhető igazság követésére.

Jászi is úgy gondolja, hogy kezében a „kulcs”, de azt is tudja, hogy szükségszerűen nem mindenki rendelkezik a megkívánt racionalitással, s ez a meggyőződés kihat a politikai cselekvés mikéntjére is: *„Ki fogom mutatni, hogy a tiszta racionális eszmék a tapadó természetű csordaemberekre dezintegrálólólag hatnak, s hogy a belenevelt, ostoba nyárspolgármorál a lelki bénáknak nélkülözhetetlen.”*

Az ész kényszerítő erejét, a tudományos igazságokat nem ismeri fel a tömeg, ezért van szükség politikára. A politika pedig nem „kisebb”, „alacsonyabb” mint a tudomány, csak „más”: *„A néptömegeket nem lehet fussnotékkal vezetni. A néptömegeket csak a nagy, lángoló temperamentumok vezethetik izzó lelkesedésükkel, a hangjuk vibrálásával, egyéniségük imponáló fölényével, azzal az öntudatlan művészeti szintézissel, melynek a testük és a lelkük a spontán kifejezője. Mióta kormányozzák a nagy néptömegeket a Kautskyk vagy a Labriolák? Oda Jaurésok, Ferrik, Turatik kellenek, akiknek nagyon mellékes ez vagy amaz a dogma, amelyet annyiszor rúghatnak fel, ahányszor kedvük telik. Azokat a kis teoretikus elkülönbözőségeket, melyeken a tudósok vitatkoznak, a néptömegek nem értik meg. Őket a nagy perspektívák, a komoly szükségletek mozgatják...”*³⁶

„Nagy perspektívákra”, „komoly szükségletekre” van tehát szükség – eszmét kell nyújtani a tömegeknek. Jászi politikafelfogásának újdonsága, hogy centrumában nem az érdek, hanem az eszme áll. Az eszmét állítja az érdekalapú politi-

ka alternatívájául. Az eszme nagyjából 1918-ig az ideológia alakját ölti magára. Jászi kétféle ideológiát különböztet meg: az egyik „számol az emberi természettel s a produktív erők által adott lehetőségekkel, s tudományos célkitűzéseket ad”, a másik „az emberi természettel és a szociális adottságokkal mit sem törődve, hevítő vagy narkotikus szereket gyárt a küzdelmek kivívására és elviselésére”, ezek a valláserkölcös ideológiák, ez utóbbi is teremthető tevékenység, amely nélkül minden társadalmi haladás leállna. Jászi azt is tudja, „hogyan ezek nélkül a lenézett ideológiák nélkül a régi társadalom egyáltalán nem bomlasztható fel”³⁷. Az igazán sorsdöntő ideológiák minőségileg új történelmi korszakokba vezetnek át, s minden ilyen ideológia volta-képpen a „természetjog nedveiből táplálkozik”, a világtörténelem pedig semmi egyéb, „mint meg-megújuló törekvés ennek az ősi lélekvalóságnak a megvalósítására”³⁸.

1918–1919-ben aztán felfedezi, hogy a régi politika felváltására irányuló törekvésében az „ész és erkölcs” politikájának komoly riválisa akadt: a „démoni dogmák”³⁹, vagyis a bolsevizmus. Az a bolsevizmus, amely tömegvallás képében hozta el a gonosz uralmát. Ekkor az eszmét már vallásos formában kínálja fel „vallásos renaissance” alakjában. Jászi 1919-es „programja” szerint az „igazi szellemiség” világszervezetét és világkoncepcióját kellene megvalósítani. „A lényeg: igazi alkotóképesség a társadalmi munka valamelyik produktív ágában s feltétlen erkölcsi megbízhatóság nemcsak az egyéni érdekekkel, de minden csoport, párt, osztály, sőt nemzeti érdekekkel szemben. Az ilyen embereknek egyetlen erkölcsi iránytűje van és ez a kultúremberiség igazi közérdeke, a kor fejlődési igazsága.”⁴⁰ Jászi szerint nincs más kivezető út, mint ennek a szellemiségnek a megszervezése, talpra állítása, hatékony reformáló erővé való tétele. S az ily módon megszervezett igaz szellemiség vallási érzületként képes lesz majd megújítani a válságba került emberiség dekadens, nihilista, kiüresedett motivációt. „A szellem reformációja nélkül csak tovább folytatódik az a züllés, mely egész kultúránkat mai szörnyű válságába sodorta. És ha minden vallás lényegét annak az összhangnak és harmóniának keresésében látjuk, mely véges és törekény életünket az örök élettel és az egyre nagyobb tökéletesedés felé törekvő teremtsi akarattal összefűzi, valamint abban a felismerésben, hogy az ép és el nem torzított emberi lélek minden múló relativitáson és tisztátalan kompromisszumon felülemelkedve intuitív biztonsággal képes megtalálni a helyes utat az egyéni és társadalmi tökéletesedés felé, mely semmi egyéb, mint az isteni szándék fokozatos realizálása, mely munkának felelősségteljes részesei vagyunk: akkor nem lehet kétséges, hogy csak egy ilyen bensőséges, vallásos reform lehetne képes egy magasabb kultúrfokra átvezetni az emberiséget.”⁴¹

A kérdés: mi ez az eszme?

Az eszme: a liberális szocializmus

Jászi Szabó Ervinnek írott levelében hangsúlyozza, hogy „a mi szerepünk nem lehet más, mint kiépíteni ezt az egész hatalmas világnézetet, mely a munkásmilliókban ma még csak homályosan kavarg. Viszont vigyáznunk kell, hogy ez ne laposodjék el pusztá bérkérdéssé, hanem egy általános emberi mozgalom legyen, mely tudományos, erkölcsi és esztétikai perspektívájával, ha nem is tud magához vonzani minden jó és emelkedett embert, de amely mindenkiben rokonszenvet ébreszt, aki az élet kis hitványságain fölüllemelkedni képes.”⁴²

Jászi Oszkár szocialista volt, de egy sajátos szocialista koncepciót vallott magáénak, amely gyökeresen eltért a korszak uralkodó – szociáldemokrata és kommunista – modelljeitől.

Jászi szocializmusa „relativizált”, azaz az ortodox marxizmus bírálata és egyben a szocializmus „revizionista” megfogalmazása. Ugyanakkor Jászi „liberális szocializmusának” tartalmi vonatkozásai a mindig aktuális kontextustól (és ezeknek a hirtelen jött ötletek fényében történő interpretációitól), és elméleti inspirációktól (a változó „tudományos politikáktól”) függően változnak.

Ez a „liberális szocializmusnak” nevezhető gondolkör 1903-tól egészen haláláig foglalkoztatta: kezdetben, mint forradalmasító ideológia, majd a tízes-húszas években, mint politikai gyakorlat, végül amerikai emigrációjában, mint kidolgozásra váró politikai filozófia. Jászi saját koncepcióját kezdetben integer⁴³, reform-, majd szövetségi, végül 1919 után majdnem kizárólagosan liberális szocializmusnak nevezte.

Ami a változatlanúságot képviseli ebben az elképzelésben, hogy a politikának eszmén kell alapulnia, de a Jászi-féle „liberális szocializmus” nem egy tartalmilag változatlan „eszme”, hanem „variációk” vannak, és az egyes liberális szocializmusok eltérő társadalomelméleti koncepciókon alapulnak.

A liberális szocializmus első átfogóbb megfogalmazására *A történelmi materializmus állambölcseletében* (1903) tett kísérletet. Jászi számára egyértelmű, hogy a szocializmusé a jövő, a jövő felé haladást pedig ekkor még bernsteiniánus módon képzelte el. Ekkor a Jászi-féle liberális szocializmus alappillérei: a kikényszeríthető tervszerű kooperáció a beavatkozó, vezető és irányító államhatalom révén; a helyes értelemben felfogott egyéni szabadság lehető legnagyobb foka (a mérce az emberi természet nemes rugóinak lehető legteljesebb kifejtése), amely politikai síkon a végrehajtásban való részvétel szabadságát jelenti az önkormányzatiság intézménye által.⁴⁴

Jászi azonban kiábrándulva az ortodox marxizmus dogmáiból, egyre inkább egy sajátos „kultúrszocializmus”, „intellektuelszocializmus” mellett kötelezi el magát, ahogy Szabó Ervinnek írta: „Csak intellektuális és morális teljes értékek

emelhetik fel a mozgalmat nálunk is, mint nyugaton. Persze ez összefüggésben van a másik tudományos meggyőződéssel, hogy a szocializmus harca nem lehet kizárólagos gazdasági osztályharc, hanem ennek egyre inkább magába kell olvasztania a rendszeres és kitartó harcot az Ueberbau minden elavult porcikája ellen. S míg ti féltetek tőle, addig én megváltásként hívom őket: minél több nemes és kiművelt intellektüel fegyvertársra van szükség, s nélkülük harcunk eredménytelen marad... mit sem áldozva fel végső eszményeinkből, a jövő fokoza-
tos kiépítésére kell törekednünk. Be kell ismerni becsületesen, hogy proletáriátusunk a kollektivizmusra csak nemzedékek ki-
tartó munkája által válhat képessé.”⁴⁵

S bár Jászit 1905–1907 körül – Szabó Ervinnek köszönhe-
tően⁴⁶ – megkísérti a szocializmus anarcho-szindikalista felfo-
gása is, alapvetően kitart a szocializmus egy relativizált értel-
mezése mellett (ún. „integrális szocializmus”).

A „liberális szocializmus” programjának egy másik kifejtését
tartalmazza az 1919-ben írt *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja* című dolgozata, ahol a kommu-
nizmussal szembeállítva – a proletárdiktatúra tanulságait le-
vonva – Jászi egy sajátos „liberális szocializmus” etikai megala-
pozását nyújtja. Jászi szerint „a legcsekélyebb kétely sem lehet
az iránt, hogy a liberális szocializmus igazságtartalma, vala-
mint erkölcsi értéke a kommunista szocializmust minden lé-
nyeges pontban messze túlhaladja.”⁴⁷ Jászi „szocializmusa” ek-
kor a Fourier–Proudhon–Owen–Dühring–George–Carey–Op-
penheimer által vallott nézetek sajátos szintézise, s ekkor ez ha-
tározza meg a Jászi-féle liberális szocializmus orientációját.

Mi tehát a szocializmus „igazi” tartalma, mi a „liberális szo-
cializmus”?

Tartalmi értelemben:

- a marxizmus kiegészítése, ortodox jellegének oldása, a sza-
bad kooperáció, a decentralizáció, az individualizmus hang-
súlyozásával;
- a marxizmus kritikája, mert az forradalmi; mert fatalista (a
marxizmus halogatja a tettet, „az emberi lélek alkotó, szer-
vező tevékenységét eliminálni akarja a társadalmi fejlődés-
ből”⁴⁸); mert relativizálja az erkölcsöt (kiiktatni igyekszik
minden igazi moralitást a történelemből: „ami erkölcs a
marxi történelembőlcséletben még megmarad, az vagy me-
rő reflexe az osztályharc küzdelmeknek, vagy csupa szem-
forgató becsapás, mellyel az osztályok az alávetetteket fél-
revezetni akarják”⁴⁹) és az eszmét (tagadja az eszmék önál-
ló létét, azokat a gazdasági élet pusztá reflexeként kezeli,
már pedig Jászi szerint „minden változást, átalakulást és a
haladást eszmék vezérelnek, s minden eszme alkotótevé-
kenység, vezető, irányító, lelki működés” és „a gazdasági és
szociális adottság önmagában véve nem mond semmit a jö-

vőre nézve.”⁵⁰); mert jövőbeli orientációja merőben katasztrofális, egy „teljesen vague és mechanisztikus kommunizmus feltételezésén kívül semmi pozitív választ” nem ad a jövő kérdéseire.

Társadalmi támogatottság értelmében:

- a marxizmus kritikája, sőt elutasítása („én, aki antimarxista vagyok”), mert a marxizmus túlértékeli az osztályharcok fontosságát és a társadalmi szolidaritás tényeit túlságosan lebecsüli; mert a marxizmus a szocializmus megvalósítását csak osztályhoz kötötten tudja elképzelni, a marxista szocializmus „proletár-szocializmus”;
- a liberális szocializmus „intellektuelszocializmus”/„kultur-szocializmus”: Jászi elfogadja, hogy osztálytársadalom van, de elutasítja az osztályhoz (érdekekhez) való kötöttséget, ezért a szocializmus megvalósításnak gondolatát el kell szakítani az osztályhoz kötöttségtől, a proletáriátustól; a polgári radikálisok által hangoztatott progresszió-reakció törésvonal tehát nemcsak a közjogi politizálás, de az osztályalapú politizálás alternatívája is, ezért érthető a kulturális tematika felerősítése, az „Ueberbau” hangsúlyozása, az „intellektuelszocializmus” megjelölés; a progresszió szempontja kiemeli a valóban produktívakat (nem gazdasági kategóriát értve ez alatt) az osztály/érdek-alapú politikából.

Az eszme megtestesülése: a régi és új Magyarország

Jászi elképzelésének centrumában a két Magyarország, a régi és az új, a reakciós és a progresszív szembeállításának szinte végletekig vitt gondolata áll. Jászi szerint a régi Magyarország „a latifundium, az uzsora és a felekezeti népbútítás ördögi háromsága”, vagy más megfogalmazásban „az arisztokrácia, a nagytőke, a dzsentri és a klérus Hunniája”, amely megérett a pusztulásra.

A régi és új Magyarország szembeállításában is ott munkál a „sematikus racionalizmus” logikája. A régi Magyarország megjelenítésének szervező elve a politikai szándék és ebből adódóan az esztétikai jellegű undor. A régi Magyarország leírásában a sötét tónusoknak kellett uralkodniuk ahhoz, hogy az új kíváncsnak tűnjék fel. „Ez a here és elbutult főnemesség és főpapság, ez a duhaj és parlagi dzsentri, ez a cinikus és nihilista plutokrata zsidóság, ez a gyáva és vérszomjas szoldateszka, ez a lármás és megbődült kispolgárság, ez a mérték- és önfegyelem nélküli munkásság, ez a kábult és utcaszéli demagógok által rángatott kisparaszttság, ez a hatalmasokat kiszolgáló vagy kiskatéi dogmaiban megkötyagosodott intelligencia és ez az ateista s durván pogány módra hedonista papság, s mindezek betetőzésül ez a piszkos, üzletes, hit és elv nélküli zsurnalisztika...”

Ezek, igen ezek voltak az ezeréves Magyarország oszlopai és fenntartói."

Mint látjuk, voltaképpen *mindenki* érdekelt a régi Magyarország fenntartásában, kik alkotják akkor a progresszió szekértáborát? A „sematikus racionalizmus” válasza: voltaképpen *mindenki*, aki meggyőzhető, aki a „helyes politika” belátására készíthető, *mindenki*, aki hajlandó – kétely nélkül – belátni a „tudományos politika” megkérdőjelezhetetlen felismeréseit, és eljuttassa azt a szerepet, amit a polgári radikális „forgatókönyv” oszt ki rá.

A „sematikus racionalizmus” logikája működteti tehát a régi és új Magyarország végletes kontrasztját. Ez a logika világossá teszi a feladatot is: egyrészt lerombolni a fennállót, megsemmisíteni a régi Magyarországot, másrészt megnyitni az utat a produktív és progresszív erők előtt. A harc megvívásához szükség van azonban az erők megszervezésére. Ugyanis: „*A magyar demokrácia csenevész növény. Nagyvárosi kávéházaknak és magányos intellektuális dolgozószobáknak sápadt virága. Külföldről átültetett luxuspalánta, mely nem tud a magyar földben megélni, csak a gondolati melegházak mesterséges humuszában és hőmérsékletében. Úgy százezer ipari munkás és négy-öt-ezer lateiner féltve ápolja ezeket a demokrataültetvényeket az agrárfeudalizmus kietlen Szaharája közepette. De mindenki érzi, tudja, fájlalja, hogy ezek a kis, izolált erdőcskék csak tökéletlenül és bizonytalanul tudják lekötni a grófi uralomnak és a klerikalizmusnak a kultúrát elseprő és a szabad lélegzést megakasztó futóhomokját... Végre is oly országban, melyben a modern kapitalizmus csaknem quantité négligeable: az ő természetes ellentéte, törvénytelen gyermeke, az ipari szocializmus sem lehet a társadalmi fejlődésnek egyetlen, avagy csak a legfőbb hajtókereke. Tényleg, az adminisztratív brutalitás, a junkertörvényhozás, az államhatalom által letiport sztrájkok máról holnapra elpusztíthatják (és hányszor pusztították már el!) a szocializmus vetését. És újra kezdődik a sziszifuszi munka: a proletár Herkules tovább hirdeti a lázadás és szervezés evangéliumát, de az új Magyarországot egymaga képtelen megteremteni, mert agrárországban erőtlén a gyár szelleme a falu szellemével szemben.*”⁵¹

Az új Magyarország megteremtésének kulcsa tehát a progresszió erőinek megszervezése. Az erők megszervezése mögött meghúzódó központi feltételezés, hogy a világosságot hordozó maroknyi intellektuelek, „*a magyar intellektuálisok kicsiny, de független és öntudatos tábora*” mögött felsorakozik majd a progresszió tábora.

A „sematikus racionalizmus” logikájának értelmében azonban valamennyi társadalmi rétegnek két természete van. A csoportok minőségét a „tervhez” való viszony határozza meg, nem léthelyzetükből, valóságos viselkedésükből, tényleges politikai

álláspontjuk valóságos motívumaiból vonja le a következtetést a várható magatartásukra vonatkozóan, hanem „leosztja” a feladatokat. A „terv” logikáját felismerve vagy be nem látva lehet

- az értelmiség egyrészt a reakció kiszolgálója⁵², másrészt a progresszió vezető ereje;
- a polgár egyrészt „lármás és megbődült”, vagy egyáltalán nincs is; másrészt már létre is jött egy „félelmetesen nagy lateiner réteg”, amely egyre inkább felismeri „a testi munka proletárjaival” való szolidaritását;⁵³
- a paraszt, egyrészt „kábul és utcaszéli demagógok által rángatott”, öntudatra nem ébredt társadalmi csoport; másrészt a haladás letéteményese⁵⁴;
- a munkás egyrészt „mérték és önfegyelem nélküli”, másrészt „forradalmi és művészetsóvár”, az új szocialista világ létrehozója⁵⁵;
- a nemzetiségi egyrészt nem érdekelt a demokratikus átalakulásban, másrészt a nemzetiségi kérdés éppenhogy a demokrácia arhkimedesi pontja;
- a zsidó egyrészt „cinikus és nihilista plutokrata”, másrészt a munkájából élő becsületes zsidóság, a zsidó kisiparos, kiskereskedő, kispolgár és intelligencia a progresszív erők derékhadának része.

Jászi tehát hol hitt benne, hol nem, hogy a magyar polgárságnak öntudatra ébredt része „többé nem alamizsnát kér, hanem a nemzeti termelés fokozását, mely őt tisztességes kenyérhez juttatja. Nem grófi és papi prótektorok kellene többé neki, hanem olyan politika, mely a népet szellemileg és anyagilag fogyasztóképpessé teszi. És keresve a kikerülhetetlen átalakulás útjait, lassan, de biztosan megszületik a magyar polgári publicisztika, mely társadalmunk problémáit többé nem az úri kaszinók szemüvegén át nézi, hanem a dolgozó magyar értelmiség életérdekeinek látószögéből.”⁵⁶

Jászi hol hitt abban, hol nem, hogy a radikálisok megfejtették a „magyar rejtélyt”, „Kolombusz tojását”, a „magyar demokráciának ezt a kézenfekvő kulcsát”, miszerint az ország paraszt és mezőgazdasági proletárnépének munkás milliói „ha egyszer fölébredtek az úri demagógia testet és lelket tönkretevő lázalmából, forradalmi lelkesedésük egész hevével fogják követni azokat, akik nekik földet, kultúrát és szabadságot adnak: a városi polgárságot és a gyári munkásnépet.”⁵⁷

Jászi hol hitt abban, hol nem, hogy az „agrár-feudális rablógazdálkodás” rendszerével szemben meg lehet teremteni azt a magyar demokráciát, „mely közös jogokban egyesíti az ország minden nemzetiségét”.⁵⁸

Jászi „kombinációi” a produktív erők megszervezésére mind feltételezéseken nyugszanak. Jászi „sematikus racionalizmusában” minden társadalmi csoport kettős természetű: van egy létező és van egy elképzelt polgár, paraszt, munkás, nemzetiségi

stb. Jászi úgymond kiosztja a szerepeket, a szerepek mögött elvárások vannak megfogalmazva, arra vonatkozóan, hogy hogyan kellene viselkednie, milyennek kellene lennie az új Magyarországot létrehozó erőknek. Vagyis Jászi nem abból indul ki, hogy milyenek a valóságos, „empirikus” társadalmi csoportok, hanem, hogy feltehetőleg hogyan fognak viselkedni, hogyan kellene viselkedniük. Az igazi választóvonal tehát merőben sematikus: „aki velem van, az progresszív, aki ellenem, az reakciós”.

* * *

A polgári radikálisok célja az új Magyarország megteremtése volt. Igen ám, de milyen ez az új Magyarország? Milyen sajátosságai vannak?

Ez az új Magyarország szocialista, de mint láttuk a tartalom „mozog”. Úgy tűnik, van egy „végső cél”, amely azonban az egyes cikkekben rejtve marad („liberális szocializmus”, „kultúrszocializmus”), és van egy átmeneti, kezdeti cél (az „igazi demokrácia”), amelynek tartalma szintén homályos, az aktuális címzettek, az éppen esedékes kombináció szerint változnak. De – talán – elemei mégis rekonstruálhatók.

*Az új Magyarország – minta és orientáció:
ex occidente lux vs. ex oriente lux?*

Jászi és a polgári radikálisok Nyugatról várták a „világosságot”. A minta mint célmeghatározás nem más, mint a „nyugatosodás” programja.

Jászit a „közeljövő” Nyugata érdekli, figyelme azért fordul Nyugat felé, mert úgy véli, hogy ott küszöbön áll már a szocializmus diadala, a nyugati államok progresszív erői végső csatákat vívják a reakció seregével: „Ma is vészjósló morajjal dübörög az orosz forradalom egyre hatalmasabb árja; minden civilizált államban a szocializmus a legelső politikai tényező lett, s vele szövetkezve döntögeti meg a szabadgondolkodó polgárság Róma igáját; az inkvizíció földje is megmozdult, s a klerikalizmus és a kapitalizmus kettős rabláncán sínylődő népe megtalálta a maga vezéreit; a konzervatív Angliában egyre ellenállhatatlanabb lesz a nép nyomása a lordok és egyház ellen; Franciaország épp ezekben a hetekben vívja utolsó diadalmas csatáját a klerikalizmus ellen, és a lelki sötétségtől megszabadult népe türelmetlenül várja, hogy a törvényhozás mielőbb hozzákezdjen a nagy szociális alkotásokhoz, melyeknek utolsó és kikerülhetetlen etapja... a termelési eszközök államosítása; még a porosz junkerizmus uralma is megingott, és II. Vilmos egy

utolsó és kétségbeesett kísérlettel igyekszik a diadalmas demokráciát feltartóztatni. Mindenütt alkotó élet, a nagy néptömegek győzelmes előnyomulása, kitartó és eredményes harc nagyobb jólét, nagyobb műveltség, nagyobb politikai szabadság után. A klerikálissá vedlett nacionalizmus végóráit éli, és a természettudományi megismerés és a proletáriátus gazdasági szervezkedése által megtisztított levegőben napról napra nő és erősödik az öntudatra jutott népek munkás demokráciája.”⁵⁹

Amikor tehát programadásról van szó, Nyugaton pozitívként csak a progresszív erők jelennek meg, amelyek végső harcukat vívják az egyébként reakciós Nyugattal.

De ahogy a potenciális progresszív erők számbavételénél, úgy itt is elmondhatjuk, hogy a „Nyugatnak” is kettős természete van. Egészen más Nyugat jelenik meg Jászi szemei előtt akkor, amikor a magyar társadalom elmaradottságát szeretné hangsúlyozni.

„Képzelsenek el egy Rodint, aki élete javát Pesten töltötte el? Az én fantáziám erre nem képes” – írja Jászi a *Kulturális elmaradottságunk okairól* című cikkében, és hangsúlyozza, hogy kulturális elmaradottságunk okai a társadalmi és gazdasági struktúrában keresendők. Ekkor már a Jászi által láttatott egész Nyugat pozitívként jelenik meg. Ez a Nyugat ugyanis

– *ipari* – A nyugati államok ipari államok, s éppen az ipar és kereskedelem tette őket virágzóvá és civilizálttá. „Az, ami Nyugaton a középkort megdőntötte és egy egészen új kultúrvilágot teremtett meg, telve kutatási kedvvel, vállalkozási szellemmel és művészeti erő kifejtéssel: az iparral és kereskedelemmel foglalkozó elem volt.”⁶⁰ Az ipar azért lehetett a középkor felszámolója, mert „egy kis csoport feudális úrral szemben az emberek sokkal nagyobb körének adott vagyont, függetlenséget, szabadságot és szellemi rugékonyságot, mint a nagy latifundiumok középkori rendszere. Vagyon, függetlenség, szabadság és szellemi rugékonyság pedig minden magasabb rendű kulturális erő kifejtés sine qua nonja.”⁶¹ Az ipar az igazi fejlődés hordozója, „mert az ipar annyit tesz, mint műveltség, tudomány, művészet... egyre nagyobb néptömegek szellemi és erkölcsi függetlensége.”⁶²

– *nem feudális* – A nyugati államok városias jellegüknek és a magas fokú iparosodásnak köszönhetően leszámoltak a feudalizmus béklyóival, a Nyugat „a szabad kutatás, az élénk utánpótlási kedv, a pezsgő művészeti élet jegyében áll”.

– *a haladás, a fejlődés hordozója* – Nyugaton a középkor megdőntésével megjelent egy osztály, amely „friss erővel és küzdelemvággyal formálta át maga számára az állami és társadalmi élet összes szerveit és kereteit”. Ez az osztály a polgárság, amely a kulturális haladás letéteményese volt: „Tudományszerető, mert minden eredményes újítás csak a javára válhat. Művészszerető, mert ideáljaiért való tusá-

jában nem nélkülözheti azokat a szociális izgatószerkeket, melyek az élettevékenységeket erősítik: a művészetet."⁶³ De Nyugaton a polgárság vezető szerepe a végéhez közeledik, s ismét megjelent egy új osztály, „az emberi haladás legújabb fázisának letéteményese”, az ipari és a mezőgazdasági proletáriátus: „az ő munkája és szervezkedései hozták létre a társadalom új gazdasági struktúráját: akként a jövő kultúrértékeit is egyre fokozottabb mértékben az ő törekvései, az ő eszméi, az ő érzelmei és ideáljai határozzák meg. Ő ma a világtörténelem egyedüli csakugyan kultúrszomjas alkateleme, mert – mint jól mondták – semmit sem veszíthet és egész világot nyerhet meg. Mint par excellence forradalmi elem, par excellence tudomány- és művészetsóvár is.”⁶⁴

– *útban van a szocializmus, a „munkás demokrácia” felé* – Mindezeknek köszönhetően a Nyugat problémája a polgári demokráciából a munkás demokráciába való átmenet kérdése.

A Jászi által vizionált Nyugat a korabeli magyar viszonyok elenpólusát töltötte be: Magyarország a Nyugattal szemben nem ipari, hanem agrárország, amely elmaradt a városiasodásban; amelyet a középkor szelleme ural; ahol a régi feudális világ struktúrái megmaradtak; amely a konzervativizmus, a vallás, a régi szokások, a nagybirtok ideológiájának uralmát jelenti; ahol a tudomány csak „trágyagyár”, a művészet pedig csak „társadalmi narkotikum”. A feladat világos: csak a régi Magyarország eltörlésével vezethet út a művelt, kulturális nyugati világba.

A „Nyugat” tehát azért lehet minta, mert előttünk jár, mert követésre méltó. A specifikum azonban nem az elmaradottság regisztrálása és a felzárkózás igénye – hiszen erről a liberálisok is hasonlóképpen vélekedtek –, hanem az „elmaradottság” értelmezése. Jászi számára az „elmaradottság” nem ugyanazt jelent, mint például Pulszky vagy Tisza István számára; nem – vagy nemcsak – gazdasági teljesítőképesség, iparosodás, urbanizáció, társadalomszerkezet, hanem elsősorban a szocializmushoz, az „igazi demokráciához”, az „igazi kultúrához” való közelség.

És ezért lehetséges, hogy nemcsak „Nyugat”, de „Kelet” is minta legyen, hogy a polgári radikálisok számára Oroszország egyetlen aktussal „élenjáróvá” válhasson 1905-ben és 1917-ben is: nem a gazdasági növekedés, nem a prosperitás, az életszínvonal, hanem a politikai szférában lezajlott vagy küszöbön állónak tekintett változások határozzák meg a mértéket. – A polgári radikálisok az 1905-ös, majd az 1917-es orosz forradalomban egy új demokratikus világ beköszöntének kezdetét látták. Jászi (és köre) reménykedve tekintett a jövőbe, a forradalmi Oroszországban látva elképzeléseik, vágyaik, reményeik valóra váltóját. „A francia 1789-i dicsőséges dátum újul itt fel nagyobb ará-

nyokban, magasabb ritmuson, bonyolultabb problémákkal és széltőbb perspektívákkal, mert a legközelebbi jövő – békés vagy véres – forradalma nem pusztán polgári forradalom lesz, aminő a francia volt, hanem az ipari szocializmus nagy akkordja is belefog a hatalmas nemzeti szimfóniába. És meg fog történni a csoda: a barbár, ázsiai Oroszország, az elnyomatás ősi hazája, az európai reakció melegágya, radikális haladás avantgarde-ja lesz.”⁶⁵

Jászi tehát úgy gondolta, hogy nem lehetetlen, hogy a barbár, ázsiai Oroszország a radikális haladás avantgarde-ja legyen, szemében ugyanis az, aki forradalmat csinál, rögtön minőséget is vált. Tehát számára a progresszió/reakció törésvonal a döntő mérce, azaz aki haladó, az minden más minőségében is az; csak e logika alapján képzelhető el, hogy az elmaradott Oroszországból egy csapásra „avantgarde”, „élenjáró” legyen.

Az orosz forradalom tanulságai világossá tették Jászi számára a „hogyan”-t is: a demokráciát „mit sem ér hangos frázisokkal kikiáltani, hanem intézményekben, tettekben és hatalmi erők megváltoztatásával kell megvalósítani. Ezért két alapvető intézményre van szükség. Az egyik az általános, titkos, egyenlő választójog. Ez a politikai demokrácia fundamentumköve. A másik az, hogy az összes kötött földbirtok – állami, főúri, egyházi – adassék vissza minden jog és minden erő örök forrásának, a népnek. Ez a gazdasági demokrácia védőbástyája.”⁶⁶ Az orosz forradalom arról is meggyőzte Jászit, hogy a nagy átalakulás, „a nem pusztán polgári forradalom” véghezvivője „a munka pártja”, azaz az ipari munkások, a parasztok és a szellemi munka embereinek szövetsége lesz: „Minden más politikai különbséget háttérbe szorítva, minden más érdekellentétet kiegyenlítve, a jövő küzdelmeinek egyetlen elhatárolóvonala a munka lesz. A dolgozók és a dologtalan emberek harca. A munkából élő és a másik munkája által kitartott emberek harca. A nemzetközi alkotó munka és a nemzetközi henyélő dologtalanság harca...”⁶⁷

Az új Magyarország politikai programjának forгатókönyve, amely Jásziék elképzelése szerint talán „nem pusztán polgári forradalom” eredménye lesz, és majd a szocializmus „nagy akkordja is belefog a nagy nemzeti szimfóniába”, részben tehát az 1905–1906-os magyar belpolitikai válság, részben pedig az orosz tapasztalatok hatására születik meg.

Az orosz orientáció később is reményeket keltett Jásziban. Az 1917-es orosz forradalom is arról győzi meg, hogy a háború szörnyűségeiből egy új világ fog életre kelni az oroszországi események révén: „hatalmas fénysugár világítja meg a keleti horizontot, mely nemcsak Oroszország, de egész Európa, sőt az egész világ megújulásával kecsegtet”. Jászi meg volt győződve róla, hogy az orosz forradalom, amely a háború „önmaga ellen forduló dialektikája”, rendelkezik azzal az erkölcsi tiszta-

publicisztika (1900) című dolgozatában a parlamentarizmussal szembeállított tudományos publicisztika programjának kifejtésére vállalkozik, hangsúlyozva, hogy a parlament nem tarthat igényt a társadalom ügyeinek kizárólagos intézésére, azaz nem a parlamenté a legfőbb szuverenitás, a parlamenttel szemben végső soron fellebbezni lehet egy magasabb hatalomhoz, a közvéleményhez⁷⁰, addig 1910-ben úgy véli az általános választójog vezet majd el a változtatáshoz.

Az általános, titkos és egyenlő választójog megvalósítása „*az öntudatos munkásság és polgárság eljövételét jelenti*” a magyar alkotmányban,⁷¹ és az így felálló demokratikus népparlament az, amely majd képes lesz felvállalni a haladás, méghozzá a szocializmus felé haladás útjában álló akadályok eltávolítását. „...*a demokratikus népparlament Magyarországra a nagy és mélyreható feladatok egész sora hárul. Ő neki kell majd földet adni a kivándorló proletáriátusnak; neki kell majd az igazság és az egyenlőség érzületében megoldani az elmérgesedett nemzetiségi kérdést; neki kell majd testvérkezét nyújtani a horvát népnek egy még súlyosabb és becstelenebb abszolutizmus lerázására; neki kell majd megölnie az analfabetizmus és a tuberkulózis népgyilkos sárkányát; neki kell majd felszabadítani a lelkeket a szekularizáció és állami népoktatás által, neki kell majd tovább vinnie a Nyugat kultúráját a Balkán gazdasági elmaradottsága és véres faji harcai közepett.*”⁷²

Hagyományos értelemben vett koherenciát hiába is keresünk, a problémáknak nincsen belső természetük, a valódi koherenciát nem az ellentmondás-mentesség, hanem a változtatási szándék adja meg. Ennek megfelelően e logika értelmében jóformán bármely kérdés, amelyről feltételezni lehet, hogy konfliktuspotenciálként szolgál, hogy alkalmasint a változtatás eszköze vagy terepe lehet, előtérbe állítható, „archimedesi pontként” fogalmazható meg.

Jászi számára a klerikalizmus elleni harc, a nacionalizmus elleni küzdelem, az agrárkérdés és a nemzetiségi kérdés is konfliktuspotenciál volt, amely révén reménye szerint front képezhető a régi Magyarországgal szemben. Ezért ezeknek a problémáknak sincs igazából belső természetük, értéküket az új Magyarország programja megvalósításának horizontjából nyerik el. Mindegyik problémát tehát az alapkonstrukciót szolgáló „derivált stratégiának” is gondolta, amely révén a konstitutív elem (az új Magyarország) megvalósítható.

Amikor Jászi éppen az agrárkérdésben vélte felfedezni a magyar demokrácia „archimedesi pontját”, nem győzte hangsúlyozni, hogy mindazoknak az áramlatoknak, amelyek a polgári Magyarország felé gravitálnak – akár mint végcél, akár pedig, mint a szocializmust előkészítő közbenső alakulat felé –, nem lehet sürgősebb és fontosabb feladatuk, mint a latifundiumok széttörése. „*Ugyanis azoknak a béklyóknak legnagyobb része,*

melyek ma ennek az országnak fejlődését lehetetlenné teszik, hűbéri, középkori, feudális eredetű. Ezek a béklyók nemcsak egy túlnyomó részben elavult gazdasági rend béklyói, hanem a jogi, vallási, elméleti és művészeti erőknek az a szövevénye is, mely a feudális természetű latifundiumrendszeren épül fel. Magyarország egész közéleté, egész közigazgatása, egész kultúrája egy csomó főúri családnak és szolgahadjának uralmában áll. Ezt az igát másként megdönteni nem lehet, mint úgy, hogy kihúzzuk alóla azt az anyagi bázist, mely még a legerősebb industrializmus mellett sem teljes orvosság.”⁷³

Jászi politikai cselekvőként, miniszterként is úgy látta, hogy „valóságos helyzetünknek alapvető problémája, a kibontakozás egyedüli útja, egy jobb jövő egyetlen záloga: a gyorsan és radikálisan keresztülvitt földbirtokreform”⁷⁴ és hogy hiánya a várva-várt átalakulás kudarcát jelentheti. Gyors földosztást követelt a legszélesebb alapokon, ezt tartotta a regenerálódás egyetlen útjának: „Mert csakis egy ilyen merész és bátor reform szabadíthatja meg az országot mai szörnyűséges vízfejétől: a megdagadt s a vidék termelőmunkáját papiros-ellenszolgáltatással felevő Budapesttől. Csakis a radikális agrárreform keltetheti fel újra népünk munkakészségét, melyet a militarizmus rabló etikája megingatott. Csakis ezen az alapon képzelhető el életerős többtermelés és mezőgazdasági ipar, mely a mai koplaló és roskadozó Magyarországot keleti Dániává varázsolhatja. S végül csakis ez a reform tépheti ki gyökerestül minden gazdasági, erkölcsi és politikai nyavalyánk legmélyebb okát: a feudalizmust és vele a szövetkezeti uzsorát.”⁷⁵ Jászi meggyőződése szerint az új rend végleges megszilárdulásának alapja csakis a nagybirtok rendszerének pusztulása lehet. „Addig a Vendée Scylája és a bolsevizmus Charybdise között teng-leng az ország... Egyedül egy szabad, kisbirtokos szövetkezeti mezőgazdaság következhetik. Ez az új Magyarországnak egyetlen elképzelhető koncepciója.”⁷⁶

Tehát a probléma Jászi számára tisztán politikai és ekként is érvel. Jászi számára ugyanis az agrárkérdés mindvégig politikai kérdés, retorikája is ennek felel meg, a szakkérdések, gazdasági következmények számára érdektelenek, ezeket nem is mérlegeli (például, hogy ki csinálja meg, ki adja ki a rendeletet, hogyan lehet leküzdeni a vele szembeni ellenállást, egyáltalán miből fakad maga az ellenállás stb.). Jászinak tehát nem az a „baja” a földbirtokkal, hogy „nagy”, hanem hogy feudális, reakciós, amely „béklyóba” zárja a fejlődés, a haladás, a modernizáció lehetőségét. S ez a logika nemcsak a „*morbus latifundii*”-ra igaz, hanem igaz minden más kérdésre is: a változás, a boldogabb jövő megteremtésének a lehetősége mindig egy problémától függ, legyen az földkérdés, a választójog ügye, vagy a nemzetiségi probléma – azaz mindig van, legalábbis retorikailag, egy „archimedesi pont”, amely Jászi szemében a régi lerombo-

lásának és egyben az új Magyarország megteremtésének előfeltétele.

Ilyen retorikai „archimedesi pont” volt a nemzetiségi kérdés is. Jászi szerint a demokráciát és a nemzeti-nemzetiségi kérdést csak együtt, egymással összefüggésben lehet ebben az országban és Európának ezen a táján megoldani: vagyis Jászi a nemzetiségi kérdés megoldását egységben szemlélte a demokrácia ügyével. Úgy vélte, a nemzetiségek felemelése, demokratikus jogokban való részesítése nem lehet független a magyar társadalom felélemelésétől: *„Dőreség ugyanis azt hinni, hogy az ország egyik nemzetiségi felét úgy lehet politikai és kulturális elnyomatásban tartani, hogy ezt a másik fele ne érezze meg, sőt annak javára váljék. A nemzetiségi periféria erőszakos megnyomorítása nemcsak annak árt, hanem az ország magyar törzsét is szabadságában és anyagi jólétében megbénítja.”*⁷⁷

Jászi számára a nemzetiségi kérdés igazából két aspektusban válik jelentőssé. Egyrészt a szocializmus (Európai Egyesült Államok) aspektusából, ennek értelmében a probléma megoldása a probléma megszűnése, másrészt az új Magyarország megteremtése, azaz a feudalizmus megszüntetése aspektusából, ahol is a nemzetiségi kérdés konfliktusforrásként fogalmazódik meg, és ebben az értelemben csak „derivált stratégia”, amely szükséges a „konstitutív mag” (változtatás, modernizáció, új Magyarország) megvalósításához. *„Magyarország ma is a következő dilemma előtt áll: vagy megmarad az agrár-feudalizmus jármájában, a »nemzeti« oligarchia uralma alatt, mint Ausztria mezőgazdasági gyarmata; vagy demokráciát teremt, rá lép az ipari kapitalizmus útjára s minden erejével gazdasági élete megerősítésére törekszik.”*⁷⁸

A koherenciát a nemzetiségi kérdésben vallott álláspontja során is hiába keressük, (egymásnak is ellentmondó) koncepciók követik egymást (átfogó föderáció, német vezetéssel megvalósuló közép-európai tömörülés, a Dunai Egyesült Államok terve), Jászi azonban politikusként, a Károlyi-kormány nemzetiségi ügyi minisztereként sikertelen és egyben cselekvésképtelen miniszternek (természetesen a sikertelenségre bizonyos mértékig a „kontextus” is magyarázatot nyújt) bizonyult, elképzelése a nemzetiségi kérdés megoldásáról – hasonlóan a zsidókérdésben képviselt megoldási javaslatához⁷⁹ – naiv értelmiségi illúzió maradt.

A feladatok kiválasztásában, megjelölésében tehát a változtatási szándék az, ami döntő. Ezeknek a problémáknak nincs önértéke, Jászi számára nem a választójog, a nemzetiségi kérdés vagy az agrárprobléma megoldása a fontos, hanem a változtatás, és az egyes kérdések éppen azáltal válhatnak „archimedesi pontokká”, hogy magukban hordozzák a konfliktus és egyben a változtatás lehetőségét.

Mit mondhatunk tehát Jászi új Magyarországaról a (változó) feladatokból kikövetkeztethetően:

- *a választójog* = a régi Magyarország hatalmi elitjének el-söprése, ami Jászi számára egyenlő a demokráciával (és nem is vetődik fel benne, hogy az általános választójog be-hozatala éppen a nem demokratikus erőket – klerikalizmus, agrárizmus, nemzetiségi nacionalista törekvések – erősíte-né meg; míg Jászi nem törődik a változtatás következmé-nyeivel, a kézzelfogható külföldi tapasztalatokkal – Ausztria példája –, addig a liberálisok mérlegre teszik a probléma belső természetéből származó következményeket);
- *a latifundium* = a feudalizmus erejének megtörése (és fel sem vetődik Jásziban, hogy a mezőgazdaság kapitalizálódá-sának, fejlődésének, a modernizációnak ez lehet a kitün-te-tett terepe);
- *a nemzetiségi kérdés* = a nemzeti fenyegetettségérzetre alapított nemzeti egység megtörése (és fel sem vetődik ben-ne, hogy az egyébként fenntartandónak tartott monarchiá-val, illetve a teljes magyar gazdasággal mi történne a gazda-sági elkülönülés következtében);
- *a klerikalizmus elleni harc* = egyfelől mint a reakció egyik fő erejének megtörése, másfelől mint a gondolkodásmód át-alakítása (és egyáltalán nem törődik azzal, hogy a kultúr-harc olyan politikai megoszlást teremt, amelyben az általa elképzelt politikai tagoltság – új/régi – lehetetlenné válna);
- *a nacionalizmus elleni harc* = egyfelől mint a reakció fő ideológiai érvének megtörése, másfelől mint az Egyesült Európa felé való előrehaladás eszköze (és nem törődik az-zal, hogy más követeléseit – nemzetiségi egyenjogúság, a függetlenségi párttal történő szövetség – éppen a naciona-lizmus érvkészletével teremtenek kapcsolatot).

Csak ismételhetjük önmagunkat: következetességet hiába is keresünk, a változtatási szándék az, ami koherens. Ennek azon-ban megvan az a következménye, ahogy a javaslatok, a politikai „program” sem áll össze rendszerré, úgy a jövőkép sem válik világossá: Jászi új Magyarországanak tartalma „üres”, nincs egy egyértelmű jövőképként megfogalmazódó új Magyarország, a megtalált elemek különféle új Magyarországekba rendeződ-nek. Jászi új Magyarországit a negatívumok teremtik meg – az elégedetlenség, a változtatásigény, a *bel esprit* ábrándja; eképp ami ebben a koncepcióban pozitivitás, annak a tagadás, a negativitás jelöli ki a horizontját.

Az új Magyarország – amely létrejöttét tekintve is negatívan meghatározott (el kell kerülni az ellenforradalmat és a bolseviz-must, azaz az új Magyarország = nem ellenforradalom és nem bolsevizmus) – tehát

- *demokratikus* = az osztályuralom, az oligarchia, a reakció

- uralmának ellentétje; és nem technika, nem intézmény, nem eljárásmód;
- *szocialista* = nem feudális, nem kapitalista; ugyanakkor nem is a marxista értelemben vett szocialista, hanem annak kritikája, „relativizált” továbbgondolása, de tartalmi értelemben változó, elmosódó;
- *fejlett* = nem elmaradott; ugyanakkor nem a gazdasági fejlettség, a prosperitás a lényeg, hanem a politikai „avantgarde-ság”, a végső célhoz (valamilyen szocializmus) való közelség;
- *kultúrás* = nem kulturálatlan; tere van az „ész és erkölcs politikájának”.

MI A „JÁSZISÁG”?

Platón szerint a barlangba a napfényről felismeréseivel visszasiető filozófus (Gorgiasz, 481) azzal, hogy közli a barlanglakókkal, hogy csak árnyékokat látnak, megingatja tudásukat a világuk létét fenyegető felforgató közlésével. A barlanglakóknál magasabb rendű tudásával akarja helyettesíteni a barlanglakók tudását, azonban a lakók dühvel fogadják, talán meg is ölik. Oakeshott szerint azonban ez a Platón által leírt beállítottság nem a filozófus, hanem a „filozóf”, a racionalista, az értelmiségi („*philosophe*”) jellemzője. Az elmélkedő annyiban különbözik tőle, hogy tudja, az elmélet nem azonos a gyakorlati élettel, az előbbivel nem lehet felváltani az utóbbit.

A „jásziság” nem más mint „*ignoratio elenchi*”, kategóriahiba, szereptévesztés. A „jásziság” nem politikai program, értve ezen, hogy nincs politikailag értelmezhető tartalma, nem ad választ egyetlen csoport problémáira sem, illetve – amennyiben igen – azok összeegyeztethetetlenek. A „jásziság” az értelmiség gondolkodásmódja, „kritikai értelmiséglét”.

A jásziság mibenlétére adott válasznak azonban azt is tartalmaznia kell, hogy miért képzelhette Jászi azt, hogy tervei megvalósulhatnak. Ugy véljük azért, mert Jászi azt feltételezte, hogy 1. az „ész és erkölcs” politikája a „hős” által felfedezhető; 2. a „szellem lovagjai” képesek a közvélemény átalakítására; 3. ha az ehhez szükséges feltételek (a régi rend és a régi gondolkodásmód megtörése) létrejönnek. Tehát a feladat 1. a jövő felfedezése; 2. a régi rendszer megdöntése (valamilyen módon); 3. a terv végrehajtása a „szellem lovagjai” által.

A „jásziság” „sematikus racionalizmusa” ennek megfelelően kiosztja a szerepeket, a szerepek mögött elvárások vannak megfogalmazva, s Jászi feltételezi, hogy a társadalom többsége az elvárt magatartást fogja tanúsítani.

A „tervek” azonban nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. Jászi köre, majd később pártja nem tudott (1918–19-es

kormányzati szerepétől eltekintve) igazán politikaformáló erővé válni: megakadályozta ezt az a „gyakorlati képtelenség”, hogy a valóság engedelmeskedjen a sémáknak, az a naiv feltételezés, hogy a politikai szereplők kétely nélkül belátják a „tudományos politika” megkérdőjelezhetetlen felismeréseit, és eljátsszák azt a szerepet, amit a polgári radikális „forgatókönyv” osztott ki rájuk.

Jászi szüntelen törekvése az erők megszervezésére folyamatosan kudarcra jut. A „kritikai értelmiségi” gondolkodásmódja szerint azonban sohasem a tervben van a hiba, mindig kiderül, a terv azért bukott meg, mert a szereplők nem úgy viselkedtek, ahogy kellett volna.

A *Magyar kálvária – magyar föltámadás* – amely *A kommunizmus kilátástalansága...* című művével ellentétben nyilvánvalóan exoterikus mű, mivel nem a modellről, hanem Jászi „kvázi-politikai” dilemmáiról ad számot, ebben a műben Jászi mintha politikusként gondolkodna – jól mutatja, hogy Jászi amikor tervet készít, igen nagyvonalú a helyzetelemzésben, általa is ismert tényektől eltekint (úgy látszik, nem érti, hogy az egyes országoknak érdekei is vannak, hogy vannak egyensúlyelemek, hatalmi törekvések, létezik „geopolitika”), vágyait pedig tényként kezeli, mindent úgy lát, hogy az racionalista ideológiájának megfelelően. Az általa elképzelt (és természetesen „ötletszerűen” változó, például 1916: Mittel-Europa-terv, 1917: Oroszország, 1918: dunai konföderáció, Egyesült Európa, Wilson) tervek és lehetőségek felvetése során egyfelől „belelát” valamit ezekbe a programokba, ami nincs bennük, másfelől eltekint a tervek és programok készítőinek, támogatóinak valóságos motívumaitól, nem törődik a „hogyan” problémájával – pontosabban, úgy véli, hogy a „belátás” visz majd oda, hogy a terv végrehajtásához szükséges erő létrejöjjön. És természetes módon sértődik meg azon, hogy azok, akiknek be kellett volna látniuk, nem látták be, kezdve az antanttól a magyar szociáldemokrata pártig, a nemzetiségiekig, saját párthíveiig. Mindenki „tehetetlen és elvakult”, „bornírt” és „beadja a derekát”, senki sem látja be, hogy mit kellene tennie.⁸⁰

Jászi ötletszerűen változó terveit tehát kudarcok sora követi, Jászi mégsem mond le az újabb és újabb ötletekről. Jászi – a „philosophe”, a racionalista értelmiségi habitusának megfelelően – tervei kudarcából csak arra következtetett, hogy még szélesebb körű és még inkább racionalizált tervekre van szükség a kívánt megváltás érdekében. Ahogy Michael Oakeshott mondja, a racionalista „előbb lekapcsolja a villanyt, aztán panaszkodik, hogy nem lát, és úgy érzi magát, »mint a sötétben egyedül börtönkötő ember«. Röviden, a racionalista lényegében véve javíthatatlan... Ha teret kap, a racionalista csak arra képes, hogy az egyik racionalista vállalkozás után, amibe belebukott, belefogjon egy másikba, ami reményei szerint sikeres lesz.”⁸¹

Jászi nem ismer reménytelen helyzetet: ha az egyik kombinációhoz fűződő várakozásai nem igazolódnak, elejti azt (a kombinációban számításba vett szereplőket habozás nélkül reakciónak minősítve), rögtön egy másik lehetséges kombináció után néz, s számára mindig van lehetséges kombináció... Jászi kétségtelenül politikai szereplő, de nem politikus, nem is viselkedik politikusként, az a rövid intermezzó, amikor is a politika alakítójává lesz, az is csak tehetetlenségét és cselekvésképtelenségét demonstrálja.

A kérdés, mi ennek a gondolkodásmódnak a magyarázata? E probléma megfejtéséhez két kérdést kell megválaszolnunk:

1. Mit tudott Jászi valójában a magyar társadalomról és az európai viszonyokról? – Olvasva Jászi cikkei azt mondhatjuk, extrém módon keveset, akár tervezett, akár magyarázott. Sem a „Nyugat”, sem Magyarország nem olyan volt, amilyennek leírta, s ezen belül a politikai élet szereplői sem. Ennek két oka is lehet: egyfelől maga a megismerés volt szelektív, Jászi csak azt vette észre, ami beleillett sémába; másfelől a retorikai cél határozta meg az ismeretek felhasználását, azaz ismereteiből csak azt használta fel, ami koncepciójának megfelelt.
2. Mit tudott Jászi a politikáról, mint cselekvésmódról, mint „gyakorlatról”? Mint láttuk, Jászi merőben más logikát követett, mint az eseményekben ténylegesen szerepet játszó politikusok (látható, hogy nem is érti, amit Beneš a politikusi cselekvések meghatározottságáról mond); megelégszik azzal, hogy megmondja, mit kell tenni (azaz „agitál”), abban a hitben, hogy a „helyes” közvélemény kialakítása a feladat.

Tehát mi a „jásziság”? Úgy véljük, a „jásziság” nem politikai program, hanem „kritikai értelmiségilét”, nem egy politikus, hanem egy „írástudó”, egy „véleményformáló értelmiségi” politikai tervezgetése, okoskodása, amelyről azonban – amikor egy pillanatra (1918 októberében–novemberében) komoly szerephez jut: miniszter lesz – kiderül, hogy semmilyen politikailag releváns mondanivalója sincs. Jászi az októberi–novemberi eseményekben játszott szerepén merengve beismeri, hogy „*naiv politikusok voltunk*”⁸², s „*egyszerűen megfélemlítettünk róla, hogy a forradalom életét nem racionalista megfontolások, hanem azok az ellenállhatatlan mágneses mezők vezetik*”⁸³, amelyek a tömegérdekek megtestesülései, s hogy „*a tömegek még örültségeikben is többnyire logikusabbak, mint egy racionalista filozófus, aki teljesen légtüres térben okoskodik*”⁸⁴. De úgy látja, hogy az, hogy politikája „*az adott hatalmi erőkkel és tömeglélektani nekivadultságokkal szemben momentán elbukott, igazán nem sokat jelent egy olyan világtörténelmi folyamatban*”, amely még nem jutott el kulminációjához, tehát politikája „*legföljebb a pillanatnyi adottságok s nem a történelmi fejlődés*

szempontjából volt naiv vagy doktriner álláspont”⁸⁵. Mindenesre mivel senki sem látta be, s Jászi „kezdetől fogva tisztán látta”, hogy a bukás, a katasztrófa elkerülhetetlen, ezért kétszer is beadta a lemondását, majd egy hónapnyi miniszterkedés után félreállt. „Azt reméltem, hogy a hivatal- és a kormányssolidaritás terheitől szabadulva energikusabban képviselhetem álláspontomat a belpolitika területén, valamint eredményesebb munkásságot fejthetek ki a dunai konföderációs tervem propagálása körül.”⁸⁶

Úgy véljük, Jászi gondolkodásmódjával ugyanakkor mintát is teremt: a „kritikai értelmiség” típusát. Jászi és a hozzá hasonlók „mindenesnek” gondolják magukat, azzal kísérleteznek, hogy a „szellem irányítsa az államot” (Németh László), és rabjává válnak az „illúzióknak”⁸⁷. Ez a pozíció nem a „politikus”, hanem a „kritikai értelmiségi” pozíciója.

Milyen vonásokkal jellemezhetjük tehát a „kritikai értelmiségi” gondolkodásmódját:

- mindenekelőtt *típus* – értve ezalatt, hogy nem „különcség”, „őrültség”, vagy „unikum”, hanem ekkortájt jelenik meg Európában és Magyarországon is, s válik részévé a politikai életnek (Jásziék figyelemmel kísérik a Dreyfus-pert, ahol megjelenik az „értelmiség”, a Dreyfus táborába tartozó tollforgatók és baloldali ideológusok tábora; aztán Sorel, mint példakép; illetve lásd: az értelmiség politikaformáló szerepének megjelenéséről Furet⁸⁸ és Molnár Tamás⁸⁹ könyvét);
- *politikai szecesszió* – kivonulás a hagyományos intézményekből (Jászi élete legnagyobb kudarcának a radikális párt megalapítását tartja; nincsenek illúziói a parlamentarizmussal szemben stb.), elutasítása a hagyományosan értelmezett politikának („*sekély kompromisszumpolitika*”, „*legszégyenletesebb szatócspolitika*”, „*apró-cseprő detailmunka*”, a „*politikai paklizás*” és a „*forradalmi tárogató*” elutasítása), s a hagyományos politikusi szerepnek (a „másod- és harmadrendű államférfiak” kritikája, a „*szociológus-államférfi*”, mint a legkiválóbb „politikus”); a politikát megvető (Jászi undort érez a politika világával szemben, taszítja a „*régi rutin, a régi kompromisszum s a régi ideológiai verkli*”, ugyanakkor láthatóan nem is érti a valódi politikusok gondolkodásmódját – lásd például Benes megítélését), de mégis a politikát meghatározni kívánó típus: célja a régi politika felváltása új, minőségileg más politikával (az „*ész és az erkölcs politikája*”), amelyet a boldog jövő megteremtésének szándéka éltet („*új Magyarország*”);
- *nem filozófus, hanem „filozóf”* – az értelmiségi célja nem az, hogy a bölcsesség gyakorlásával tegyen szert a filozófusi minőségre; noha lehet éppen filozófus, természettudós, író vagy művész, pontosan mégsem azonos ezekkel; ugyanis a maga szellemi képességeit, műveltségét, kifejezőkészségét

- és tapasztalatát politikailag és társadalmilag is hasznosítani akarja („*bel esprit, publicista, agitator, essayista vagy más ilyesféle*”); vagyis hogy végelemzésében nem elégszik meg a gazdasági, társadalmi vagy politikai események értelmezésével, hanem megkísérli befolyásolni és megváltoztatni őket; így tehát az elméletet összekapcsolja a gyakorlattal („*nem tudja elválasztani az akciót az elmélkedéstől*”), s hajlamos arra, hogy ideológiát hozzon létre és ragaszkodjék is hozzá („*egy-egy nagy Wurf, koncepció, szintézis vagy finom analízis*” varázsa); az ideológiák pedig – eszméik belső logikája miatt – „ismerik” a teljes történelmi folyamat titkát (a múlt titkait, a jelen bonyodalmaait és a jövő bizonytalanságait);
- *politikai szereplő (mert a korszakban ekként értékelik), de nem a politika szereplője (mert az akkor értett „politikán” kívül van)* – mert nem ad választ egyetlen csoport problémáira sem (nem a „probléma” megoldása érdekli, hanem a „felülemelkedés”, az összefogás, a „magasabb cél”, harc a közös ellenség ellen), nem képviseli valójában egyetlen csoport érdekeit sem (a problémák eszközmivoltukban válnak érdekessé, mint konfliktuspotenciál); egyáltalán nem gondolja, hogy a politika feladata a különböző érdekek képviselete lenne (nem célja az „empirikus” polgár, paraszt, nemzetiségi képviselete, legfeljebb valamilyen „konstruált”, tehát nem valóságosan létező közösség képviseletéről van szó); valódi célja ugyanis a változtatás, és az *olyan irányú változtatás és a változtatásnak az a módja*, amelyet az ő egyedül helyes foratókönyve megfogalmaz, valójában azonban nincsen valódi válasza a „hogyan?”-ra: a jövődőt a vágy előlegezi meg, „mellékessé” válik a megvalósítás útja, mikéntje; a meghirdetett célok pusztá „legyenként” lebegnek a mindennapi élet felett; ezért a középpontba állított problémáknak sincs belső természete, nem önértéküknél fogva válnak problémává, hanem azért, mert konfliktusforrások, a változtatás lehetséges eszközei (lásd Jászi felfogását a nemzetiségi kérdés, az agrárkérdés stb. vonatkozásában);
 - *a szellem embere* – a „szellem lovagja” (Babits–Jászi), a „*lőpor felfedezője*” (Spencer–Jászi), aki le akarja rövidíteni az utat (a boldog végcél, a harmonikus társadalom, a szebb jövő felé vezető utat), s az eszme rabja lesz; arra törekszik, hogy a szellem irányítsa az államot; meg akarja érteni a változó világot – meg akarja változtatni a világot – azért, hogy a megváltozott világban újra alkalmazható legyen a megismerés; az ész szerelemese, vágya az ésszerűen, vagyis a tudományosan megszervezett társadalom – a rossz jelent felváltó boldog jövő.

JEGYZETEK

- ¹ Az „ezoterikus” és „exoterikus” megkülönböztetést Leo Strausstól kölcsönöztem. Lásd: Strauss, Leo: *Az üldöztetés és írás művészete*. Atlantisz, Budapest, 1994.
- ² Jászi Oszkár: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. In: Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989. 96. p.
- ³ Uo. 96. p.
- ⁴ Uo. 94. p.
- ⁵ Uo. 96. p.
- ⁶ Uo. 94. p.
- ⁷ Uo. 97. p.
- ⁸ Uo. 100. p.
- ⁹ Uo. 100. p.
- ¹⁰ Uo. 100. p.
- ¹¹ Uo. 100. p.
- ¹² Uo. 98. p.
- ¹³ Lásd Jászi levelét Hatvany Lajoshoz, 1902. április 19. (In: uo. 11. p.) Szabó Ervinhez, 1903. április 11. és 1904. július 17. (In: uo. 17. p. és 37. p.)
- ¹⁴ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1905. április 2. In: uo. 89–90. p.
- ¹⁵ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1903. április 30. In: uo. 18–20. p.
- ¹⁶ Jászi levele Somló Bódoghoz, 1904. október 9. In: uo. 41–45. p.
- ¹⁷ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1905. március 2. In: uo. 78–79. p.
- ¹⁸ Az „aktivista vitalizmus” elnevezés Jászi gondolkodásmódjának megjelölésére utal, méghozzá a következő értelemben. Jászi „életközléseinek” középpontjában saját életének, és egyben életviszonyainak problematikussága áll. Ez az „élet” a maga érzéki, vitális mivoltában maga az „alany”, „aki” körül forog minden: a „milieu” megváltoztatásának szükségességét saját életviszonyainak helyrebillentése követeli meg, és ez együtt jár annak biztos tudatával, hogy „ő” az, akinek a helyére kell „tolnia” a „kizökkent időt”.
- ¹⁹ Jászi levele Hatvany Lajoshoz, 1904. október 31. In: uo. 60–61. p.
- ²⁰ Jászi levele Somló Bódoghoz, 1904. október 9. In: uo. 41–45. p.
- ²¹ Jászi levele Somló Bódoghoz, 1904. október 9. In: uo. 41–45. p.
- ²² Jászi levele Somló Bódoghoz, 1905. március 15. In: uo. 82–85. p.
- ²³ Uo. 82–85. p.
- ²⁴ Jászi levele Somló Bódoghoz, 1905. május 6. In: uo. 95–96. p.
- ²⁵ Jászi levele Somló Bódoghoz, 1905. március 15. In: uo. 82–85. p.
- ²⁶ Jászi levele Somló Bódoghoz, 1905. április 2. 85–87. p.
- ²⁷ Jászi levele Somló Bódoghoz, 1905. március 15. In: uo. 82–85. p.
- ²⁸ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1904. október 16. In: uo. 46–50. p.
- ²⁹ Jászi Oszkár: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. In: Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989. 100. p.
- ³⁰ Jászi levele Somló Bódoghoz, 1905. április 11. In: Jászi Oszkár *válogatott levelei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1991. 92. p.
- ³¹ Jászi Oszkár: Gróf Tisza István, az államfilozófus. In: Jászi Oszkár *publicisztikája*. Magvető, Budapest, 1982. 30. p.
- ³² JÁSZI OSZKÁR: A történelmi materializmus induktív igazolása. *Husadik Század*, 1906. XIV. 274–286. p.
- ³³ Lásd Jászi Oszkár: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. In: JÁSZI OSZKÁR: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- ³⁴ Lásd a tudományos publicisztika programját. Jászi Oszkár: *Tudományos publicisztika. Husadik Század*, 1900. I. 2–12. p.

- ³⁵ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1905. február 5. In: uo. 65–69. p.
- ³⁶ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1904. július 17. In: uo. 37–40. p. Jászi jó néhány-szor hangsúlyozza, hogy a politikai megújulás kulcsa, egy magyar Jaurés eljövételében áll. Miért lehet példakép Jaurés? Talán mert, ahogy Furet fogalmaz, „Jaurésnél a forradalom a történelem látóhatára, szükségszerű átmenet a munkásosztály felszabadításán keresztül, az osztály nélküli társadalom előfeltétele. De nem több, mint látóhatár. Nem akadályozza meg sem a baloldali párttömörülések nyílt stratégiáját, sem a hallgatólagos szövetségeket. A republikánus gondolat és a szocialista gondolat nem ugyanaz, de járhatnak egy úton, feltéve, hogy az ember inkább az útra helyezi a hangsúlyt, nem pedig a célra.” (FURET, FRANCOIS: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Európa, Budapest, 2000. 112. p.)
- ³⁷ JÁSZI OSZKÁR: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. In: JÁSZI OSZKÁR: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989. 36. p.
- ³⁸ Uo. 37. p.
- ³⁹ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Magyar Hírlap Könyvek, Budapest, 1989. 19. p.
- ⁴⁰ Jászi Oszkár: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. In: Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989. 129. p.
- ⁴¹ Uo. 131. p.
- ⁴² Jászi levele Szabó Ervinhez, 1905. április 27. In: uo. 95. p.
- ⁴³ lásd: Jászi Oszkár: Integrális szocializmus. *Jövő*, 1906. 38–40. p. és 68–71. p.
- ⁴⁴ Részletesebben lásd *A Huszadik Század körének viszonya a liberalizmushoz* című részben a rendszeralternatívák tárgyalásánál.
- ⁴⁵ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1904. október 23. In: Jászi Oszkár válogatott levelei. Magvető, Budapest, 1991. 56–59. p.
- ⁴⁶ Lásd: Szabó Ervin levelezése II. Kossuth, Budapest, 1977. 32–35. p., 126–129. p.
- ⁴⁷ Jászi Oszkár: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. In: Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989. 54. p.
- ⁴⁸ Jászi Oszkár: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. In: Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989. 40. p.
- ⁴⁹ Uo. 40. p.
- ⁵⁰ Uo. 35–36. p.
- ⁵¹ Jászi Oszkár: A kiskéri paraszt. *Világ*, 1910. április 28.
- ⁵² Lásd: Nyílt levél Gróf Tisza István Úr Ó Nagyméltóságához, 1910. március 20. In: Jászi Oszkár válogatott levelei. Magvető, Budapest, 1991. 180–182. p.
- ⁵³ Lásd. Jászi Oszkár: A polgárság ébredése. *Világ*, 1910. május 8.
- ⁵⁴ Lásd: Jászi Oszkár: A kiskéri paraszt. *Világ*, 1910. április 28.
- ⁵⁵ Lásd: Jászi Oszkár: Kulturális elmaradottságunk okairól. *Huszadik Század*, 1905. XII. 1–28. p.
- ⁵⁶ Jászi Oszkár: A polgárság ébredése. *Világ*, 1910. május 8.
- ⁵⁷ Jászi Oszkár: A kiskéri paraszt. *Világ*, 1910. április 28.
- ⁵⁸ Jászi Oszkár: Magyarország, nemzetiségeink s a külföld. *Huszadik Század*, 1910. XXI. 217. p.
- ⁵⁹ Jászi Oszkár: Az új Magyarország felé. *Huszadik Század*, 1907. XV. 2. p.
- ⁶⁰ Jászi Oszkár: Kulturális elmaradottságunk okairól. *Huszadik Század*, 1905. XII. 14. p.
- ⁶¹ Uo. 14. p.
- ⁶² Uo. 28. p.
- ⁶³ Uo. 15. p.
- ⁶⁴ Uo. 16. p.

- ⁶⁵ Jászi Oszkár: Tanulságok (1906). In: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Magvető, Budapest, 1982. 63. p.
- ⁶⁶ Uo. 62. p.
- ⁶⁷ Uo. 63. p.
- ⁶⁸ Jászi Oszkár: Ex oriente lux! *Világ*, Budapest, 1917. március 25.
- ⁶⁹ Uo.
- ⁷⁰ Jászi Oszkár: Tudományos publicisztika. *Husadik Század*, 1900. I. 2–12. p.
- ⁷¹ Jászi Oszkár: Politikai metamorfózisok. *Husadik Század*, 1912. XXV. 493. p.
- ⁷² Uo. 17. p.
- ⁷³ Jászi Oszkár: A latifundium elleni küzdelem. *Husadik Század*, 1907. XV. 478. p.
- ⁷⁴ Jászi Oszkár: Az archimedesi pont. *Világ*, 1919. február. 2.
- ⁷⁵ Uo.
- ⁷⁶ Uo.
- ⁷⁷ Jászi Oszkár: Magyarország, nemzetiségeink s a külföld. *Husadik Század*, Budapest, 1910. XXI. 215. p.
- ⁷⁸ Uo. 258. p.
- ⁷⁹ Lásd A zsidókérdés Magyarországon. A Husadik Század körkérdése. Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 1917.
- ⁸⁰ Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Magyar Hírlap Könyvek, Budapest, 1989. 19–20. p. Jászi annak a biztos tudatában elmélkedik a két forradalom értelméről, hogy neki volt igaza, de senki sem volt képes arra, hogy „belássa” ezeket a vitathatatlan igazságokat. Jászi persze velük szemben mindent „érzéki világossággal érzett”, mindent „kezdetől fogva tisztán látott”. Az egész mű arról szól, hogy senki sem látta be, senki sem cselekedet helyesen, sem Károlyiék, sem a szocialisták, de a saját hívei sem, és persze az antant, a nemzetiségiek sem. Jól érzékelteti ezt a gondolkodásmódot a szociáldemokrata párt politikai tehetetlenségéről adott elemzése. „...Azt lehet mondani, hogy a Szociáldemokrata Párt kezébe volt az ország sorsa letéve. Ha képes lett volna bölcs mérsékletet tanúsítva vissza nem élni a szinte diktatori helyzettel, melybe a feudalizmus pillanatnyi összeomlása következtében jutott; ha képes lett volna tömegeit meggyőzni arról, hogy a politikában is vészt hozó a túl nagy mohóság; ha képes lett volna a progresszív polgári elemekkel és a kisparasztsággal a koalíciót fönntartva egy, az ország mai fejlődési fokának megfelelő demokratikus és erősen szocialista irányzatú kormányzást fönntartani és folytatni: akkor Magyarország Közép-Európa egyik legreményteljesebb munkás és paraszti köztársaságává fejlődhetett volna ki, s elkerülhette volna úgy a vörös-, mint a fehérterror borzalmait, melyek a feudális, klerikális militarizmus diktatúrájához vezettek.” (89. p.)
- ⁸¹ Oakeshott, Michael: A politikai racionalizmus. In: Oakeshott, Michael: *Politikai racionalizmus*. új Mandátum, Budapest, 2001. 147–148. p.
- ⁸² Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Magyar Hírlap Könyvek, Budapest, 1989. 56. p.
- ⁸³ Uo. 64. p.
- ⁸⁴ Uo. 64. p.
- ⁸⁵ Uo. 72. p.
- ⁸⁶ Uo. 97. p.
- ⁸⁷ Furet, Francois: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Európa, Budapest, 2000.
- ⁸⁸ Furet, Francois: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Európa, Budapest, 2000.
- ⁸⁹ Molnár Tamás: *Az értelmiség alkonya*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.

PINTÉR RÓBERT

Az internet politikatudományi kutatásának intézményesülése¹

BEVEZETÉS

Az információs technológia hatalmas hatással van a nemzeti szuverenitásra, a formális és informális nemzetközi diplomáciára, a politikacsinálásra, a kereskedelemre és a kulturális identitásra – állítja az Aspen Intézet 2003 januárjában megjelent elemzése, a *Netpolitika felemelkedése*, amely az internet nemzetközi politikára és diplomáciára tett hatását állítja a figyelem középpontjába (Bollier, 2003). A tanulmány a tizenegyedik alkalommal, Aspenben (Colorado, USA) megrendezésre került információs technológiai kerekasztal eredményeit összegzi, ahol a 26 résztvevő között megtalálható volt például Madeleine Albright, az Egyesült Államok korábbi külügyminisztere és Borisz Trajkovszkij macedón elnök. A konferencia résztvevői megállapították, hogy a tradicionális nemzetállamok hatalma az új média elterjedésének köszönhetően fogyóban van. Még az olyan, erősen zárt országok is, mint Kína, Szingapúr vagy az iszlám fundamentalista nemzetek belépnek az „internet-korszakba” – igaz, megszorítások mellett. Az elektronikus hálózatok befurakodnak az élet minden területére „megváltoztatva a nemzetállamok erejét-hatalmát és a nemzetbiztonság fogalmát” – fogalmazott Madeleine Albright. Borisz Trajkovszkij pedig azt hangsúlyozta, hogy az információs technológiák következtében a nemzeti hatalom alapvető forrásai alakulnak át, a globális információs társadalomban a hatalom egyre kevésbé a

birtokolt területen, katonai potenciálon vagy természeti erőforrásokon nyugszik, mivel az információ, a technológia és az intézményi flexibilitás egyre inkább meghatározóvá válik a nemzetközi kapcsolatokban (Bollier, 2003: 16).

De csupán azért, mert fontos politikusok vesznek részt egy, az internettel foglalkozó konferencián, nehogy azt higgyük, hogy ez a találkozó kivételes volna – valójában az események megszámálhatatlan sorába illeszkedik, amelyek a kilencvenes évek közepe óta mind az internet felértékelődő politikai szerepéről szólnak. A 2000-es évek elejére jutott el odáig az internet, hogy a legmagasabb körökben is komolyan veszik a politikai vonatkozásait.

Persze az internet széles körű politikai kihatásai a tudományos kutatást is némiképp megváltoztatják. A következő oldalakon az internet és politika jelenségekőreinek az ilyen jellegű, szűkebb tudományos diskurzusait kívánom rendszerezni – a politikai kommunikáció, az internetes politikacsinálás, a politikai mozgalmak, a nemzetközi szervezetek, a kapcsolódó gazdasági szereplők stb. világával közvetlenül nem foglalkozom, csak mindezek tudományos visszhangjaival, az internet politikatudományi vizsgálatával.

A GYÖKEREK: A HAGYOMÁNYOS ÉS ÚJ TUDOMÁNYOS MEGKÖZELÍTÉS ÖTVÖZŐDÉSE

Az internet politikatudományi kutatásának gyökereit keresve két területen érdemes vizsgálódni. Egyrészt a hagyományos tudományágak között – amelyek intézményesülése az elmúlt évszázadokban, de legkésőbb a második világháború utánra már lezajlott –, másrészt az újonnan, a kifejezetten az internet kutatására szakosodó új „tudományágaknál”, amelyek több-kevesebb sikerrel éppen napjainkban küzdenek a tudományos elismertségért. Nyilvánvaló persze, hogy a második, a kifejezetten erre a területre csoportosuló új „tudományágak” is mindenféle szempontból az első, hagyományos körből merítenek.

Az első csoportban tehát a „rég”, „nagy” (társadalom)tudományok találhatók. Ezek az internet vizsgálatát a hagyományos irányból kezdték meg. Mindez azt jelenti, hogy a különböző hagyományos tudományterületek átfedéseként áll elő a vizsgált, internethez kapcsolódó téma, innen kerülnek ki a kutatásra kijelölt konkrét kérdések, azok művelői, a vizsgálódás módja-tartalma, a felhasznált módszerek...

A teljesség igénye nélkül a következő nagyobb tudományterületekről érkeznek kutatók az internet és a politikatudomány vizsgálatára – a jobb megértés érdekében példaként egy-egy klasszikus kérdéssel illusztráljuk a felmerülő kutatási irányokat²:

- Politológia (pl.: Változik-e a politikai participáció?)
- Szociológia (pl.: Mely társadalmi csoportok és hogyan használják politikai célokból a világhálót?)
- Filozófia (pl.: Hoz-e újat a politikai gondolkodásban az internet?)
- Antropológia (pl.: Milyen hatással van az emberre, tulajdonságaira, viselkedésére az új kommunikációs eszközök használata?)
- (Szociál)pszichológia (pl.: Hogyan alakul, átalakul-e a politikai meggyőzés mechanizmusa?)
- Közgazdaságtan (pl.: Olcsóbb-e az elektronikus kormányzat, mint a hagyományos?)
- Kommunikációelmélet (pl.: Mik a következményei a nonverbalitásnak, az újfajta írásbeliségnek a politikai kommunikációban?)
- Pedagógia (pl.: Milyen formában zajlik a politikai szocializáció az új kommunikációs térben?)
- Jogtudomány (pl.: Hogyan lehet érvényt szerezni a nemzeti alapú jognak a határokon átívelő világhálózat korában?)
- Államigazgatás (pl.: Milyen kihívások elé kerülnek a különböző államigazgatási intézmények az elektronizáció hatására?)
- Hadtudomány (pl.: Hogyan védhető az elektronikus térben az állam?)

Kézenfekvő persze, hogy egy ilyen kutatásban minden társadalomtudomány hozza magával a hagyományait, amelyek tudományos kánonokban, egymással vitázó diskurzusokban, egyes klasszikus kérdések vizsgálatában, tudományos módszerekben stb. öltenek testet, azaz az internet vizsgálata tulajdonképpen egy már meglévő tudományos rendszerbe ágyazódik bele.

Az ezen megközelítések keveredése nyomán létrejövő, az internettel foglalkozó kutatási irányok így többnyire interdiszciplinárisak, mégis gyakorta nem képesek az internetjelenséget a maga teljességében, újdonságában tudományos előítéletek nélkül megragadni. Könnyen megeshet, hogy az internettel kapcsolatos kérdések szisztematikus tudományos vizsgálata nem valósulhat meg, mert a már létező társadalomtudományi hagyományok bizonyos kérdéseket-jelenségeket láthatatlanná tesznek a kutatók számára, másrészt az egyes újonnan felbukkant résztémák művelőit eretnekekévé kiáltják ki és számúzik a tudományosság berkeiből.

Ugyanakkor viszont ugyanezek a társadalomtudományi hagyományok azok, amelyek biztos támpontot is jelenthetnek, hogy a kutatók ne kövessék el a mára már klasszikusnak számító módszertani hibákat az internettel kapcsolatban és ne ragadtassák el magukat túlzottan a „forradalmi” változásoktól (Wellman, 2002):

1. A jelenidejűség hibája: azt állítani, hogy csak az a releváns a nettel kapcsolatban, ami a net megjelenése óta történt. (Az internet előtt nem volt élet.)
2. A netközpontúság hibája: azt állítani, hogy az internet megértésében csak az lehet releváns, ami az interneten történik. (Az interneten kívül nincs élet.)
3. A kontár szakértés hibája: igaznak tűnő állításokat tenni a józan észre apellálva, a szisztematikus kutatás helyett/előtt. (Minek kutatni az internetet, hiszen ismerjük mi már azt.)

Az internetről felszínesen gondolkodók/írók gyakorta elfelejtik, hogy egyrészt az internet előtt is volt élet, másrészt az interneten kívüli dolgok is meghatározóak lehetnek, harmadrészt pedig szisztematikus kutatás nélkül ezen a téren sem lehet megalapozott állításokat tenni. De merjünk őszinték lenni: a kontárság hibája gyakorta megesik az internetet hamar meg- és elítélő „igazi” tudósokkal is.

Vagyis a korábbi információtechnológiai eszközök – telefon, rádió és televízió – behatóbb vizsgálatának a bevonása nélkül torzóban marad az internet kutatása is. Ebből következik az – az elsőre talán paradoxnak tűnő – állítás, hogy az internet politikatudományi vizsgálata nem szűkíthető le csupán a jelen idejű, interneten zajló jelenségekre, a tudományos teljességhez az internet előtti, az interneten kívüli, tudományos alapossággal előálló kutatási eredményeket is be kell vonni az elemzésbe. Az internet politikai jelenségeinek a megértése tehát a tágabb tudományos vizsgálódásokba, illetve a politikai jelenségek társadalmi egészébe ágyazódik bele.

Végeredményben a hagyományos tudományos megközelítés az internet kutatása kapcsán leginkább a szkeptikus kételkedőket testesíti meg, akik egyesek szerint két lábbal a földön állnak – míg mások szerint inkább földhözragadtak. Ez persze – attól függően, hogy mennyire nyakasan művelik – egyaránt használhat és árthat is az internetjelenség tudományos megértésének. Ezek az oldalakon legyünk inkább optimisták, és tételezzük fel, hogy ez a távolságtartás és gyanakvás több hasznot hajt, mint amennyi kárt okoz.

Az internet politikatudományi vizsgálatának gyökereit keresve a második csoportban az újfajta megközelítéseket találjuk. Az internet terjedésével párhuzamosan, az 1990-es évek elejétől-közepétől szinte gombamód szaporodtak el és erősödtek meg a kifejezetten a világhálózathoz kapcsolható kommunikációs és egyéb jelenségeknek a vizsgálatát a középpontjukba helyező új „tudományágak”, amelyeket a formálódó „internetológia” körébe utalhatunk. Kétségtelen persze, hogy sokan nem ismerik el ezeknek a „tudományágaknak” a létalapját, önálló létezésüket – ezért is tesszük idézőjelbe a „tudományágak” megjelölést. Sőt,

megalapozott lehet az a kritikai észrevétel is, amely ezek között legfeljebb a megnevezésükben lát jelentős különbségeket. De ettől függetlenül ezek léteznek, saját orgánumaik, művelőik, követőik stb. vannak, tehát elindultak az intézményesülés felé, bár egész biztosan nem mindegyikük számára lesz ez maradéktalanul sikeres folyamat. Ilyen „önálló” területek például:

- Cyberstudies: a cybertér – a világháló által virtuálisan megtestesített új tér – jelenségeivel foglalkozó „tudományág”.
- New media studies: a médiatudományok (media studies) azon új része, amely az újonnan megjelenő információs és kommunikációs eszközökhöz kapcsolható dolgokat tekinti a vizsgálata tárgyának.
- Internet studies: az internet tudományos módszerekkel történő kutatását megcélzó „tudományág”.

Ezek jól látható módon a „studies” megjelöléssel sorjázó új tudományos tématerületeket kutató ágak közé tartoznak, mint amilyen pl. a cultural studies, a media studies, a political studies vagy a woman studies..., amelyek az 1980–90-es évek óta egyre elfogadottabbakká váltak és lassacskán a hagyományos „nagy” (társadalom)tudományok felfalásával, elaprózásával fenyegetnek. Ennek oka, hogy a különböző „studies”-ok a kutatási témából kiindulva – például kultúra, média, politika, nők – eleve multidiszciplinárisan határozzák meg önmagukat, kizárva, hogy a klasszikus értelemben vett önálló diszciplínák legyenek, mint amilyen a politológia vagy a pszichológia. Ennek a tudományos felaprózódási-átszrukturálódási folyamatnak a részeként az internet studies – a cybertérstudies vagy a new media studies – kinek hogy tetszik – is egyre inkább egy ilyen önállóan vizsgált tématerületté kezd válni, amely már genezisekor tudományok sokaságának a mozgósításával nyeri el „önálló” létezését.

Az újonnan kialakuló „internetológiai” tudományágakról és művelőikről tulajdonképpen a fentebb, a hagyományos tudományágakról elmondottaknak az ellenkezőjét állíthatjuk. Inkább jellemző rájuk a forradalmi hevület, az ebből fakadó felcsínesség és módszertani hibák – bár ez nem feltétlenül minden esetben igaz. Ugyanakkor viszont mivel ezen a téren éppen jelenleg vannak kialakulóban a kánonok, hagyományok, a fogalomrendszer stb., sokkal kevésbé köti a kutatókat a tudományosság mesterkelt merevsége. Napjainkban indulnak el – mint később részletesebben látni fogjuk – az intézményesülés rögzös útján, ahogy megpróbálnak kutatóintézeteket verbuválni, egyetemi képzésben először csak kurzusokat, majd akár szakirányokat-szakokat indítani és rendszeres kiadványokkal jelentkezni.

Azonban innen, ezekből az internetológiai kezdeményezésekből akár egy tágabb értelemben is meghatározó tudományos megújulás is jöhet, amely nem csupán az internetjelenségek

vizsgálatát emeli a „normális”, elfogadott, kutatható tudományos területek közé, hanem magát a tudományos kutatás egészét, annak módszereit, paradigmáit is megváltoztathatja.³

Végeredményben ennek a két iránynak – a hagyományosnak (tradicionális) és az újnak („internetológia”) – az ötvöződését érhetjük tetten az internettel kapcsolatos valamennyi vizsgálatban, kutatási irányban. Így a következő, internethez kapcsolódó nagyobb hibrid tudományterületeket találjuk – ismét csak a teljesség igénye nélkül –, ahol vizsgálódnunk érdemes, ha a politikatudomány és az internet összefüggéseit keressük⁴:

- political communication
- sociology of cyberspace
- sociology of politics
- use of the media

AZ INTERNETTEL KAPCSOLATOS POLITIKATUDOMÁNYI KUTATÁSOK CSOPORTOSÍTÁSA

Az így előálló, tradicionális és „internetológiai” szempontból is meghatározott hibrid tudományterületeknek az alapos vizsgálatkor tulajdonképpen egy tucatnál is több, egymással szoros kapcsolatban álló fő politikai kutatási irányt kapunk. A következőkben aszerint csoportosítjuk ezeket az internet politikai kérdéseit feszegető kutatásokat, hogy inkább alap- vagy alkalmazott kutatásokról van-e szó. Persze egy ilyen csoportosítás mindenféleképpen abba a hibába esik, hogy a határon lévő témákat ide vagy oda kénytelen sorolni. A beosztás alapját így az képezte, hogy az adott téma jellegénél fogva inkább alkalmazott vagy inkább alapkutatási kérdésnek tekinthető-e, tudva azt, hogy minden területen mindkettő megtalálható, de eltérő mértékben. Így az egymással erősen rokonítható témák különböző, a szakirodalomban elterjedt megjelöléssel kaptak helyet a két listában.

A témákhoz megpróbáltunk szakirodalmi példákat is adni. Ezen szövegek mentén el lehet indulni a kérdések felfedezésében, még ha egy-egy esetben nem is a legadekvátabb könyvről-cikkről is van szó. Nem akarjuk egyébként elkendőzni, hogy az internetről szóló tanulmányok színvonala igencsak egyenetlen, megtalálhatóak köztük népszerűsítő anyagok, cyberpróféták kirohanásai, szakdolgozatok, üzleti célból készült jelentések, unalmas kormányzati beszámolók és persze kiváló elemzések egyaránt:

Alapkutatások:

- elektronikus demokrácia (Evans 2000) – nem demokratikus országok és az internet, pl. Kuba (Williamson, 2000), Kína (Drake – Kalathil – Boas, 2000)

- nemzetállam (Allison, 2002), nacionalizmus (Kalathil, 2002), (politikai) identitás, közösségek (Rheingold, 1993)
- gyűlölet és gyűlöletbeszéd (Kallen, 1998)
- civil társadalom (London, 1997), (globális) politikai mozgalmak (Norris, 2002), állampolgári aktivitás (Hill – Hughes, 1998)
- participáció (Hague – Loader, 1999), elektronikus agóra (Dahlberg, 2001), politikai vita (Thornton, 2002), online döntéshozatal (Coleman – Hall – Howell, 2002), elesettek politikai részvétele (Hall, 2001)
- megfigyelés, felügyelet, ellenőrzés, kontroll (Shapiro, 1999)
- kockázat, bizalom, megbízhatóság (Pew, 2000)

Alkalmazott kutatások:

- virtuális államigazgatás (Fountain, 2001), e-kormányzat (Holmes, 2001), közösségi szolgáltatások (Pew, 2002)
- (ön)kormányzás (Kamarck – Nye, 2002), szabályozás-törvényhozás (Boyle, 1996)
- elektronikus szavazás, választás (Coleman, 2001), elektronikus kampányok (King – Spicer – Husock, 1997),
- politikai pártok a weben (Margetts, 2001; Norris 2001)
- cyberhadviselés, háború (Glass, 2001), védekezés, terrorizmus (Chanda – Talbott, 2002)
- szuverenitás, diplomácia (Keohane – Nye, 1998)
- cenzúra, titok (Anderson – Bikson – Neu, 1998), adatvédelem (*privacy*) és (adat)biztonság (Hunter, 2002)

A legtöbb – sokszor egyáltalán nem tudományos igényű szöveg – egyébként az elektronikus kormányzattal foglalkozik. Az irodalmat átböngészve úgy tűnik, hogy ez a téma különös népszerűségnek örvend és igen sokan húznak hasznot a kormányzat elektronizálásának vizsgálatából. Ugyanakkor az is látszik ebből, hogy korántsem a tudományos jellegű tevékenység a meghatározó az internet és a politika kapcsolatának megvitatásában, hanem sok üzleti, kormányzati és nonprofit aktivitással is találkozni.

A fentebbi csoportosítás hozadéka, hogy megvizsgálhatóvá válik az a kérdés, vajon az internet hozhat-e lényegi megújulást a politikatudományban, vagyis olyan új vizsgálati területeket, amelyek korábban nem léteztek és most mégis elengedhetetlen az önálló kezelésük. Ha alaposabban megnézzük, akkor szembeötlik, hogy ezen kutatási témák túlnyomó része olyan hagyományos politikai kérdéseket vizsgál, amelyek évezredek óta foglalkoztatják az embereket, hiszen az emberi együttélés alapkategóriái, úgy mint politikai döntéshozás, jó-rossz kormányzás, háború-béke kérdése, politikai berendezkedés (demokrácia-diktatúra)... Mások pedig az újkori politikai intézményrendszer és a modern kori politikai gondolkodás központi kategóri-

ái, úgy mint nyilvánosság, cenzúra, ellenőrzés-megfigyelés, nacionalizmus, politikai identitás vagy a politikai pártok.

De vannak-e közöttük – vagy elképzelhetők-e – olyan jelenségek (vagy már létező jelenségeknek az eredetitől alapvetően eltérő módosulásai), amelyek – „újonnan”, kifejezetten a „cyberspace”-ben jönnek létre és vizsgálatuk ma már elengedhetetlen? Tehát van-e olyan politikai jelenség, amelynek miközben alapvető hatása van a politikai folyamatokra, az internet nélkül nem létezne, csak azért jöhetett létre és terjedt szét a társadalmakban, mert a világháló megjelent az életünkben? Ha ugyanis találunk ilyet, akkor megalapozhatóvá-megindokolhatóvá válik akár egy önálló „internetpolitológia” megjelenése is, amely leginkább ezek vizsgálatával foglalkozna, mint olyan témákkal, amelyeknek beható elemzése egyértelműen az ő feladatköre. Másrészt persze egy ilyen „internetpolitológia” foglalkozhatna minden más, „hagyományos” politikai folyamattal is, hiszen azokra is hatással vannak az új kommunikációs eszközök, de nyilvánvalóan ezen a téren osztoznia kellene a többi „köttöjeles” politológiával.

Érzésünk szerint ilyen, határozottan csak az internethez köthető új politikai jelenség nincs. Ugyanakkor azonban rögvest le kell szögeznünk, hogy tágabb értelemben, az információs korszak megjelenésével – így részben az internet hatására – olyan változások mennek végbe a politikai rendszerben, amelyek a politikatudomány tárgyának az egészét az alapjaiban érintik. Ha az internet vizsgálatába a nem csupán jelenidejű, illetve az interneten kívüli történéseket is bevonjuk – ahogy azt fentebb javasoltuk –, akkor találhatunk olyan folyamatokat, amelyek feltehetően teljességgel másképp működnének, vagy ebben a formájukban nem léteznének a globális kommunikációs világhálózat nélkül. A miálatalunk leginkább ide sorolható jelenségeknek tűnnek:

- a (sokszor gumifogalomnak bizonyuló) globalizáció,
- ezzel szoros összefüggésben a határokon átívelő, a politikai szuverenitást kikezdő új folyamatok,
- és leginkább egy globális civil társadalom kialakulása, amely korábban nem lehetett ilyen jól szervezett.

Tehát az internet ebből a szempontból része egy átfogóbb, globalizációs jelenségkörnek. Az új korszak – Manuel Castells szerint (Castells 1996: 66–150) – egyszerre információs és globális, amelyben nem lehet egyértelműen elkülöníteni egymástól a hatásokat, azaz megállapítani, hogy a globális kommunikációs hálózat oka vagy következménye a második világháború utáni, az információs társadalomhoz vezető folyamatoknak. Szerinte valószínűleg mind a két megállapítás egyszerre igaz.

De találhatunk még egy fontos területet, ahol jellegénél fogva – hiszen mégiscsak egy kommunikációs rendszerről van szó – az

internet potenciális megújító hatással bír. A világháló átalakítja a nyilvánosság jellegét – még ha az alapszerkezetét nem is változtatja meg – és ezen keresztül hat a modern politikai rendszer egészére, hiszen annak egyik központi intézménye maga a nyilvánosság. Az internetnek köszönhetően ugyanis elméletileg olyan közlemények is eljuttathatók a közvéleményhez, kanalizálhatók, amelyek egy megelőző korszakban a tömegmédia csatornáin keresztül – például a televízió, a rádió vagy az újság révén – azok ellenőrzött mivolta miatt nem juthattak el a közönséghez. A világháló segítségével azonban végül is nemcsak a közönséghez, hanem akár még a tömegmédiába is bekerülhetnek és közvéleményt formáló hatást fejthetnek ki.⁵

Mindez arra utal, hogy bár ezek az új jelenségek korlátozottak, nem okoztak olyan forradalmi változást, amelyet egyes lánglelkű próféták még a technológiai terjedés kezdetén vártak. Mégis, az internet, mint téma önálló politikatudományi vizsgálata rendkívül érdekes, nem elhanyagolható új kutatási területe a tudománynak.

AZ INTÉZMÉNYESÜLTSEG FOKA ÉS JELLEGE

De vajon mennyire intézményesült már napjainkra az internet politikatudományi vizsgálata?

Az intézményesültség mértékét különböző dolgokon lehet lemérni. Egy tudomány általában véve akkor tekinthető intézményesültnek, ha elkészülnek az (első) alapvetőnek számító könyvek, cikkek, amelyek meghatározzák a témáját, fogalmi rendszerét, módszertanát stb. Ha kialakulnak az orgánumai, ahol tudományos viták folyhatnak, tehát létrejön egy önmagát a téma művelőjének tekintő tudományos közösség. Ha megalakulnak a tudományos megismerés műhelyei-intézetei. És végül, ha a tudomány akadémiailag is elismertté válik, bekerül a felsőfokú képzésbe – vagyis létrejön a tudományos, rendszerszerű szakember- és „utánpótlás-” nevelés.

Az, hogy hol tart ebben a folyamatban az internet politikatudományi vizsgálata, ismét csak a terület hibrid jellegéből következik – hiszen a tradicionális és az „internetológiai” tudományágak intézményesültségének a keveredéséről van szó. Az olyan hagyományos tudományok intézményesültsége, mint a fentebb említett politológia, szociológia, antropológia stb. tulajdonképpen teljesnek tekinthető. Tudományos iskoláik vannak, intézeteik, folyóirataik, tudományos közösségük, saját módszertanuk, akadémiailag elismertek és részt kapnak a felsőfokú képzésben. Ugyanakkor a cyber studies, a new media studies vagy az internet studies esetén ez aligha állítható. Ha megvizsgáljuk az internet politikatudományi kutatását, akkor a következőt láthatjuk:

- Folyóiratok, könyvek és konferenciák: az első nagy anyagokon – könyveken, programadó, tematizáló tanulmányokon és cikkeken –, illetve vitákon vagyunk túl. De a tématerület kutatói főként más, nem kifejezetten internet-politikatudományi orgánumban publikálnak: vagy az elismert hagyományos tudományos folyóiratokban, vagy az internettel általánosságban foglalkozó, kevésbé elismert kiadványokban. Gyakoriak viszont a különböző konferenciák, ahol az internet kutatására szakosodott szakemberek találkozhatnak egymással és a piac, illetve a kormányzat képviselőivel is (pl. Third global forum..., 2001).
- Intézetek-szervezetek: itt is hasonló helyzetet találunk. Az internet vizsgálatával vagy hagyományos, például akadémiai kutatóintézetek foglalkoznak, vagy az internettel általános értelemben foglalkozó szervezetek (például az oxfordi Internet Institute⁶). De egyre inkább találkozhatunk a csak kifejezetten erre a területre specializálódó szervezetekkel, mint amilyen például a Foundation for Information Policy Research⁷, az Institute for Politics Democracy and the internet⁸ vagy a Hansard Society e-Democracy kutatási programja⁹.
- Egyetemi képzés: az internet politikatudományi megközelítéseinek az oktatottsági szintje jelenleg igen alacsony. A legtöbb egyetemen-főiskolán általánosan az internettel foglalkozó, vagy más, lazábban kapcsolódó kurzus (pl. politikai kommunikációs képzés) keretén belül foglalkoznak a kérdéssel. Ettől ritkább a kifejezetten csak ezzel a témával foglalkozó előadás vagy szeminárium és a kizárólag csak erre épülő új szak beindítása (pl. internetpolitológus) még igen-csak messze van, vagy egyenesen elképzelhetetlen – hiszen ehhez először egy önálló internetpolitológiának kellene kialakulnia, amire jelenleg vajmi kevés az esély és nem is biztos, hogy van értelme-létjogosultsága – ahogy azt a korábbi fejezetben a kutatási témák kapcsán már láthattuk.

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy a specifikáció, önállóság alacsony fokú, azaz az internet politikatudományi vizsgálatának nem létezik önálló, nemzetközileg mértékadónak tekintett szakmai fóruma, intézete és az egyetemi képzésben is csak marginálisan létezik. Ez abból is fakad, hogy magának az internetnek és a hozzá lazábban kapcsolódó témaköröknek – például az információ társadalomnak – az akadémiai kutatása is csak rövid ideje elfogadott, így az ezen belül található részterületeknek, mint amilyen az internetjelenségek politológiai vizsgálata, az elismertsége még alacsonyabb. Ennek ellenére a terület kutatásának relevanciája évről évre nő és már azok figyelmét is elérte, akik csak általánosságban, tágabban foglalkoznak a politika jelenségeivel.

Az internetes jelenségek politológiai vizsgálata körül igen vibráló az élet; egy szinte teljesen angolszász vezérlésű világ, ahol más nyelv és nemzet vagy másodlagos (pl. a német, a francia, az olasz, a skandináv) vagy teljességgel perifériális (pl. a magyar). Ennek az angolszász hegemoniának a háttérében négy egymással szoros kölcsönhatásban lévő meghatározó okot találhatunk, amelyek egyúttal megmutathatják azt is, hogy ezt hogyan lehetne megtörni, hogyan képes a tudomány középpontjába ideig-óráig bekerülni egy nem angolszász indíttatású szerző vagy témafelvetés:

1. *Internet*: az internet kialakulása, létrehozása, a körülötte zajló események elsősorban az Egyesült Államokba teszik annak a centrumát. Nem véletlen tehát, hogy a bennfentesek, a téma kutatásával foglalkozók is itt találhatók, hiszen egyrészt ők foglalkoznak a legrégebb óta ezzel a témával, másrészt ők vannak a legközelebb a folyamatok forrásához. Az internet eredendően az észak-amerikaiaké. Így az Észak-Amerikán kívüli internettel kapcsolatos kérdések is csak akkor kerülnek a vizsgálat középpontjába, ha a hálózat szempontjából valami olyan lényegit, újat képesek megjeleníteni, ami az Egyesült Államokból hiányzik vagy ott nem meghatározó, például az amszterdami városi hálózat kialakulása (Castells, 2001: 146-155; Francissen-Brants, 1998) vagy az indiai közösségi hozzáférési pontok kiépítése stb. Itt kell megemlíteni, hogy egyes országok az internet magas elterjedtsége miatt könnyebben vetnek fel közérdeklődésre számot tartó politikatudományi kérdéseket, ilyenek például a skandináv országok – ideértve Finnországot is (Castells-Himanen 2002).
2. *Demokrácia*: a másik lényegi pont, hogy az angolszász országok a legrégebbi és legstabilabb demokráciák, amelyek intézményein, politikai berendezkedésén nagyon jól vizsgálhatóak az internet alapvető politikai hatásai, miközben az ehhez szükséges kiinduló feltételek, például a nyitottság, aktivitás, támogatottság és egyéb dolgok is adottak. Így az angolszász politikai rendszeren kívüli internetes kérdések csak akkor válnak érdekessé, ha vagy a demokratikus berendezkedésről képesek mást mondani, mint az angolszász kutatók – például fiatal demokráciákról van szó (így a kommunikációs eszközök mozgósító hatása a 2002-es magyar választások idején érdekesnek bizonyulhatna) – vagy ha éppenséggel nem demokráciáról, hanem más politikai berendezkedésről fogalmaznak meg lényeges gondolatokat, ilyen lehet például a keresőmotorok cenzúrázása Kínában, vagy a kubai internethasználat ellentmondásai, a Zapatista mozgalom internethasználata (Arquilla et. al., 1998), esetleg a Falun Gong szekta internetes szervezkedése (Bell-Boas, 2000) stb. De ezekben az esetekben sem

biztos, hogy nem angolszász szerzők dolgozzák fel az adott témát.

3. *Tudományosság*: a harmadik ok, amiért az angolszászok uralják ezt a területet, hogy tulajdonképpen a tudományosság egészét (is) uralják, vagyis megfigyelhető egyfajta angolszász kizárólagosság. Vajon akkor miért éppen az internet politikatudományi vizsgálata lenne kivétel? Emiatt csak a hasonlóan jól szervezett, támogatott és szisztematikus kutatások, tudományos munka az, amely folyamatosan jelen tud lenni a globális tudományos diskurzusokban. E nélkül nemzeti bezárkózásra, elszigeteltségre, tudományos „gyarmatosításra” számíthatnak a tudomány művelői.
4. *Nyelv*: végül a negyedik dolog a kutatási nyelv. A huszadik század második felétől egyre inkább az angol számít a tudomány nyelvének, aki nem beszél, ír angolul – még ha ez sokszor egy globális, az adott tudományághoz köthető szaknyelv is –, az egyszerűen kívül reked a legfontosabb folyamatokon.¹⁰ Ezért azok a nem angolszász országok vannak előnyben, ahol vagy az idegen nyelv – így az angol – tanítása kiváló, vagy pedig az angol a hivatalos nyelvek között található.

Végeredményben tehát azok a kutatók vannak előnyben, akik jól kommunikálnak angolul, olyan témát kutatnak, ami „forró” és ehhez kellő információt, illetve forrást tudnak szerezni. Ez jelenleg az angolszász országok tudósaira igaz leginkább.

Láthatjuk tehát, hogy az internet politikatudományi vizsgálatának az intézményesültségi foka alacsony és egyáltalán nem biztos, hogy ezen a téren a közeljövőben változás következik be, a „tudományág” önállósulna, kifejezetten erre a témára szakosodó intézetek, egyetemi képzések jönnének létre vagy kiadványok jelennének meg. Reményre feljogosító változásokat elsősorban az angolszász országokban lehet tapasztalni, de a pozitív folyamatok elindulása az internet terjedésében élen járó és egyúttal az oktatásba-tudományba hosszú távon is pénzt fektető országokból is várható – mint amilyenek például a skandináv országok, vagy Dél-Korea.

NÉHÁNY SZÓ AZ INTERNET HAZAI POLITIKATUDOMÁNYI KUTATÁSÁRÓL

Jelenleg az internet politikatudományi kutatása idehaza is – akár csak külföldön – az intézményesülés alacsony fokán áll. A témának önálló folyóirata nincs – igaz az egész politikatudománynak is csupán egyetlen folyóirata van –, de a mértékadó társadalomtudományi lapokban rendszeresen jelennek meg ilyen jellegű elemzések, illetve létrejöttek a tágabb, internetes

és információs társadalmi jelenségekkel foglalkozó kiadványok is, amelyek helyet adnak az ilyen publikációknak.¹¹ Hazai kutatások is folynak, amelyek között nálunk is igen sok az e-kormányzattal foglalkozó kezdeményezés. Léteznek intézetek-műhelyek, amelyek felvették témáik közé az internet politikatudományi kérdéseinek a boncolgatását¹² – még ha azt is mondhatjuk, hogy kevés a kifejezetten ilyen jellegű kutatás – és az egyetemi képzésben is megjelentek már választható tantárgyként az internetet politikai szempontból elemző kurzusok.

Az előző fejezetben elmondottak miatt viszont Magyarország, a magyar kutatók jelentős hátránnyal indulnak az internetkutatásban, így az internettel kapcsolatos politikai jelenségeknek a vizsgálatában is. Egy-két téma azonban mégis elképzelhető, amelyet akár nemzetközi színvonalon is lehetne művelni, hogy ne legyünk teljes egészében a „gyarmati létre” kárhozhatóak. Ezek a kutatási kérdések ugyancsak a négy, imént részletezett feltételből következethetők ki. Sőt, látni fogjuk, hogy ezek keresésének a hozadékaként tágabb értelemben akár egy (nem csak) internetkutatási és -fejlesztési tudománypolitika is kibonthatóvá válna, de ezeken a hasábokon nem kívánunk tudománypolitikai fejtegetésekbe bocsátkozni, ezért csak a szűken vett témára koncentrálunk:

- *Internet*: hazánk a technológiai diffúzió alacsony fokán áll, a hozzánk hasonló gazdasági fejlettséggel rendelkező – kelet-európai, az uniós csatlakozásra váró országok – ezen a téren rendre jobban teljesítenek nálunk.
- *Demokrácia*: Magyarország egy, a rendszerváltáson már túllépett ország, fiatal demokrácia, ahol az európai integráció erősödésével egyre kevésbé érződik, hogy egy posztszocialista országról van szó. Ugyanakkor a sajátos kelet-európai helyzet ettől még tartogat ebből a szempontból is érdekességeket.
- *Tudományosság*: a térség és így hazánk számára is rendelkezésre álló források egyre inkább egy páneurópai összefogás felé mutatnak, ahol hosszú távon az Európai Unió kutatási kezdeményezései az irányadóak – például az Európai Unió 2002 végén induló hatodik fejlesztési keretprogramja (6th FP). Ezek kifejezetten támogatják az internet tanulmányozását – mindez hatással van a kutatás hazai történéseire és finanszírozásának jellegére is.
- *Nyelv*: a magyar kutatók, az egyetemi képzés és a teljes akadémiai élet versenyhátrányban van az idegen nyelvek ismeretének és művelésének alacsony foka miatt.

A határainkon túl véleményünk szerint tehát olyan téma iránt mutakozhat első körben érdeklődés, amely a hazai vagy kelet-európai internet és demokrácia együttes, sajátos fejlődési folyamataival foglalkozik. Egy ilyen téma, amellet, hogy közérdek-

lódésre tarthat számot, más, elsősorban nem magyar kutatók számára valószínűleg nem vagy nehezen megírható, így különösen fontos, hogy ezeket a szövegeket mi magunk készítsük el. Ha pedig néhány mértékadó magyar szerzői műhely ilyen témákkal utat talál az olvasott nemzetközi fórumokhoz, akkor részeseivé válva egy tágabb tudományos hálózatnak, idővel bármely, a tudomány számára tágabb értelemben is érdekes, általános témával is jelentkezhetsz. Legalábbis erre mutatnak a hagyományosan erős oktatással-kutatással rendelkező, nem angolszász nyugat-európai országok, amelyeket mintaként kezelhetünk – így a finn, holland vagy dán kezdeményezéseket lehetne példaként felhozni.

Mindezek nélkül azonban az marad csupán a hazai internetkutatóknak, hogy továbbra is közvetítsék az angolszász tudományosságban – a „centrumban” – zajló eseményeket a perifériára, és egy szűk hazai tudományos, illetve oktatói „piacra” bezárva keressék a saját boldogulásukat.

JEGYZETEK

¹ Készült a nemzeti kutatási fejlesztési program (NKFP) részeként az Információs Társadalom és Trendkutató Központban (ITTK) az MTA Politikatudományi Intézetének a közreműködésével 2002 őszén–2003 tavaszán. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kiss Baláznak és Z. Karvalics Lászlónak a tanulmány egy korábbi verziójához fűzött értékes megjegyzéseiért.

² Sem itt – a hagyományos tudományágak felsorolásánál – sem a későbbiekben, az újaknál nem adunk meg irodalmi hivatkozásokat, mivel a szakirodalmat a későbbiekben az alap- és alkalmazott kutatások ismertetésénél fogjuk alaposabban is rendszerezni.

³ Erre utal például, hogy a magyar származású fizikus, Barabási Albert-László internettel, mint hálózattal kapcsolatos kutatásait (pl.: mekkora az internet egérkattintásban mérhető átmérője) egyaránt felhasználják a networkkutató szociológusok és a matematikusok, de a legtöbb hivatkozást mégis a biológusoktól kapja, ahol az eredeti internettémától igen messze akár paradigmatis érejt változásokat is indukálhat (Barabási, 2002).

⁴ A Social Science Information Gateway (SOSIG) tipológiája alapján: <http://www.sosig.ac.uk>.

⁵ Gondoljunk például a 2002-es magyar parlamenti választások idején elhíresült „akasztós” beszéd hangfelvételére, amelyet a világhálón meghallgatva bárki a saját füle alapján ön maga dönthetett arról mit is gondol. Vagy Friderikusz Sándor 2002-es őszi tévéelnökjelöltnek a mobiltelefonján hagyott politikusi üzenet „botrányára”, amely a privát telefonüzenet tartalma és az internetes megjelentetés ténye körül zajlott.

⁶ <http://www.oii.ox.ac.uk/>

⁷ <http://www.fipr.org/>

⁸ <http://www.ipdi.org>

⁹ <http://www.hansardsociety.org.uk/>

¹⁰ Jelen sorok szerzője például magyar nyelven, kis példányszámban publikálta Finnországról szóló információs társadalmi kötetét (Élő-Pintér, 1999), amit

nemhogy az évekkel később a témáról író Castells-Himanen (2002) szerzőpáros nem használt fel – angol fordítás nélkül ez igencsak nehézkes lett volna –, de idehaza sem igazán ismerik a témával foglalkozó szakemberek. Persze ez már egy másik probléma.

- ¹¹ Például az Információs Társadalom folyóirat: <http://www.ittk.hu/inftars/> vagy az INCO: <http://www.inco.hu>. De itt kell megemlíteni az Infonia Alapítvány könyvkiadási programját is: <http://www.ittk.hu/infonia>.
- ¹² A teljesség igénye nélkül ilyen például az E-Demokrácia Műhely: <http://www.edemokracia.hu/> vagy az MTA-Politikatudományi Intézete: <http://www.mtapti.hu/>.

IRODALOM

- Allison, Juliann Emmons szerk. (2002): *Technology, Development, and Democracy: International Conflict and Cooperation in the Information Age*. State University of New York Press.
- Anderson, Robert H.–Bikson, Tora K.–Neu, C. Richard (1998): *E-Mail Communication Between Government and Citizens – Security, Policy Issues, and Next Steps*. RAND Issue Paper, Science and Technology. <http://www.rand.org>
- Arquilla, John–Fuller, Graham E.–Fuller, Melissa–Ronfeldt, David F. (1998): *The Zapatista Social Netwar in Mexico* (1998). RAND Paper. <http://www.rand.org>
- Barabási, Albert-László (2002): „*LINKED: The New Science of Networks*” *How Everything is Connected to Everything Else and What it Means for Science, Business and Everyday Life*. Perseus Publishing.
- Bell, Mark, R.–Boas, Taylor C. (2000): *Falun Gong and the internet: evangelism, community and the struggle for survival*. Paper delivered at the Annual Meeting of the American Academy of Religion, Nashville, Tennessee, November 19.
- Bollier, David (2003): *The Rise of Netpolitik: How the internet is Changing International Politics and Diplomacy*. A Report of the Eleventh Annual Aspen Institute Roundtable on Information Technology. The Aspen Institute, Washington D. C.
- Boyle, James (1996): *Shamans, Software and Spleens: Law and the Construction of the Information Society*. Harvard University Press.
- Castells, Manuel (1996): *The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I: The Rise of the Network Society*. Oxford, Blackwell.
- Castells, Manuel (2001): *The internet Galaxy. Reflections on the internet, Business, and Society*. Oxford University Press, New York.
- Castells, Manuel–Himanen, Pekka (2002): *The Information Society and the Welfare State – the Finnish Model*. Oxford University Press, New York.
- Chanda, Nayan–Talbot, Strobe (2002): *The Age of Terror. America and the World After September 11*. Basic Books.
- Coleman, Stephen szerk. (2001): *2001: Cyber Space Odyssey. The internet in the UK election*. The Hansard Society. <http://www.hansardsociety.org.uk/>
- Coleman, Stephen–Hall, Nicola–Howell, Milica (2002): *Hearing Voices. The Experience of Online Public Consultations and Discussions in UK Governance*. The Hansard Society. <http://www.hansardsociety.org.uk/>
- Dahlberg, Lincoln (2001): *Extending the Public Sphere through Cyberspace: The Case of Minnesota E-Democracy*. In.: First Monday, March 2001. http://firstmonday.org/issues/issue6_3/dahlberg/index.html

- Drake, William J.-Kalathil, Shanthi-Boas, Taylor C. (2000): *Dictatorship in the Digital Age. Some Considerations on the internet in China and Cuba*. In: iMP Magazine, October 2000. http://www.cisp.org/imp/october_2000/10_00drake.htm.
- Evans, Fred (2000): *Cyberspace and the Concept of Democracy*. In: First Monday, October 2000. http://firstmonday.org/issues/issue5_10/evans/index.html
- Francissen, Letty-Brants, Kees (1998): Virtually going places. Square hopping in Amsterdam's Digital City. In: Tsagarousianou, R., D. Tambini és C. Bryan, szerk.: *Cyberdemocracy. Technology, Cities and Civic Networks*. London and New York, Routledge. 18-40. o.
- Glass, Andrew J. (2001): *The War on Terrorism Goes Online: Media and Government Response to First Post-internet Crisis*. Discussion Paper, December 2001. The Joan Shorenstein Center, John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
- Élő Gábor-Pintér Róbert (1999): *Finnország – út az információs társadalomba*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Fountain, Jane E. (2001): *Building the Virtual State: Information Technology and Institutional Change*. The Brookings Institution.
- Hague, B. N.-Loader B. D. szerk. (1999): *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*. London, Routledge.
- Hall, Nicola (2001): *Building Digital Bridges – Creating Inclusive Online Parliamentary Consultations*. The Hansard Society. <http://www.hansard-society.org.uk/>
- Hill, Kevin A.-Hughes, John A. (1998): *Cyberpolitics – Citizen Activism in the Age of the internet*. Rowman & Littlefield Publishers, New York.
- Holmes, Douglas (2001): *Egov. Ebusiness Strategies for Government*. Nicholas Brealey Pub.
- Hunter, Christopher D. (2002): *Political Privacy and Online Politics: How E-Campaigning Threatens Voter Privacy*. In: First Monday, February 2002) http://firstmonday.org/issues/issue7_2/hunter/index.html
- Kalathil, Shanthi (2002): „Nationalism and the Net”. In: *The Asian Wall Street Journal*. February 22, 2002.
- Keohane, Robert O.-Nye, Joseph S. Jr. (1998): „Power and Interdependence in the Information Age”. In: Foreign Affairs, September/October 1998.
- Kallen, Evelyn (1998): Hate on the Net: A Question of Rights / A Question of Power. *Electronic Journal of Sociology*: 3, 2. <http://www.sociology.org>
- Kamarck, Elaine Ciulla-Nye, Joseph S., Jr. szerk. (2002): *Governance.Com. Democracy in the Information Age*. The Brookings Institution.
- King, David C.-Spicer, David Eddy-Husock, Howard (1997): „Riding a Dark Horse: Exploring the Dynamics of National Campaigns via Hyperspace” Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association. The Washington Sheraton, August 28-31, 1997. http://teachpol.tcnj.edu/conference_papers/_manuscripts/dck97a.pdf
- London, Scott (1997): „Civic Networks: Building Community on the Net.” Paper prepared for the Kettering Foundation. March 1997. <http://www.scott-london.com/reports/networks.html>.
- Margetts, Helen (2001): *The Cyber Party*. Paper to workshop „The Causes and Consequences of Organisational Innovation in European Political Parties”, ECPR Joint Sessions of Workshops, Grenoble, 6-11 April 2001. <http://www.ucl.ac.uk/spp>.
- Norris, Pippa (2001): *Digital Parties – Civic Engagement & Online Democracy*. Prepared for presentation at the ECPR Joint Session, Grenoble, April 2001.
- Norris, Pippa (2002): *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. New York, Cambridge University Press.
- Pew internet & American Life Project (2000): „Trust and privacy online”

- <http://www.pewinternet.org/reports/toc.asp?Report=19>
- Pew internet & American Life Project (2002): „*The rise of the e-citizen – How people use government agencies' Web sites*” <http://www.pewinternet.org/>
- Rheingold, Howard (1993): *The Virtual Community*. www.rheingold.com/vc/book
- Shapiro, Andrew L. (1999): *The Control Revolution: How the internet is Putting Individuals in Charge and Changing the World We Know*. PublicAffairs, New York.
- Social Science Information Gateway (SOSIG): <http://www.sosig.ac.uk>
- Third global forum fostering democracy and development through E-government. Naples, 15–17 march 2001. <http://www.globalforum.it/htm/frame/inglese/agenda.html>
- Thornton, Alinta (2002): *Does internet Create Democracy?* Thesis. University of Technology, Sydney. http://www.zip.com.au/~athornto/thesis_2002_alinta_thornton.doc
- Wellman, Barry (2002): *Networked in a Wired World*. <http://www.web-use.umd.edu/abstracts2002/webshop-ssrc.pdf>
- Williamson, Andy (2000): *The Impact of the internet on the Politics of Cuba*. In: First Monday, August 2000. http://firstmonday.org/issues/issue5_8/williamson/index.html

POLITIKAI BOTRÁNYOK

JOHN B. THOMPSON

A politikai botrány

*Hatalom és láthatóság a média korában**

A POLITIKAI BOTRÁNY TERMÉSZETE

Az előző fejezetekben általánosan tekintettük át a botrány jelentőségét anélkül, hogy valamilyen konkrét formájára utaltunk volna. A legtöbb példámát ugyan a politikai szférából merítettem, a kifejlesztett fogalmaim és érveim azonban nem csupán politikai botrányokra alkalmazhatóak: megfelelő finomítással és minősítéssel érvényesek olyan botrányokra is, amelyekben film sztárok, televíziós személyiségek és a közélet más kiemelkedő alakjai érintettek. Ám én most a politikai botrányra, mint olyanra kívánok összpontosítani: mitől lesz egy botrányból *politikai* botrány? Melyek a megkülönböztető tulajdonságai? És vajon a botrányok miért jelentik az aggodalom akkora forrását a politikai vezetők vagy vezetői szerepre törekvők számára? Vajon a modern társadalmakban mi az a politika természetében, ami a botrányt a politikai vezetők számára súlyos fenyegetéssé változtatja?

Ha egyszer már áttekintettük ezeket a kérdéseket, utána egy lényegesebb ügyre térnék át. Ha visszatekintünk a politikai botrány hosszú történetére, láthatjuk, hogy az idők során a minta változott: a botrány bizonyos típusai egyes időszakokban és helyeken szembeszökőbbek voltak, mint máskor és másutt. És igaz ugyan, hogy a huszadik század folyamán voltak variációk, mégis nehéz elkerülni a következtetést, hogy a közelmúlt évti-

* A tanulmány John B. Thompson: *Polirical Scandal. Power and Visibility in the Media Age* (Polity Press, Cambridge, 2000.) című könyvének negyedik fejezete.

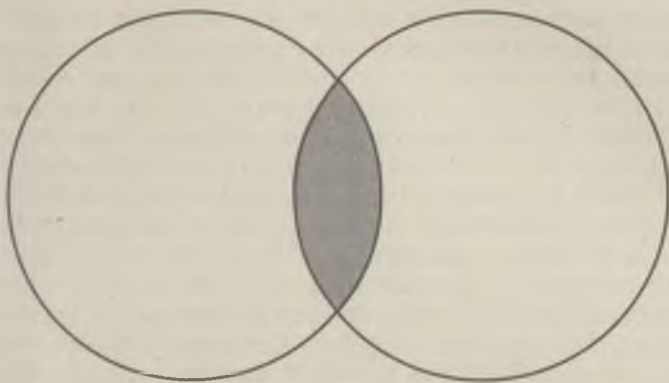
zedeiben és különösen az 1960-as éveket követően a politikai botrányok sok nyugati állam politikai életének váltak egyre jelentősebb vonásává. Nagy-Britanniában a Profumo-ügy vízválasztó volt, az Egyesült Államokban pedig ugyanezt a szerepet a Watergate-eset játszotta. A Profumo- és a Watergate-ügyek után a politikai botrány többé soha nem lett ugyanaz, a politikai élet partvonaláról a középpontba került. Miért? Hogyan történt ez? Mivel magyarázhatjuk a tényt, hogy a botrány a modern politikai életnek egyre szembeszökőbb vonása lett?

A politikai botrány meghatározása

Kezdjük azzal, hogy kísérletet teszünk a politikai botrány sajátos vonásainak meghatározására: mi az, amitől a botrányból *politikai* botrány lesz, ami által különbözik a társadalmi élet valamely más szférájában történő botránytól? Egy látszólag egyenes válasz erre a kérdésre, ha azt mondjuk, hogy bármilyen botrány politikai, amennyiben valamely politikai vezetőt vagy szereplőt érint. Az a tény, hogy a középpontjában álló egyén elismert politikai szereplő – vezető vagy vezetői szerepre törekvő, választott vagy kinevezett tisztségviselő stb. – okozza, hogy a botrány politikai természetű. Ám ez a válasz, bár látszólag egyenes és intuitíven kézenfekvő, nem különösebben segít vagy vet fényt a dologra. Valamely egyén ugyanis csak a társadalmi kapcsolatok és intézmények szélesebb rendszerének jóvoltából politikai figura, amely őt hatalommal ruházza fel. Tehát ha meg akarjuk érteni a politikai botrány természetét, nem összpontosíthatunk csupán a politikai figurára vagy vezetőre. Számba kell vennünk a társadalmi viszonyokat és intézményeket, amelyek jóvoltából valamely egyén politikai hatalomra tesz szert vagy amelynek révén igyekszik azt megszerezni.

Ezért próbálkozzunk a kérdés megválaszolásának egy második útjával, olyannal, ami jobban figyelembe veszi a politikai intézmények jellegét. A két politológus, Markovits és Silverstein szerint, akik lényeglátóan írtak a politikai botrányról, a dolog meghatározó jellege nem az érintett személyek státusából fakad, hanem a kihágás természetéből: szerintük a politikai botrány szükségképpen jelenti „valamely illő eljárás megsértését”.¹ „Illő eljárás” a törvényileg kötelező szabályokat és eljárásokat értik, amelyek a politikai hatalomgyakorlást vezérlik. Ezek a szabályok és eljárások nyilvánosak és átfogóak: a politikai játszmat nyitottan és hozzáférhetően határozzák meg. Ezzel szemben a hatalomgyakorlás hajlik arra, hogy privatizáljon és kizárólagos legyen. A hatalmat gyakran titkosan és rejtve gyakorolják. Politikai botrányok azon a ponton keletkeznek, ahol az illő eljárás logikája átfedésbe kerül a hatalom logikájával (l. a következő ábrát).

A politikai botrány területe

*A hatalom logikája
természete szerint
magánosító
titkolózó
exkluzív*

*A helyes eljárás logikája
természete szerint
nyilvánosság-orientált
nyitott
inkluzív*

Markovits és Silverstein ennek alapján két meglehetősen meglepő következtetést vont le. Először is azt mondják, hogy az illő eljárás logikája csupán a liberális demokratikus államokban intézményesült szilárdan, következésképpen csak a liberális demokráciákban fordulhatnak elő politikai botrányok. A liberális demokráciák nagy súlyt helyeznek az illő eljárásra: az eljárás értékének felmagasztalásával próbálják feloldani egyfelől az individualizmus és személyes szabadság, másfelől az állam által gyakorolt személytelen hatalom bizonyos foka közötti potenciális konfliktust. A formális eljárásokhoz és a törvények uralmához való ragaszkodást mindenekfölött értékelik, mert ezek egyedül teszik képessé a liberális demokráciákat a hatalommal való visszaélés korlátozására. Az eljárás és a hatalom közötti feszültség, amely a liberális demokratikus állam lényegét alkotja, ugyanaz a feszültség, amely a politikai botrány jelensége mögött húzódik meg. „Szerintünk – írja Markovits és Silverstein – bármely politikai botrány jellemző vonása nem a szóban forgó személyes nyereség, az elérni kívánt célok normatív haszna, hanem inkább bármely tevékenység jelenléte, amelynek célja a politikai hatalom növelése a folyamat és eljárás rovására. Dióhéjban tehát ez az oka annak, hogy politikai botrányok csakis a liberális demokráciákban történhetnek.”²

A második következtetés, amit levonnak, hogy sok botrány, amelyben politikai személyek is szerepelnek és amelyeket kö-

zönségesen politikai botránynak szoktak tekinteni, lényegüket tekintve egyáltalán nem politikai botrányok. Markovits és Silverstein nem tagadják a szexuális és pénzügyi botrányok létezését, de azt mondják, hogy ezek nem *politikai* botrányok, ha csak nem tartalmazzák a hatalommal való meghatározott visszaélést a folyamat és az eljárás kárára. Például tehát a Gary Hart 1988-as elnökválasztási kampányát övező vita klasszikus szexuális botrány volt és kétségtelenül károsította Hart politikai karrierjét, de Markovits és Silverstein szerint nem volt politikai botrány, mivel nem tartalmazta a hatalommal való visszaélést a folyamat rovására. Ezzel szemben a Profumo-ügy, bár nagymértékben úgy él az emlékezetben és az ábrázolásokban mint szexuális botrány, ebben az értelemben igazi politikai skandalum volt, ugyanis nemzetbiztonsági kérdések forogtak kockán, és mert Profumo hazudott a parlamentnek, és ezzel megsértette egy központi demokratikus intézmény eljárási konvencióit.

Markovits és Silverstein a politikai botrány jelenségét igen helyesen szélesebb intézményi összefüggésbe helyezi. Érveik segítenek megmutatni, hogy a botrány nem csupán fodrozódás a politikai élet felszínén, hanem összekapcsolódik a modern társadalmak némely legfontosabb strukturális vonásával és annak tünete is. Szerintem azonban a politikai botrány megkülönböztető jellegének elemzéseként Markovits és Silverstein leírása túl korlátozó. Egyetlen dinamikát – a hatalom hajhászását a folyamat rovására – tekint a politikai botrány meghatározó vonásának, következésképpen minden olyan botrány, amely nem tartalmazza ezt a konkrét dinamikát, már nem is lehet politikai. Ám még jó esetben is meglehetősen paradox felfogásbeli stratégia az, amikor a politikai botrány köréből kizárnak egy sor olyan botrányos jelenséget, amelyben központi szerepet játszanak politikai figurák, és amelyeknek esetleg messze ható következményei lehetnek a politika terén; és valószínű, hogy a politikai botrányok részleges és egyoldalú bemutatását eredményezi. Egy igen bonyolult és zavaros világot – amelyben egyének cselekednek különféle motivációkkal, és ahol a tetteik következményei gyakran váratlanok vagy előre nem láthatóak – szemlélnek egy olyan lencsén keresztül, amely egyetlen dinamikára összpontosít az összes többi rovására, és amely elhomályosítja a modellhez nem illeszkedő tettek és események politikai jelentőségét.

Ahelyett, hogy a politikai botrányt az eljárás rovására történő hatalomhajhászás keretei között definiálnám, igyekszem bemutatni, hogy a legjobban tesszük, ha egy rugalmasabb megközelítést alkalmazunk. Nem vitás, hogy a hatalommal való visszaélés képezheti bizonyos politikai botrányok alapját, de ez nem az egyetlen, amelyen politikai skandalumok előfordulhatnak. Ez a politikai botrány egyik alakja, amit „hatalmi botránynak” neve-

zek, de nem csak ez az egy forma létezik. Vannak olyan politikai botrányok is, amelyeknek alapját a szexuális kihágások vagy pénzügyi rendellenességek nyilvánosságra hozatala alkotja, és ezek bizony meglehetősen pontosan *politikai* botrányok. Ez utóbbiak kizárása a definícióból már indokolatlanul korlátozó lenne.

Hasonló megközelítésben fenntartásokkal kell élnünk Markovits és Silverstein azon állításával szemben is, hogy a politikai botrányok csak liberális demokráciákban fordulhatnak elő. Mint láttuk, ez az állítás azon a konkrét érven nyugszik, amely kapcsolatot lát a politikai botrány és a helyes eljárás, a helyes eljárásnak a liberális demokratikus rendszerekben történt intézményesedése között. Ám ha a politikai botrány és az illő eljárás közötti kapcsolat nem olyan szoros, mint ahogyan Markovits és Silverstein mondják, ha a politikai botrányok más megfontolásokon is alapulhatnak és nem csupán az eljárás rovására történő hatalomhajhászáson, akkor nem állíthatjuk ugyanolyan magabiztosan, hogy a politikai botrány csak a liberális demokráciák vonása. El kell fogadnunk a lehetőséget, hogy politikai botrányok elő fognak fordulni (és valójában elő is fordultak) különböző rezsimekben, kezdve a korai újkori Európa abszolút és alkotmányos monarchiáitól az önkényuralmi rendszerek változatos formáiig, amelyek a huszadik században léteztek.

Mindazonáltal, ha az állítás, hogy politikai botrányok csak a liberális demokráciákban fordulhatnak elő, túlságosan nagyvonalú ahhoz, hogy meggyőző legyen, mégis felismerhető az affinitás a politikai botrány és a liberális demokrácia között. A politikai botrányok sokkal közönségesebben fordulnak elő liberális demokráciákban, mint az önkényuralmi vagy egypártrendszerekben. Miért? Milyen a politikai botrány és a liberális demokrácia közötti affinitás természete?

A liberális demokráciának számos olyan vonatkozása van, amely hajlamossá teszi a botrányra. Először is a politika a liberális demokráciában a versengő erők terepe, amelyeket pártok és más érdekcsoportok révén szerveznek meg és mozgósítanak. Ez pedig feszült, olykor felettébb erős töltésű légkört teremt, amelyben a konfliktus és a szembenállás a norma. A pártok és érdekcsoportok állandóan ellenfeleik támadásával vannak elfoglalva, és igyekeznek vélt gyenge pontjaikból tőkét kovácsolni. Ilyen körülmények között a botrány erőteljes fegyver lehet. Azt demonstrálni vagy akár csak ráutalni, hogy egy politikai ellenfél áthágott valamely erkölcsileg kötelező normát, például korrupcióba vagy csalásba keveredett, avagy úgy viselkedett, amelynek során a félrevezetés vagy álság jelentős mértékét tanúsította, hatékony módja lehet az illető diszkreditálásának. Ha elég sok sarat dobálunk, mondja egy régi közmondás, valami csak odaragad.

Ez pedig egy második megfontolás felé mutat, aminek itt van értelme: a liberális demokráciákban ugyanis számít a reputáció. A liberális demokrácia alapvető állapota a választás intézményesített eljárása, amelynek a politikai vezetők rendszeres időközökben alá kell, hogy vessék magukat. A választási sikerért folytatott küzdelemben a jó hírnév létfontosságú erőforrás. Ezért aztán a reputáció beszenyvezése botrány révén olyan kockázat, amit a politikai vezetőknek vagy a vezető szerepre törekvőknek energikusan el kell kerülniük. A botrány az ellenfél kezére játszik, aki semmi mást nem akar, mint hasznot húzni a másik hírnevének okozott bármilyen kárból, amikor sor kerül a következő választásra.

A harmadik tényező, ami miatt a liberális demokrácia hajlamos a botrányra, a sajtó viszonylagos önállósága. Szándékosan használok a „viszonylagos önállóság” kifejezést: a liberális demokratikus társadalmakban ugyanis a média intézményei nem teljesen függetlenek a politikai hatalomgyakorlástól. Általában a média intézményei az állam által teremtett szabályozási kereten belül működnek; továbbá alá lehetnek vetve a nyomás különböző formáinak – ezek lehetnek közvetlenek a finanszírozási módok vagy a nyílt cenzúra révén, illetve közvetettek –, amelyek korlátokat szabnak a tevékenységüknek. Mégis, a médiaintézmények helyzetét nézve az önkényuralmi vagy egypárti rendszerekben, ezekhez képest a liberális demokráciákban a média igen nagy politikai mozgásteret élvez. Gyakran képes beszámolni olyan tevékenységekről vagy eseményekről, amelyek botrányba torkollhatnak és ebben csak bizonyos jogi korlátok és az újságírói szakma előírásai szabhatnak határt. A sajtó egyes részlegei különösen jól felkészültek a gyalázkodó taglalás nyilvános megfogalmazására. Továbbá, figyelembe véve a nyugati társadalmakban a legtöbb médiaszervezet kereskedelmi természetét és függésüket a piaci jövedelmüktől, ezeknek a szervezeteknek gyakran érdekük nagy feltűnést keltő sztorikat produkálni, amelyek vonzzák a közönség figyelmét.

A negyedik tényező, ami segít megmagyarázni, hogy a liberális demokráciák miért hajlamosak a botrányra, a politikai hatalom pusztá feltételeiből fakad. Az önkényuralom különböző formáiban a hatalom végső soron az uralkodó személyében vagy a pártban, esetleg szervezetben összpontosul, amely azt állítja magáról, hogy a nép nevében van hatalmon. Az ilyen viszonyok között a kihágások leleplezését vagy feltételezését keményen korlátozzák a politikai hatalom meghatározó intézményei javára. A botrányt fegyverként használhatják vetélytársak hitellessé tételére vagy az ellenfelek eltávolítására (mint például „a nép ellenségei”), de ritkán fordítják a hatalom aktuális birtokosai ellen. Egyszerűen túlságosan nagy lehet az ára annak, ha a hatalom birtokosait nem engedélyezett vádakkal illetik, és akár börtönnel vagy még halállal is járhat. Sokan gyanítják vagy

akár tudják is, hogy a hatalmon lévők korrupt vagy törvénytelen tevékenységet folytatnak, de ezt a tudást nyilvánosan nem fogalmazzák meg, mert félnek a megtorlástól. Ezzel szemben a liberális demokráciákban, legalábbis elvben a politikai hatalom gyakorlását végső soron a törvények uralma szabályozza. Elvben egyetlen egyén, beleértve a hatalom kiemelkedő birtokosát, sem áll a törvény fölött. Ezért aztán egyének vagy a médiaszervezetek könnyebben vádaskodhatnak kihágásokkal. Persze a vádaskodásnak van kockázata; ha a megalapozatlan, az rágalmazási perhez vezethet, számottevő kártérítés megfizetéséhez és így tovább. De ezek meg sem közelítik azokat a kockázatokat, amelyeket egyének vagy szervezetek vállalnak, amikor önkényuralmi rendszerekben vádolják a hatalom birtokosait.

Van tehát számos tényező, amely segít megmagyarázni, hogy a liberális demokráciák miért hajlamosabbak a botrányra, mint az önkényuralmi rendszerek. Megérthető az összefüggés a liberális demokrácia és a politikai botrány között anélkül, hogy elfogadnánk Markovits és Silverstein sommás és valószínűtlen tézisé. De még mindig ott a kérdés, hogy miképpen érthetjük meg magának a politikai botránynak a jelenségét? Ha félretesszük Markovits és Silverstein álláspontját, akkor milyen egyéb alternatívák vannak?

Miért elterjedtebb ma a politikai botrány?

A szimbolikus hatalom ismertetése és a politikai mező képessé tesz minket annak megértésére, hogy miért számít a politikai botrány, miért gyakoribb a liberális demokráciákban, mint az önkényuralmi rendszerekben, és miért hatol le egészen a politikai rendszerek alapjáig. Azt azonban nem magyarázza meg, hogy a botrány miért vált a politikai élet elterjedt vonásává sok mai liberális demokratikus társadalomban. A politikai botrány hosszú történelmi múltra tekint vissza, és voltak korábbi időszakok (például az Egyesült Államokban a polgárháború után, amelyre a későbbiekben még visszatérünk), amikor virágzottak a politikai botrányok. De világosnak látszik, hogy a közelmúlt évtizedeiben, különösen pedig az 1960-as évek eleje óta a botrányok sok nyugati társadalomban a politikai élet mind gyakoribb vonásává váltak, beleértve Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat. Miért? Hogyan magyarázhatjuk a politikai botrány növekvő gyakoriságát egyes modern liberális demokráciákban?

Kezdjük a kérdésre adható két lehetséges válasszal, mind-egyikük elsődlegesen bizonyos fokig kézenfekvő, de egyik sem kínál meggyőző magyarázatot. Az egyik kézenfekvő válasz a következő: mondhatjuk, hogy a politikai botrány növekvő gyakorisága a politikai vezetők hanyatló erkölcsi normáinak tulajdonítható mind a személyes magatartásuk, mind pedig hivatalvisé-

lésük általános feddhetetlensége tekintetében. Érvelhetünk tehát például azzal, hogy a Profumo-botrány elsősorban annak a szexuális promiszkuitásnak volt a következménye, ami az 1960-as években bizonyos londoni köröket jellemezett, és hogy a szexbotrányok, amelyek az 1970-es és 1980-as években a brit politikai köröket érték, az erkölcsi normák folyamatos hanyatlását tükrözték. Hasonlóképpen mondhatjuk, hogy az 1970-es és 1980-as években az Egyesült Államokban virágzó korrupciós botrányok tünetei voltak a feddhetetlenség hanyatló színvonalának a politikusok körében. Lehet ugyan, hogy ez a politikai botrány növekvő gyakoriságát népszerűen és látszólag kézenfekvően magyarázza, azonban kevés bizonyíték támasztja alá. Valójában egyáltalán nem világos, hogy általános értelemben a politikai vezetők erkölcsi szintje ma számottevően alacsonyabb lenne, mint az, amivel a múltban rendelkeztek. (Kennedy házasságon kívüli viszonyai kínálják a legnyilvánvalóbb példát: jó néhány korábbi amerikai elnöknek is voltak ilyen kapcsolatai, amelyeket korukban szigorúan titkoltak.³) Valószínű, hogy a politikai botrány növekvő gyakoriságának kevesebb köze van a politikai vezetők erkölcsi színvonalának hanyatlásához, mint ahhoz a változó módhoz és mértékhez, ahogy a vezetők tevékenységét a nyilvánosság feltárja és vizsgálja.⁴

Erre a kérdésre lehet másképpen is válaszolni, ami ugyan csak az elsőhöz hasonlóan a változó erkölcsi színvonalat hangsúlyozza, de inkább azok politikára történő alkalmazására összpontosít és nem maguknak a politikusoknak a morális standardjára. Mondhatjuk, hogy a politikai botrány növekvő gyakoriságát nem annyira a politikus morális színvonalának a hanyatlása idézi elő, hanem inkább a morális szabályok és konvenciók változása, amelyek alapján a politikusi magatartást megítélik, és annak, hogy ezek a szabályok növekvő mértékben kerülnek előtérbe a politikai élet irányításában. A magyarázatnak ez a vonala ígéretesebb. Lehetséges, hogy a politikusok jobban ki vannak téve a botránynak, mert azt a magatartást, amit a múltban megbocsátottak volna, most valószínűbb, hogy elítélik. Ajándékok és különféle személyes előnyök elfogadását például a múltban talán bizonyos összefüggésekben tolerálták, de ma számos kontextusban valószínűleg elítélik. Ám még mindig azt szeretnénk megtudni, hogy ez a változás miért fordult elő, és miért van az, hogy bizonyos fajta, a múltban láthatóan tolerált tevékenységek ma már nem elfogadhatóak. Mi több, a magyarázatnak ez a vonala kevés segítséget nyújt annak megértéséhez, hogy a közelmúltban miért lettek szexbotrányok nagy számban, hiszen ezek olyan összefüggésben történnek, ahol, ha valahol, akkor éppen itt a morális normák és konvenciók változatossá és vitatottá váltak. Ha ez a helyzet, akkor ma a politikai vezetők magánviselkedését várhatóan fokozottabban morális keretek között ítélik meg, de azt még mindig szeretnénk megtudni, hogy ez a válto-

zás (vagy látszólagos változás) miért következett be. Így tehát a morális szabályokban és konvenciókban bekövetkezett változásnak lehet némi szerepe, de szükségünk lesz egy szisztematikusabb és meggyőzőbb magyarázatra.

Igyekszem bemutatni, hogy számos fontos változás van, ami a politikai botrány növekvő gyakorisága mögött húzódik meg. Öt változásra kívánok összpontosítani: 1. a politikai vezetők megnövekedett láthatósága, 2. a kommunikáció és a megfigyelés változó technológiái, 3. az újságírás változó kultúrája, 4. a változó politikai kultúra és 5. a politikai élet növekvő legalizálása. Azt mondom, hogy ha együtt nézzük ezeket a tényezőket, akkor megérthetjük, hogy az 1960-as évek eleje óta miért vált a politikai botrány mind gyakoribb jelenséggé az olyan nyugati liberális demokráciákban, mint Nagy-Britannia és az Egyesült Államok.

1. A politikai vezetők megnövekedett láthatósága azokban a széles körű társadalmi átalakulásokban gyökerezik, amelyeket a könyv egy korábbi fejezetében körvonalaztam. A kommunikációs média fejlődése újfajta láthatóságot teremtett, ami többé már nem kötődik egy közös helyszín feletti osztozáshoz, a láthatóság pedig lehetővé tette a politikai vezetők számára és egyre inkább *megkívánta tőlük*, hogy megjelenjenek mások előtt, akik térben (és talán még időben is) távoli összefüggésekben helyezkednek el. A politikai mező pedig egyre inkább a média által lefedett területként konstituálódik, tehát olyan mező, amelyben a politikai vezetők média által biztosított láthatósága egyre fontosabb, és amelyben a politikai vezetők és a közönséges állampolgárok közötti viszonyt egyre inkább a kommunikáció média által teremtett formái alakítják.

A politikai vezetők növekvő láthatósága olyan feltételeket teremt, amelyek megnövelik a politikai botrány lehetőségét. Minél jobban mások számára is láthatóvá válik a politikai vezetők élete (és a politikai vezetők minél jobban hangsúlyozzák egyéni vonásaikat az által, hogy a médiának feltárják a saját énjük aspektusait), annál valószínűbb, hogy a korábban rejtett tevékenységek, amelyek ütköznek a vezetők által kivetíteni kívánt képpel, feltűnnek a nyilvánosság szférájában, és események olyan sorozatát indítják el, amely kikerülhet az ellenőrzés alól. Bizonyos mértékig a politikai botrány nagyobb gyakorisága a politikai vezetők növekvő láthatóságának másik, mégpedig sötét oldala. A média által biztosított láthatóság e korában a politikai vezetők (és vezetésre törők) tudják, hogy a médiát használniuk kell, ha láthatóvá akarnak válni a politika síkján, mert nélküle nem jutnak sehová. Ám a média által biztosított láthatóság csapda is lehet. Valaki minél jobban látható, annál sebezhetőbbé is válik, mert a nagyobb láthatóság kiváltja a média fokozott érdeklődését és az adott személy bármennyire igyekszik kézben tartani saját maga bemutatását a médiában, ezt teljesen nem le-

het ellenőrzés alatt tartani. Ahogy a kommunikációs hálózatok egyre szövevényesebbé és összetettebbé válnak, a média által nyújtott láthatóság mind kiszámíthatatlanabb és ellenőrizhetlenebb jelleget ölt. A politikai vezetők törekedhetnek arra, hogy kezelik a médiában történő megjelenésük módját, de számukra egyre nehezebbé válik megakadályozni a potenciálisan káros információk vagy képek közlését. A média által nyújtott láthatóság könnyen kicsúszhat az ellenőrzésük alól és esetenként még ellenük is munkálhat. Még a dolog mesterei is sebezhetőek.⁵

2. Az egyik ok, amiért a média által teremtett láthatóságot annyira nehéz ellenőrizni, hogy olyan kommunikációs és megfigyelési technikáktól függ, amelyek egyre kifinomultabbá válnak és mind jobban hozzáférhetők. A huszadik század szemtanúja volt annak a valóságos forradalomnak, amely a rendelkezésre álló információ és kommunikáció rögzítési, feldolgozási és továbbítási technológiája terén következett be. Ezek az új és gyorsan változó technikák mind jobban megnehezítik, hogy a politikai vezetők és más közszereplők magatartásának mögöttes régiójára a titoktartás fátylát lehessen borítani. A mind kifinomultabb technológiák, azok, amelyek összefüggenek a társalgások titkos hangfelvételével, a távolsági fényképezéssel, a távközlés titkos lehallgatásával és a digitálisan kódolt elektronikus kommunikáció nyomon követésével és megfigyeltetésével, eszközök nagyhatású körét kínálják, amelyet fel lehet használni arra, hogy a mögöttes régióbeli magatartásból kiszivárogtassanak a frontális régióba, ahol pedig a médiaszervezetek tevékenységével párosítva nagyon is láthatóvá válhatnak. Mi több, amint látjuk, ezek a technológiák a mögöttes régióbeli, állítólag előforduló viselkedésre vonatkozó bizonyítékok megszerzésének és rögzítésének új eljárásait kínálják, és ha azt így is tárják fel, akkor ez előmozdíthatja a botrányt.

Túlságosan erős lenne azt mondani, hogy a kommunikációnak és a megfigyelésnek ezek az új technológiái a „magánszféra végét” harangozzák be, ahogyan egyes kommentátorok felvetik.⁶ Az azonban nem vitás, hogy részben ezeknek a technológiáknak az egyre bővülő hozzáférhetősége miatt a magánszféra feltételei alapvetően megváltoznak. Az új technikák a „hallgatóság” új és erőteljesebb eszközeit teremtették meg. Ezért beszélgetéseket és kölcsönös tevékenységeket, amelyekről az egyének azt hiszik, hogy magántermészetűek, valójában titkos eszközökkel lecsapolnak és rögzítenek, azután pedig a média révén ezek vagy milliók számára tesznek hozzáférhetővé. Szavak vagy tettek, váratlanul nyilvános jelleget öltenek, láthatóvá válnak úgy, amire Senki nem számított, esetleg igen zavarba ejtően és talán súlyosan inkriminálóan is.

3. Az új technológiák pusztá léte önmagában nem magyarázza meg, hogyan és miért használják azokat. A kommunikáció és a megfigyelés új technikáinak fejlődése kétségtelenül megteremtette annak az új lehetőségét, hogy a háttérmagatartás kiszivárogtatással előtérbe kerüljön, de vajon ezeket és más lehetőségeket miért használják fel? Erre a kérdésre a választ részben az újságírás változó kultúrájában kell keresni. Igaz ugyan, hogy az oknyomozó újságírás hagyománya a tizenkilencedik század végére nyúlik vissza, az 1960-as évek zaklatott politikai eseményei új lendületet adtak neki. A hatvanas évek bizonyos fokig az eltérő nézetek évtizedét jelentették, amikor az új társadalmi mozgalmak hajlandók voltak kihívást intézni a hatalmi központok ellen. Az Egyesült Államokban talán e mozgalmak közül a legjobban látható a polgárjogi mozgalom volt és a harc a vietnami háború ellen, de mások, mint amilyen a nőmozgalom és a szexualitással kapcsolatos hagyományos attitűd megkérdőjelezése, ugyancsak nagy jelentőségűek voltak. A hatvanas években ez a megkérdőjelezés és kritikai kultúra önmagában nem alakította át az újságírói gyakorlatot, de segített egy olyan légkör megteremtésében, ami bátorította az oknyomozó újságírást. Az Egyesült Államokban, a hatvanas években és a hetvenes évek elején egy sor újság felállította az oknyomozó újságírók speciális munkacsoportjait. A *Newsday* 1967-ben hozta létre speciális csapatát, a *Chicago Tribune* 1968-ban, a *Boston Globe* pedig 1970-ben követte.⁷ A *New York Times* az 1960-as években mindvégig több forrást biztosított az oknyomozó újságírás számára. 1967-ben az Associated Press felállított egy speciális csapatot, hogy számoljon be a titkos kormányzati tevékenységről: 1968-ban ez a csapat 268 sztorit produkált, beleértve egy titkos jelentés nyilvánosságra hozatalát, amely a saigoni politikai korrupcióval foglalkozott.⁸

Igaz ugyan, hogy az oknyomozó riportírás a Watergate-ügy előtti időszakra megy vissza, mégsem vitás, hogy a betörés felfedezése és Nixon lemondása között eltelt időszakban kibontakozó események ennek a tendenciának hatalmas lendületet adtak. A Watergate ebben az összefüggésben nemcsak azért volt jelentős, mert segített legitimálni az oknyomozó újságírók tevékenységét (némiképpen Bernstein és Woodward kissé romantikussá alakított beszámolójának köszönhetően), hanem ezért is, mert első alkalommal állította a nyilvánosság elé a politikai hatalom legmagasabb hivatalának legrejtettebb régióit, amelyek hirtelen és váratlanul láthatóvá váltak. És az a tartalom, ami a felszínre került, mind a bűnügyi elkövetés, mind pedig Nixon és társai megdöbbenően nyers manőverezéseinek bizonyítéka, csak a nyilvánosság kételkedését fokozták vezetőik szavahihetőségével és megbízhatóságával szemben. A Watergate előmozdította a kétkedés légkörének megerősödését, amelyben senki, még az elnök sem áll minden gyanú fölött.

Az a figyelem, ami az 1960-as és 1970-es években az oknyozó újságírást megújította segített az újságírás kultúrájának megváltoztatásában és egy olyan kontextus megteremtésében, amelyben a rejtett titkok utáni kutatás és ezek feltárása, amennyiben és amikor megtalálták azokat, a média köreiben egyre inkább az újságírói tevékenység elfogadott részévé vált. Az újságírói kultúra kontextusának e széles ívű elmozdulásában a különbségtétel elhomályosult és egyre nehezebbé vált az egyes titokfajták között. Ha egyszer elfogadták, hogy el kell húzni a hatalom felső régióit takaró függönyt, felettébb nehézé vált élesen megkülönböztetni a hatalomgyakorlással összefüggő titkokat a magán életvezetés titkaitól. Az oknyozó tudósítás könnyen belecsúszhatott egyfajta buja tudósításba, amelyben a hatalomgyakorlás rejtett vonatkozásai keveredtek a hatalmasok életének rejtett aspektusaival.⁹ Fokozatosan feloldódtak az újságírásnak azok a szabályai és konvenciói, amelyek korábban távol tartották az újságírókat attól, hogy politikai vezetők magánéletéről és ügyeiről számoljanak be, sőt, egyes helyeken teljesen felhagytak velük, és ezzel az újságírókat kevésbé korlátozta a saját foglalkozásuk étosza.

4. Azonban nemcsak az újságírás kultúrájának változásai jártak hozzá a politikai botrány növekvő gyakoriságához, hanem a tágabb politikai kultúra változásai is hatottak. Ezek a változások egy sor olyan strukturális átalakulásban gyökereznek, amelyek a politikai cselekvés környezetét alakították. E tekintetben különös fontosságú az osztályalapú pártpolitika fokozatos hanyatlása, amelyben az egymással élesen szemben álló hitbéli rendszereken nyugvó és különböző társadalmi osztályok érdekeit képviselő pártok csaptak össze a politikai színtéren. A huszadik század második felében a munka jellegének változása a nyugati ipari társadalmakban – beleértve az olyan hagyományos iparágak hanyatlását, mint a szén- és az acélipar, és a szolgáltatászektor felemelkedését egy sor tudásintenzitású iparral – átalakította a politika társadalmi kontextusát. A pártok többé már nem támaszkodhattak a régi társadalmi osztályokra, amelyek egykor a választói támogatás magvát nyújtották. A hagyományos doktrinális megosztottságok meggyengültek, és a pártoknak és vezetőiknek egyre inkább küzdeniük kellett, hogy megnyerjék a szavazók mind nagyobb el nem kötelezett csoportjainak a támogatását, tehát olyan választókat, akik a politikai hovatartozásukat egyre kevésbé az egymást követő generációk között hagyományozták, és akik növekvő mértékben a nekik felkínált választási lehetőségek alapján hozták meg a saját döntésüket.

Ezek a széles társadalmi átalakulások segítenek annak megértésében, amit nagyjából az „ideológiai pártok” fokozatos hanyatlásával és a „bizalmi politika” növekvő fontosságával írha-

tunk le. A hagyományos osztályalapú pártpolitika az erősen szemben álló hitek rendszerével és a bal és jobb közötti éles kontraszttal nem tűnt el, de a háború utáni időszakban bekövetkezett társadalmi átalakulások hatására számottevően meggyengült. Helyében pedig olyan politika bontakozott ki, amely mindinkább a politikai pártok által kínált egyedi politikai csomagterveken nyugszik. Ezeket a politikai csomagokat már nem lehet azzal megtámogatni, ha elsődlegesen a választók osztályérdekeire hivatkoznak, és a szavazók maguk nem számíthatnak többé a politikusokra, hogy a pártjukkal való hosszú társadalmi összetartozás alapján betartják ígéreteiket. Továbbá a régi ideológiai politika hanyatlásával sokan egyre bizonytalanabbnak érzik magukat, hogyan is lehetne a legjobban megbirkózni a modern világ elképesztően összetett problémáival. A világ egyre inkább olyan ijesztő hely lett, ahol nincsenek egyszerű megoldások, és ahol egyre jobban kell hinnünk a politikai vezetőinkben ahhoz, hogy helyes ítéleteket alkossunk és védelmezzük az érdekeinket. Ebben az összefüggésben válik a politikai vezetők hihetősége és megbízhatósága mind fontosabb kérdéssé. Az embereket egyre jobban foglalkoztatja azoknak az egyéneknek a *jelleme*, akik a vezetők (vagy azzá lehetnek), jobban érdekli őket a megbízhatóságuk, mert mindinkább ez lesz a fő garanciája annak, hogy betartják a politikai ígéreteket és helyes ítélet alapján fognak nehéz döntéseket hozni az összetett világban és a bizonytalanságok közepette. A bizalom politikája egyre fontosabbá válik, nem azért, mert a politikusok ma szükségképpen kevésbé megbízhatóak, mint a múltban voltak, hanem mert erodálódtak azok a társadalmi feltételek, amelyek korábban garantálták a szavahihetőségüket.

Ez a változó politikai kultúra nyújtott segédkezet ahhoz, hogy a botránynak nagyobb lett a jelentősége a mai politikai életben. Annak az egyik oka, hogy miért vált mára a politikai botrány annyira jelentőssé az, hogy a bizalmi politika afféle *szavahihetőségi tesztje* lett. Minél jobban orientálódik politikai életünk a jellem és a bizalom kérdései felé, annál nagyobb jelentőséget tulajdonítunk azoknak az alkalmaknak, amikor a politikai vezetők megbízhatósága kérdőjeleződik meg. Minél jobban támaszkodnunk kell a politikusok integritására, hogy betartják az ígéreteiket, és képességükre, hogy helyes ítéletet alkotnak, annál nagyobb jelentőséget tulajdonítunk azoknak az alkalmaknak, amikor a jellemgyengeségek és az ítéletalkotás hibái előtérbe kerülnek. Ennek fényében megérthetjük, hogy sokan miért tekintik a politikus magánéletét érintő botrányt szélesebb politikai jelentőségűnek: nem annyira azért, mert úgy vélik, hogy a politikusoknak a magánéletükben szigorú erkölcsi normákat kell betartaniuk, hanem mert nyugtalanítja az embereket, amit ez a magatartás elmond nekik az érintett egyén integritásáról és szavahihetőségéről. „Hogyan hihetünk valakiben, aki hazudik a

saját életéről?” – e közönséges refrén által kifejezett érzés nem annyira a házastársi hűség iránti vágyódást fejezi ki, hanem az ember szavahihetősége feletti aggodalmat, akinek a magánviselkedése nem indokolja a belé helyezett bizalmat.

Az ideológiai politika fokozatos hanyatlása azt is jelenti, hogy a hivatásos politikusok szűkebb területén az elvi kérdések feletti alapvető nézeteltérés kevésbé válik hangsúlyossá, és a politikai pártok más eszközöket keresnek, amelyek révén a többitől megkülönböztethetik magukat. Ahogyan a pártok egyre inkább egy közös központi terep felé mozognak és küzdenek az el nem kötelezett szavazók mind nagyobb tömegeiért, ellenfeleik (vélt vagy tényleges) jellembeli hibái és a viselkedési szabályok megsértése fokozottan potens fegyverré válnak a politikai előnyökért folytatott harcban. A jellem kérdései egyre inkább politizálttá válnak, ahogy a pártok olyan kontextusban küzdenek a megkülönböztetésért, amelyben egyre nehezebb alapvető elvi különbségekre hivatkozni, és ahol részben azért, hogy ezt kompenzálják, a pártok és vezetőik mind jobban igyekeznek politikai tőkét kovácsolni mások jellembeli hibáiból.

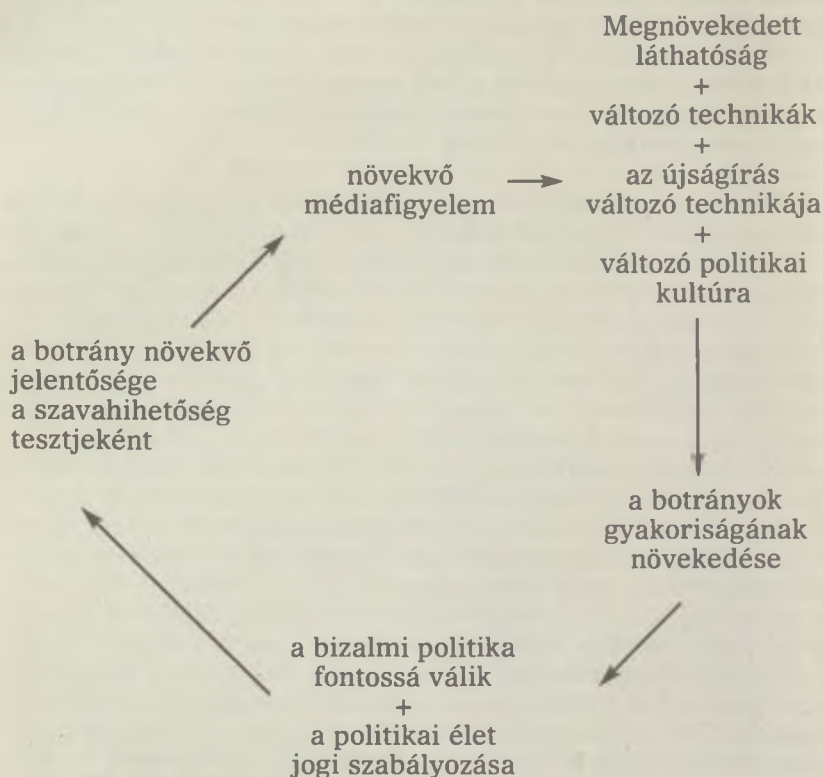
Mivel a botrány a bizalmi politika szavahihetőségi tesztjévé válik és a jellem kérdései mindjobban belekeverednek a párt-harcokba, a botrány előfordulása hajlik arra, hogy kumulatív hatást gyakoroljon: a botrány botrányt szül, mégpedig pontosan azért, mert minden egyes botrány tovább élesíti az összpontosítást a politikai vezetők szavahihetőségére és megbízhatóságára. A botrány kumulatív hatása beépül a választási ciklusba, ahogyan a politikai pártok és várományos vezetőik alapként használják fel a szavahihetőségi teszt korábbi kudarcait és rá építik fel a saját választási kampányukat. Ezért a Watergate utóhatásaként Jimmy Carter a saját elnökválasztási kampányát a bizalom kérdésére építette és arra az ígéretre, hogy kormányzata vissza fogja állítani a kormány magas etikai színvonalát – „Én önöknek soha nem fogok hazudni” – hangzott híres nyilatkozata a kampány idején. Mégis, alig hogy hivatalba lépett, máris botrányok hulláma kezdett kitörni. Először volt a Lance-ügy, amelynek eredményeképpen Carter barátja és közeli tanácsadója kénytelen volt lemondani a menedzselési és költségvetési hivatal igazgatói tisztjéről nagy spekulációk közepette, amelyek a személyes számláinak pénzügyi rendellenességeivel foglalkoztak. Aztán jött a „Billygate”, események különösen felduzzasztott sorozata, amelyben Jimmy Carter fivére – aki alkoholist és ingatag ítélőképessegű volt – viharos botrány közepette találta magát a Líbiával meglévő üzleti kapcsolata miatt. És ha ez még nem lett volna elég, jött Hamilton Jordan, a fehér házi kisegítő különös története, akit azzal vádoltak, hogy kokaint szív, és a különleges ügyész formális nyomozást folytatott ellene, bár a végén a vádakat ejtették. A Watergate-ügyet követően Jimmy Carter azzal került hatalomra, hogy ígéretet tett: a kor-

mányt becsületessé, tisztességessé és tisztává teszi, ám egy politikai kultúrában, amely a jellem és a bizalom kérdéseire összpontosított, ez úgy hatott, mintha megleengette volna a vörös zászlót a kritikusok és újságírók összegyűlt hada előtt. A Carter-adminisztrációt sújtó botrányok önmagukban nem semmisítették meg az elnök újráválasztási esélyeit 1980-ban, de kétségtelenül nem is segítették ebben.

5. Van még egy tényező, ami segít megmagyarázni a politikai botrány gyakoriságának növekedését: nevezhetjük a politikai élet fokozódó törvényi szabályozásának. Ez a tényező különösen fontos az amerikai kontextusban, de érvényessége nem korlátozódik az Egyesült Államokra. Amerikai összefüggésben a Watergate-ügy után elfogadott törvény a kormányzati etikáról (1978) mérföldkő volt a politikai élet jogi szabályozásában. A törvény megkövetelte a magas rangú tisztségviselőktől, hogy hozzák nyilvánosságra a pénzügyeiket és szigorította az érdekonfliktusokra vonatkozó előírásokat. Talán még ennél is jelentősebb, hogy létrehozott egy új hivatalt, a különleges ügyészt, akinek feladata lett az esetleges törvényszegések kivizsgálása. A különleges ügyészt a szövetségi bíróságnak kell kineveznie és ezzel függetlenné vált az igazságügyi minisztériumtól. A hivatal megeremtésével a törvény segített mozgásba lendíteni egy új dinamikát, amely a feltételezett vétkek eseteit kidomborította és a vizsgálati eljárást nagyon megnövelt hatalommal és erőforrásokkal látta el. Ezt a dinamikát azután elevenen illusztrálta az Irán-Contra-ügy és a Bill Clinton ellen folytatott elhúzódozó vizsgálat, amit a független közbíró, Kenneth Starr vezetett. (A különleges ügyész hivatalát 1983-ban független közbíróvá nevezték át.)

A politikai élet növekvő jogi szabályozása különösen erőteljes az amerikai kontextusban, de hasonló tendencia másutt is felfedezhető. A brit jogban nincs a különleges ügyésznek megfelelője, de ha egy kormánytisztviselőt helytelen cselekedettel gyanúsítanak, akkor alá lehet vetni a normális büntető eljárásnak. Továbbá a miniszterelnökök felállíthatnak vizsgálóbizottságokat, amelyek a nyilvánosság érdeklődésére számot tartó ügyeket kivizsgálják, és javaslatokat tesznek, amelyeket azután törvénybe lehet foglalni. Ezt a gyakorlatot az 1960-as évek eleje óta számos esetben alkalmazták, amikor az akkori miniszterelnök, Harold Macmillan életre hívta a Lord Denning vezetése alatt álló vizsgálóbizottságot, hogy vizsgálja ki a Profumo-ügy biztonsági következményeit. A későbbiekben felállított vizsgálóbizottságok, beleértve azokat, amelyeket az 1970-es évek elején a Poulson-ügy után és az 1990-es évek elején a „kérdésekért készpénzt”-botrány miatt létesítettek, a képviselők magán pénzügyi érdekeinek magasabb fokú szabályozásához, valamint a viselkedési szabályzat megfogalmazásához vezettek.

A botrányok gyakoriságának növekedése

Azok a különféle változások, amiket leírtam, segítenek megérteni, hogy az 1960-as évek eleje óta sok nyugati társadalom politikai életében miért növekedett a botrány gyakorisága. E változások közül egyik sem elegendő önmagában, hogy megmagyarázza a tendenciát, de együttvéve alapjául szolgálnak egy kézenfekvő magyarázatnak. (Lásd a 2. ábrát!) A politikai vezetők látható voltának eme növekedése, a kommunikáció és a megfigyelés változó technikái, az újságírás átalakuló kultúrája és a politikai kultúra változása mind hozzájárultak a politikai botrány növekvő gyakoriságához. Ez a fordulat elvezetett a bizalom politikájának hangsúlyozásához és a politikai élet növekvő törvényi szabályozásához. E körülmények közepette a botrány mind nagyobb jelentőségre tesz szert a szavahihetőség tesztjeként, és ez a tényező fokozza a média figyelmét és tovább növeli a botrány valószínűségét. A versengő pártrendszer által jellemzett politikai mező összefüggésében egy sor viszonylag független médiaszervezet, amely kulcsszerepet játszik a politikai profik és az átlagpolgár közötti viszony alakításában, valamint a bizalmi politika növekvő jelentőségével meghatározható

körülmények közepette valószínű, hogy a politikai botránynak kumulatív hatása van. Minél több politikai botrány fordul elő, annál valószínűbb, hogy új botránnyok bontakoznak ki és a növekvő médiafigyelem felnagyítja azokat. A botránynak, a média figyelmének és a bizalmi politikának a dinamikája zaklató hatást vált ki, amely állandóan emeli a politikai tétet.

Angolból fordította: Gáthy Vera

JEGYZETEK

¹ Andrei S. Markovits–Mark Silverstein: „Introduction: Power and Process in Liberal Democracies”, in Markovits and Silverstein (eds.), *The Politics of Scandal: Power and Process in Liberal Democracies* (New York: Homes and Meier, 1988). p. 6.

² Uo.

³ L. Wesley O. Hagood, *Presidential Sex: From the Founding Fathers to Bill Clinton* (Secaucus. N. J.: Citadel Press, 1998). Ezt a kérdést részletesen tárgyalja a 4. fejezet.

⁴ Ezt a szempontot Suzanne Garment erőteljesen alátámasztja: „Egyszerűen nem létezik meggyőző bizonyíték, hogy a botrány növekedése azért következett be, mert vele arányosan növekedett a korrupt hivatali viselkedés. A mai nagy számú botrány sokkal fokozottabb mértékben abból a megnövekedett lelkesedésből fakad, ahogy ma a politikai rendszer vadássza a rosszat a politikában, és ahogy egyre nagyobb hatékonysággal működik modern botránygyártó gépezetünk.” (*Scandal: The Culture of Mistrust in American Politics* (New York: Doubleday, 1992), p. 6.) Garment „modern botránygyártó gépezet” kifejezése inkább elhomályosít, mint megvilágít, de ebben a részben általános érvelése kétségtelenül helytálló.

⁵ Ezt a szempontot nagyon is jól illusztrálja Peter Mandelson tapasztalata, akit sokan tartanak Tony Blair modernizáló „Új Munkáspártja” és az 1997-es általános választásokon kivívott győzelme mögötti médiastratégia kulcsemberének. Azt a botránny, ami rákényszerítette, hogy 1998 decemberében mondjon le kabinetbeli tisztségéről a könyv 6. fejezete mutatja be.

⁶ Lásd Reg Whitaker: *The End of Privacy: How Total Surveillance is Becoming a Reality*. (New York: New Press, 1999.)

⁷ Lásd Michael Schudson: *Discovering the News: A Social History of American Newspapers* (New York: Basic Books, 1978), pp. 189–90; *Watergate in American Memory: How We Remember, Forget, and Reconstruct the Past* (New York: Basic Books, 1992), pp. 118–19.

⁸ Schudson: *Discovering the News*, p. 190.

⁹ Az érzékies tudósítás megjelenéséről lásd Schudson: *Watergate in American Memory*, pp. 117–18.

CSÁSZI LAJOS

A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása.

A Clinton–Flowers-botrány tanulságai

„A tabloid témája gyakran a magán- és közélet metszéspontján helyezkedik el, stílusa szenzációs, néha szkeptikus, néha moralizálóan őszinte, hangneme populistá, formája pedig elmos mindenféle stilisztikai különbséget a képzelet és a valóság, valamint a hírek és a szórakoztatás között.”

John Fiske

A „tabloid” meglehetősen új keletű szó, hiszen az értelmező szótár szerint csak 1906 óta használatos az angol nyelvben (Mish 1990). Eredetileg olyan, az utcán árusított újság megjelölésére szolgált, amely a megszokott újságméretnek mindössze a fele volt, és így azoktól eltérően a mindennapi élet legkülönbözőbb körülményei közepette, például utazás vagy várakozás közben is könnyűszerrel olvasható volt. A magyar nyelvben nem a lap méretére, hanem az árusítás körülményeire utaló kifejezés, a „bulvárlap” szó terjedt el. A következőkben mégsem a bulvárt, hanem a tabloid megjelölést fogom használni, mivel a tabloid nem tartalmazza a populáris kultúrával szembeni – Magyarországon olyannyira meghonosodott – fölényes lenézést, és ezért a bulvárnál jobban képes kifejezni a fogalom jelentésének a komplexitását is. A tanulmány a tabloidizáció és a populáris nyilvánosság nálunk kevésbé ismert angolszász irodalmának a bemutatását tekinti céljának.¹

A tabloid szónak nincs egyértelműen megadható jelentése, majdnem mindenki mást ért alatta és ebből következően más-

ként is értékeli ezt az újságformát, valamint az általa megtestesített műfajt. Sajnálatosan kimaradt az értelmező szótár által megadott fenti definícióból a tabloidok legfontosabb tulajdonsága, populizmusuk, vagyis az a tény, hogy a legszélesebb közönséghez szólnak, annak a gondolatait és érzéseit közvetítik. A sajtótörténész szerint a középosztály objektivizáló, szemlélődő beállítottságát tükröző „konvencionális” újságírással szemben a tabloidok az alsóbb osztályok érzelmi szükségleteit, és aktív részvételi igényét elégítették ki populáris formában (Schudson 1978). Emiatt ezeket a lapokat a művelt középosztályi olvasóközönség megvetette, sőt a professzionális újságírás éppen a tabloidokkal szemben fogalmazta meg saját módszereit és identitását.

Szűkebb értelemben a tabloidok ezeknek a színes, ám alacsony értékűnek tekintett „másfajta híreknek” a jelzésére szolgálnak ma is, de ehhez rögtön két fontos kiegészítést kell fűzni. Egyrészt ma már idesorolják a nyomtatott sajtó termékei mellett az elektronikus sajtót, elsősorban a televíziót is, másrészt széles körben elterjedt szokás szerint nemcsak a híreket, hanem az olyan egymástól messze eső szórakoztató jellegű műfajokat is tabloidoknak nevezik, mint amilyenek a szappanoperák, a talkshow-k, a televíziójátékok vagy a reality show-k. Mi köti mégis össze ezeket az első látásra egymástól olyan távol eső programokat? A leginkább az, hogy a felsorolt műfajok valamennyien a populáris kultúrának a médiában megjelenő valamilyen formájának tekinthetők, amelyek közös jellegzetessége, hogy szubjektív nézőpontot alkalmaznak, hogy az érzelmekre és nem az értelemre kívánnak hatni, hogy gyakran pletykán vagy másfajta nem megbízható forrásokon alapulnak, hogy előszere-ttel ábrázolják a deviánst, a groteszket, a botrányost, és hogy kedvenc témájuk a mindennapi normák és erkölcs megsértése (Glynn 2000).²

A tabloidizáció összefoglalóan tehát olyan bizonytalan kontúrú, állandóan változó kiterjedésű és elfogadottságú területként határozható meg, amely az újságírás és a populáris kultúra találkozási pontjai mentén jött létre (Gronbeck 1990).

A tabloid definíciója azért is nehéz, mert egymásnak ellentmondó nézetek vannak arról, hogy történelmileg mikortól beszélhetünk a tabloidokról a médiában, azaz mi is a tárgya egyáltalán a róluk folyó társadalomtudományi diskurzusoknak. Vannak, akik a tömeges példányszámú, filléres bulvárlapok tizenkilencedik század végi megjelenéséhez kötik a jelenséget (Schudson 1978). Mások a húszas évek ún. „jazzújságírásában” látják a mai értelemben vett tabloidok kezdeteit (Bessie 1938). A téma angolszász irodalmában a leggyakoribbak mégis azok az értelmezések, amelyek az elmúlt negyven év amerikai televíziózásának valamilyen fordulópontjával kapcsolják össze a tabloidizációt (Glynn 2000). A magyarázatok közül némelyek a

hatvanas-hetvenes évek helyi hírműsorainak sikerével kötik össze a népszerűségüket, amelyek a korábban sugárzott országos hírekkel szemben egy-egy kisebb lokális közösséghez szoltak, és rengeteg képet és helyszíni riportot közöltek. Egy másik értelmezés szerint az amerikai médiának a nyolcvanas években megindult reageni deregulációja és privatizációja vezetett a tabloidizációhoz, mivel ettől kezdve semmiféle közszolgálati feladatot nem kellett ellátni a televízióknak. Az egyetlen mérce a nézettségi mutató lett, és a legszélesebb közönség igényeit megcélzó tabloidok éppen ezeket voltak hivatva javítani. Megint mások nem a kormányzati intézkedésekkel, hanem a videózás és a kábeltelevízió elterjedésével, és a konkurenciaharc kiéleződésével magyarázzák a tabloidizációt. Eszerint a nyolcvanas évek végén az átlagembert is bevonó talkshow-k elterjedése és az új, a képiségre építő elektronikus hírmagazinok megjelenése a technológiai fejlődés eredményei, ahogyan a csatornaváltóval felszerelt, a szórakoztató típusú műsorokat előnyben részesítő nézők is ennek az átalakulásnak a termékei.

Ez utóbbi álláspont hívei a „tabloid televízió” megjelenését napra pontosan megadhatónak tartják, és azt Maury Povich 1986-os *Current Affair* című félórás televízióműsorának kezdetével azonosítják (Pendergast and Pendergast 2000). A bűnözésen, szexen, botrányokon alapuló program legérdekesebb műfaji újítása az volt, hogy a műsorban színészekkel újrajátszották az eredeti események feltételezett történetét (Povich and Gross 1991)³. A *Current Affair*-t ezután gyorsan követték a többi televíziós csatornák hasonló magazinműsorai, amelyek elérték a hagyományosan nívósnak számító tévécsatornákat is. 1995-ben például az egyik legrangosabb tévétársaság, az NBC komputeres animációt használt fel, hogy az akkor nagy port felvert O. J. Simpson gyilkosságot dramatizálja. A dolog pikantériája az volt, hogy a fantázián alapuló rekonstrukciót az újságírók ezúttal már nem is a hírektől elkülönült hírmagazinban, hanem a híren belül mutatták be. A „tabloidizáció” azóta a média minden területét elérte. Jellemző, hogy a minőségi újságírás szakmai standardjának számító *New York Times*ban ma már külön hasábjára van a hírességekről szóló mendemondáknak, a hasonlóan rangos *Washington Post*ban pedig állandó pletykarovat fut. A tabloid és a hivatalos újságírás határai összemosódásának egyik érdekes következménye az lett, hogy a hagyományos tabloid lapok példányszáma viszont lezuhant. Vagyis miközben a konvencionális újságok tabloidizálódtak, addig a tabloidok összezsugorodtak. Jellemző, hogy az egyik legnagyobb tabloid hetilap, a *National Enquirer* példányszáma 1998-ra 2.24 millióra esett vissza az 1987-ben kiadott 5 millió példánnyal szemben (Washington 1999).

A tabloidizáció tehát figyelemre méltó jelenség, amelynek a médián messze túlmenő kulturális és társadalmi jelentősége

van. Ugyanakkor a „tabloid” és a „tabloidizáció” különböző előfeltevésekkel és értékítéletekkel átitatott, poliszémikus fogalmak, amelyek megkövetelik a pontos használatot (Turner 1999). Szükségesnek tartom ezért előre leszögezni, hogy a következőkben a tabloidokról nem általánosságban, hanem mint a populáris kultúra sajátos formációiról lesz szó, azaz a szubjektivitás újfajta kifejezését, és egy újfajta populáris nyilvánosság konstrukciójának a jellegzetességeit vizsgálom bennük.

TÖMEGES SZUBJEKTÍV NYILVÁNOSSÁG

A tabloidokról szóló vitát nem lehet megérteni annak a nagyobb, a nyilvánosságról szóló vitának az ismerete nélkül, amelybe be van ágyazva. Némi leegyszerűsítéssel két álláspontot különböztethető meg: azoké, akik a tabloidokban a nyilvánosság beszűkülését látják, és azoké, akik éppen ellenkezőleg egy újfajta nyilvánosság megjelenését ünneplik bennük. Az első álláspont Habermasé, aki szerint a tömegmédia veszélyezteti a polgári nyilvánosság történelmileg nehezen kiküzdött kritikai modelljét. A nyilvánosság nála olyan pártatlan liberális fórum, ahol a közügyekről a résztvevők kizárólag racionális érvek alapján vitatkoznak (Habermas 1971). A második álláspont nem köthető egyetlen névhez, de más-más módon, mind a nyilvánosság gazdagodását látják a tabloidokban (Fiske, Glynn, Warner, Weintraub). Nem tartom feladatommak ennek a vitának az önálló ismertetését, csupán annyiban érintem a legfontosabb kérdéseket, amennyiben azok láthatóvá teszik azokat a társadalmi és kulturális problémákat, amelyek a tabloidok és a nyilvánosság viszonyának a megértéséhez nélkülözhetetlenül szükségesek.

Miközben a társadalmi nyilvánosság habermasi fogalma az elmúlt évtizedekben a társadalomtudományi diskurzusok egyik központi kategóriájává vált, addig mára szinte nincs olyan eleme Habermas eredeti meghatározásának, amelyet valamilyen nagyon komoly kritika ne ért volna. Habermas koncepciójából kimaradtak az alsóbb osztályok és a plebejus nyilvánosság, a politikai és kulturális elit, a nők, a fogyasztás, további a burzsoá nyilvánosságnak a kávéházakhoz és a sajtóhoz nem köthető terei is (Calhoun 1992). A kritikák ellenére ugyanakkor a habermasi nyilvánosságelmélet a mai napig megőrizte hegemón státusát a társadalomkutatásban. Még azon az áron is, amit például a kommunikációkutatás gyakorlatában láthatunk, hogy miközben az empirikus anyaggal való összeférhetetlensége miatt szinte minden egyes elméleti előfeltevését elvetik vagy módosítják, addig kényszerűségből átfogó teoretikus keretnek mégis meghagyják (Livingstone and Lunt 1994). Ezek után jobban megérthető, hogy a kilencvenes évek – amelyet egyébként a Life magazin a „tabloidok évtizedének” nevezett – miért vált

a nyilvánosság megújult vizsgálatának is az évtizedévé.

A nyilvánosság lehetséges értelmezéseit vizsgálva Weintraub úgy látta, hogy négy különböző elméleti keretbe illeszthető ma a nyilvánosság kategóriája, amelyek egymástól lényegesen eltérő módon értelmezik a közélet és a magánélet fogalmát (Weintraub and Kumar 1997). Az első modell szerint a közéletet a társadalmi közösségek, a magánéletet pedig a gazdaság alkotják (Arisztotelész, Rousseau). A második felfogás szerint a közélet alapját az állam, a magánélet alapját viszont a gazdaság képezi (liberális közgazdászok). Egy harmadik felfogás szerint a közélet fogalmába sorolandó mind az állam, mind a gazdaság, míg a magánéletet a család jelenti (Marx, feminista teoretikusok). Végül az úgynevezett szociológiai modell szerint a közélet világát a társas élet („szociabilitás”), míg a magánéletet az egyes individuumok privát világa („domeszticitás”) adja (Aries, Elias, Foucault, Símmel).

Az utolsóként említett szociológiai modellhez Weintraub további magyarázatot fűz. A marxista modellhez hasonlóan ez is a piacot, az államot és a bürokratikus szervezeteket tartja a közélet terrénjának, a magánülethez pedig az egyéni élet, a szerelem, a barátság, a család világát sorolja. A különbség inkább az a két felfogás között, hogy a szociológiai modell nem a magánélet és a közélet szembenállására, hanem inkább a két szféra állandó kölcsönhatására helyezi a hangsúlyt. A társas élet („szociabilitás”) ebben az értelemben arra a közvetítő tevékenységekre utal, amelyen keresztül ismét nyilvánossá válnak a magánélet intimitásának a modernitásban már korábban elkülönült bizonyos területei, amint azt például a városi életben vagy a családban láthatjuk. Bár Weintraub felsorolásában nem szerepel, de mindenképpen a közvetítő intézmények közé kell sorolni a médiát is, mint amely egyszerre teszi nyilvánossá a magánt és domesztikálja a nyilvánost.⁴

Szervesen illeszkedik a szociológiai modell nyilvánosságképéhez, annak mintegy elméleti kidolgozásának tekinthető Warner tézise a „tömeges szubjektív nyilvánosságról”. Warner abból indult ki, hogy a nyilvánosság nem valami közvetlenül megragadható, objektív entitás, hanem viszonyok összessége, amelyet történelmileg változó módon a priváttal szemben konstruálnak meg (Warner 1993). A nyilvánosság eszerint egy szimbolikus, dinamikusan változó közös fiktív referenciapont, amelyhez az egyének a saját mindenkori privát viszonyukat kialakítják. Habermas elképzelésével szemben – írta Warner – a racionális, érdekmentes, univerzális nyilvánosság a privát szférán, azaz az érzelmi intimításra épülő polgári családon alapult, anélkül azonban, hogy abból bármit is kifejezett volna. Az idealizált burzsoá nyilvánosság így csak egy üres absztrakció volt, amely figyelmen kívül hagyta saját társadalmi előfeltételeit. A nyilvános szereplők sem hús-vér emberek voltak mindennapi

gondokkal, hanem mesterségesen konstruált „személyiségprotézisek”, akik csak saját testük és státusuk feladása árán válhatnak csak publikussá. A kettő kapcsolatát pedig így látta: „a testetlen nyilvános szubjektummal azonosulva az egyén azt saját privát személyiségével párhuzamosnak képzelte el” (Warner 1993:238). Ebből következően bár az univerzalista polgári média formálisan mindenkire intezte a mondanivalóját, a valóságban a privát szférának semmiféle aspektusát nem képviselte. Az általánosított nyilvános mi valójában az elfojtott ént volt hivatva helyettesíteni.

Ebből a nézőpontból tekintve a szöveget tartalmazó újságokkal szemben a képes lapok, de különösen a televízió tabloid műsorai egyre inkább láthatóvá tették az addig láthatatlan, és a korábban a privát szférába visszaszorított hús-vér embereket, valamint azoknak az egyes szám első személyben megfogalmazott tapasztalatait és szubjektív nézőpontjait is. Warner az így kialakult új nyilvánosságot „tömeges szubjektív nyilvánosságnak” nevezi, amely szerinte nem jelenti az univerzális burzsoá nyilvánosság korlátozását vagy degenerációját. Ellenkezőleg, úgy látja, hogy a megszólítás szubjektív formája lehetővé teszi a privátszféra ügyeinek korábban tabunak tekintett tematizálását és azok összekötését a nyilvánosság hagyományos témáival és szereplőivel. Utalva a hírekkel való érzelmi és képzeletbeli azonosulásra és arra a csodálatra, undorra, utánzásra és felháborodásra, amelyet azok a nézőkből kiváltak, Warner szerint a nyilvánosság közéletisége soha nem redukálható az információra, az eszmecserére vagy befolyásolásra, sokkal több azoknál. A tabloidok eszerint olyan új populáris nyilvánosságok, ahol a korábban elfojtott „tömeges szubjektív vágyak” láthatóvá és így valósággá is válnak, és amelyek fogyasztásán keresztül a közönség valamilyen módon pozicionálja is magát azokkal szemben.⁵ Vagy úgy hogy elfogadja, vagy úgy hogy elutasítja azok értelmét, vagy pedig úgy, hogy egyéni viszonyt alakít ki velük szemben. „A testet kapott identitásokat el lehet játszani a nyilvánosság előtt mint kísérleteket, mint a korábbi identitással való szakítást, mint olyan módokat, amelyeken keresztül az egyéni viszonyokról szóló jelenlegi nyelvet átalakítják valami még el sem képzelhető mássá, mint módokat, amelyek felhívják a figyelmet a megtestesülés olyan formáira, amelyek általában láthatatlannak, és észre sem vehetők, mint módokat, amelyek az ellennyilvánosság szociabilitását közvetítik...” (Warner 1999:432).

Szemben tehát a habermasi nyilvánosságfogalommal, a „tömeges szubjektív nyilvánosság” warneri koncepciójában a nőknek, valamennyi társadalmi osztálynak, a marginálizáltaknak és a politikai és kulturális elit legkülönbözőbb csoportjainak egyaránt jut hely. A tabloidok pedig ennek az újfajta nyilvánosságnak nemhogy akadályát nem képezik, hanem egyenesen azok szó szerinti *megtestesülései*.

TABLOID ÚJSÁGÍRÁS ÉS KONVENCIONÁLIS ÚJSÁGÍRÁS

Nemcsak a társadalomelméleti vitákban indult meg a nyilvánosság újraértelmezése, hanem az újságíró-társadalmon belül is komoly erőfeszítések történtek, hogy jobban megértsék a tabloidizáció természetét (Ehrlich 1996) (Glasser 2000). Ez magában foglalta annak az elfogadását, hogy az emberek nemcsak az információ kedvéért olvassák az újságokat és nézik a televíziót, hanem azért is, mert a történetek élvezetet okoznak nekik. A tabloid és a konvencionális újságírás közötti különbséget ezért nem abszolút ellentétnek látták, hanem inkább az utóbbi időben a szórakoztatás javára történő hangsúlyeltolódásról beszéltek. Kérdés persze, hogy milyen következményei vannak ennek a hangsúlyeltolódásnak az újságíráson belül?

Figyelemre méltó válasszal szolgál erre a problémára egy tanulmány, amely szerint az újságíró számára a kérdés kizárólag csak az lehet, hogy „Mi számít hírnek?” (Ehrlich 1996). A szerző három szempont alapján hasonlította össze a tabloid és a konvencionális híreket: a produkció, azaz a történet, a gyakorlat, azaz ahogyan a történeteket megszerzik és megkomponálják, és végül a kommentár alapján, azaz amit az újságíró elmond a történettel.

Tematikájukat tekintve a tabloidok történetei a bűnözésről, a szexualitásról, a pletykákról, a hírességekről, az állatokról, a katasztrófákról szólnak. Közös jellemzőjük, hogy vagy a mindennapi emberek nem mindennapi élményeivel, vagy a nem mindennapi emberek mindennapi dolgaival foglalkoznak, azaz a társadalmi életnek nem az intézményi, hanem az emberi oldala áll az érdeklődésük középpontjában. A történetek esetén tehát valóban kimutatható a kétfajta újságírás közötti különbség, mert a tabloid olyanokról ír, ami általában kimarad a konvencionális újságírásból.

Ami a történetek megszerzését illeti, ott a tabloidok sokszor fizetnek az interjúalanyoknak vagy az informátoroknak, gyakran dramatizálják az eseményeket, máskor pedig titokban használják a kamerájukat vagy a magnetofonjukat. Mivel a professzionális újságírásban is sokszor fizetnek egy jó történetért vagy használnak titokban magnót vagy fényképezőgépet, ezért Ehrlich szerint önmagukban ezek nem számítanak lényeges különbségnek. A megírás módjában már inkább vannak különbségek, mert a tabloid nem mérlegel, nem hagyja nyitva mások számára az ajtót a történet értelmezésében, hanem inkább lekezekíti őket azért, hogy valamilyen könnyen megérthető tanulsággal szolgáljanak.

Végül – írja Ehrlich – a tabloid kommentárja bizarr morális mesét mond el egy olyan társadalomról, ahol minden állandóan változik és ahol a normák nem sokat számítanak. Ezzel szemben a konvencionális újságírás a társadalom stabil képén alapul, a

morált adottnak tekinti, a normák minden megszegését pedig büntetendő magatartásnak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy bár mindkét típusú újságírás morálról beszél, és mindkettő felháborodást akar kiváltani az olvasókban, de a tabloid nem hisz semmiféle morális rendben, és ezért az iróniát és a humort is a távolságteremtés és nem a javítás eszközének tekinti. Mindkettő leleplez, de amíg a professzionális újságíró egy „magasabb morális cél” érdekében teszi ezt, addig a tabloid írója a mindennapok nevében, ezért az eszményekben gondolkozó „idealista” professzionális újságírással szemben a tabloid újságírás „cinikus”. „Ugyan már, mindnyájan ezt csináljuk!” – mondja ki a tabloid a konvencionális újságírás által gondosan takargatott igazságot. Ehrlich végkövetkeztetése az, hogy mindkét újságra más ok miatt van szükség. A tabloidok például az új szempontokra való nyitottság, a morális renden belüli ellentmondások feltárása és a sokhangúság megteremtése miatt nélkülözhetetlenek.

Hasonló következtetésre jutott a tabloid média másik kulturális értelmezője is. Langer szerint a tabloidok nem azért jók, mert sok embert vonzanak – amint azt egy populista mondaná –, hanem azért, mert másfajta tudást, másfajta kulturális logikát testesítenek meg, mint a standard hírek, azaz más módon járnak hozzá egy közösség életéhez (Langer 1998). Mint láttuk, a konvencionális újságírás objektivitásával szemben a populáris kultúrát képviselő tabloidok témájában és szemléletében a leglényegesebb elem a szubjektivitás közvetlen kifejezése, ezért térnyerésük a szubjektivitás látványos felértékelődését jelzi a késő modern társadalmak nyilvánosságában.

Populáris kultúra vagy kultúrmocsok?

Tévedés lenne azonban az elmondottakból azt a következtetést levonni, hogy a médiának a tabloidizációval járó átalakulásának minden egyes részletét és módszerét automatikusan jónak kell tekinteni. Ezt az ambivalens magatartást tükrözik még azoknak a véleményei is, akik pedig egyébként előítéletmentesen, sőt megértően közelednek a tabloidokhoz (Combs 1988). Turner például elfogadja Langernek azt az állítását, hogy a tabloidok azért fontosak, mert a mindennapi ember szemével nézik a világot, és azt is, hogy a tabloidokkal szembeni támadások mögött mindig felfedezhetők a populáris kultúrával szembeni ellenséges indulatok. Ugyanakkor nem rejti véka alá, hogy ezt a megítélést, éppen az újságírás felől nézve, nem tartja teljesen kielégítőnek. „Amit az álláspontja (Langer álláspontjáról van szó – Cs. L.) egyáltalán nem magyaráz meg, az a tabloidizációnak a hírekben és a hírmagazinokban megjelenő ragadozói oldala: a paparazzók fékezhetetlen tolakodása, a lábát az ajtónyílásba dugó agresszív riporter, aki a médiatudósítást fegyverként és

szereplési alkalomként használja, az úgynevezett „támadó újságírás” vagy a „rejtett kamera” történetek gennyes öngigazolásai (Turner 1999:68).

Hasonlóan ambivalens egy másik médiakutató, Gripsrud is, aki a tabloidokat az elfogadható populáris kultúra és az elfogadhatatlan „kultúrmocsok” közötti átmeneti kategóriaként határozta meg (Gripsrud 2000). Populáris kultúrának a természetfilmeket, a sportműsorokat vagy az egészségügyi felvilágosító filmeket tekinti, amelyet az egész társadalom elfogad. „Tabloidok” alatt olyan széles körben elfogadott, de azért kritizálható műsorokat ért, mint amilyen a legtöbb talkshow. Végül a harmadik kategória nála a „kultúrmocsok”, mint amilyen szerepelt a nyílt színi verekedésektől és káromkodásoktól elhíresült Jerry Springer show, amelyet semmiféle mércével mérve sem tart elfogadhatónak. A tabloidokkal kapcsolatos ellenvélemények sok fontos észrevételt tartalmaznak, és a következőkben magunk is a megítélésük komplexitása mellett fogunk érvelni. Véleményünk szerint azonban önmagában a tabloidok készítésének Turner által leírt körülményei nem tekinthetők a tabloidok megítélésének kizárólagos kritériumának, hiszen például a tényfeltáró újságírás is lehet agresszív, fizethet riportokért stb. Ne felejtsük el, amit Hartley írt: „Az igazság erőszak, a valóság háborúskodás, a hírek konfliktusok... Ha az újságírás egyáltalán »hivatás«, akkor az erőszak hivatása” (Hartley 2000:40).

Ellenvetések emelhetők Gripsrud kézenfekvőnek tűnő hármas felosztásával szemben is, amit Ien Ang fogalmazott meg legpontosabban. Arrogánsnak tartotta, hogy a tabloidok elfogadhatóságának a kritériumait ne a társadalom „szavazza meg” azzal, hogy néz vagy nem néz valamit, hanem valamilyen nemzeti elit döntse el, hogy mit illik és mit nem illik nézni. Nem lehetséges hitelesen megítélni a populáris kultúrát – írta Ien Ang a *Dallas* kapcsán – sem a magas kultúra kritériumai, sem a közép- és alacsonyabb osztályok ízlése alapján. Gripsrud érvelésével szemben a populáris kultúra kategóriája ugyanis szerinte nem szűkíthető le sem bizonyos műsортípusokra, sem pedig arra, hogy egy adott program harmonikus viszonyban áll-e a nemzeti kultúrával vagy sem (Ang 1996), (Gripsrud 1997). Csak a populáris műsorok szerkezeti és tartalmi sajátosságait és az azokat fogyasztó közönség által adományozott jelentéseket együttesen értelmező megközelítést tartja termékenynek. Miért tudott például a Gripsrud által „kultúrmocsoknak” nevezett Jerry Springer show olyan sokféle, egymástól teljesen eltérő csoportot megnyerni magának az elmúlt évtizedben: az unatkozókat, a lázadókat, a szórakozni kívánókat, a társasági témákat keresőket, a fáradtakat stb.? A nemzeti elit ízlésének a kiszolgálása helyett a médiaértelmisség feladatát ezért inkább a populáris kultúra jelentésének a megértő „tolmácsolásban” látná.

Ang szerint például a különböző médiák különböző tabloidjai sem tekinthetők egységes, homogén kategóriáknak, inkább csak olyan történeteknek, amelyeket a tömegkommunikációban betöltött helyük és szerepük hasonlatossá tesz egymáshoz. A tabloidokon belüli óriási eltérések miatt azonban a valóságban egészen másképpen ítélik meg az emberek ezeket az egymástól eltérő, egyaránt tabloidnak nevezhető programokat. Vannak, amelyek megragadják őket, és vannak, amelyekben csak a média erőlködéseit látják. Ang véleménye szerint nem az a baj, hogy Gripsrud a tabloidokat nem tekinti homogén kategóriáknak, és hogy különböző típusú műsorokat ért alatta. Inkább az, hogy ezeket az típusokat állandónak tekinti akkor, amikor a tabloidokon belüli határok nem eleve adottak, hanem állandóan mozognak. Mi több, éppenséggel a műfaji határoknak a közönség igényét kereső és követő változása tekinthető a tabloidok legfontosabb sajátosságának. A következőkben az amerikai elnökválasztás egyik botrányán, mint esettanulmányon keresztül azt követem nyomon, hogyan került be az elnökjelölt házastársi hűtlenségéről szóló pletyka a konvencionális médiába, és a határok elmosódása milyen hatással volt a politikai kampányra?

A CLINTON-FLOWERS-BOTRÁNY, AVAGY A KONVENCIONÁLIS MÉDIA TABLOIDIZÁCIÓJA

1992. január 18-án Clinton akkori elnökjelölttől egy riporter megkérdezte, hogy volt-e valaha házasságon kívüli kapcsolata? (Winch 1997). Clinton kitérően azt válaszolta: „Ha így lett volna, akkor sem mondanám meg önnek”. Ezzel jelezte, hogy a maga részéről ezt a kérdést privát ügynek tekinti, amely nem tartozik a nyilvánosságra és így az elnökválasztási kampányról érdeklődő újságírókra sem. Clinton ezzel akarta elejét venni, hogy megismétlődjék az, ami négy évvel korábban Gary Hart demokrata elnökjelölttel történt. Amint az közismert, Hart egy hasonló kérdésre azt válaszolta, hogy soha nem volt házasságon kívüli kapcsolata, sőt arra buzdította kihívóan a sajtót, bizonyítsák be az ellenkezőjét, ha tudják. Biztatásnak véve Hart kijelentését, a tabloidnak egyáltalán nem nevezhető *Miami Herald* egyik riportere tényfeltáró riportjában képekkel illusztrálva tette nyilvánossá Gary Hart házasságon kívüli kapcsolatát Donna Rice-szal. A bizonyítékok súlya alatt Hartnak vissza kellett lépnie az elnökjelöltségtől.

A hivatalos média természetesen örömmel fogadta Clintonnak a magánélet és a közélet világos szétválasztására tett gesztusát, a tabloidok azonban egyáltalán nem vették figyelembe. Őt nappal később, január 23-án a *Star* nevű többmilliós példányszámú tabloid újság telefaxon tudatta a politikai pártokkal és a nagyobb hírügynökségekkel, hogy január 27-én szenzációs le-

leplezésre készül. Részletesen be fognak számolni arról – ígérték –, hogy a demokrata elnökjelölt 12 éven keresztül házasságon kívüli viszonyt tartott fenn egy Gennifer Flowers nevű asszonnyal. Clinton még aznap hivatalosan, már-már kétségbeesve cáfolta a hírt az ABC televízió riporterének: „Olvastam a történetet. Nem igaz. Mondtam neki újra és újra (mármint Gennifer Flowersnek, Cs. L.), hogy mondd el az igazat. Mondd el az igazat.” (Winch 1997 119. o.).

A *Star* bejelentése megoldhatatlan nehézségek elé állította a hírügynökségeket. Tudták, hogy szenzációs történetről van szó, olyanról, ami az újságírás lényegéhez tartozik, ugyanakkor nem voltak biztosak abban, hogyan reagáljanak. A professzionális újságírás szabályainak megfelelően ezért mind a négy nagy televíziós társaság (CBS, NBC, ABC, CNN) nem létezőnek tekintette a vádaskodást, és nem tett említést róla sem a délutáni, sem az esti hírműsoraiban. Az ABC késő esti hírmagazinjában, a *Nightline*-ban viszont meghívott újságírók és politikai elemzők között már aznap este elkezdődött az a vita, amelynek nemcsak az elnökjelölt, hanem az újságírás maga is a tárgya volt.

A következő nap az összes tabloid lap valóban felkapta a házasságtörés szenzációs pletykáját, amiket Clinton az egymást követő sajtónyilatkozataiban újra és újra megcáfolt. A konvencionális média képviselői továbbra sem tudták eldönteni, hogyan foglaljanak állást a tabloid vádaskodások és a hivatalos tagadások között. Ebben a helyzetben a bagatellizálás útját választották, és amikor január 24-én az összes tabloid első oldalán a Clinton-Flowers-ügy szerepelt, a rangos *Washington Post* csak a 8. oldal alján, mindössze egy rövid hírben ismertette Clinton tagadását, a *New York Times* pedig még hátrább, a 14. lap alján számolt be az eseményről apró betűkkel (Winch 1997). Hiába tartotta azonban magát távol a hivatalos média az eseményektől, a tabloid lapok cikkei nyomán Clinton népszerűségi indexe néhány nap alatt mégis látványosan leesett. Valamit gyorsan lépnie kellett. A demokrata elnökjelölt január 26-án vasárnap este a feleségével együtt megjelent a CBS *60 Minutes* című heti hírmagazinjában és interjút adott. Ebben Clinton cáfolta a vádaskodásokat, bár elismerte, hogy a múltban voltak konfliktusok a házasságában. Ugyanakkor feleségével együtt – aki bizalmáról és tiszteletéről biztosította a férjét – fenntartották, hogy ennél többről nem hajlandók beszélni, mert a többi „a privát zónába” tartozik.

Az interjú helyét és időpontját alaposan megválasztotta Clinton stábja, hogy minél több emberhez jusson el a politikus üzenete. Vasárnap estére, közvetlenül a népszerű Super Bowl futballmeccs utánra tették. Ezenkívül egy nappal Gennifer Flowers sajtótájékoztatója előttre időzítették, abból a célból, hogy ezzel már elhangzása előtt cáfolják az asszony vádaskodásait és szavahihetőségét. A hatás nem is maradt el. Az adást

több mint 40 millióan nézték végig, és a beszélgetést közvetlenül követő telefonos felmérés szerint a nézők döntő többsége azt válaszolta, hogy a házasságon kívüli kapcsolat kizárólag az elnökjelölt és a felesége ügye (Gronbeck 1997).

A Clinton-Flowers-ügy megkérdőjelezte a professzionális újságírásnak azt a régi önképét, hogy „kapuőri” feladatot lát el a nyilvánosság kereteinek a kijelölésében, amikor kiválasztja és pozicionálja a megfelelő témákat. A botrány története azt mutatta, hogy hivatalos média hatalma ennél sokkal kisebb, a tabloidoké viszont sokkal nagyobb volt. Amikor a tabloidok felkapták a Clinton-Flowers-sztorit, akkor az önálló életre kelt, amelyet többé már nem lehetett a hivatalos újságírás eszközeivel befolyásolni. Nem a hivatalos újságírás, hanem a tabloidok rendelkeztek a közéleti diskurzusokat meghatározó témakijelölő (agenda-setting) szereppel, és a hivatalos lapok akár elfogadták ezek állításait, akár nem, csak a tabloidok által felkínált téma keretein belül mozoghattak.

A POLITIKAI KULTÚRA POPULARIZÁLÁSA

Befejezésül vessünk egy pillantást a politikai kultúra és a tabloid viszonyára a Clinton-Flowers-botrány kapcsán. Láttuk, hogy a tabloidok korábban elképzelhetetlen módon képesek voltak egy pletykát ráerőltetni a „tiszteletreméltó” újságokra, és azokon keresztül a politikai nyilvánosságra. A tabloidok nyomán a házastársi hűséggel kapcsolatos botrány nemcsak bekeverült az elnökválasztási küzdelembe, de háttérbe is szorította Clinton politikai programját, és politikai jövőjét is fenyegetni látszott. A pletyka az embereknek a politikával kapcsolatos bizalmatlanságát szította fel, és azt az üzenetet hordozta, hogy aki a magánéletben csaló, abban a közéletben sem lehet bízni.

Első látásra úgy tűnhet, hogy Clinton azért nyerte meg az elnökválasztási kampányt, mert interjúja segített elválasztania a magánéletét a politikától, és mert a tabloidokkal szemben a hivatalos médiára támaszkodott. Ez az állítás azonban csak részben felel meg a valóságnak. A konvencionális újságok, amint azt láttuk, miközben cáfolták a vádakát, az első perctől kezdve maguk is aktívan részt vettek annak a fenntartásában és terjesztésében. Retrospektív vizsgálatában Winch azt találta, hogy a legtöbb konvencionális újságban egyszerre lehetett találni a Clinton-Flowers-ügy újabb és újabb fejleményeiről szóló szenzációs híreket – elsősorban persze Flowers állításainak a tényfeltárási újságírás eszközeit használó cáfolatait – és az ezek közlését már önmagukban is elítélő szerkesztőségi cikkeket, és levezetői hozzászólásokat. Így például a Washington Postban a Clinton interjút követő héten az üggyel kapcsolatban közzétett huszonhárom cikk közül húsz azt kritizálta, hogy ezek egy-

általán bekerülhettek a hírekbe. Vagyis miközben retorikai szinten a hivatalos médiumok a magánélettől elválasztott politikai ügyként kezelték az elnökválasztási kampányt, ám ugyanakkor az újságírói gyakorlatban – tagadásaikkal, vitáikkal, cáfolataikkal – maguk is hozzájárultak a lakosságot izgalomban tartó populáris szenzáció állandó gerjesztéséhez.

Miért választották Clintont mégis elnöknek 1992-ben, miért nem vált végzetessé számára politikailag a morális tartását megkérdőjelező botrány? Gronbeck hívta fel a figyelmet arra, hogy Clinton nem a tabloidok ellenében, hanem azok segítségével nyert. Értelmezése szerint a politikában annyira fontos jellemzőségi tulajdonság („character”) és a populáris kultúrában centrális népszerűség („celebrity”) között szoros, bensőséges kapcsolat van. „Az elnökválasztási kampányra különösképpen jellemző, hogy a politika és a szórakoztatás közötti elválasztóvonal teljesen eltűnik; a jellemzőségi tulajdonsággal kapcsolatos kérdések (politikai moralitás) és a népszerűség (kedveltség) összeolvadnak a kampányokról szóló televíziós és nyomtatott tudósításokban.” (Gronbeck 1997:125). Azaz a Flowers-ügy két, egymással ellentétes hatású erőt hozott működésbe. Amíg a botrány a politikai nyilvánosságban a bukást jelentette, addig ugyanaz a botrány lehetővé tette Clinton számára, hogy a populáris nyilvánosság meghódításával, mint magánember népszerűséget szerezzen, és ebből másodlagosan politikai tőkét kovácsoljon.

Clinton jól ismerte a populáris kultúra logikáját és működését. Köztudott, milyen könnyen és gyorsan tudott kapcsolatot teremteni az emberekkel, és az is, hogy milyen alaposan ismerte a fantázia, a játékosság, a morális tanmesék politikai hatalmát. Tudta, azt is, hogy az emberek csodálják a hírességeket, ugyanakkor bizalmatlanok is velük szemben. Kíváncsiak, hogy mennyire hasonlóak és mennyiben mások az ünnepezt sztárok, mint ők, de azt is tudják, hogy a hivatalos normák és a középosztály értékei szerint működő konvencionális médiától nem sokat tudhatnak meg róluk, mint magánemberekről. Ezért nézik a tabloid műsorokat, amelyek éppen azt ígérnek nekik, amit a hivatalos média megtagad tőlük: bepillantást a hírességek mindennapi életébe. Clinton számára először előnyösebbnek látszott a tagadás, elbújni a hivatalos média „korrektsége” mögé, amely a politikusok magánéletét privát ügynek kezelte. A népszerűségi mutatók esése viszont egyértelműen jelezte, hogy az emberek többet akartak tudni az ügyről, mint amennyit a konvencionális média hajlandó volt mondani. Clinton ezért szánta el magát arra, hogy a feleségével együtt elmenjen egy tabloid műsorba, és tüntetően a magánéletéről beszéljen. Nem hallgatott a hivatalos sajtóban addig mindig takargatott házastársi hűtlenkedéseiről sem, hanem – bár általánosságban és a jelentől elválasztott múltba utalva vissza azokat – elismerte őket. Korábban már említett interjújában, amelyet a CBS *60 Minutes* című műsorá-

nak adott, ezzel zárta a beszélgetést: „Beismertem hibás tetteimet. Beismertem, hogy fájdalmat okoztam a házasságban. Olyan dolgokat mondtam el önnek, és az amerikai népnek, amelyenkről amerikai politikus még soha nem beszélt.” (Gronbeck 1997:127).

Clinton ezzel a média hírességek intim vallomásainak a talkshow-kból jól ismert formuláját követte. Interjúja után már nem a magánéletét a közélettől elválasztó politikus volt, hanem a tabloidokból ismert többi médiasztárhoz hasonló híresség, akinek a magánélete is nyilvánossá vált. A gesztus fontos szimbolikus politikai jelentést hordozott, annak az elismerését, hogy a „tömeges szubjektív nyilvánosság” korában a közélet és a magánélet nem választható el többé a régi módon. Szemben Gary Harttal, aki tagadott, Clinton a populáris kultúra mindenki által ismert formulájába, a beismerés és a megbánás narratívjába ágyazta be saját történetét. Clinton „kapcsolatról” beszélt, a „feleség fájdalmáról”, olyan dolgokról, amelyekkel az emberek jobban tudtak azonosulni, mint azzal a konzervatív véleménynyel, hogy a házasságtörés bűn. Ezzel a lépéssel megnyerte magának a populáris nyilvánosságot. Míg a Flowers-botrány kirobbanása előtt kizárólag politikai programja alapján 39 százalék volt a népszerűségi mutatója, ami azután a botrány kipattanása után egészen 25 százalékra zuhant vissza, addig az idézett vallomás után kedveltségi indexe minden korábbiaknál magasabbra, 73 százalékra ugrott fel (Gronbeck 1997). Clinton, az elnökjelölt haszonélvezője lett annak az óriási népszerűségnek, amelyet Clinton, a magánember a média populáris nyilvánosságának a meghódításával szerzett.

A Clinton-Flowers-botrány minden korábbi botránynál nyilvánvalóbbá tette azt a kulturális szerepet, amit a tabloidok a késő modern társadalmak életében betöltenek. Ennek esszenciáját Combs így foglalta össze: „A populáris kultúra, mint legitim tevékenység és hatalom része annak az elvnek, amit a *populáris társadalom logikájának* nevezek, és amelyet először Tocqueville figyelt meg alaposan. Eszerint a demokratikus eszme nem korlátozódik a politikára, hanem a kultúrára is kiterjed, ami a tömegek ízlésének a hatalmában és a tömegek választásának a legitimitásában nyilvánul meg.” (Combs 1988:60). Ebben az összefüggésben a média tabloidizációja – és tágabb értelemben a nyilvánosság kulturális popularizálása – a társadalom és a politika demokratizálásának a szükségszerű velejárója.

JEGYZETEK

- ¹ A teljesség igénye nélkül a téma magyar irodalmával kapcsolatban (Desseffwy 1997), (Gulyás 2000), (György 1998), (Hankiss 2000), (Hankiss 2002) írásaira utalok.
- ² A tabloidoknak a pletykákkal és a botrányokkal való kapcsolatával részletesen foglalkoztam a „Média rítusai” című könyvemben. (Császi 2002)
- ³ Emiatt a tabloid televíziót az első perctől kezdve azzal vádolták, hogy össze-mossa a különbséget a valóság és a képzelet között.
- ⁴ A romantikus felfogással ellentétben, amely a kivonulásban és a magánszféra elkülönítésének a megőrzésében látta a személyiség megvalósulását, Weintraub szerint a társas élet („szociabilitás”) koncepciója inkább a skót felvilágosodás és Simmel gondolataihoz áll közelebb. Arra a felfogásra utal, amely szerint a közélet személytelen világában való aktív részvétel paradox módon olyan létfontosságú forrásokkal és védelemmel látja el a privátszférát, amely lehetővé teszi, hogy az abban résztvevő egyének ugyanennek a közélet-nek a magánéletet fenyegető instrumentális oldalával szemben sikeresen megvédhessék magukat.
- ⁵ A „tömeges” kifejezés pejoratív konnotációja miatt véleményem szerint sze-rencsesebb lett volna, ha Warner inkább a „populáris szubjektív nyilvános-ság” kifejezést használja.

HIVATKOZÁSOK

- Ang, Ien. 1996. Review: Jostein Gripsrud: *The Dynasty Years*. *Screen* 37:317–322.
- Bessie, Simon Michael. 1938. *Jazz Journalism: The Story of the Tabloid Newspapers*. New York: Dutton.
- Calhoun, Craig (Ed.). 1992. *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Combs, James. 1988. The Uses of Popular Culture for Political Science. Pp. 59–69 in *Symbiosis: Popular Culture and Other Fields*, edited by Ray Browne and Marshall Fischwick. Bowling Green, OH: Bowling Green State University Press.
- Császi, Lajos. 2002. *A média rítusai*. Budapest: Osiris.
- Desseffwy, Tibor. 1997. *Kedélyes labirintus*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM.
- Ehrlich, Matthew. 1996. The Journalism of Outrageousness: Tabloid Television News vs. Investigative News. *Journalism & Mass Communication Monographs* 155:1–24.
- Fiske, John. 1992. Popularity and the Politics of Information. Pp. 45–63 in *Journalism and Popular Culture*, edited by Peter Dahlgren and Colin Sparks. London: SAGE.
- Glasser, Theodore L. 2000. Play and the Power of News. *Journalism: Theory, Practice & Criticism* 1:23–28.
- Glynn, Kevin. 2000. *Tabloid Culture*. Durham: Duke University Press.
- Gripsrud, Jostein. 1997. Rhetorical Powerplay: A Note on Ien Ang's Review of *The Dynasty Years*. *Screen* 38:282–286.
- Gripsrud, Jostein. 2000. Tabloidization, Popular Journalism, and Democracy. Pp. 285–300 in *Tabloid Tales*, edited by Colin Sparks and John Tulloch. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Gronbeck, Bruce. 1990. Popular Culture, Media and Political Communication. Pp. 185–224 In *New Directions in Political Communication*, edited by David L. Swanson and Dan Nimmo. Newbury Park, CA: Sage.

- Gronbeck, Bruce. 1997. Character, Celebrity, and Sexual Innuendo in the Mass-Mediated Presidency. In *Media Scandals*, edited by James Lull and Stephen Hinerman. New York: Columbia University Press.
- Gulyás, Ágnes. 2000. The Development of the Tabloid Press in Hungary. Pp. 111–128 in *Tabloid Tales*, edited by Colin Sparks and John Tulloch. Lanham: Rowman & Littlefield.
- György, Péter. 1998. *Digitális éden*. Budapest: Magvető.
- Habermas, Jürgen. 1971. *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Gondolat.
- Hankiss, Elemér. 2000. Élet és halál a bulvársajtóban: Szempontok a fogyasztói civilizáció elemzéséhez. Pp. 151–212 In *A kérdéses civilizáció*. Szerkesztette: Gombár Csaba és Volosin Hédi. Budapest: Helikon–Korridor.
- Hankiss, Elemér. 2002. *Új diagnózisok*. Budapest: Osiris.
- Hartley, John. 2000. Communicative Democracy in a Redactional Society: The Future of Journalism Studies. *Journalism: Theory, Practice & Criticism* 1:39–47.
- Langer, John. 1998. *Tabloid Television*. London: Routledge.
- Livingstone, Sonia–Peter Lunt. 1994. *Talk on Television: Audience Participation and Public Debate*. London: Routledge.
- Mish, F. et al. 1990. *Webster's Ninth Collegiate Dictionary*. Springfield, MA: Merriam-Webster Inc., Publishers.
- Pendergast, Tom–Sara Pendergast. 2000. *St. James Encyclopedia of Popular Culture*. Detroit: St. James Press.
- Povich, Maury–Ken Gross. 1991. *Current Affairs: A Life on the Edge*. New York: Putnam's Son.
- Schudson, Michael. 1978. *Discovering the News*. New York: Basic Books.
- Thompson, John B. 2000. *Political Scandal*. Cambridge: Polity.
- Turner, Graeme. 1999. Tabloidization, Journalism and the Possibility of Critique. *International Journal of Cultural Studies* 2:59–76.
- Warner, Michael. 1993. The Mass Public and the Mass Subject. Pp. 234–256 in *The Phantom Public Sphere*, edited by Bruce Robbins. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Warner, Michael. 1999. Liberalism and the Cultural Studies Imagination: A Comment on John Frow. *The Yale Journal of Criticism* 12:431–433.
- Washington, Linn. 1999. „Facts, Fallacies, and Fears of TABLOIDIZATION.” in *USA Today*.
- Weintraub, Jeff, and Krishan Kumar (Eds.). 1997. *Public and Private in Thought and Practice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Winch, Samuel. 1997. *Mapping the Cultural Space of Journalism*. Westport: Praeger.

CSIGÓ PÉTER

Identitás és politika

*A 2002. évi magyar választási kampány két botránya*¹

„Nem számít, hogy médiaelemzők és újságírók hányszor szidták már le őket ezért – az emberek szeretik a botrányokat.”² Ez az idézet sok médiakutató véleményét fejezi ki. E kutatók a botrányokat azért elemzik, hogy – miután gondosan megtisztították őket a kontextuális és reziduális elemektől – kimutassák azt a rejtett lényegét, titkot, belső igazságot, amely a botrányokat és a rájuk figyelő embereket jellemzi. Az ilyen elemzésekből levonható általános következtetések szerint az emberek arra figyelnek, ami szenzációs, ami érdekes, ami érthető, ami a mindennapok szintjén releváns, vagy ami normasértő és morális pánikot okoz. Közmegegyezés van abban, hogy az „embereket” nem igazán érdekli a nagypolitika, a helyi ügyekkel törődnek, felháborodnak, ha az elit privilégiumairól és normasértéseiről hallanak, egyszerű morális kódokat használnak a világ megértésében, inkább az érzelmeikre hallgatnak, mint észérvekre, és az olyan konkrét, egyszerű dolgok érdeklik őket, mint az emberi történetek vagy a botrányok. A médiakutatás főáramában gyakoriak az ehhez hasonló esszencialista előfeltevések, amelyek szerint az „emberek” („people”) tudásai és beállítódásai megragadhatók néhány stabil, „lényegi” jeggyel.

A befogadói oldalra vonatkozó esszencialista feltételezések tükrképét fellelhetjük a termelői oldal elemzésében is. Ezek szerint, a botrányok fogyasztóihoz hasonlóan, maguk a botrányok is leírhatók lényegi kategóriákkal: normasértést mutatnak be, konkrétak, érthetőek, érdekesek, szenzációsak. A „tipikus” botrányokat a kutatók többsége a sikeres, mindent felforgató ügyek közül választja ki. Feltételezik, hogy a sikeres botrányokban

megbúvik egy olyan lényegi tartalom, amely igen erősen rezonál a befogadók („lényegi”) beállítódásaival és érdeklődésével. A botrányok mellett magukat az információtermelőket, az újságokat, a híradókat is jellemezhetjük „lényegi” tulajdonságokkal, azaz tekinthetjük őket „botrányosnak”. Hányszor hallottuk már: egy ügyből azért lett botrány, mert „felkapta a média”.

Az esszencialista megközelítés azonban könnyen vezethet ahhoz, hogy egy egyszerű inger-válasz modellre redukáljuk a közéleti ügyek feldolgozásának és elsajátításának komplex folyamatait. Az esszencialista elemzésekből az sejlik fel, hogy a – megfelelő tartalommal bíró, megfelelő tálalásban és gyakorisággal előadott – botrányok szinte automatikusan érdeklődést, érzelmeket és felháborodást váltanak ki az emberekben.

Egy ilyen redukcionista modellnek semmi nem mond világosabban ellent, mint az a titokzatosság, amely a botrányok karrierje körül lebeg, a politikai elemzők tanácsstalansága a bizonytalan napirendhatások miatt, és a politikai szereplők sikertelen stratégiáinak gyakorisága.

Az esszencialista elemzések azt sugallják, hogy a botrányok képesek megérinteni az emberek többségét (a botrányok befogadóira, mint „emberekre”, vagy mint egy közös „mi”-re hivatkoznak). Empirikusan megfigyelt tény azonban, hogy szinte nincs is olyan botrány, amelyet a társadalom többsége fontosnak talál. A botrány kisebbségi műfaj, többnyire egy 20–30–40%-os kisebbség figyelmét kelti csak fel. A földrengészerű nagy botrány a kivétel, és nem a szabály.³ Az is nehezen vitatható, hogy a botránygyanús ügyeknek csak egy kis része befolyásolja az emberek politikai vélekedéseit.⁴

A botrányok bizonytalansága megjelenik a politológus elemzők reflexióiban is. A 2002-es választási kampány elején a Népszabadság egy összeállítást közölt a politikai botrányokról – az apropót Medgyessy Péter Gresham-palotával kapcsolatos lobbizugye szolgáltatta. Ágh Attila és Lakner Zoltán mellett Kéri László is a botrányok bizonytalan hatásairól beszélt. Kéri szerint „mivel a politikai hatások halmozódnak, lehet, hogy a negatív kampány egyik újabb botránya lesz az »utolsó csepp«, amely befolyásolni tudja a választókat, de az kiszámíthatatlan, hogy a ki-robantója vagy a megcélzottja lesz-e a kizárólagos károsult”.⁵

Ha mindehhez hozzávesszük azt is, hogy a politikai marketingről szóló írárok tele vannak sikertelen próbálkozások történeteivel⁶, beláthatjuk, hogy sok igazság van Ien Ang diagnózisában: a (politikai) kommunikáció kutatója, szakértője és művelője „reménytelenül keresi a közönséget”.⁷ A közéleti kommunikációra nem a hatékony botrányok megtalálása jellemző, hanem épp az eddigiekben bemutatott bizonytalanság, előrejelezhetetlenség, a hatékony botrányok nyögvenyelős keresése.

Ezzel a kontextussal véleményünk szerint nehezen egyeztethető össze a média- és botránykutatásban gyakran megjelenő statikus, esszencialista megközelítés.

A közéleti kommunikáció bizonytalan kontextusát jól illusztrálja két, egymáshoz tartalmilag igen hasonló botrány, amelyek egymástól teljesen eltérő hatást váltottak ki. Mindkét botrány a 2002-es választási kampány alatt robbant ki, és a két legnagyobb párt miniszterelnök-jelöltjét érintette. Orbán Viktor bostoni utazását és Medgyessy Péter Gresham-palotával kapcsolatos lobbügyét hasonlítom össze az alábbi tanulmányban.⁸ A survey-elemzés eredményei azt mutatják, hogy a két ügy közül a Boston-ügy sikeres lett, mozgósította a baloldali szavazótábort és a bizonytalanokat, míg a Gresham-ügy nem lett sikeres, a kampány alatt felmerülő közéleti ügyek közül ezt tartották a legkevésbé fontosnak. Állításom az, hogy az esszencialista megközelítésből kiindulva nem érthetjük meg, hogy miért lett sikeres az egyik ügy, és miért bukott el a másik.

Az alábbi tanulmányban a célom az, hogy a két ügyet ne az esszencialista megközelítésben értelmezzem, hanem felvázoljak egy olyan általános modellt, amely, remélem, adekvátabb képet adhat azokról a komplex mechanizmusokról, amelyek révén az emberek kialakítják a közéletéről alkotott tudásaikat.

Az előzőekben a botrányok titokzatosságáról írtam. A tanulmány első részében bemutatom, hogy a Boston-ügy sikere és a Gresham-ügy bukása is „rejtélyes” marad, ha egy esszencialista megközelítésből elemezzük (1.). Ezután bemutatom a botrányok kutatását nagyban meghatározó esszencialista előfeltevéseket, amelyek elsősorban az „emberek”, a „kisember” esszencialista definiálásában mutatkoznak meg (2.). A tanulmányt azal folytatom, hogy felvázolom az esszencialista megközelítés meghaladásának egy lehetőségét, a média és a politika által felkínált elköteleződések rendszerének kutatását (3.). A negyedik részben ezen elköteleződések szerepét vizsgálom a közéleti tudás kialakításában, és elkülönítem a repertoár, az identifikáció és az identitás fogalmát. Az ezután következő empirikus elemzésben bemutatom azt, hogy a Boston-ügy azért vált sikeressé, mert lehetővé tette identifikációk kialakítását (5.). A záró fejezetben a tanulmány néhány általánosabb implikációját sorolom fel (6.).

A KÉT BOTRÁNY TITKAI ÉS AZ ESSZENCIALISTA MAGYARÁZATOK

Az esszencialista magyarázat azt mondaná, hogy a Boston-ügy sikere és a Gresham-ügy bukása az információtermelés három tényezőjéből kiindulva érthető meg. Ezek szerint egy botránynak akkor van esélye, hogy sikeres legyen, ha megfelelő tartal-

mi jegyekkel bír (morális normák megsértéséről szól, érdekes, érthető, érzelmekre hat stb.), ha felkapja a média, és ha az érdekelt pártok is igyekeznek botrányt csapni belőle. Az esszencialista magyarázat azt mondja, hogy ezek a tényezők jól rezonálnak az emberek beállítódásaival, és felkeltik azt az érdeklődést és felháborodást, amelyből a botrány karrierje táplálkozik. Ebben a részben azonban azt szeretném bemutatni, hogy a két szóban forgó botránynak sem médiatálalásuknak, sem a hozzájuk kapcsolódó politikai stratégiáknak nincsenek olyan belső tulajdonságai, amelyek az ügyeket sikerre vagy bukásra predesztinálták volna.

Ha pedig a Boston-ügy sikere nem az ügy „lényegi” karakteréből fakadt, hanem valami másból, akkor megkérdőjeleződik az az alapvető esszencialista elképzelés is, amely szerint a sikeres botrányok a befogadók „lényegi” beállítódásait szólítanak meg. Vagyis megkérdőjeleződik a botrányokat szerető „kisember” esszencialista képe is. Ez majd a 2. rész témája lesz, előbb azonban vizsgáljuk meg a két botrányt!⁹

A survey-kutatásban¹⁰ arra kértünk minden megkérdezettet, hogy az elmúlt két és fél hónap 15 legjelentősebb közéleti ügye közül válassza ki azt az 5-öt, amelyet ő személyesen a legfontosabbnak tart. Egy ügynek tehát átlagosan 33% esélye volt arra, hogy kiválasztásra kerüljön. Ehhez képest azt találtuk, hogy az Orbán-ügyet a válaszolók 38%-a találta fontosnak, míg a Medgyessy-ügyet csak 14%-uk. Így ez utóbbi a Benes-dekrétum körüli botránnal holtversenyben a legkevésbé népszerű ügy lett, míg a bostoni utazás botránya az 5-6. helyre „ért be”.

A survey-elemzésből az is kiderült, hogy a baloldali szavazók mintegy fele, és a bizonytalan szavazók 43%-a beválasztotta a Boston-ügyet az általa legfontosabbnak érzett 5 ügy közé. A jobboldaliaknál ez az arány csak 20% körül mozog. Ez egy ritkán tapasztalható¹¹, óriási különbség, jól mutatja azt a mobilizáló erőt, ami az ügyben rejlik. Ezzel szemben a Gresham-ügyet igen kevesen választják, akár jobboldaliak, akár baloldaliak. A Gresham-ügy tehát nem vált húzóüggé a jobboldali vagy a bizonytalan szavazói szegmensekben.

A Boston-ügy sikerességét még jobban megérthetjük, ha összevetjük a többi ügy „népszerűségével”. A státustörvény körüli vitákat a megkérdezettek 31%-a, a Benes-dekrétumokkal kapcsolatos Orbán-beszéd¹² körüli botrányt pedig csak 16%-a sorolta be a top 5-be. Persze az is elképzelhető, hogy az emberek egy része beleunt a státustörvény hónapok óta tartó vitájába, és hogy január végén jóval többen választották volna fontosnak az ügyet, az azonban nyilvánvaló, hogy a Boston-ügy ezzel együtt is felveszi a versenyt a 2002-es kampány húzóüggével. Különösképp, ha ehhez hozzávesszük, hogy a státustörvényt és a Benes-ügyet a bal- és a jobboldaliak egyaránt fontosnak tartották (nincs szigni-

fikáns különbség a választói szegmensek között az ügy fontosnak tartásában). Tehát amíg a társadalom egészét véve a Boston-ügy 38:31%-os arányban vezet a státusügy előtt, addig az MSZP számára lényeges szegmensekben ez az előny tovább nő (a baloldaliak közt 47:37%, a bizonytalanok közt 43:30%).

A Boston-ügy még sikeresebbnek tűnik, ha nem a „fontosnak tartás” abszolút számait vizsgáljuk, hanem az ügyek hatékonyságát. A Boston-botrány jóval hatékonyabban mobilizálta a baloldali szavazókat, mint bármely másik ügy. A hatékonyság persze nem valami abszolút kategória, azonban ha a hatékonyságot úgy definiáljuk, mint egységnyi befektetésre (médiaszereplés, sajtótájékoztató, nyilatkozat, interpelláció, fókuszcsoporthoz tartozó kutatás, közvélemény-kutatás stb.) jutó politikai mobilizáló hatás, akkor a Boston-ügy messze túlszárnyalja a baloldal által addig forszírozott ügyek bármelyikét. A státustörvény kritikájára fordított baloldali erőfeszítések nagyságrendekkel múlták felül a Boston-ügyre irányított erőforrásokat. Míg a Boston-ügyben egy rögtönzött ferihegyi sajtótájékoztatón kívül az MSZP és az SZDSZ szinte semmit nem tett, addig a státustörvény hadjárataiban szinte bizonyos, hogy a politikai marketing legdrágább módszereit vetették be, és rengeteg sajtószeresplést vállaltak. Ugyanez igaz a Benes-ügyre, amelynek ráadásul semmiféle mozgósító hatása nem volt. Mi tehát a titok, hogy lehet, hogy a Boston-ügy – szinte függetlenül a baloldali szereplők kommunikációs stratégiájától – a baloldali mobilizáció egyik legfontosabb ügyévé vált? És mi az oka annak, hogy a Gresham-ügyből nem lett igazi botrány?

Biztosan nem a médiatálalásban rejlő különbségek. Sajnos részletes tartalomelemzés nem áll rendelkezésemre ahhoz, hogy ezt bizonyítsam. A Népszabadság és a Magyar Nemzet archívumában rákerestem az „Orbán Boston” és a „Medgyessy Gresham” kifejezésekre 2001. november 15. és 2002. március 22. között. A két archívum keresési szempontjai valószínűleg különböznek, az azonban mindenképp látható, hogy a Medgyessy-ügy jóval nagyobb sajtóvisszhangot kapott, mint a bostoni út. A Népszabadságban a Boston-ügy 4-szer, a Gresham-ügy 23-szor volt fellelhető, a Magyar Nemzetben ugyanez az arány 48:78. A Boston-ügy februárban csak két napig foglalkoztatta a médiát, míg a Gresham-ügy hírei november közepétől december végéig gyakran felbukkantak az orgánumban – igaz, januárban és februárban már kevesebb hírt találunk az ügyről. A Boston-ügy és a Gresham-ügy sikere közötti különbség tehát nem magyarázható a médiatálalás milyenségével, hisz épp a Gresham-ügyről tudósítottak többet a médiumok. A médiatálalás fontosságát cáfolja az is, hogy a survey-felvételben nem találtunk markáns összefüggést az egyes híradók, napilapok és információs műsorok fogyasztása és az ügyek fontosnak tartása közt.

A két ügy sikere közötti különbség nem magyarázható a politikai pártok magatartásával sem: az emberek biztosan nem azért figyeltek nagyobb arányban a Boston-ügyre, mert az MSZP és az SZDSZ éles negatív kampányt indított volna be. Mind a bal-, mind pedig a jobboldal jóval nagyobb tétellel bírónak érzett egy sor másik ügyet. A két botrány viszonylagos marginalitása a médiában épp azt sugallja, hogy a politikai pártok nem ítélték őket alkalmasnak arra, hogy stratégiáik részévé tegyék őket. A Fidesz, mint erre majd később visszatérünk, azért nem, mert a pozitív kampány eszközeit választotta, a baloldali pártok pedig talán azért nem, mert más ügyek forszírozásától reméltek nagyobb hasznot.

Miután beláttuk, hogy az ügyek sikerességének különbségeit nem a médiahatások és nem a politikai stratégiák hatásai magyarázzák, térjünk rá arra a lehetséges hatásra, amely az esszencialista magyarázat központi részé képezi: arra, hogy az ügyek belső, tartalmi tulajdonságai határozzák meg sikerüket. Eszerint a Boston-ügy olyan tartalmakat hordozott volna magában, amelyek összezsengtek az emberek beállítódásaival. A botrányok szakirodalmában a transzgressziós magyarázat a legelterjedtebb (eszerint azok az esetek válnak botránnyá, amelyekben fontos, morális szabályokat hágnak át). Ezt a sémát alkalmazva azt mondhatnánk, hogy a Boston-ügy azért vált valódi botránnyá, mert a Gresham-ügynél nagyobb normasértésről szólt. Egy pillanatig sem állítanám, hogy ez a magyarázat teljesen alaptalan, hiszen a Boston-ügyben az okozta a felháborodást, hogy a kormányfő közpénzt költött el megkérdőjelezhető célokra, míg a Gresham-ügyben pusztán csak egy vitatható magánszerződésről, és nem közpénzek elköltéséről volt szó. A „kisembert” pedig – szólna az esszencialista magyarázat – nyilvánvalóan a saját adóforintjai érdeklik a leginkább. S valóban, a fókuszcsoportos beszélgetésekből is látható, hogy a 32 millió adóforint elköltése központi szerepet játszik a beszélgetésekben. Ez a magyarázat azonban nem kielégítő, négy szempontból sem.

1. A beszélgetések empirikus elemzésében majd megmutatom, hogy az emberek felháborodását nem önmagában a 32 millió forint elköltése váltotta ki. 32 millió forint elköltése önmagában nem elég ahhoz, hogy egy ilyen hatású botrányt robbantson ki. Sok közpénz-elfolytatási ügyből ugyanis egyáltalán nem lett botrány, még a Gresham-ügynél is kisebb vihart kavartak. Ráadásul az esszencialista modellből kiindulva kellene találnunk egy olyan összefüggést is, hogy „minél több közpénz folyik el, annál nagyobb botrány kerekedik”. Ilyen összefüggés pedig biztosan nincs.
2. A lényeg az, hogy egyáltalán nem biztos, hogy a közpénzek elköltése jobban ütközik a „kisember” morális érzékével,

mint a lobbizás. Ez egy utólagosan megkonstruált, esszencialista magyarázat, amely egy olyan hierarchikus viszonyba rendezi a két ügyet, amely nem feltétlenül létezik a politikai szereplők, a mindennapi emberek és az újságírók fejében. Véleményem szerint a közpénzek elköltése nem ütközik objektíve erősebben az emberek „morális énjével”, mint a lobbizás, vagy a befolyással való üzérkedés. Ugyanis a befogadók számára mindegyik részét képezheti az elit immorális világának, amely tele van különféle privilégiumokkal, az üzleti és politikai érdekek összefonódásával, és a politikai úton történő meggazdagodás gyanús eseteivel.

3. Az esszencialista magyarázattal szemben felhozható harmadik érv az, hogy annak képesnek kellene lennie arra, hogy definiálja a botrányok objektív, inherens tartalmát. Hisz csak ez alapján mondható meg, hogy az adott botrány milyen normát sért meg, milyen érdeklődést elégít ki, milyen érzelmi beállítódásokra rezonál. Nyilvánvaló azonban, hogy a kutató nem képes arra, hogy „objektív” tartalmi definíciót adjon egy ügyről. Közhely, hogy az ügy pusztá definiálása is egy ideológiai munka. Ha azt mondjuk, hogy az emberek azért nem háborodtak fel a Gresham-ügyön, mert az pusztán csak egy „vitatható magánszerződés”, akkor már ideológiailag állást foglaltunk.
4. Végül pedig azt hangsúlyoznám, hogy Medgyessy ellen befolyással való üzérkedés vádjával nyomozás indult, míg Orbán ellen nem indított eljárást az ügyesség. Ez nem elhanyagolható különbség, jól mutatja, hogy a Gresham-ügyben is benne volt az a potenciál, amely az ügyet nagyobb botrányá tehetné volna.

Az eddigi érveléssel azt próbáltam illusztrálni, hogy a Boston-ügy sikeressége elsősorban nem belső tulajdonságaiból következett. Ehhez hozzávehetjük azt a tényt, hogy a Gresham-palota ügyét több megkérdozett felháborító korrupcióként értékelte, és Medgyessyt pedig egy cinikus politikai vállalkozónak tartotta – vagyis a Gresham-ügy is magában hordozta azt a lehetőséget, hogy súlyos normasértésként értelmezzék a jobboldali szimpátiájú emberek.

A kérdés mindezek alapján úgy teendő fel, hogy melyek azok a kontextuális feltételek, amelyek mellett bizonyos ügyeket a közönség nagy része botrányként érzékel, másokat pedig nem. A két botrány hatásai nem érthetők meg az aktuális diszkurzív kontextustól függetlenül. S ha a diszkurzív kontextus számít, akkor ez azt jelenti, hogy az emberek, a befogadók beállítódásai, érdeklődése és morális normarendszere is mindig egy adott kontextushoz igazodva aktualizálódik. Vagyis: megkérdőjelezzük az az esszencialista kisemberkép, amely a kutatások nagy részét jellemzi.

A „KISEMBER” ESSZENCIALISTA MÍTOSZA

A 'botrányok különféle megközelítései jól beleilleszkednek a médiakutatás főbb trendjeibe. A botrányokról három nagy irányzat képviselőinek van mondanivalója, ezek pedig a modernista kritika, a vele szemben álló posztmodern kritika, és az antropológiai médiaelemzés.¹³ A lényeg számunkra itt az, hogy mindhárom tudományos narratívában fontos szerepet kap a „kisember” és az „életvilág” mítosza. Mindhárom irányzat képviselői azon a nézeten vannak, hogy a „kisembert” elsősorban a saját privát életvilága szempontjából fontos dolgok érdeklik.

A botrány a modernista kritika képviselői számára az egyik szimptómája egy komplex folyamatnak, amely során a közsféra kiüresedik és privatizálódik, a fogyasztói identitások a közéleti és állampolgári identitások fölé kerekednek, a politika spektakularizálódik, a demokratikus politikai rendszer fennmaradása pedig veszélybe kerül.¹⁴ A posztmodern kritika ezzel szemben a demokratikus status quo mögötti hatalmi struktúrákat kritizálja.¹⁵ A posztmodern kritika szerint a populáris kultúra betörése a közéleti diskurzus világába egy szélesebb demokratizálódási folyamat része, amelynek következményeképp a nyilvános tér legitim határait immár nem egy paternalisztikus elitdiskurzus alakítói jelölik ki, hanem maga a „nép”, maguk az „emberek” (köztük az addig marginalizált csoportok, a nők, a feketék, a szubkultúrák, az iskolázatlanok).¹⁶ Az explicite botrányokkal foglalkozó írások nagyobb része az antropológikus megközelítésből indul ki. Az antropológizáló iskola, hasonlóan a posztmodern kritikához, szintén az emberek mindennapi életlétére, a hétköznapi életvilágra és az azt meghatározó morális rendre összpontosít. Az antropológiai megközelítés képviselői kimutatják a botrányok szerepét a közösség morális integrációjában, vagyis abban, hogy a közösség domináns értékrend-szerét újraértelmezhesék és fenntarthassák a közösség tagjai.¹⁷ Az antropológusok tehát a botrányok transzgressziós magyarázatát dolgozták ki.

A kisembermítosz mindhárom bemutatott hagyományban központi szerepet kap, hol explicite, hol implicit módon. A kisember angol neve „people”. Nincs még egy olyan fogalom, amellyel ennyit találkozhatnánk a médiakutatásban. Az alábbiakban bemutatom, hogy a botrányok megértésében milyen szerepet játszik a kisember mítosza. Bár a kisembermítoszt rengeteg forrás táplálta az elmúlt évtizedekben (például a „tömeg” kapcsolatos jobb- és baloldali kritikák), mégis, talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a „people” fogalma a munkásosztály fogalmát váltotta fel a középosztályosodó nyugat-európai társadalmak tudományos önreflexiójában.

Ha felidézzük az ötvenes-hatvanas években született leírások

kat a munkásosztály, az „alsóbb osztályok” tudásáról és kulturális szokásairól, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy a médiakutatás sok képviselője – így a botrányok kutatói is – ezeket a leírásokat mozgósítják a „kisember” érdeklődésének és kulturális kapacitásainak leírására. Hoggart a „Uses of Literacy” c. könyvében azt írta, hogy a munkásosztály kulturális érdeklődésének alapvetően a konkrét és egyszerű történetek, az egyértelmű morális tanulságok, az erőteljesen ábrázolt és egymással szembeállított érzelmek felelnek meg.¹⁸ Bernstein a nyelvhasználat és tudáselsajátítás vizsgálatában a „korlátozott kódot” állította szembe a „kidolgozott kóddal”.¹⁹ Ne feledjük el, hogy Bernstein ezeket a fogalmakat a tanulók iskolai teljesítményének elemzésére fejlesztette ki. A korlátozott kód Bernstein szerint meggátolja az alsóbb osztályok gyerekeit abban, hogy az absztrakt, elsősorban kognitív erőfeszítést, és nem érzelmi elköteleződést elváró iskolarendszer elvárásainak megfeleljenek.

Helyettesítsük be az „iskolarendszer” helyébe a „klasszikus közéleti diskurzus” fogalmát, az „alsóbb osztályok”, vagy a „munkásosztály” helyett pedig mondjunk „embereket” – s máris megérkeztünk a „kisember” esszencialista definíciójához. Eszerint az „embereket” nem érdeklik az absztrakt összefüggések, az általános társadalmi törvények, a szakpolitikai kérdések: az érzelmes történeteket, a bűnügyeket, a szexuális témákat és a szenzációs botrányokat kedvelik, a közélet kérdései pedig csak addig izgatják őket, amíg kapcsolatba hozhatók közvetlen, mindennapos életgyakorlatukkal.

Ez utóbbi szempont már sugallja, hogy a kisembermítoszhoz az életvilág mítosza társul.²⁰ Az életvilág ebben az értelmezésben mindenekelőtt a „kisember” lokális és differenciálatlan életgyakorlatát jelenti, amelyhez egy zárt morális univerzum, jól definiálható érdeklődés és tudásszint társulnak.²¹ Lull és Hinerman tanulmánya jól mutatja, hogy a kisember és az életvilág komplementer fogalmak az esszencialista megközelítésben. Lullék a transzgressziós tézis klasszikus megfogalmazását adják: „médiabotrány akkor keletkezik, amikor egy privát tevékenység, amelyik megszégyeníti vagy támadja a társadalmi közösség idealizált, domináns moralitását, a médián keresztül nyilvánossá válik, ...és... széles spektrumú hatást vált ki.”²² Lullék szerint a közösség domináns moralitása az emberek mindennapi életgyakorlatát szabályozza, akik épp ezért találják annyira érdekesnek a normaszegések történetét. A közösség ugyanis mindannyiunk felett őrökdi, és egyikünk sem képes teljesen megfelelni az elvárásainak. Ez az ambivalencia a közösség tagjaiban szorongást és bűntudatot kelt, s a botrányok azért annyira népszerűek, mert segítenek e szorongások feldolgozásában, a világ – amúgy mindannyiunkat korlátozó – rendjének helyreállításban.²³ „...diszkontinuitás van a média által újratermelt, a domináns kultúrának megfelelő »magas« morális

strandok és a kevésbé tiszteletreméltó mindennapi életünk között... A médiabotrányok épp azért hatékonyak, mert a saját emberi gyengeségeinket is érintik...”²⁴ Jól látható, hogy a „kisember” és az „életvilág” esszencialista fogalma milyen szoros kapcsolatban áll Lullék tanulmányában.

A kisember és az őt körülvevő közvetlen életvilág metaforája fontos szerepet játszik a recepcióelemzés alapítójának, David Morley-nak egy későbbi, antropológiai jellegű elemzésében is. A tipikus kisember Morley szerint így viszonyulna a nagypolitika világához: „Nem nézek híradót, csak ha valami helyi történet van... nem nézem a Panorámát sem, meg ezeket. Állandóan háborúról szól, az idegeimre megy. ...nem akarom tudni, hogy XY kancellár Németországban mit csinált. Hogy mi folyik a világban? Nem értem, és nem is figyelek rá. Azt nézem... ami megérint, amiről tudni akarok.”²⁵ Nemcsak az antropológiai kiindulópontú elemzések tartják ezt a „kisember-életvilág konglomerátumot” ennyire jól definiálhatónak és egyértelműnek. A modern kritika²⁶ és a posztmodern kritika²⁷ képviselőinek munkái közt is találunk hasonló elemzéseket.

A hétköznapi életvilágot belakó kisember – a „közvetlen életvilág kulturális horizontját” átlépni nem képes kisember – egy erősen esszencialista metafora, amely a kisémberséghez objektív és társadalmilag meghatározott életvezetési elveket, érdeklődést, gondolkodásmódot és kulturális kapacitást köt hozzá – vagy fogalmazunk így: egy esszencialista „kisember-identitást”. Ebben a fejezetben azt próbáltam bemutatni, hogy a botrányokról, és általában a népszerű média közéleti vonatkozásairól szóló szakirodalom egy jelentős része problematizálatlanul használja a „kisember”, a „people” esszencialista fogalmát. Az esszencialista kisemberkép egyik összetevője egy stabil – morális vagy pusztán csak „hedonisztikus” – ingerküszöb, amely szabályozza azt, hogy mely ügy vált ki érzelmi reakciókat és érdeklődést (és válik botránnnyá). Ezen a ponton rémlik fel az egyszerű inger-válasz modell, a túlszocializált ember modellje, amely szükségszerű folyománya az esszencialista előfeltevéseknek.²⁸

TÚL AZ ESSZENCIALIZMUSON

A kisember esszencialista képe azt feltételezné, hogy a tradicionális-ideológiai-politikai fogódzók a közösség többsége számára egyértelmű morális elveket, tudásszintet, érdeklődést kínálnak fel. Ebben az esetben a közösség tagjai stabil és egyértelmű identitásokkal, egy jól definiálható „lényeggel” rendelkeznek. Az esszencialista modell a botrányok sikerességét azzal magyarázza, hogy megérintik a kisembernek ezt a lényegét.

A politikai identitások fragmentálódása, a preferenciák volatilizálódása azonban egy évtizedek óta zajló ismert folya-

mat, amelynek során rövid távú mérlegelések és elköteleződés lépnek a stabil identitások helyébe. Blumler és Kavanagh egy fontos cikkben azt állítják, hogy ez a folyamat felerősödött a politikai kommunikáció jelen – „harmadik” – korszakában, amelyet a politikai marketingtechnikák elterjedése és a „médiapolitizálás” megjelenése jellemez.²⁹ A marketing elterjedése a közönség szegmentálódásának, a „tömegközönség” széttöredezésének biztos jele. E folyamattal párhuzamosan széthull az államilag kézben tartott politikai napirend, amelyet korábban a közszolgálati televíziók kínáltak fel, és így meggyengülnek azok a fogódzók, amelyek definiálnák, hogy mely hírek fontosak vagy felháborítóak.³⁰ Maga a közéletre irányuló figyelem is volatilizálódik, ahogy Blumlerék írják, egy „pick and choose” politikai kultúra jelenik meg, a közéleti relevancia meghatározása nem paternalisztikus úton, az állami „magaspolitika” szférájából kiindulva történik. Bármilyen téma politikaivá válhat, és bármilyen, a korábbiakban közéletinek tartott téma eljelentéktelenedhet. A közönség közülethez fűződő viszonyát a véletlenszerűség jellemzi, a közéleti témák felhígulnak, a közönség fragmentálódik és figyelme meglehetősen változékony.³¹ Következésképp a politikai ügyek karrierje igen bizonytalanra válik: egy politikai szereplő sem lehet biztos abban, hogy az általa megjelenített ügyet az emberek egyáltalában fontosnak tartják, hogy elég ember figyel rá, hogy nem csak egy napig tart-e a csoda.

A '90-es években több kutató gondolkodott el azon, hogy túl kellene lépni a hagyományos esszencialista megközelítések fogyatékoságain. Véleményem szerint az évtized egyik legjelentősebb eseménye a médiakutatásban Roger Silverstone 1994-es, *Television and Everyday Life* c. könyvének megjelenése volt. Silverstone a modernnek és posztmodernnek közötti esszencialista vitán akart túllépni (amely arról szólt, hogy a közönség „lényegileg” passzív-e vagy aktív). Silverstone inkább a televízió által felkínált elköteleződési lehetőségek rendszerének kutatását javasolja. „...a passzív közönség koncepciója nonszensz, az aktivitás-passzivitás dichotómia pedig redundáns.”³² Ehelyett egy ettől eltérő empirikus problémával kell szembesülnünk, amely nem a jelenlét és hiány, nem az aktivitás és passzivitás feltárását igényli, hanem – épp ellenkezőleg – azt, hogy megértjük az (emberek) elköteleződését.”³³

A továbblépés lehetőségét tehát annak felismerése biztosítja, hogy a különféle televíziós műsorok és a politikai szereplők felé való elköteleződés jelenti a világról (közületről) alkotott tudásunk kialakításának elsődleges motivációs bázisát.³⁴ Az elköteleződés e koncepció szerint azonosulást jelent – azonosulást egy műsorral, egy politikussal vagy a műsorban szereplő személylyel. Az alábbiakban az identifikáció kifejezést használom, mivel az jobban kötődik az identitás fogalmához.³⁵ Az emberek

közéleti tudásait – és így a botrányokhoz fűződő viszonyukat is – elsősorban az elköteleződéseiken, azonosulásaikon, identitásaikon keresztül érthetjük meg. Az alábbiakban egy olyan modellt szeretnék felvázolni, amelyben az emberek közéleti tudásait az identitás és az identifikáció dinamikus fogalmaival magyarázom.

REPERTOÁR, IDENTIFIKÁCIÓ, IDENTITÁS

Lassan az identitás-szakirodalomban is közhelyessé válik az antiesszencialista kiindulópont. Az identitások „volatilizálódását” mára elméleti szinten senki sem vitatja, inkább csak a folyamat intenzitásán folyik a vita. Az identitások meghatározatlansága, fragmentált és átmeneti mivolta az identitáskutatás új irányzatainak egyik alapvető feltételezése.³⁶ Akár individualista, akár kollektivistá alapon közelítik meg a kérdést, az identitás elemzői számolnak az identitás „volatilizálódásával”.³⁷ Az esszencializmus, az emberben ott rejtőzködő „lényeg” keresése („a kisember lényege, hogy szereti a botrányt”) rég nem divat, Stuart Hall ehelyett úgy definiálja az identitást, mint „ideiglenes kötődést” (temporary attachment) egy felkínált diszkurzív pozícióhoz.³⁸ A szakirodalomban a statikus és stabilan rögzült identitások helyébe ideiglenes kötődések lépnek, az identitás fogalma pedig átdinamizálódik. A „narratív identitás” fogalma épp azért futhatott be nagy karriert, mert az identitásnak a dinamikus jellegét hangsúlyozta, azt, hogy az egyén nem pusztán csak felveszi a társadalmilag meghatározott szerepeket, hanem kívülről is képes rájuk tekinteni, reflektál rájuk és újraértelmezi őket.³⁹ Az identitások fragmentálódását megfogalmazó kutatók között sokan vannak, akik az identitást egy reflexív „narrativizálási” folyamat átmeneti megszilárdulásaként fogják fel. Identitás e felfogás szerint akkor jön létre, mikor az egyén visszatekint addigi (reflektálatlan) életgyakorlatára, vesz egy nagy levegőt, és válaszol a kérdésre: „ki vagyok én”? A identitás tehát, Hall szavaival, nem egy „rejtett igazság”, hanem egy történet, amelyet „önmagunkról mesélünk önmagunknak”.

Az identitás narratív definíciója azonban nem alkalmazható elköteleződéseink és azonosulásaink nagy részére, amelyekre nem reflektálunk, amelyeket nem szervezünk történetté, hanem pusztán csak működtetjük őket a mindennapos életgyakorlatunkban. Ezeket az elköteleződéseket nevezem identifikációknak. Az identifikációt a pszichológia úgy határozza meg, mint egy olyan azonosulást, amely nem vált belső indítékká. Valamely politikai szereplővel, tv-műsorral, vagy politikai véleménynyel való identifikáció egy átmeneti szimpátiát és bizalmat jelent, bizonyos beállítódások átmeneti aktiválását.

Az identitás és az identifikáció megkülönböztetése segíthet abban, hogy leírjuk a média és a politika által felkínált elköteleződések rendszerét.⁴⁰ Ehhez azonban egy harmadik fogalmat is szeretnék bevezetni, a diszkurzív repertoár fogalmát, ami alatt kulturális tőkejavak, beállítódások, moralitás és kompetencia társadalmilag meghatározott halmazát értjük. A repertoár, az identifikáció és az identitás hierarchikus viszonyban állnak egymással. A diszkurzív repertoár azon interpretációs eszközök halmaza, amelyeket az emberek képesek mozgósítani, mikor kiaiakítják a közélettel kapcsolatos tudásaikat. A lényeg azonban az, hogy e tudások nem magából a repertoárból következnek szinte automatikusan, hanem az identifikációs mechanizmusokon keresztül alakulnak ki. A közéleti tudás kialakításának a feltétele az, hogy az egyén identifikálódjon valamely tudástermelővel, aki ellátja őt a világ értelmezésének eszközeivel. Az identifikáció egy politikai szereplő által felkínált tudással való azonosulást jelent, e tudás elfogadását, továbbépítését és kultivációját. Ez persze csak akkor lehet hatékony, ha a felkínált tudáselemek mozgósítják a diszkurzív repertoár egyes elemeit. Míg azonban a diszkurzív repertoár társadalmilag meghatározott, addig az, hogy milyen formában aktiválódik, sokkal inkább az aktuális diszkurzív kontextus függvénye. Ez a belátás vezethet el bennünket az esszencialista megközelítés túlszocializált emberképének elvetéséhez.

Nem arról van tehát szó, hogy a „kisember” társadalmi meghatározottságait ne vennénk figyelembe, sőt, elfogadjuk, hogy az „emberek” valóban inkább a konkrétat, az érzelmeset, a szenzációsat, az egyszerűt fogadják be, hogy szívesen leplezik le az elit privilégiumait, hogy erősen moralizálva értelmezik a közélet világát, hogy inkább a megélhetés, az egyéni integritás és a rend kérdései iránt érdeklődnek. Ez azonban elsősorban a repertoár szintjén igaz, és nem determinálja azt, hogy az emberek miképp értelmezik a közéleti világ aktuális ügyeit és kérdéseit. Ezen értelmezések ugyanis identifikációk révén alakulnak ki, amelyeket viszont az aktuális kontextus befolyásol. Ezzel magyarázható az, hogy egymáshoz tartalmilag hasonló ügyek mennyire eltérő karriert futhatnak be – mint azt a Boston-ügy és a Gresham-ügy esetében láttuk.

Az esszencialista megközelítés fő problémája az, hogy az emberek diszkurzív repertoárját nem mint egy potenciális teret értelmezi, hanem egy minden alkalommal ugyanolyan formában konkretizálódó törvényszerűségként képzei el.

Az előbbieken hivatkoztunk Hoggarra, mint a „kisemberiség” lényegének egy korai megfogalmazójára. Hoggart azonban sokkal inkább egy általános repertoárról beszélt, mintsem egy törvényről, amely minden esetben ugyanúgy mutatja meg magát. Hoggart éppen azt mutatja be, hogy a munkások általános „kulturális repertoárja” milyen változatos kultúrafogyasztási

formákat tesz lehetővé. A brit Cultural Studies progresszív kutatói pontosan ezt a belátást dolgozzák ki: a társadalmi meghatározottságok sokkal inkább az „általános kereteket” szabják meg, mintsem a konkrét tevékenységeket. A közéleti kommunikációra vonatkozóan ezt az elképzelést Hall és Morley fejtik ki a '70-es években, kiutat keresve a determinisztikus marxizmus szorításából. Ebből a kontextusból származik a „diszkurzív repertoár” fogalma is, amelyet Morley úgy fogalmazott meg, mint az esszencializmustól való szabadulás lehetőségét. „Az »olvasó« társadalmi-gazdasági pozíciójából nem következik, hogy milyen diszkurzív kereteket (discursive framework) fog mozgósítani egy konkrét szöveg »olvasásakor«. De a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíció mégis strukturáló és behatároló hatással bír a közönség különböző csoportjai számára rendelkezésre álló diszkurzív vagy »dekódoló« stratégiák repertoárjára.”⁴¹

A közéleti tudást az határozza meg, hogy diszkurzív repertoár elemei miképp aktiválódnak egyes közéleti ügyekben. Ezen aktiválódásokat neveztük identifikációnak. Identifikáció alatt egy szimpátia alapú azonosulást értünk (tetszik – nemetszik, bízom benne – nem bízom benne), amely meghatározott életgyakorlatokba ágyazódik (nézem – nem nézem, figyelek rá – nem figyelek rá). Az identifikáció egy ideiglenes kötődést, egy nem reflexív azonosulást jelent, amely a politikus iránti szimpátia és a beléje vetett bizalom talaján alakul ki. Természetesen az identifikációk sem „szabadon cserélgethetők”, hisz minden ideiglenes kötődés egyben ritualizálódik is: az emberek elkezdik keresni azokat az élményeket és információkat, amelyek újratermelik az adott kötődést.

Identitásról akkor beszéltünk, amikor ezek a preferenciák kristályosodnak, reflexívvé válnak, narrativizálódnak – azaz egy olyan történet részévé válnak, amelyben az egyén reflexív módon kijelöli saját helyét a közéleti térben (önmagát jobboldaliként, konzervatívként, baloldaliként, liberálisként, vagy épp polgárként definiálja). Ebben az esetben a „tetszik-e” kérdésért felváltja a „ki vagyok én” problémája (vagy Tamar Liebes kategóriáit használva: az „I like” viszonyulást felváltja az „I am like” viszony⁴²).

A diszkurzív kontextus szerepe az identifikációk kialakulásában

A kidolgozott közéleti identitással bírók kisebbségben vannak: az emberek többsége átmeneti identifikációk alapján alakítja ki véleményeit. A nyilvánosságban mindig vannak versengő politikai erők és versengő médiumok, amelyek eltérő identifikációs mintákat kínálnak fel. Az emberek többsége versengő identifikációs lehetőségek szorításában él, amelyek közül átmenetileg

azonosul némelyekkel. A kérdés az, hogy mely politikusnak, médiumnak, ügynek, botránynak sikerül aktivizálnia, mozgósítania az emberek „diszkurzív repertoárjának” egyes elemeit, és azokat identifikációvá alakítani. Ez a mozgósító erő pedig az állandóan változó diszkurzív kontextustól függ. A diszkurzív kontextus alatt a nyilvánosságban megjelenő versengő identifikációs lehetőségek összességét értjük (sokféle identifikációs lehetőség van, hisz a politika és a média minden fontosabb közéleti ügyben felkínál versengő identifikációkat). Ezen lehetőségek közül némelyek erősítik, mások pedig kizárják egymást. Mivel az identifikációk alapja a szimpátia, a bizalom egy politikai szereplő felé, illetve ezek hiánya a konkurens politikai szereplő felé, az aktuális diszkurzív konstellációt mindig sokféle szimpátia és antipátia, bizalom és bizalmatlanság, vágy és szorongás együttes jelenléte jellemzi. Egy politikai ügy, botrány vagy párt sikere elsősorban azon múlik, hogy mennyire rezonál ezekkel az érzelmekkel, amelyek egyidejűleg vannak jelen a sokféleképp szegmentált közönségben. Egy ügy vagy egy párt által felkínált identifikáció akkor sikeres, ha magába képes sűríteni e diffúz konstellációban jelen lévő szorongásokat és vágyakat. Az ügyek, pártok, műsorok képviselik (és ezzel újra is termelik) a szorongásokat, s ezzel egyidejűleg megoldást is kínálnak rájuk. A sikeres tv-műsorok, politikusok és ügyek „termelik és közvetítik a szorongást és egyben a szorongás feloldását is”.⁴³

A fókuszcsoportos beszélgetések elemzésével megpróbálom bemutatni, hogy a Boston-botrány sikere abból fakadt, hogy jól illeszkedett az aktuális diszkurzív kontextusba, egy jól értelmezhető történetbe sűrítette az adott konstellációban sokakban élő diffúz félelmeket és szorongásokat, és ezzel lendületet adott annak, hogy a Fidesszel elégedetlen emberek a kormányról véleményeket (közéleti tudást) alakítsanak ki. A Gresham-ügy pedig azért maradt periférikus, mert nem illeszkedett bele a diszkurzív kontextusba, nem indította be az identifikáció és a tudásképzés folyamatait.

A BOSTON-ÜGY ÉS A GRESHAM-ÜGY

A survey-elemzésből kiderült, hogy a Boston-ügy hatékonysága abból adódott, hogy képes volt mobilizálni a baloldali érzelműeket, s a képzetlenebb, a közélet szférájától távolabb álló emberek figyelmét is felkeltette.⁴⁴ A Gresham-ügyet pedig – hatásait tekintve – alapjában egy definiálatlan és marginális ügynek ismertük meg.

A két botrány befogadásának különbségét a diszkurzív repertoár, az identifikáció és az identitás fogalmai alkotta értelmezési keretben elemzem.

A két ügyről folytatott fókuszcsoporthoz beszélgetésekből⁴⁵ az derült ki, hogy a Gresham-ügy ugyanúgy beindította a politikusi privilégiumokkal szembeni kritikát, mint a Boston-botrány. A beszélgetők közül csak kevesen (elsősorban az elkötelezett baloldali szavazók) védték meg Medgyessyt azon az alapon, hogy az „üzlet az üzlet”, ez egy normális és elfogadható üzleti szerződés, semmi több. Az emberek többsége az ügyet morális szabálysértésként értelmezte, amely példázza az elit privilégiumokkal való visszaéléseit, az üzlet és a politika összefonódását. Az elitkritika, amely mindkét ügy kapcsán megjelenik, értelmezésünk szerint annak köszönhető, hogy az elit privilégiumok populáris kritikája az egyik fontos eleme az emberek diszkurzív repertoárjának. A nem erősen elkötelezett emberek többsége mindkét ügyet normasértésként észlelte. Gresham-ügyből mégsem lett sikeres botrány, nem háborította fel a többséget, és nem segítette az embereket ahhoz, hogy határozott véleményeket alakíthassanak ki az ügy kapcsán a szocialista pártról.

A diszkurzív repertoár szintjén tehát nem találunk jelentős különbségeket a két ügy között. Ugyanígy nem voltak igazán jelentős különbségek a kidolgozott politikai identitással rendelkezők szintjén sem. Ők, bármely oldalon is álljanak, az ideologikus politikai diskurzus kompetens művelői. Az elkötelezett jobboldali beszélgetőpartnereim közül többen egy nagytőkés, korrupt politikai vállalkozót láttak Medgyessyben, aki a régi elvtársi networköket működteti.⁴⁶ A kidolgozott baloldali identitással rendelkezők egy része pedig Orbánról adott hasonlóan éles kritikát, őt magát pökhendinek és felelőtlennek, a közpénzek értelmetlen pazarlójának látták. Az elkötelezettek véleménye a várható mintázatok szerint alakult.

A két ügy sikere közötti különbség okát a kulcsfontosságú „középszférában”, az identifikációk szférájában, a laza elköteleződésű emberek szintjén találjuk meg. A tanulmányom további részében csak az identifikációk szféráját elemzem.

A Boston-ügy azért lett sikeres, mert képes volt a politikusi privilégiumokkal szembeni populáris kritikát (amely a diszkurzív repertoár viszonylag stabil része) aktivizálni és becsatornázni a politikai küzdőtérbe. A Boston-ügy olyan identifikációs mintákat kínált fel, és olyan közéleti tudások kialakítását tette lehetővé, amely tömegesen érintették meg a Fidesszel elégedetlen és a politikával szemben bizalmatlan embereket. A Medgyessy-ügyről folytatott beszélgetésekből ezzel szemben az derült ki, hogy az ügynek egyszerűen nincs tétje az emberek többsége számára – akár baloldali, akár jobboldali szimpatizánsok. A két ügy közötti alapvető különbség abban van, hogy míg az Orbán-ügy egy konkrét politikai garnitúra felelősségre vonását indítja be, azaz az általános rendszerkritikát politikai felelősségre vonássá alakítja át, s ezzel együtt a társadalmi nyomorúság mindennapos tapasztalatát is aktiválja, addig a

Medgyessy-üggyel kapcsolatos beszélgetések megmaradnak a politikusi privilégiumok elkötelezetlen és viszonylag rutinszerű kritikájának a szintjén.

A Boston-ügy sikeresen aktivált identifikációkat, a Gresham-ügy pedig nem. E különbség okait a 2002-es kampány diszkurzív kontextusában találjuk meg. Mind az MSZP, mind pedig a Fidesz kommunikációs stratégiája hozzájárult e kontextus kialakulásához. Ennek legfontosabb elemeit pontokba szedve ismertetem.

1. Jól ismert, hogy a Fidesz kampánystratégiája az első forduló előtt az volt, hogy a negatív kampányt elsősorban a „jobb szélre” irányította, a többséget pedig a pozitív kampány különféle eszközeivel próbálta megnyerni. Ezek között voltak erősen ideologikus elemek (az erőteljes nemzeti propaganda és az „épülő Magyarország” propagandája), és voltak teljesen apolitikusak, amelyek csak annyit sugalltak a választónak: a dolgok működnek, minek avatkoznánk bele? Ennek a stratégiának alapvetően két oka volt. Az egyik az, hogy úgy gondolták, hogy egy kirívó gazdasági és társadalmi problémáktól mentes korszakban a pozitív kampány hozhat sikert. Az alábbi idézet jól illusztrálja azt a pozíciót, amelyet Orbán a kampány alatt képviselt, és amely a Fidesz-kampány egészére is jellemző volt.

„A műsorvezető felvetésére, miszerint vajon egy bizonyos stratégiának tekinthető-e, hogy a miniszterelnök és csapata »nem kergeti a ring sarkába az ellenfelet«, Orbán Viktor azt válaszolta: való igaz, hogy nem szívesen beszél erről a dolgról, mivel úgy érzi, hogy nincs hozzá semmi köze. Amikor csak teheti, inkább a Magyarországon élő emberek ügyei és élete szempontjából beszél fontos kérdésekről. ...hibázna, ha ehelyett ilyen személyes ügyekkel, szerződésekkel, gyanúkkal foglalkozna és emésztene fel azt az erőt, amit más, jobb, emelkedettebb, hasznosabb célok érdekében kell mozgósítania.”⁴⁷

2. Másrészt az is fontos, hogy a fideszes politikusok féltek a negatív kampány esetleges bumerángthatásától, részben az 1994-es tapasztalatok alapján, részben pedig az ellenfél várható kommunikációs stratégiáinak ismertetében. A félelem jogos is volt – hisz a baloldalon valóban az „árokásás” vált az egyik fő váddá a kormánnyal szemben. A Medgyessy-ügyről valószínűleg úgy gondolkoztak a fideszes politikusok, hogy hagyják menni a maga útján, az ügy hatásán csak ronthat, ha túl aktívan avatkoznak bele. Az alábbi idézet ez utóbbi taktikát illusztrálja.

„a Fidesz-frakció hétfői, késő estébe nyúló ülésén, ahol az egyik képviselő arról érdeklődött: a kampány során hogyan kezeljék Medgyessy lobbügyeit, információink szerint Orbán azt mondta, hogy ezekkel az ügyekkel a Fidesznek nem kell foglalkoznia. A Fidesz vezető politikusai a Medgyessy-ügyről úgy vélekednek: ha direkt módon támadnák a szocialisták kormányfőjelöltjét, akkor az a vezető kormánypártra hullhat vissza, hiszen a közvéleményben részvétet kelthet Medgyessy iránt.”⁴⁸

3. A diszkurzív konstelláció harmadik fontos aspektusa az, hogy Medgyessy személyéhez sokkal kisebb tétek kapcsolódtak, mint Orbánéhoz. A kampány során a szocialisták végig igyekeztek „eldugni” a rosszul kommunikáló Medgyessyt⁴⁹, míg Orbán maga volt az „Új Magyarország” és a jobboldal megtestesült szimbóluma.

A Fidesz-kommunikáció középpontjában tehát a pozitív üzenetek kommunikálása állt, a negatív kampányelemeket pedig viszonylagosan visszaszorították. Emellett az MSZP végig kerülte, hogy Medgyessy egy Orbánhoz hasonló ikonikus figurává váljon. Ennek következtében a laza elkötelezettségűek körében nem váltak tömegessé a szocialistákhoz vagy konkrétan Medgyessy személyéhez köthető szorongások. A szocialisták visszatérésének lehetősége a laza kötődésű Fidesz-szimpatizánsokban nem keltett elegendő szorongást ahhoz, hogy a Gresham-ügy kapcsán ezt a szorongást egy moralizáló politikai állásfoglalássá alakíthassák át, és hogy Medgyessy felelősségét a társadalmi szenvedés mindennapos tapasztalatának tükrében tárgyalhassák.⁵⁰ A Gresham-ügynek egyszerűen nem volt jelentősége a 2002-es kampány aktuális konstellációjában, s az emberek nagy része nem is érzékelte fontosnak.

A 2002-es kampány diszkurzív kontextusa viszont Orbán Bostoni utazását a baloldali mobilizáció egyik központi ügyévé tette. Az alábbiakban folytatom e konstelláció elemeinek felsorolását.

4. A Fidesz pozitív kampányának középpontjában – hasonlóan Clinton, Blair és Berlusconi kampányaihoz – egy „víziópolitika”⁵¹ kidolgozása állt, amely az embereket arra próbálta rávenni, hogy azonosuljanak a „jövő Magyarországnak” látomásával. Ezt a víziót médiaesemények⁵² sorozatával próbálták közérthetővé tenni. Az emelkedő, erősödő nemzet populáris nacionalista gondolatát megjelenítő médiaesemények sora már a jóval a választások előtt megkezdődött (tűzijátékok, a millenniumi ünnepek, a korona Parlamentbe szállítása), majd a kampány alatt folytatódott (olimpiai aláírásgyűjtés, a Nemzeti átadása, a Terror Háza megnyitása stb.). A Fidesz-kampány a választók politikai mobilizációját személyes életük és környezetük mobilizációjá-

ójának üzenetével próbálták elérni.⁵³ A víziópolitikában fontos szerepet kapott az „emelkedő nemzet” képe, a nemzeti szimbólumok és hívószavak mozgósítása. Ez az üzenet sokakat mozgósított, azonban a nemzeti szimbólumokra helyezett hangsúly, és a mozgósító események magas reprezentációs költségei miatt túl zártnak bizonyult sok nem elkötelezett ember számára. A Fidesz „népszerű nacionaliz-musa” inkább identitást akart teremteni, mintsem eh-nél la-zább identifikációkat, amelyek több embert képesek moz-gósítani. A „polgár”-identitás, az új Magyarország éles el-különítése a régitől, a hagyományos nemzeti szimbólumok-kal való erős azonosulás mind-mind túl zártak és túl „lehor-gonyzottak” voltak, túl erős érzelmi elköteleződést és túl nagy gondolati munkát követeltek meg az emberektől, és ez sokakban keltett feszültséget. Ebből a szempontból a Fi-desz-kampány csak részlegesen tekinthető marketingalapú kampánynak, hiszen sokszor nagyobb hangsúlyt fektettek egy előre kidolgozott identitás kialakítására, mint lazább identifikációk felkínálására.⁵⁴ Ez a stratégia pedig ellenér-zéseket is szülhet az emberekben.

5. Az MSZP kampánystratégiájának alapvető eleme volt az, hogy ezeket az ellenérzéseket felerősítsék. A baloldali reto-rikának szinte 1998 óta központi része a „nemzetieskedő-pöffeszkedő” és „pazarló” hatalom kritikája. Ezen belül kü-lönösen fontos szerep jut az Orbán személyiségével kapcso-latos ellenérzéseknek. A kiskirály Orbán, a felsőbbrendű-ség-tudatos Orbán, a komplexusos, a pökhendi, a nagyzási hóbortos Orbán – a baloldali politikusok (és a baloldali saj-tó) ebben a keretben értelmezi a miniszterelnök tevékeny-ségét.⁵⁵ Pazarló kormány, kiskirály Orbán, nemzetieskedő-pöffeszkedő hatalom – ez az az értelmezési keret, amellyel a baloldali kommunikátorok a Fidesz-propaganda által kel-tett ellenérzéseket konkrét és érthető formában fogalmaz-ták meg. Ezt a frame-et tartották fenn a rendszeres viták a tűzijáték áráról, a millenniumi ünnepségsorozatról vagy a Happy End Kft. országimázs-tanulmányáról. Az MSZP si-keresen használta a politikai marketing eszközrendszerét, amennyiben az emberekben meglévő látens feszültségeket és szorongásokat sikeresen erősítette fel, kristályosította ki konkrét üzenetekké és alakította át baloldali identifikáció-vá.

A Boston-ügy tökéletesen megtestesítette a baloldali és a bi-zonytalan csoportokban a Fidesszel szemben munkáló ellenér-zéseket. Az „önreklámra” elköltött 32 millió forint egy végtele-nül egyszerű narratívába szervezte azt a diffúz feszültséget és szorongást, amelynek kialakulásában természetesen nagy sze-repet játszottak mind a Fidesz, mind pedig az MSZP kommuni-

kációs stratégiái. A Boston-ügy morális tanulsága végtelenül egyszerű volt: Orbán „drága pénzen” utazott el, hogy reprezentáljon valamit, amihez nincs közünk. A Boston-ügyön felháborodott emberek számára ez az ügy egy stabil fogódzóul szolgált, hogy elmesélhessék történetüket az Orbán-kormányról. Eszerint a kormány „ott fent” megjelenít egy erőteljes szimbólumrendszert, az önreprezentáció költségeire nem érzékeny, sőt, pazarló pátosszal hirdeti önmagát, és üzenetei nem kompatibilisek a „lentiek”, a „kisemberek”, a „társadalom” élettapasztalataival és elvárásaival.

A Boston-ügy csak ebbe a diszkurzív kontextusba illeszkedve válhatott ennyire sikeressé. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekből jól látszik, hogy az emberek a 32 millió forint elköltését nem önmagában, hanem erre a kontextusra hivatkozva értelmezték.

A következőkben a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekből vett idézetekkel illusztrálom azt az állítást, hogy a Medgyessy-ügy nem mozgósított identifikációkat, és nem segítette elő politikai vélemények kialakulását. Az Orbán-ügyről szóló idézetekkel viszont épp az aktivált identifikáció milyenségét próbálom megvilágítani.

A két ügy különbsége jól látható abban, hogy milyen diskurzusokat indítanak be a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekben. Az Orbán-ügyről való beszélgetésekben általában nem kerül szóba más politikus, vagyis az ügy egy önálló világgént jelenik meg a befogadók számára, az ügynek elegendő súlya van ahhoz, hogy ne térjenek el tőle. A baloldali szimpátiájú és a bizonytalan emberek többnyire a kormány pazarló költségeit állítják szembe a társadalmi szegénység tapasztalatával, s e témák minden beszélgetésben előkerülnek.

Ezzel szemben a Medgyessy-ügy teljesen nyitott, pusztán csak egy viszonylag semleges kiindulópontot jelent ahhoz, hogy a beszélgetőpartnereim aztán a privilégiumok teljes spektrumát kitárgyalhassák: a Tocsik-ügyet, a kiscsapatot, a Fidesznyaralókat, a lobbizás gyakorlatát, az Orbán-bányát, az állami autóhasználatot, a Torgyán-villát és a lakásbérleleteket. Ebből kifolyólag a Gresham-ügy nem is aktivál elköteleződéseket, és azt sem teszi lehetővé, hogy az emberek Medgyessyről vagy az MSZP-ről fogalmazzanak meg véleményeket. Ehelyett megmaradnak a politikai privilégiumok általános kritikájánál, és azt a rezignált következtetést vonják le: „egyik kutya, másik eb”.⁵⁶

Az Orbán-ügy miatti felháborodásnak alapvető elemét képezik a diszkurzív kontextusra tett utalások. A nem kormánypárti tagokból álló fókuszcsoporthoz tartozók között nincs is olyan, amelyben ne kerülne elő a tűzijátékok drágasága, az olimpiai delegáció költségei, a millenniumi ünnepségek drágasága, a „3 gyerek 4 kerék” jelszó illuzórikus mivolta, Orbán vélt beképzeltsége és pökhendsége. Ezen tényezők képezik azt a kontextust, amely az emberek számára valóban relevánssá teszi a 32 millió forint elköltését.

Sajnos e keretek között nem tudom részletesen illusztrálni az eddigi elemzést. Tanulságos lehet azonban, ha összevetjük, hogy miként kommentálta a két ügyet az a csoport, amely politikailag bizonytalan RTL Klub-nézőkből állt össze.

A Gresham-ügyben jól látszik, hogy miután a moderátor felvetette a témát, az egyik résztvevő rögtön összekötötte azt Orbán bostoni utazásával, majd – a moderátor próbálkozása ellenére is – a résztvevők közösen a politikai privilégiumok általános kritikájába fogtak. A beszélgetésben nem jelent meg konkrétan Medgyessyre vagy a szocialistákra vonatkozó vélemény.

Moderátor: térjünk akkor át a Gresham-ügyre, mi a véleményetek erről az ügyről?

Géza: szerintem tök mindegy, közpénzekkel kapcsolatban, konkrétan Orbán, vagy Gresham-palota; tök mindegy szerintem, itt az volna a lényeg, hogy nyugodtan utazzon akárhogy, csak a minimálbér legyen mondjuk százötvenezer forint, és akkor nyugodtan utazgasson, és akkor mi keresnénk kettőötvenet, és lenne lakásunk, tőlem nyugodtan utazgasson, szóval tényleg...

(hangzavar)

Moderátor: Ez most az Orbán, a Boston-ügy kapcsán, vagy a Medgyessy?...

Géza: Igen, ez még a Bostonnal is kapcsolatban van (...), az is bosszantó, hogy ezt kihasználják, mert a média használja ki a legjobban, mert [az ilyen típusú ügyek miatt – Cs. P.] vesszük a lapokat, olvassuk az újságokat.

Joli: Nem hoztuk fel, de most jutott eszembe a keresetekkel kapcsolatban, hogy az országgyűlési képviselőknek, állítólag, le kellett adni a vagyonynyilatkozatot. Na már most, titkosítva van, és akkor minek adta le, ha nem is nézheted meg? És akkor utána beírja azt, hogy ő kapott egy darab nyakkendőt, négyezer forint, hát? És azon kívül semmi ajándékot nem kapott? Ki az a hülye, már bocs, aki ezt elhiszi?

Géza: De lehet, hogy minimálbérre van bejelentve, nem? *(nevetés)*

Joli: Meg mindenfajta kedvezményt kapnak – BKV, vasút, akármi – miért? Annyit keres, hogy kényelmesen... megkapja az állami autót, és Mercedest kap...

Mária: És akkor ott az a négyszázezer forintos... mit fizetnek? A lakás...

Joli: Ja, az az albérleti díj... hát hol él, palotában?

Mária: Négyszázezer forint, hát...

Joli: Négyszázezer forintos lakbértámogatás, ha nekem...

Mária: Ha nekem annyi pénzem lenne, négy hónap, és mehetnék kölcsönért, hát nem? [lakáshitelért – Cs. P.]

(nevetés)

Az Orbán-ügyben ugyanez a csoport egy percre sem tér el az ügytől, a kormány morális felelősségét firtatják, az ügyet a diszkurzív kontextus elemeit mozgósítva értelmezik (3 gyerek – 4 kerék szlogen, a népességfogyással kapcsolatos kampány), és a társadalmi szenvedéssel állítják szembe a kormányfő pazarlónak vélt költsékezését. A Boston-ügy által aktivált identifikáció lehetővé tette karakteres vélemények kultiválását az Orbán-kormányal kapcsolatban.

Joli: ...mért nem a saját zsebéből finanszírozta, hogy jó, hát végül is én kapok díjat, kiutazok, visszautazok.

Géza: Végül is abból finanszírozta.

(nevetés)

Joli: És nyilatkozik a kormányzóvivő, hogy hát végül is ha nem jött volna vissza aznap, hát akkor se lett volna semmi, mert majd csak két nap múlva volna rá szükség.

Tünde: Nem volt igazán szükség erre a repülőgépre, ez volt a probléma, ennyi pénzért.

Joli: És ezt az adófizetők pénzén...

Tünde: Hát ez az...

Ilona: A kispolgárt meg ez nagyon tudja bántani, hogy befizetem... a fizetésem felét befizetem... és... ilyenekre megy el.

Zsuzsa: Ó utazik, nekünk meg nincs lakásunk.

Géza: Pedig jó lenne, egyharmad meglenne, mi, abból a pénzből?

(nevetés)

Ilona: Mert olyan szép, hogy négy gyerek, meg minden...

Zsuzsa: Ó, hogyne...

Ilona: Már háromra lehetetlenség úgy ruházni és úgy eltartani, hogy az a gyerek ne vegye észre.

Tünde: Mert szaporodna a magyar – ha hagynák...

KÖVETKEZTETÉSEK

1. Mivel mindkét szóban forgó ügyet normasértésnek érzékeltek az emberek, a Boston-ügy nagyobb sikerének magyarázatára nem igazán alkalmas a transzgressziós modell. Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a botrányokat nem a hagyományos transzgressziós keretben kell értelmeznünk, hanem meg kell próbálnunk elhelyezni azokat a közéleti identifikációk rendszerébe. Mindennek fényében a kérdést nem úgy kéne feltenni, hogy miért szeretik a „botrányokat” az „emberek”. E kérdés mögött esszencialista előfeltevések húzódnak meg, amelyek ellentmondásban állnak a botrányok sokféleségével és kiszámíthatatlanságá-

val, és azzal a ténnyel, hogy a botrányok többsége csak egy kisebbség számára botrány.

A botrány összességében ugyanis nem egy tartalmilag megragadható ügýtípus, hanem sokkal inkább a népmesék és a mítoszok világából fakadó konstrukciós elv, amely szinte bármilyen ügyben aktiválható: a jó és a rossz éles szembeállításán alapul, a morális tanulságokat sarkítva fogalmazza meg, és a világot általában morális kategóriák segítségével értelmezi.⁵⁷ Az emberek tehát nem az a jellemző, hogy „felháborodnak a botrányokon”, hanem inkább az, hogy „elbotrányosítanak egy-egy ügyet”, vagyis az ügy értelmezésében aktiválják az említett morális diskurzust – mindig az aktuális diszkurzív kontextusnak megfelelően.

2. Megpróbáltunk érvelni amellett, hogy a 32 millió forint közpénz elköltése csak az adott diszkurzív kontextusban okozhatott ennyire intenzív „morális pánikot” – más kontextusban elképzelhető, hogy egy hasonló ügy csak a Gresham-ügyben tapasztalt motiválatlan és rutinszerű rendszerkritikát aktiválta volna. Hasonlóképp, a Gresham-ügyről is elképzelhető, hogy egy más kontextusban sokkal nagyobb hullámokat vert volna.

A „kontextus hatalma” miatt óvatosan kell kezelnünk az olyan típusú utólagos elemzéseket is, amelyek szerint például egy negatívabb Fidesz-kampány több sikerrel járt volna. Egy ilyen változtatás hatását ugyanis szinte lehetetlen előre jelezni.

3. A tanulmányban azt próbáltuk illusztrálni, hogy az elköteleződés, az azonosulás jelenti a közéletről alkotott tudás kialakításának elsőrendű motivációs bázisát. Az emberek identifikációkon keresztül sajátítják el és dolgozzák tovább azokat a fogalmi elemeket, sémákat, nézőpontokat, metaforákat és érveket, amelyekkel a világ megérthető. Mi sem illusztrálhatná ezt jobban, mint hogy valaminek a felismerése, azonosítása és a valamivel való érzelmi azonosulás közös szótőből ered. Identifikálni valamit és identifikálódni valamivel kölcsönösen összefüggnek. Egyetérthetünk Kenneth Burke-vel, aki szerint megnevezni, definiálni valamit eleve feltételezi azt, hogy identifikálódjunk egy nézőponttal – vagy ahogy Hall nevezné, egy diszkurzív pozícióval.

Láthattuk, hogy a két elemzett botrányról az emberekben kialakuló közéleti tudás elsősorban attól függött, hogy az elittel szembeni általános gyanú miképp aktivizálódott, miképp vált elköteleződéssé, identifikációvá.

4. A média és a közvélemény kutatói hajlamosak arra, hogy igen gyenge összefüggések alapján esszencialista kijelenté-

seket tegyenek. A 2002-es választások eredményének okairól is sok esszencialista magyarázatot hallottunk (a falusiak a Fideszre szavaztak, a budapestiek a baloldalra, a nyugdíjasok a baloldalra, a fiatalok a jobboldalra, a lakótelepiek a baloldalra, a fejlett munkaetikával rendelkezők a jobboldalra stb.). E magyarázatok persze valós összefüggéseket fejeznek ki, azonban viszonylag gyenge összefüggéseket. A 2002. március végén felvett survey-adatok alapján egy indexet képeztünk a kormányváltással kapcsolatos attitűdökből (ez pontosabban fejezi ki az emberek politikai beállítódásait, mint a szimpla pártpreferenciák). E kormányváltásindex szóródását a kemény társadalmi változók kevesebb, mint 6%-ban magyarázták!

Talán ez is bizonyítja, hogy az emberek többségének közéleti tudását, véleményeit, preferenciáit az épp aktuális közéleti identifikációikon keresztül érthetjük meg, amelyeket pedig jobban befolyásol a pártok retorikai és marketingstratégiái által „keretezett” diszkurzív konstelláció, mint valami eleve adott, társadalmilag meghatározott pozíció. Magyarországon a diszkurzív politológia képviselői hívták fel a figyelmet a diskurzus változékonyságára, arra, hogy a diszkurzív kontextus nagyobb szerepet játszhat, mint az emberek „eleve adott” tulajdonságai.⁵⁸ Ez a belátás véleményem szerint jóval fontosabb, mint pusztán annak megállapítása, hogy „azért ne feledkezzünk el a reziduálisról sem”. A posztmodern fragmentáció korában a gyenge összefüggéseknél sokszor érdekesebb probléma lehet maga a reziduum, a kontextusfüggő, az instabil, a „nem lényegi”.

Bármennyire is ellentmondásosnak tűnik, a bizonytalanság is egy olyan tényező, amelyet be kellene építenünk elméleti modelljeinkbe. A változékonyság és a bizonytalanság tényezőit nem lehet kiszűrni egy demokratikus és szabad közéleti játéktérből – sem pedig, mint Ien Ang írja, a posztmodern kontextust leíró elméleti modellekből.⁵⁹

5. Az emberek közéleti tudásának megértése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az állampolgárság (citizenship) problémáját adekvát módon vethessük fel a kereskedelmi média „bulvárosodó” és a politikai kommunikáció „marketingesedő” világában. Az állampolgárság problematikáját elsősorban a modernista kritikai iskola képviselői vizsgálják. A politikatudomány és a médiakutatás azonban nem elégedhet meg annyival, hogy a „kompetens állampolgár” hagyományos ideálképével szembeállítja a gyarló „kisembert”. Ha „kisemberek” nem léteznek, az is kérdéses, hogy van-e értelme ragaszkodnunk a kompetens állampolgár absztrakt és életidegen mítoszához. Egy valóban adekvát normatív megközelítésnek előbb fel kéne tárnia a média és

a politika által felkínált elköteleződések bonyolult rendszerét, s csak ezután fogalmazhatna meg olyan normatív szempontokat, amelyek alapján a lehetséges identifikációkat, s az általuk létrejött közéleti tudásokat a demokratikus politikai rendszerrel összeegyeztethetőnek, vagy azzal elmentésnek ítélné.

Ezzel összefüggésben fontos megjegyezni, hogy a média és a politika által felkínált identifikációs mintázatok vizsgálatával a befolyásolásról és a hatalomról is kifinomultabb képet kaphatunk. A befolyásolást ebből a szempontból nem attitűdváltoztatásként értelmezhetjük, hanem elköteleződések kialakításaként, stabilizálásaként és újratermeléseként⁶⁰.

JEGYZETEK

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a kutatás elvégzését anyagiilag támogatták: Bayer Józsefnek (T035857 sz. OTKA-kutatás: Média és politika változó viszonya a globalizáció korában), a XXI. Század Intézetnek és Szabó Mártonnak (T035290 sz. OTKA-kutatás: A diszkurzív politikatudomány alapjai). Köszönöm továbbá Boda Zsolt, Császi Lajos, G. Fodor Gábor, Kiss Balázs, és Szabó Márton értékes észrevételeit és segítségét a tanulmány megírásában.

² Bird 1997:99. Kiemelés az eredetiben.

³ A Medián Kft. 2002 májusától havonta monitorozza a hónap 15 legfontosabb ügyének hatásait. Az elmúlt egy év tapasztalata szerint ritka a „többségi” botrány.

⁴ Érdeemes felidézni azt is, hogy a 2002-es választási kampány utolsó hete, a Kővér László és Schmidt Mária beszédei miatt indított botrányok hete, a szavazói preferenciáknak csak 2% körüli elmozdulását okozta. A legmegbízhatóbb választási előrejelzést adó Medián március 22-én 43%:39%-os Fidesz-vezetést mért az MSZP előtt, az április 5-6-án lefolytatott felmérés alapján pedig 42%:40%-os Fidesz-győzelmet prognosztizált. Ez a minimális, épp csak mérhető elmozdulás rengeteg tényező eredménye lehetett: az utolsó pillanatban meghozott választói döntéseké (amelyek inkább az ellenzéknek kedveznek), a miniszterelnöki vitái, a 100 napos program beígérése és a Happy End-ügyé. Mindez erősen árnyalja azokat az interpretációkat, amelyek a kampány utolsó hetét a botrányok és a negatív kampány átütő diadalaként értelmezik, amely megfordította a választások kimenetelét, lásd pl. Bruck 2002.

⁵ Népszabadság, 2002. január 19.

⁶ Bruck Gábor az MSZP kampányáról azt írja, hogy az utolsó hétig kidolgozatlan és felemás volt, s ezt párhuzamba állítja a Clinton-kampány hasonló nehézségeivel (Bruck 2002). Al Gore, bár a piacszegmentálás minden technikáját bevetette, mégsem tudott nyerni, David Horowitz szerint épp azért, mert túl sok emberben keltette a „cinikus manipulátor” benyomását. Bruce Newman marketingszakértő George Bush 1992-es kampányát tartja elhibázottnak, többek között azért, mert túl nagy hangsúlyt fektetett egy tipikus botránytémára: arra, hogy Clinton elsumákolta a katonai szolgálatát. Öböl-háború ide, amerikai patriotizmus oda, ez a téma 1992-ben nem érdekelte a bizonytalan választók többségét (Newman 1999:154). Elizabeth Bird a híres Whitewater-botrány

sikertelenségéről ír, amely periférikus maradt, nem okozott „morális pánikot” – noha minden esély megvolt arra, hogy akár Clinton újraválasztásába is kerülhessen az ügy (Bird 1997). S Clinton botrányainak sorában arról sem feledkezhetünk el, hogy az elnök a Lewinsky-ügy előtti szexbotrányát, a Gennifer Flowers-ügyet is átvészelte népszerűségvesztés nélkül.

⁷ Ang 1991.

⁸ A 2002-es választási kampányban a két esélyes miniszterelnök-jelölt egyaránt egy-egy erősen elszemélyesített botrányba keveredett. Medgyessy Péter Gresham-palotával kapcsolatos lobbügye még 2001 novemberében robbant ki. Medgyessy 100 ezer dollárt kapott az építető cégtől, hogy a kerületi MSZP tagjainak szavazatát megszerezze a pályázat elbírálásakor. Az ügyben befolyással való üzérkedés vádjával nyomozás indult, ismeretlen tettes ellen – ám nyilvánvaló volt, hogy a vizsgálódás a miniszterelnök-jelöltre irányult. Orbán Viktor botránya pedig 2002. február 11-i utazása miatt tört ki, a kormányfő Bostonba utazott, abból a célból, hogy ott díszdoktorrá avassák (a vád tehát az utazás magánjellege volt). A Medgyessy által elfogadott lobbipénz és a bostoni utazás költsége nagyjából azonos, 30 millió forint volt.

⁹ Mielőtt a Boston-ügy sikerére térnénk, fontos megjegyeznünk, hogy a vizsgálatunk nem foglalja magában a választási kampány utolsó két hetét, a Happy End-ügyet vagy az akasztófaügyet. A survey-t 2002. március 22-én, míg a fókuszcsoportos beszélgetéseket február 27. és március 10. között folytattuk le.

¹⁰ A kutatást a Medián Kft. végezte.

¹¹ A Medián Kft. havi monitorjában (ld. 2. lábjegyzet) eddig 13 hónap közéleti ügyeit vizsgáltuk, egy ügy esetében sem tapasztaltunk ilyen erős különbséget a szekértáborok napirend-érzékelése között.

¹² A státustörvény kapcsán folyó vita fő elemei: a román munkavállalók beengedése, a szomszédos országokkal való konfliktusok, a magyarigazolványok kiadása és a külföldön élő magyaroknak juttatott egyéb kedvezmények voltak. A Benes-ügy kapcsán arra az esetre gondolunk, mikor az akkori kormányfő egy nyilvános interjújában arról beszélt, hogy a Benes-dekrétumok ellentétesek az Európai Unióban elfogadott jogelvekkel, s részben emiatt elmaradt a visegrádi államok találkozója.

¹³ A három irányzatot részletesen egy másik tanulmányomban ismertetem (Csigó 2003). Thompson a politikai botrányokról szóló monográfiájában épp e három megközelítést ismerteti, mint a botrányok megértésének versengő iskoláit. Thompson „trivializációs”, „szubverzív” és „funkcionalista” elméleteknek nevezi a fenti megközelítéseket. Thompson 2000:233–245.

¹⁴ E folyamat része a közéleti kommunikáció „elbotrányosodása”, vagyis az, hogy a botrányok kiszorítják az igazán releváns problémákat a híradásokból, s a közönség figyelme is a szenzációk felé fordul. A botrányok tehát narkotikumként működnek, Bennett és Mannheim szerint felszínességükkel elfedik a gazdasági és politikai elitek valódi hatalmát. Bennett–Mannheim 2001:294.

¹⁵ Ebbe az irányzatba tartozó művek: Fiske 1992, Glynn 2000, Brookes 2001.

¹⁶ A botrányok ebből a szempontból karnevalisztikus rítusok: e rítusokban az emberek kifigurázzák és leleplezik a liberális demokrácia mítoszának fenntartásában érdekelt korrupst és immoralis hatalmasságokat – mégpedig a mindennapi életben használt skillek és morális kódok mozgósításával. Ebben a megközelítésben éppen a hagyományos politikacentrikus közéleti diskurzus vádolható azzal, hogy a szélesebb tömegeket elidegeníti a politika világától. A politika és a média elbulvárosodása mellett hallható leggyakoribb érv az, hogy „megérinti” az egyszerű embert, mozgósítja annak képzeletét és érdeklődését, közel viszi hozzá a nagypolitika világát.

¹⁷ A botrány ezek szerint a közösség morális rendjének sérülését jelenti, s a megbomlott morális rendet helyreállító rítus nem más, mint a botrány kiváltotta nyilvános procedúra (híradások és sajtótájékoztatók, nyilatkozatok és

vezércikkek, feljelentések és eljárások, bizottságalakítások és parlamenti viták, felfüggesztések és kiközösítések, tüntetések és hűségnyilatkozatok). Ezt a megközelítést részletesen tárgyalja fontos könyvében Császi Lajos (Császi 2002). A botrányok ezen felfogását elsősorban a neodurkheimiánus amerikai kultúraszociológia, Jeffrey Alexander és köre képviseli. A Watergate-botrány szerintük azért járt a jól ismert földrengésszerű hatással, mert az amerikai társadalom és politika legszentebb értékeit szennyezte be, és a botrányt követő procedúra rítusában a politikai közösség és a társadalom megszabadult a tisztátalanság forrásától (Alexander, J. 1989 hivatkozva: Thompson 2000:236, Császi 2002:131). A botrányokat, ha ebből a nézőpontból indulunk ki, rokoníthatjuk a bűnözésről szóló hírekkel, amelyek szinték igen népszerűek. Katz szerint a bűnözés azért a populáris média kedvenc témája, mert a bűnesetek momentumaiban a normalitás, az uralkodó morál bicsaklik meg és áll helyre újra. A rendezett világ szétesésének pillanatnyi önpusztító élményét kínálja fel a média a bűnesetek részletes bemutatásában, s a néző pedig a rend szétesésével kapcsolatos szorongásait élheti ki a bűnesetek nézése közben (Katz in Grisprud TT 297). Hankiss Elemér is hasonló következtetésekre jut a populáris kultúra botrányaival kapcsolatban (Hankiss: Proletár reneszánsz).

¹⁸ Hoggart: 1957, hiv.: Macdonald 2000.

¹⁹ Az előbbi az alsóbb osztályok gyerekeit jellemzi: egyszerű szintaxis, alacsony absztrakciós képesség, a konkrétéhoz való kötődés, az érzelmek és gondolatok árnyalt kifejezésére alkalmas eszközök hiánya. Mindez nem pusztán egy kognitív jelenség – s itt rögtön utalhatunk az „életvilág” előbbieken említett fogalmára. A korlátozott kód ugyanis egy viszonylag differenciálatlan élethelyzethez kötődik, amelyet egyértelmű erkölcsi normák szabályoznak. Giddens értelmezésében „a korlátozott kód olyan beszéd, amely az alsóbb osztálybeli közösség kulturális környezetéhez kötődik. Sok alsóbb osztályba tartozó ember erős családi vagy szomszédsági kultúrában él, amelyben számos értéket és normát magától értetődőnek tekintenek, s nem törekednek azok nyelvi kifejezésére.” (Giddens1995: 416.).

²⁰ Ennek kidolgozását a botrányok kapcsán az antropológiai iskola tagjai végezték el a leginkább explicit módon – bár álláspontjuk tökéletesen összeegyeztethető a másik két irányzat implicit életvilágképével.

²¹ Itt tehát Habermas híres életvilág-fogalmánál szűkebb definíciót használok.

²² Lull–Hinerman 1997:3. Császi Lajos fordítását használom.

²³ Lull–Hinerman 1997:25–27. A (Nyugat-Európában) elszaporodó szexbotrányok például ebben az értelmezésben a szexualitás átpolitizálódásának és közüggé válásának szimptomái, a szexuális normalitás legitim határainak rituális megerősítői és egyben lassú, fokozatos megváltoztatói is. Az antropológiai modell itt is visszaigazolja a vele szemben megfogalmazódó szokásos kritikákat: statikus, esszencialista és egy erősen túlszocializált emberképet alkalmaz.

²⁴ Lull–Hinerman 1997:27.

²⁵ Morley 1992. *Television Audiences and Cultural Studies*. London: Routledge p. 251.

²⁶ Elizabeth Bird, aki a modernista kritikát ötvözi az antropológiai megközelítéssel, egy, az előző Morley-idézettel csaknem azonos véleményre hivatkozik, amelyben egy nő kifejti, hogy azért tartott érdekesnek (bűnügyi) botrányt, azért érdekelték az elkövetők indítékai és tettük előzményei, mert „akár a szomszédom is elkövethet ilyet”. Bird szerint a közönség tagjai annak alapján fordítanak figyelmet egyik vagy másik ügyre, hogy mennyire van közel az adott ügy a személyes életükhöz, elsősorban a morál, a törvény és a rend szempontjai alapján. Bird azonban a modernista kritika nézőpontjából felhívja a figyelmet, hogy pusztán ezen az alapon nem érthetők meg a világ

- bonyolult összefüggései (Bird 1997). Colin Sparks Birddel szinte egyező módon határozza meg az „emberek” közéléhez fűződő viszonyát. Sparks szerint az emberek egy „tabloid tudással” rendelkeznek, amely nem alkalmas absztrakt összefüggések megértésére (Sparks 2000).
- ²⁷ A posztmodern oldal pápája, John Fiske láthatóan ugyanúgy gondolkodik a kisemberről és az ő életvilágáról, mint az eddig idézett szerzők, csak épp a kisemberek mindennapjai részének tekinti az egészséges szkepszist is. Szerinte a botrányhírek túlzásai „azokat a szkeptikus olvasási kompetenciákat mozgósítják, amelyek egyenértékűek azon társas kompetenciákkal, amelyek segítségével az emberek a mindennapi életük közvetlen körülményeit ellenőrzik”. Fiske 1992:54.
- ²⁸ Érdekes módon ez még a közönség „aktivitását” hirdető posztmodern elemzésekre is igaz!
- ²⁹ Blumler–Kavanagh 1999.
- ³⁰ Blumler–Kavanagh 1999:221–222.
- ³¹ Blumler–Kavanagh 1999:224.
- ³² Mivel a közönség tevékenysége mindig egyszerre aktív és passzív is (Cs. P.).
- ³³ Silverstone 1994:170.
- ³⁴ Silverstone-tól függetlenül ugyan, de a tabloidizációkutatásban is megjelent egy nagyon hasonló elveket valló irányzat, a „tabloidizációkutatás új programja” (ld. Csigó 2003). Itt csak Myria Macdonald tanulmányára hivatkoznék, amely a kereskedelmi tévékben látható infotainment műsorok személyes, melodramatikus hangvételének közéleti hatásait elemzi. Szerinte a személyes hangvétel és a műsor által felkínált érzelmi elköteleződés – különösen, ha a szerkesztők társadalmi igazságtalanságként mutatják be a történetet – alkalmas lehet arra, hogy az adott témáról releváns közéleti tudás elsajátítására, a szélesebb társadalmi kontextus megismerésére motiválja a nézőt (Macdonald 2001).
- ³⁵ John Thompson botrányokról írott monográfiája – a botrányok kutatásában szinte egyedülállóan – felveti a botrányok talán legtriviálisabb tulajdonságát: azt, hogy politikai identitásokhoz kötődnek. Thompson a politikai szereplőkbe vetett bizalomért folytatott küzdelemként értelmezi a botrányok kirobbanását és a körülöttük zajló vitát. A botrányok jelentőségét a bizalomért, a reputációért, a szimbolikus tőkéért folytatott harcból vezeti le – vagyis azt javasolja, hogy a botrányokat az emberek politikai elköteleződéseinek kontextusában értelmezzük. Thompson ezzel hasonló irányt jelöl ki, mint Silverstone. Thompson könyvét az teszi igen ambivalenssé, hogy ezen a ponton megáll, és – mint arra Császi Lajos rámutat (Császi 2002:134) – nem foglalkozik tovább a recepció kérdéskörével. A közönség, maguk az emberek, akiknek a bizalmáról és elköteleződéséről szó van, kimaradnak Thompson elemzéséből. A közönség olyannyira a háttérben marad – ahogy a szerző fogalmaz, „passzív szereplő” –, hogy az olvasónak az az érzése: a közönség bizalmát Thompson a politikai szereplők stratégiáinak pusztá korrelátumaként fogja fel.
- ³⁶ Carter et al. 1995.
- ³⁷ Az individualista–kollektivistá tengelyen a „reflexív modernizáció” követői állnak szemben a „neotribalizmus” iskolájának képviselőivel. A kérdésről ld.: Hetherington 1998:21–61.
- ³⁸ Hall 1995:65.
- ³⁹ A narratív identitás fogalmáról lásd Boda 2000. Hasonló értelemben használja az identitás-fogalmat Hall és Giddens is.
- ⁴⁰ Ugyanebben az értelemben különbözteti meg Dayan a „public” és az „audience” fogalmát (Dayan 2002).
- ⁴¹ Morley 1980:173. A diszkurzív repertoár tehát egy fontossági és értékítéletekből, értelmezési sémákból és érdeklődésekből álló „beállítódáshalmaz”. A befogadó társadalmi-gazdasági körülményei ezt a halmazt határozzák meg, azt

azonban nem, hogy e mentális eszközök közül melyek aktiválódnak egyes információk feldolgozása során.

⁴² Liebes-Katz 1990.

⁴³ Silverstone 1994:16. Az identifikációk kialakításának egyik elsődleges eszköze a marketing. A marketing lényege az, hogy a közönség szegmenseinek vágyait és félelmeit térképezi fel, és ezekre válaszul kínál fel partikuláris és átmeneti identifikációs lehetőségeket. A marketing tehát nem más, mint az identifikációk kialakításának, a diszkurzív repertoárelemek mozgósításának a művészete. Részleges identifikációk lehetőségét kínálja fel, s csak ritkán vezet stabil, kidolgozott, narrativizált identitás kialakulásához. A politikai marketing társadalmi kontextusa a fragmentálódás, a stabil közéleti identitások hiánya, a mélyen elkötelezettek arányának csökkenése. Nem csoda, hogy egyes szerzők a marketinget egyenesen a posztmodern széttöredezettség állapotát megjelenítő „alapvető társadalmi tevékenységként” fogják fel (Firat Venkatesh 1993:227–228. Ld. még Kiss 1999).

⁴⁴ Ezt bizonyítja az is, hogy a Boston-ügy fontosnak tartása a kormánnyal való elégedettségtől függetlenül is negatívan korrelál a közéleti involváltság több mutatójával.

⁴⁵ A fókuszcsoporthoz beszélgetéssorozat egy szélesebb kutatás részét képezi. Összesen 15 beszélgetést szerveztünk a 2002-es kampány főbb politikai ügyeivel kapcsolatban. A Boston-ügyről 11, a Gresham-ügyről 7 fókuszcsoporthoz beszélgetésben esett szó.

⁴⁶ Egy tipikus vélemény: „Törökbálint fele az övé, és ő ígér nekem 13. havi nyugdíjat?”.

⁴⁷ Magyar Nemzet, november 28.

⁴⁸ Népszabadság, november 28.

⁴⁹ Kiss 2002:30.

⁵⁰ Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy egy negatívabb fideszes kampány összességében sikeresebb lett volna, hisz minél negatívabb a kormány, annál könnyebben támadható árokásás miatt!

⁵¹ Kiss 2002.

⁵² Kifejezetten a médiamegjelenés számára kreált események. Fiske 1996.

⁵³ A mobilizáció, a cselekvő részvétel üzenete többféle formában jelenik meg: a „megmozduló” helyi közösségek képe, sorsunk kézbevitelének üzenete, az öngondoskodás etikája, az egyéni boldogulás és a közös jobbítás kölcsönösége.

⁵⁴ Ez pedig Pippa Norris szerint a „premodern” és a „modern” kampányra jellemző, a posztmodern marketingkorszakra biztosan nem. Tulajdonképp az emberektől várták el, hogy „újrapirozicionálják magukat” – ez pedig ellentétes a marketingelvekkel.

⁵⁵ A Népszabadság vezércikkeiben mindmáig fellelhetjük ezt a frame-et.

⁵⁶ A Boston-ügyben mindenkinek van véleménye, a viták lendületesebbek, a beszélgetés résztvevői motiváltabbak, ezzel szemben a Gresham-ügyről szóló beszélgetések töredezettebbek, több a beszélgetésbe be sem kapcsolódó résztvevő. Míg a bostoni utazás okozta morális káosz „kozmoszba vált”, és Orbán személyes felelősségét szenvedélyes vitákban tárgyalta meg a résztvevők, addig Medgyessy esetleges korrupciós vádjai nem nagyítottak fel az emberekben. A miniszterelnök-jelölt tevékenységét immorálisnak látták, de úgy értelmezték, mint ami „normális” része az amúgy is immorális politikának.

⁵⁷ Az antropológiai megközelítés szinte összes képviselője rámutat erre: Bird, Lullák vagy Császi.

⁵⁸ Szabó 2000 és Szabó 1996.

⁵⁹ Ang 1996.

⁶⁰ Csigó 2003.

IRODALOM

- Ang, I. 1991. *Desperately Seeking the Audience*. London–New York: Routledge.
- Ang, I. 1996. *Living Room Wars*. London–New York: Routledge.
- Bennett, W. L.–Manheim, J. B. 2001. The Big Spin: Strategic Communication and the Transformation of Pluralist Democracy. In: Bennett, W. L.–Entman, R. M. (ed). 279–299.
- Bennett, W. L.–Entman R. M. (ed). 2001a. *Mediated Politics. Communication in the Future of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bird, S. E. 1997. What a Story! In: Lull, J.–Hinerman, S. (ed) 1997. *Media Scandals*. Cambridge: Polity Press. 99–122.
- Blumler, J. G.–Kavanagh, D. 1999. The Third Age of Political Communication: Influences and Features. *Political Communication* (16). 209–230.
- Boda, Zs. 2000. A kommunikatívus elmélet. In: Szabó Márton (szerk): *Beszélő politika*. Budapest: Józsefvég. 138–162.
- Brookes, R. 2000. Tabloidization, Media Panics, and Mad Cow Disease. In: Sparks, C.–Tulloch, J. (ed) 2000. 195–211.
- Brück, G. 2002. Az MSZP kampánya a kommunikációs szakember szemével. In: Sükösd, M.–Vásárhelyi, M. (szerk.). *Hol a határ?* 126–136. Budapest: Élet és Irodalom.
- Carter, E. et al. (ed) 1995. *Cultural Remix*. London: Lawrence & Wishart.
- Császai, L. 2002. *A média rítusai*. Budapest. Osiris.
- Csigó, P. 2003. Miért nincs hatása a kereskedelmi híradóknak? – Az identifikációs médiahatásról. In: Bayer, J. (szerk) *Média, politika, globalizáció*. Budapest: MTA PTI.
- Dayan, D. 2002. The peculiar public of television. *Media, Culture, Society*. vol. 23, 743–765.
- Firat, F.–Venkatesh, A. 1993. Postmodernity: the Age of Marketing. *International Journal of Research in Marketing*. 10:227–249.
- Fiske, J. 1987. *Television Culture*. London: Routledge.
- Fiske, J. 1992b. Popularity and the Politics of Information. In: Dahlgren, P.–Sparks, C. (ed) 1992. *Journalism and Popular Culture*. London: Sage Publications. 45–63.
- Fiske, J. 1996. *Media Matters*. University of Minnesota.
- Gandy Jr., O. H. 2001. Dividing Practices: Segmentation and Targeting in the Emerging Public Sphere, In: Bennett, W. L.–Entman, R. M. (ed) 2001a. 141–160.
- Giddens, A. *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- Glynn, K. 2000. *Tabloid Culture*. Durham: Duke University Press.
- Grisprud, J. 2000. Tabloidization, Popular Journalism, and Democracy. In: Sparks, C.–Tulloch, J. (ed) 2000. 285–301.
- Hall, S. 1995. Fantasy, Identity, Politics. In: Carter et al. 1995. 63–73.
- Hankiss, E. 1999b. *Proletár reneszánsz*. Budapest: Helikon.
- Hetherington, K. 1998. *Expressions of Identity*. London: Sage.
- Hoggart, R. 1957. *The Uses of Literacy*. London: Chatto & Windus.
- Kiss, B. 1999. Politikai kommunikáció és marketing. In: Sárközy, E. (szerk) *Rendszerváltás és kommunikáció*. 131–140.
- Kiss, B. 2002. Marketingszemlélet a kampányban. In: Sükösd, M.–Vásárhelyi, M. (szerk.). *Hol a határ?* 17–45. Budapest: Élet és Irodalom.
- Liebes, T.–Katz, E. 1990. *The Export of Meaning*. London: Sage.
- Lull, J.–Hinerman, S. 1997. The Search for Scandal. In: Lull, J.–Hinerman, S. (ed) 1997. *Media Scandals*. Cambridge: Polity Press. 1–34.
- Macdonald, M. 2000. Rethinking Personalization in Current Affairs Journalism. In: Sparks, C.–Tulloch, J. (ed) 2000. 251–267.
- Morley, D. 1980. Texts, readers, subjects. In Hall S, Hobson D, Lowe D, and Willis P (eds): *Culture, Media, Language*. London: Hutchinson, pp 63–173.

- Morley, D. 1992. *Television, Audiences and Cultural Studies*. London: Routledge.
- Newman, B. I. 1999. *Politikai marketing*. Budapest: Bagolyvár.
- Norris, P. 2001. Angyali kör? A politikai kommunikáció hatása a posztindusztriális demokráciákra. *Médiakutató*. IV.
- Silverstone, R. 1994. *Television and Everyday Life*. London: Sage.
- Sparks, C.-Tulloch, J. (ed). 2000. *Tabloid Tales. Global Debates over Media Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Sparks, C. 2000. Introduction: The Panic over Tabloid News. In: Sparks, C.-Tulloch, J. (ed). 2000., 1–41.
- Szabó, M. 1996. Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. *Politikatudományi Szemle*, 4: 101–132.
- Szabó, M. 2000. Beszélő politika – diszkurzív politológia. In: Szabó Márton (szerk): *Beszélő politika*. Budapest: Jászöveg.
- Thompson, J. 2000. *Political Scandal*. Cambridge: Polity.

A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

Szirtes Artúr (Bp., 1884–1927): ügyvéd, jogszociológus, jogi író, a XX. század első évtizedeinek közismert, a polgári radikálisokhoz közel álló személyisége volt. 1913-ban jelent meg *A szociális jog elmélete* című könyve, 1914-ben pedig a *Társadalmi szervezkedés* címmel publikált dolgozatot. 1916-ban közölte német nyelven *Der rechtswissenschaft eine Kulturmacht* című munkáját. 1918-ban jelentette meg *Jogalkotástani előadások* című kötetét. 1924-ben korának divatos témájáról, a szociáldarwinizmusról publikált, 1925-ben *A kollektív munkaszervezés* címmel írt monográfiát.

Mostani közlésünk a szerző 1917-ben megjelent, *A gazdaságpolitikai pártok fejlődése* című könyvéből való. A tízes évek végén Magyarországon két fontos kérdés foglalkoztatta elsősorban a hazai pártkutatókat. Az egyik: vajon hogyan lehetséges a pártpaletta „leegyszerűsítése” két nagy pártra (az akkori parlament sokpárti volt). A másik: milyen lehetőségek kínálóznak az ún. közjogi pártrendszer „racionalizálására”, gazdasági-pragmatikus alapra helyezésére.

Szirtes Artúr írásában mindkét problémakör igen élesen és sok tekintetben máig hatóan exponálódik. A mai szakmai olvasó meglepődve olvashatja, hogy több mint 80 évvel ezelőtt milyen reformtervek és -elméletek fogalmazódtak meg a korszakban sokat bírált pártrendszer átalakítására.

SZIRTES ARTÚR

A pártok és a parlament átalakulása*

Azok a társadalmi elemek, gazdasági érdekrétegek, amelyek a politikai pártok helytelen alakulása folytán a *politikai csalódásnak* említett folyamatán ismételten kénytelenek voltak átmenni, lassacskán tudatra ébredtek. A régi pártkeretekkel szemben *új és új pártok* keletkeztek, amelyeknek programjain a „demokratikus”, a „polgári”, a „szociális” szólamok vonulnak végig, annak bizonyosságául és kifejezéséül, hogy az új pártok az eddigi pártok parlamenti működésében kellőleg figyelemre nem méltatott szélesebb népességi rétegeket kívánják zászlaik alá tobozni, ezek érdekeiért kívánnak síkraszállani.

Az érdekek szerint való differenciálódásnak ez az elsődleges tünete azonban még mindig a *pártalakulások és programkészítések ama régi hibájával kapcsolatos*, amelyről az imént szoltunk. A pártok még mindig az egész ország egyetemével töreksenek magukat azonosítani, még mindig minden polgári érdekreteget zászlajuk alatt akarnak látni, még mindig abba a hibába esnek, hogy a legheterogénebb érdekrétegeket azonos érdekűnek vélik beállíthatni. Ez a jelenség ismét csak ahhoz a következményhez vezet, hogy az egyetemleges érvényű jelszavakkal dolgozó pártok kereteiből kihullanak, e pártok parlamenti tevékenységében nem érvényesülhetnek azok az érdekrétegek, amelyek a párt zászlaja alá sorakozott, illetve a párt mögött álló gazdagabb, legjobban szervezett érdekrétegekkel szemben a versenyt nem állják.

Az így kiszorult, bár politikai érvényesülésre jogosan hivatott érdekrétegek újra csalódnak és politikai hovatartozandóságuk

* A közölt részlet a *Gazdaságpolitikai pártok fejlődése. Adatok a politikai pártok lélektanához* címet viselő könyv ötödik fejezetében olvasható, amelyet a Tálto Kiadó adott ki 1917-ben, Budapesten.

tekintetében zavarba jutnak. Helyzetüket, tisztánlátásukat megzavarja még az a körülmény is, hogy *az új pártok* említett (szociális és demokratikus) *jelszavait a régi pártok is átveszik*, programjaikat ez új színezettel némileg átfestik, és kijelentik, hogy tanultak, hogy az „idők szavának”, a „kor szellemének” engedni kell.

A régi pártok átformálódása, amely a versenyképesség megőrzésének eszköze, itt-ott a régi pártkeretek bomlásával és egy-egy új párt alakulásával jár, mint például hazánkban a régi és új függetlenségi párt esetében; legtöbbször azonban a régi pártkeretek épségben tartásával csupán az abszolút tekintélyű „vezér” egy-egy revíziós nyilatkozatával, új álláspontokat jelző megnyilatkozásaival.

A versenyképesség megőrzésének ez az eszköze természetesen a régi pártoknál a hatalom megőrzésének – bár sokszor csak tudat alatti – módszere. Ami Magyarországon annyit jelent, hogy a nagybirtok és a vele karöltve járó nagybankok állami főuralmuk megtartása céljából „demokratikus” és „szociális” színnel festik be politikai zászlajaikat, a különböző kispolgári rétegekre vonatkozó programpontjaikat újból aláhúzzák és kiszínezik és az általános „szociális” és „demokratikus” jelszavakat régi általános „közjogi” és „kulturális” jelszavaik mellé programjuk élére írják.

Az új, demokratikus és szociális – vagyis elsősorban az eddigi polgári pártok parlamenti működésében nem érvényesült polgári rétegekre tekintő – új pártalakulások azonban az érdekretegek szerint való differenciálódásnak mégis első csírái. *Az új pártoknak ez az alakulása* mégiscsak az agrár és a bankszerű nagytőkétől függetlenül szervezkedő egyéb széles polgári rétegek egyre növekvő társadalmi befolyásának és gazdasági súlyának eredménye, amely befolyás *erőforrásait a homogén érdekek szerint való gazdasági szervezkedés*, a kisemberek szolidáris, kollektív szervezeti fellépésének tényéből meríti.

Az új „vezérek” politikai csoportalakításának lehetőségei soha meg nem nyílhatnának, ha az eddigi politikai pártok működésében csalatkozott szélesebb társadalmi érdekretegek a maguk külön gazdasági és egyéb társadalmi szervezeteikben nem tömörülnének és politikai érvényesülésüket gazdasági és társadalmi erejük egész súlyával nem követelnék.

Bizonyos, hogy az új pártok „vezérei” nemegyszer ama tiszteltreméltó férfiak sorából kerülnek ki, akik a homogén érdekek szerint való szervezkedésre buzdítva az érdekeltek körében már a pártalakulás lehetőségeinek bekövetkezése előtt is buzgón apostolkodtak – ez azonban csak az új pártok egyik biztató tünete, de semmi esetre sem keletkezésük és életképességük oka. E pártok életképessége abban rejlik, hogy az eddigi pártok működésében csalódott polgári rétegek szervezkedése ma már olyan erőteljes, hogy egy-egy ily új polgári pártnak is kellő erőt tud

adni az országos szervezkedésre. Bizonyos azonban az is, hogy egy-egy ilyen nagy tehetségű vezér szónoki képességének, okosságának és az időszerűséget erélyesen kihasználni tudó politikai ügyességének hatása és presztízsszerű varázsa éppúgy hosszú időre életben tartja a pártot akkor is, amidőn programjának nagy általánossága folytán eredetileg zászlaja alá sereglett egyes érdekrétegek már világosan láthatják, hogy érdekükben a parlamenti életben és az állami jogalkotásban nem történik semmi, mint ahogy a régi pártokat is rendszerint egy-egy vezér kiváló személyiségének ereje tartotta és tartja össze még akkor is, amidőn az eredetileg táborába sereglett érdekrétegek legtöbbje a politikai csalódáson már régen túl van.

A polgárság homogén érdekeltiségei szerint való gazdasági és társadalmi szervezkedésének nyomása alatt keletkező ez új pártalakulások jótékony hatása két irányban kezelhető.

Mindenekelőtt úgy az *eddig pártok*, mint ennek folytán az *eddig parlamentek kénytelenek* az eddigelé érvényesült leghatalmasabb érdekeltiségektől *különböző társadalmi rétegek érdekeinek is valóban több figyelmet szentelni*. A parlamentek tárgyalásaiba a régi közjogi és személyes hobbik közé beszivárogtak a szélesebb polgári rétegek gazdasági és egyéb szociális problémái is¹ és annyira, amennyire a régi pártoknak politikailag a személyes formállogikai szócsatákban iskolázott képviselői között visszhangra lelhetnek, egy-egy novelláris módosítás formájában az állami jogfejlődésbe is besiklanak. Így keletkezett még a régi pártok parlamenti uralmának idején is bizonyos szociális mázzal bevont törvényhozási irányzat, amellyel a régi pártok mögött uralkodó gazdasági érdekeltiségek igyekeznek állami főhatalmukat megtartani és magukat oly atyai színben feltüntetni, mintha az új, szervezkedő rétegek érdekeit kielégíteni hivatottak ők, illetve az ő pártjaik és az ő pártjaik állami szervezete lennének.

A hatalom megtartására irányuló ez az erőlködés kétségtelenül minden európai államban bizonyos kezdetleges *szociális törvényhozási irányzatot* eredményezett, jeléül egy új kor hajnalának, amelyben az állami hatalomnak tényleg a társadalom minden dolgozó érdekrétege egyaránt részese lesz. Így keletkezik például még a huszadik század első évtizedében az alkalmazottak és általában a szolgálati, helyesebben *munkaviszonyban levők* érdekében bizonyos atyáskodó törvényhozási irányzat, amely nem csupán a kötelező biztosítás és a szolgálati szerződés tartalma (munkaidő, munkabér, felmondás stb.) tekintetében kedvez a munkaviszonyban lévők legtöbb rétegének, de a független társadalmi, szakmák szerinti szervezkedés fokozatos nyomása folytán kénytelen-kelletlen lassanként foglal kozni kényszerül az egyéni szerződési jog rendszerét megsemmisítő *kollektív, korporatív, tarifális szerződési jog* törvényhozásilag szabályozandó módszerével is.² A régi pártok prog-

ramjaiba behatolnak a *középosztály* különböző új proletár rétegeinek szociális és gazdasági problémái is és a parlamentek működéseinek különösen a legutóbbi éveiben már szó esik az alkalmazotti viszonyban levőknek a szervezkedés szempontjaitól eddig a legnehezebb helyzetben volt rétegeiről, az *állami tisztviselők* anyagi helyzetéről is. A munkaerőnek különösen a *világháború* okozta rendkívüli megfogyatkozása az alkalmazotti és általában a szolgálati viszonyban lévők rétegei érdekeit érvényesülésük útján egyébként is nagy lendületben viszi előre. A munkaerő utáni kereslet oly nagy és a munkaerő oly kevés, hogy a munkáltató nagytőke életszükséglete, hogy alkalmazottak sorainak minél jobb legyen. Azt a „szociális” törvényhozási irányzatot tehát, amely a háború előtti időkben a régi parlamenti pártokban képviselést a parlamentekben szószólókat nem nyert rétegek – a munkások, az alkalmazottak, stb. – parlamenten kívüli, erőteljes gazdasági szervezkedéseknek köszönhetette létét, minden különösebb szervezkedési erőfeszítés nélkül viszi már előre a világháború szomorú ténye. A nagytőke régi pártjai kénytelenek mindaddig, amíg e hatások az emberanyag pótlása és a technika újabb vívmányai következtében nem enyhülnek, a munkások és az alkalmazottak érdekeit a lehető legteljesebb mértékben kielégíteni és azokon a réseken, amelyeket a szociális irányzat pártjaik régi működésén már a háború előtt vágott, úgy a „szocializmust”, mint a „feminizmust” a nagytőke hatalmának lehető megőrzése érdekében nagy lendületben átengedni.

A homogén gazdasági érdekeltségek szervezkedése folytán keletkező új pártalakulások jótékony hatása azonban abban az irányban is észlelhető, hogy az *új polgári pártokban*, ha programjaik készítése még mindig az általánosság jellegének régi hibájában szenved is, mégis csak főleg egyes új polgári rétegek nyernek politikai elhelyezkedést.

Vagyis az érdekrétegek szerint való pártszerű differenciálódás folyamata mégiscsak megkezdődik. A régi, immár atyáskodó pártok programjaik és álláspontjuk revíziója kapcsán a gazdaságilag szervezkedő új rétegek érdekeinek bármennyire utat és érvényesülési lehetőséget nyissanak is, az újonnan szervezkedett rétegek mégiscsak jobban bíznak az új polgári pártokban, mint a régiekben, amelyekben már sokszorosan csalódtak. Akár észreveszik, akár nem veszik észre az új pártokban a pártjelleg és a pártprogramok általánosságában, egyetemlegességében rejlő hibát, mégis csak főleg az új pártok támogatására fordítják szervezeti és anyagi erejüket. A politikailag még iskolázatlanok még azt remélik, hogy az új párt tényleg elhozza a minden érdekréteg érvényesülését magában foglaló világmegváltó kormányzati rendszert; a politikailag iskolázottak, a tudatosak pedig azt remélik, hogy e pártok valamelyikében, azok parlamenti működése kapcsán, a választások után ők fognak kizáró-

lag érvényesülni, úgy, amint az eddigi pártokban úgyszólván csak a nagybirtok és a nagybank érvényesült.

Az utóbbiak, a tudatosak, a politikailag iskolázottak e reménye valóban jogosult és teljesen indokolt. Az általános és egyetemleges érvényű programmal útnak induló pártok zászlaja alatt, a szociális és demokratikus jelszavak mellett is ugyanaz a *leplezett érdekharc* folyik, mint amely a régi pártok mögött zajlott le. Ismét és ismét ki kell derülnie, hogy *heterogén gazdasági érdekeltségek*, melyek gazdaságpolitikai törekvései, az állam gazdasági feladatairól vallott felfogásai, a szociális gazdasági fejlődés irányelveiről vallott nézetei egymással ellentétbe kerülhetnek, *egyazon politikai párt zászlaja alatt tartósan nem tömörülhetnek*, ha eredetileg, a párt zászlóbontásakor bizonyos általánosságokban találkoztak is. A pártnak pedig működése során is anyagi erőre van szüksége, hogy szervezetileg életben maradjon. Csakhamar választania kell a pártnak, hogy egy-egy aktuális gazdasági kérdésben ellentétes érdekű rétegek közül melyiknek álláspontját tegye a parlamentben magáévá. Természetes, hogy annak a rétegnek megfelelő politikát fog úzni, amely szervezeteinek és vezetőinek anyagi és erkölcsi erejével leghatékonyabban támogatja.

Bizonyos az is, hogy az új pártokban érvényesülő ezek az új polgári rétegek sem szeretik gazdasági szervezetük életét egy párt szekeréhez kötni. A kereskedők szervezetei, hogy az új városi rétegek egy jellegzetes példáját említsük, éppúgy azt remélik, hogy az új pártok minél többjét fogják uralmuk alatt tartani, mint ahogy a nagybirtok és az ezzel karöltve járó nagybank a régi pártoknak úgyszólván mindegyikét uralta.

A pártok száma azonban mind szűkebbre szorul és az új gazdaságpolitikailag szervezkedő rétegek nemigen gondolnak arra, hogy a régi pártokban érvényesüljenek, de meg a mindig nyíltabb gazdaságpolitikai szervezkedés egyébként is mind nyíltabb politikai állásfoglalást igényel, ha nem is egyetlen, de egy-két rokon törekvésű párt mellett.

Ilyenformán tehát hármas ok vezet oda, hogy az új pártok mindinkább egy-egy érdekréteg gazdaságpolitikai pártjává legyenek. Az egyik ok az, hogy a homogén érdekek szerint való gazdaságpolitikai szervezkedés folytán a *politikai pártokban a különböző érdekrétegek gazdasági problémái nyomulnak*; a másik az a pártlélektani tanulság, hogy *egymással ütközésbe kerülhető lényeges gazdasági érdekek egyazon párt keretén belül kellő képviselőre nem lelhetnek*; a harmadik ok pedig az, hogy *a gazdaságilag szervezkedett rétegekben a politikai szervezkedés mind nyíltabbá lesz* és így hovatovább minden szélesebb körű homogén gazdasági érdekréteg odakényszerül, hogy kizárólagossági igénnyel foglalja el egy-egy általános politikai párt kereteit (példa: a Bund der Landwirte és a német konseratívok), vagy pedig – ami a fejlődés kereteinek jobban megfe-

lel – a maga gazdaságpolitikai érdekeinek megfelelőleg önálló politikai párt formájában lépjen fel (példa: az Országos Kisgazdapárt hazánkban).

A pártok gazdaságpolitikai irányban történő átidomulása a homogén gazdasági érdekrétegek addigi érdek-képviselési szervezésére is sokszorosán visszahat. Nem csupán az eddigi pártok politikai működésében csalódott érdekrétegek szervezkednek erőteljesebben, hogy végre gazdasági érdekeiknek megfelelőleg érvényesülhessenek az állami jogalkotásban, hanem a politikai pártoknak e szervezkedés nyomása alatt végbemenő átalakulása láttán az eddigi politikai pártok működése kapcsán kényelmesen érvényesült gazdag, uralkodó gazdasági rétegek is kénytelenek a *nyílt gazdaságpolitikai szervezkedés új érdek-képviselési, szervezeti formáit* kiépitni.

Tanulságos e tekintetben a *Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének* a legutóbbi időkben tanúsított magatartása, amellyel a „mezőgazdasági érdekképviselő” törvényes formáit követeli „éppúgy, mint ahogy a törvényhozás a kereskedelmi és iparkamarák megszervezése által a kereskedők és iparosok érdekképviselését hívta életbe”. „A gazdatársadalom” – mondja például egy kommuniké – „azért tartja fontosnak a mezőgazdasági érdekképviselések törvényhozási úton való szervezését, mert ha az országgyűlés majd az általános választójog alapján ül össze, a *gazdatársadalomnak nem lesz módjában úgy megvédelmezni érdekeit, mint ahogy azt eddig tehette*, és ezért tartja szükségesnek, hogy társadalmi úton létesítsenek a gazdasági társadalom érdekei képviselésére alkalmas intézményeket.”³

Íme, a nagybirtokosok – mert ezek majorizálnak még a magyarországi gazdasági egyesületekben – már világosan belátták, hogy a pártoknak gazdaságpolitikai irányban történő átalakulása, a különböző gazdasági érdekrétegeknek önálló gazdaságpolitikai szervezkedése a *parlament átalakulását* is maga után vonja; és fordítva is: a parlamentek átalakulása a társadalom gazdasági érdekrétegei szerint való tagozódásnak megfelelőleg a *különböző gazdasági érdekrétegek önálló gazdaságpolitikai szervezkedését* csak erősíti és továbbfejleszti. A régi, kényelmes érvényesülési mód tehát megszűnt, „a gazdatársadalomnak nem lesz módjában ezentúl úgy megvédelmezni érdekeit, mint ahogy azt eddig tehette”, nem lehet többé a politikai láthatatlanság „Tarnkappe”-jében az összes számottevő „polgári” pártok mögött és fölött uralkodni, kénytelen lesz ez az eddig politikailag privilegizált réteg is gazdaságpolitikai szervezetében nyíltan és a teljes nyilvánosság előtt kifejezést adni törekvéseinek, amelyeket a politikailag, parlamentáris úton, az állami jogalkotásban érvényesíteni akar.

Valóban, az utolsó években az *országos gazdaggyűlések, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Gazdaszövetség* és a rokonkörök megnyilatkozásai törvényhozás-politikai szempontból

nem egyszer sokkal fontosabbak voltak, mint a legizgalmasabb parlamenti botrányok, „érdekes” ülések és „szenzációs” államférfiúi megnyilatkozások. Aminthogy másrészt a bankszerű nagyipari és az ezzel szervesen összefüggő nagykereskedői köröknek a *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara*, avagy az *Országos Iparegyesület* vagy az *Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés* égisze alatt történő megnyilatkozásai is egyre nagyobb törvényhozás-politikai jelentőséget nyernek.

Amíg tehát egyrészt az egyes homogén gazdasági érdekek az általános programmal épített pártkeretekbe mindjobban benyomulnak, addig *magukban a gazdasági érdekrétegek szervezetében is egyre nő a tanácskozás és a kollektív, szervezeti fellépés formáinak és lehetőségeinek jelentősége.*

Az a példa, amellyel a *munkások* hatalmas gazdaságpolitikai szervezkedésükben minden társadalmi réteget megelőztek, a politikai pártok nagy átalakulási folyamatával kapcsolatban az egyéb különböző polgári érdekrétegekre is átragad. Csakhogy a munkások a gazdasági és a politikai feladatokat kezdettől bölcsen megosztották a szakszervezetek és a párt között; aztán meg a bér munkások kezdettől valóban homogén gazdaságpolitikai tábor. Ezzel szemben az *új gazdaságpolitikai szervezetek*, amint láttuk, egyrészt még vergődnek a helyes irányú gazdaságpolitikai szervezkedés útján, gazdasági és politikai feladataikat a pártok vajúdása és a maguk taktikázása folytán még a munkásokhoz hasonlóan kellően meg nem oszthatták, másrészt az egyes nagy gazdaságpolitikai szervezetek még nem mindeütt foglalnak magukban valóban homogén érdekeltségeket, hanem egyhelyütt még a legkülönbözőbb érdekű rétegeknek természetellenes módon közös érdekképviselői.

Így például Magyarországon még csak legújabban kezd a *kisgazda érdekképviselője* a *nagybirtoktól* nyíltan különválni, miután mind általánosabbá vált az a felismerés, hogy a nagybirtok majorizált az eddigi szervezetekben, holott a kiskgazda és a nagybirtokos rendkívüli érdekellentétei és így újabban a kis- és középbirtokosoknál természetszerűleg kifejlődött *szociális mezőgazdasági politika* folytán lehetetlen e rétegeket azonos gazdaságpolitikai szervezetben képviselni. A magyar kiskgazdák egyébként e különválás kapcsán az *Országos Kiskgazdapárt* formájában a gazdasági érdekeltség tiszta politikai szervezkedésének igaz útjára léptek, amely párt, ha a kiskgazdák önálló és erős gazdasági szervezeteivel kellő szerves kapcsolatot fog találni, hazánk szociális és gazdasági fejlődése irányában igen jelentős tényezővé válhat. Hasonlóképp közös érdek-képviselői konyhában főzték eddig nálunk a *kis- és nagyipar* dolgait is, holott a nagytőke antiszociális magatartása és a proletarizálódott kisüzemek mind erősebb *szociális ipargazdasági politikájának* fejlődése óta teljességgel nyilvánvaló, hogy a nagyiparosok és a kisebb üzemek tulajdonosainak érdekei sokkal ellentétesebbek,

mint például a kisebb üzem tulajdonosáé és a munkásé vagy a kisebb iparosé és a kisebb gazdáé. Ennek a felismerésnek tulajdonítható-e, vagy a különböző bankok és trösztszerű nagyipari vállalatok harcának, tény az, hogy mintegy egy évtizeddel a világháború előtt az ily általános keretű, immár világosan láthatólag heterogén érdekelemeket összefoglaló *Országos Ipartestülettől* függetlenül megalkották egyes nagyiparosok a *Gyáriparosok Országos Szövetségét*, amely érdekképviselet valóban hivatva lehetne arra, hogy a nagyipar őszinte érdekpolitikájának ne csak gazdasági, de politikai kifejezője, illetve a megfelelő politikai szervezet megteremtője is legyen. A múlt század első felének még differenciálatlan magyar ipari életében keletkezett *Országos Iparegyesület* azonban továbbra is magmaradt az immár kiáltóan heterogén érdekeltségek összefoglalásának álláspontján, a kis- és középipar érdekeit még mindig a nagybankok által finanszírozott nagyipari érdekeltségek majorizálták, ami aztán a kis- és középipart is önálló, független gazdaságpolitikai szervezkedésre ösztönözte. Így keletkezett még a világháború előtt a kisebb ipari üzemek szociális érdekpolitikájának fejlesztése céljából az Ipartestületek Országos Szövetségétől is függetlenül⁴ a *Magyar Iparosok Országos Szervezete*, amely működésében a fő súlyt a magyar kis- és középipari üzemek tulajdonosainak és ezek szabad szervezeteinek független gazdaságpolitikai érvényesülésére helyezi, tanító és propagandisztikus tevékenységében a szociális ipargazdasági politika terjesztésére törekszik.⁵ Tanításainak és a háború tanulságainak hatása alatt az egyes szakmák keretében több biztató szervezkedési tünet is azt látszik mutatni, hogy előbb-utóbb a magyar kis- és középiparosság is meg fogja lelteni az *Országos Kisgazdapárthoz* hasonlóan egy független szociális *ipargazdasági párt* szervezeti kereteit.

Ha mindezekhez a hazai tünetekhez hozzávesszük az *Omke* keretében tömörülő, bár önálló pártszínezetet nem nyert *kereskedői* blokk politikai szervezkedésének, továbbá a magyarországi *tisztviselők* és *alkalmazottak* gazdasági és politikai szervezkedésének számos új, biztató jelenségét⁶ és – last but not least – a magyarországi szakszervezeti tanács és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak immár évtizedek óta folyó tudatos önálló gazdaságpolitikai (gazdasági és politikai) tevékenységét, úgy már a hazai szervezkedési tünetekből is megállapítható az a fejlődési törvény, hogy e szervezkedéssel hovatovább a pártoknak kapcsolatos gazdaságpolitikai átalakulása, ezzel viszont a parlamentarizmusnak, a parlamenti jogalkotás szerkezetének és erőviszonyainak is megfelelő átalakulása jár.

A *parlamentnek* természetes *átalakulási folyamata* e fejlődésben az, hogy a rengeteg törvényhozási, jogalkotási feladat, amely eddig angol mintára épített parlamentekben úgyszólván kizárólag a képviselőház, Németországban pedig a különböző

Land-tagok, de főleg a Bundesrat feladata volt, a társadalom különböző homogén érdekeltségeinek gazdaságpolitikai szervezkedése folytán a *szakparlamenteknek*, *speciálparlamenteknek* nevezhető új típusú gazdaságpolitikai szervezetekbe *decentralizálódik*.⁷ A törvényhozás és általában a jogalkotás munkájának egészséges megoszlása kezd kialakulni, a jogalkotási szakfeladatok kezdeményezése, előkészítése és megoldása természetes helyére, a közvetlenül érdekelt társadalmi érdekkörzet gazdaságpolitikai szervezetébe kerül.

Az a politikai meglátás, amelynek az irodalomban legelőször talán *Georg Jellinek* adott kifejezést⁸, hogy tudniillik az egyes társadalmi érdekcsoportok a maguk speciálparlamentjeikben döntsenek az őket közvetlenül érdeklő kérdésekben, míg az öszsparlamenteknek csupán bizonyos általános kérdésekben adassék meg a döntés joga, kezd a gazdaságpolitikai szervezkedés kapcsán valóra válni.

A törekvés egyelőre az, hogy e fejlődés az eddigi rendszer lehető épségben tartása mellett irányíttassék, az eddigi pártok hatalma és ezzel az eddigi politikai államszerkezet fenntartassék és ebben a rendszerben nyújtassék a szakkérdéseknek kellő megvitatási lehetőség, a szakköröknek kellő megvitatási jog. A németek szeretnek arra hivatkozni, hogy az ő állami jogalkotási szerkezetük már rég ismeri a „*Reichsausschüsse*” rendszerét, amelyek a Reichstag képviselőiből alakított szakbizottságok és amelyekben sokkal szakszerűbben oszolnak meg az egyes szaktörvényhozási kérdések, mint például a francia kamara vagy a mi képviselőházunk különböző bizottságaiban. Náunk és Ausztriában pedig a minisztériumokban divatos *ankétok* rendszerét szeretik fejleszteni, abban a jóhiszemű feltevésben, hogy ezzel a gazdaságpolitikai szervezkedésnek megfelelő társadalmi jogalkotás, helyesebben társadalmi úton való jogalkotás elkerülhetetlen irányzatának már eleget tettek.⁹ Nem szorul bővebb indoklásra, hogy a parlamentek és a kormányok eddigi hatalmi rendszerét féltve őrző eme különböző jóindulatú miniszteriális és bizottsági módszerek rendszerint csak paródiái a gazdaságpolitikai szervezkedésnek megfelelő *társadalmi jogalkotás* új, szakszerűen és az érdekrétegek szervezkedése szerint fejlődő rendszerének, amely nem az államtól kéri a társadalom összeállítását, hanem a szakszerű társadalmi differenciáció útján teremti meg a maga integrált államát.

Nagyon helyes nyomon jár *Klein Ferenc*, volt osztrák igazságügy-miniszter, amidőn az osztrák képviselőház törvényhozási terméketlenségének példáján indulva, a parlamenti törvényhozás rendszerének radikálisabb átalakítását, oly tovafejlesztését javasolja, amely az eddigi bizottsági rendszerből a szakparlamentarizmus fejlődő rendszerébe vezet át.¹⁰ Szerinte az egyes törvényjavaslatok első, általános olvasás után, az országgyűlés mindkét házán kívül álló szakbizottsághoz lennének utasítan-

dók, amely a javaslatot részletes és alapos tárgyalás alá veszi és azután bizonyos határozott formában való elintézését indítványoz. Ebbe az előkészítő bizottságba (*Reichsrätlicher Ausschuss für Gesetzgebungssachen*) az országgyűlés mindkét háza bizonyos számú tagokat küldene ki, akik mellé állandó tagokul szavazati és határozati joggal, minden foglalkozási és érdekkörből kellene szakavatott személyeket meghívni. E személyek – férfiak és nők – nagyobbára az illető szakszövetségekből és szervezetekből lennének meghívandók és a bizottság kétharmadát tehetnék. A bizottság összetétele egy-egy parlamenti ülésszakra lenne érvényes és határozatai mindkét ház elé terjesztendők, amely azokat általános vita után egészben elfogadja vagy elveti. Újból való részletes tárgyalás ki lenne zárva. A bizottság hatáskörébe tartoznának a birodalmi törvényhozás hatáskörébe tartozó oly szakterületek, mint minő a hitel-, bank- és ipari törvényhozás kérdései, a mérték- és súlyügy, szabadalmi, védjegy- és szerzői jog, közegészségügyi, szociálpolitikai, büntető igazságszolgáltatási, rendőri büntetőjogi, magánjogi, kereskedelmi, váltó-, tenger- és bányajogi kérdések – míg általános államjogi kérdések, amelyekhez számítandók az egyesületi, egyesülési és sajtójog, továbbá az általános állampolgári jogokat, a Reichsgerichtet, a bírói, a kormányzási és végrehajtói hatalmat tárgyaló törvényhozás is a parlament kizárólagos jogkörében maradnának. Ezzel, mondja Klein, a szaktörvényhozási kérdések elintézésének súlypontja a társadalom kisebb szakkörzeteibe helyeztetnék, „a parlamentben több tere marad a politikának”, míg a mindennapi élet, a gazdasági és társadalmi politika törvényhozási kérdései a „politika” nyomasztó légköréből kiszabadulnának és a politikai pártharcok és pártdiplomácia túlkapasaitól megszabadíttatnának. Klein eme egész javaslata ügyes kézzel és okos meggondolással a parlamentarizmus eddigi rendszeréből a gazdaságpolitikai szervezkedésnek megfelelő szakparlamentarizmus rendszerébe kíván átvezetni. Ha megoldása még nagyon is magán viseli az aranyhidat verők mindenkit kielégíteni akaró jóindulatának számos fogyatékoságát, mégis egy jelentős lépéssel több az eddigi parlamenti bizottsági és miniszteriális ankétszerű megoldási kísérleteknél. A törvényhozás súlypontját már az eddigi áldatlan pártpolitikai harcok színteréről, a terméketlen eddigi parlamentből a társadalom szervezett szakkörei szerint összeállított, kétharmad részben társadalmi testületre helyezi át. A parlamenttel és a parlamenti tagokkal való szerves összefüggés, különös tekintettel a parlament általános kezdeményezési és végső döntési jogára, természetesen még mindig erősen magán viseli az állami, tehát a régi értelemben vett pártpolitikai gyámkodás jellegét, és az egész reform inkább csak azon a bajon segítene, hogy a jogi és a gazdasági élet valamivel közelebb kerülnének egymáshoz a törvényhozás technikájának meggyorsítása és a javaslatoknak

az ankétszerű és az eddigi bizottsági tárgyalásoknál szakszerűbb, alaposabb megvitatása révén.

Jellinek említett helyes meglátásához még közelebb jár Lederer Emil, aki az érdekképviselők és a politikai pártok összefüggésének tanulmányozása kapcsán¹¹ arra az eredményre jut, hogy a társadalmi érdekcsoportok törvényhozási hatalma magában a parlamentben összpontosuljon és az egyes csoportokat különösen érdeklő kérdésekben a végső döntés (vétó) joga az illető csoportot illesse meg.¹² Ebben az álláspontban az a lényeges, hogy a gazdaságpolitikai szervezkedés elkerülhetetlen folyamának ismeri fel a parlamenteknek a társadalom gazdasági érdekcsoportjai szerint való radikális átalakulását.

Szabadjon e reformjavaslatok sorában végül azt a javaslatot is megemlítenünk, amelyet e sorok írója „Die Rechtswissenschaft eine Kulturmacht” című munkájában még Klein karácsonyi cikkének megjelenése előtt, 1916 tavaszán bocsátott nyilvánosságra. (...) Ez az –egyébként még szintén hipotetikus– javaslat teljesen az alulról felfelé törő gazdaságpolitikai szervezkedés alkotmányszervezeti következményének látja az új parlamentarizmus kialakulását.

A fejlődés bizonyára sem az egyik, sem a másik javaslatához nem fog mereven alkalmazkodni, bármily hasznosak legyenek is a fejlődés irányát helyesen érző javaslatok a helyes irányú fejlődés siettetésére. Jóslatokba bocsátkozni a parlamentarizmus jövőképe tekintetében ma még korai lenne. Néhány mozzanat azonban a már ma is pontosan észlelhető fejlődés irányvonalaiából kétségtelenül megállapítható:

A társadalom széles körű homogén érdekeltségeinek erőteljes gazdasági és ezzel párhuzamos politikai szervezkedése a parlamentek eddigi szerkezetének és összetételének kettős elváltozását idézi elő. A *parlamenti jogalkotási hatáskör decentralizálódik*, a jogalkotás számos ága a különböző foglalkozási rétegek szerint, szakmánként a társadalom nagy gazdasági szervezeteiben oszlik meg, úgy hogy számos szakkérdés magukban a gazdaságpolitikai szervezetek szakparlamentjeiben fog érdemi elintéztést nyerhetni, a régi parlamentből megmaradt „általános” parlament egyszerű tudomásulvételi jogával. A régi értelemben vett *általános parlamentek összetételének* e decentralizálódás folytán természetszerűleg szintén meg kell változnia. A társadalom dolgos polgárai különböző érdekrétegeinek megfelelő képviselőküldés lehetőségeinek olyképp kell intézményesen biztosíttatniuk, hogy a parlament összetétele többé ne az eddigi, csírájukban beteg pártok választási harcai, hanem a *társadalom természetes gazdaságpolitikai szervezkedésének eredménye legyen*. Mert kétségtelen, hogy ama törvényhozási – akár gazdasági, akár kulturális – kérdések, amelyek minden társadalmi réteg szempontjából többé-kevésbé általános érdekűek, továbbra is az egész népesség minden érdekrétegének kiküldöt-

teiből alakult országos összpárlamentben fognak elintézését nyerhetni. A gazdaságpolitikai rétegeknek megfelelő szakparlamentek e kérdések tekintetében csak előkészítő jogkört nyerhetnek, a végleges törvényi elintézés azonban csupán egy általános tanácskozó- és szabályalkotó országos testület jogköre lehet. E testületben azonban a gazdaságpolitikai érdekrétegeknek kellő képviselőt kell nyerniük.

Hogy ezt a fejlődést a választójog általánosítása is erőteljesen sietteti, arra *Prohászka Ottokár* is igen élesen mutatott rá.¹³ E reformmal azonban teljes energiával kell haladnia a politikai pártok megfelelő átalakulásának, mert e nélkül a parlamentarizmus igazi társadalmasítása be nem következhet.

A gazdaságpolitikai szervezkedés az ő kettős – gazdasági és politikai – szervezetével a kontinentális gazdasági államok új parlamentarizmusának távlatait nyújtják, amelyekben a kormányzásnak is meg kell találnia az eme fejlődésnek megfelelő új formákat. E fejlődés láttán nem lehet többé az angol kétpártrendszeren nyugvó parlamenti kormányzatot a kontinentális fejlődésre is mindenáron ráerőszakolni akarnunk.

JEGYZETEK

- ¹ Ennek az átalakulási folyamatnak tanulságos iskolapéldája a németországi konzervatív párt fokozatos átvedlése 1876 óta: az ország fokozatos nagyipari és párhuzamos szocialisztikus fejlődésének hatása alatt a gazdasági és szociális kérdések előtérbe nyomulása, majd 1903 után a határozott agrárirányzat a *Bund der Landwirte* erőteljes nyomása alatt úgy, hogy a párt nyíltan az agráriusok pártja lett. Vö. *Stilch: Die politischen Parteien Deutschlands* (Leipzig, Klinghart. 1908) 234–242.
- ² Vö. a kérdés irodalmát 1912-ig a szerző *A kollektív munkaszerződés* (1912) című dolgozatában, az egész problémakört pedig *Sinzheimer* vonatkozó nagyszabású műveiben „Der korporative Arbeitsnormenvertrag” (1908) és „Ein Arbeitsarbitragegesetz” (1916).
- ³ Magyarország 1917. május 19-i szám. – A földművelésügyi miniszter 1917 július havában a *Gazdaszövetség* küldöttségének megígérte a kamarák felállítását és minden jel arra vall, hogy az ígéret testet is fog öltetni. (Vö. *Földbérők Lapja*, 1917. aug. 1.)
- ⁴ Vö. az ipartestületekről a rendi tagozódással kapcsolatban a hetedik fejezetben mondottakat.
- ⁵ Vö. A Magyar Iparosok Országos Szervezete eddig megjelent két első füzetét: *A magyar ipari közeposztály gazdaságpolitikai zászlóbontása* (1914) és *Termelő egzisztenciák szervezése* (1917). Eggenberger (Rényi) bizománya. – A szervezet eddig több előadasciklust rendezett, és vidéken és a fővárosban állandó agitációt folytat.
- ⁶ Csak a legújabbban alakult például a radikális tisztviselők egyetkői politikai blokkja.
- ⁷ Vö. szerzőtől: *Die Rechtswissenschaft eine Kulturmacht. Zur Frage der gesellschaftlichen Vorbereitung der Gesetze.* (Hannover, Helwig, 1916. V. feje. *Verfassungsrechtliche Organisationsentwicklung. Wirtschaftspolitische Parteien. Spezialparlamente.*)

- ⁸ G. Jellinek: *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung* (1906).
- ⁹ Idézett német munkájának II. és III. fejezeteiben szerző bőven foglalkozott a minisztériális jogalkotás és főleg az ankétok rendszerének fogyatékosságával. – Az 1917. év elején keletkezett *Társadalmi Jogalkotás Országos Szövetsége* az autonóm, alulról felfelé, a társadalomból az állam felé haladó jogalkotás módszerének propagálására alakult.
- ¹⁰ Franz Klein: *Parlamentarische Gesetzgebung*. Neue Freie Presse. 1917. április 8.
- ¹¹ Vö. például E. Lederer: *Die Interessenorganisationen und die politischen Parteien*. (Archiv für Sozialwissensch. u. Sozialpol. Bd. XXXIV. H. 1.)
- ¹² Lederer Emil: *Huszádik Század* 1913. júniusi szám.
- ¹³ Az *Est* 1917. július 4-i számában.

KÖNYVEKRŐL

LAKNER ZOLTÁN

Odakint és idebent

Kiss Endre: Monetarista globalizáció és a magyar rendszerváltás. Társadalomfilozófiai tanulmányok. Budapest, 2002: Ferenczi & Tsa Bt.

Kiss Endre nem az első, aki nem a közgazdaságtan vagy a politológia területéről érkezve foglalkozik a globalizáció kérdéseivel, hanem egy látszólag távoli és kevésbé a hektikus változások vizsgálatára berendezkedett tudományág – ez esetben a filozófia – köreiből. A kilencvenes években Almási Miklós akadémikus, esztéta és irodalomtörténész publikált igen színvonalas könyveket a globalizáció hatásairól. Kiss Endre jelen kötetben összegyűjtött tanulmányai is ekkor születtek, egészen pontosan 1994–2000 között íródtak és jelentek meg, magyar és német nyelven.

Nézőpontja, ha nem is forradalmi, de ritka a magyar politikatudományban. Egyfelől, a magyarországi rendszerváltást és az azt követő folyamatokat a globalizációval összefüggésben tárgyalja. Másfelől, arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes történelmi csomópontokban másféle döntéseket is lehet hozni, s nem lehet az eleve elrendeltségre, pontosabban – és szöveghűbben – a folyamatok spontaneitására és befolyásolhatatlanságára hivatkozni minduntalan. Miközben tehát mifelénk oly gyakori, hogy csak a magunk bajával foglalkozunk – s azzal is csak felszínesen, nem véve figyelembe egy jó részét azoknak a szempontoknak, amelyek az ország fejlődését, sorsának alakulását befolyásolják –, addig Kiss Endre „globális” nézőpontot ajánl. Elemzései során egyaránt figyelemmel van a globalizáció nyomán kialakult és formálódóban lévő új világhelyzet strukturális és funkcionális sajátosságaira, a társadalmi tudat és lélektan

mélyrétegeire és a múltnak a jelenre és a jövőre gyakorolt eliminálhatatlan hatása.

Egyedinek tűnő, de mégis vitathatatlan és leírva már magától értetődőnek látszó megfogalmazás, hogy maga a magyarországi rendszerváltás, a történelmi sorsfordítónak számító 1989-es év is már a globalizáció terméke, legalábbis részben. Annyiban, hogy a kibontakozó globalizáció már az 1980-as években is erőteljesen éreztette a hatását, s látványos gazdasági eredményei motivációkként veendőek számításba a rendszerváltásban részt vevő pártállami elit oldalán. Ugyanis, ez az elit helyesen érzékelte, hogy a létező szocializmus keretei között megrekedve „végre leszakadhat a világ fő fejlődési folyamatainak járszalagjáról” (15. o.) – márpedig éppen ellentétes ambíciókkal rendelkezett. A globalizáció eredményeit látva ez az elit „önmagát nyilvánította vesztesnek” (303. o.), s vált a rendszerváltás oly sokszor leírt és máig vitatott folyamatának nem csak szereplőjévé, de egyik kezdeményezőjévé is. E szembesülés híján viszont a létező szocializmus bizonyára együtt tudott volna élni a maga „»halálos« problémáival” (15. o.).

Ehelyett azonban a magyarországi és rajta kívül a teljes kelet- és közép-európai létező szocializmus kapitulált a nyugati liberalizmus monetarista változata előtt, amelynek sajátossága – s itt teljes fegyverzetben áll előttünk a német klasszikus filozófiában otthonosan mozgó szerző –, hogy maga is ugyanolyan ontologizáló szándékkal lép fel, mint néhai ellenfele, a létező szocializmus (77. o.). Győzelmének egyik eszköze az emberi jogok kiterjesztése volt. Az ezekkel természeténél fogva hadilábon álló létező szocializmust azzal az egyértelműséggel és hatékonysággal delegitimálta, amellyel a szocializmus fosztotta meg elismerésre méltóságától a liberalizmust a XIX. században (132. o.). A monetarista liberalizmus részéről önmaga – az emberi jogokra hivatkozással – minden világok legjobbjának nyilvánítása a létező szocializmusra adott válasz volt, ám alkalmasnak bizonyult arra is, hogy átalakítsa a társadalom és a politika nyelvét (78. o.). Kiss Endre szerint ennek a nyelvszabályozásnak a része, hogy a liberalizmus és a monetarizmus kifejezései közé egyenlőségjel kerül (83. o.) – holott, a monetarista liberalizmus csak egy változata a liberalizmusnak.

Kiss szerint a monetarizmuson a jelenkori politikai-fiskális rend egységes alapkompexumát kell értenünk, amely többek között a befelé és kifelé egyaránt eladósodott államok nemzetközi rendjét foglalja magában (84. o.). A szerző szerint árulkodó, hogy erre az átfogó és uralkodó gazdasági rendszerre a nemzetközi politikai és közgazdasági nyelvszabályozásnak nincsen külön kifejezése. Ez szerinte arról tanúskodik, hogy „a világgazdaság és a vele összeépülő világpolitika rendszerét számos lényeges tényező nemcsak »normális«-nak tartja (...), de még azt is szeretnék, ha ezt az uralkodó állapotot mások is tel-

jesen normálisnak és a rendszer normális működésével összeférőnek tekintenék” (84–85. o.). E megfogalmazással kapcsolatban a remélhetőleg megjelenő – és a kötet által feltétlenül kiérdemelt – szakmai vita tárgya lehet, hogy a Kiss által „monetarizmus” kifejezéssel illetett világrendre valójában van-e vagy sem közgazdasági terminológiánk (ha a „monetarizmus” eszerint nem tekinthető annak). Emellett, a világgazdaság és világpolitika rendszerét meghatározó „tényezők” pontosabb megnevezése felett is kibontakozhat vita, hiszen Kiss a tanulmányok további részeiben a globalizációt jellemző „végtelen pólusúságról” ír, amelynek egyetlen hatalmi központból történő ellenőrzése „egyszerűen lehetetlen” (17. o.).

Mindenestre ez a megnevezett vagy meg nem nevezett monetarizmus tabukat döntöget, olyanokat, amelyek a modern állam kialakulásának különböző hullámaiban állítottak fel, és az 1945 után a nyugati világban létrejött tabukat sem kíméli. Ilyen tabu, hogy „egy fejlett, ipari civilizáció nyugatias típusú realizációjában senki sem halhat éhen, illetve senki sem lehet szociális halál áldozata” (96. o.). Ha a szociálpolitika „kiilleszkedés” vagy „létszámfelettiek” fogalmát idézzük emlékezetünkbe, akkor a probléma valódisága felől nem lehet kétségünk. Kiss Endre szerint arról van szó, hogy a monetarizmus megdöntötte a modern állam társadalmi szerepvállalásának és az 1945 után létrejött szociális állam tabuját (96. o.) – amivel a „jóléti konszenzus” felmondásának közismert problematikájához érkezzünk el.

Összességében az antitotalitáriánus liberalizmus totalizálódott (125. o.), s meghatározta annak a világnak a kereteit, amelyet a szerző szerint a monetarista komplexum gazdaságának, a neoliberalizmus politikai rendszerének és a posztmodern értékek hegemoniájának együttesével jellemezhetünk (87. o.). Mindez távolról sem nevezhető stabilnak, mi több, „a monetarista doktrína alapjai napjainkra már meginogtak”, s a szereplők mindegyike „kifejezésre juttatta a koncepció improduktivitásáról kialakított véleményét”. Nincs azonban bevezethető pozitív alternatívája. Léte nem is egy ellenelmélet feltűnésétől függ, inkább egy alternatív nemzetközi pénzügyi gyakorlat teheti viszonylagossá (90. o.).

Mindennek az a köze a magyarországi folyamatokhoz, hogy a létező szocializmus eltüntetésén munkálkodók nem értették meg a monetarizmus valódi – totális és tabudöntögető – természetét. Kiss szerint – s ez legalábbis megfontolásra érdemes álláspont – a hitelfelvételben jeleskedő magyar politika jóval kevésbé bizonyult eredményesnek a társadalom produktívabbá tételének kidolgozásában. Viszont szükségszerűen került a kölcsönfelvétel destruktív fázisába, s ettől kezdve sem a politikusok, sem a közgazdászok nem voltak képesek kijutni „a rossz körök kényszerpályájáról, miközben az elfogulatlan szemlélő

attól a benyomásától sem volt képes teljesen szabadulni, hogy eközben sem a politikai osztály, sem a véleményformáló közgazdászok nem igazán értik az adósságproblémának a közvetlen trivialitásokon túlmutató összefüggéseit” (91. o.). Ezt ráadásul „öntörvényű” folyamatnak állítják be – vagy tán annak is hiszik. Ezzel szemben Kiss Endre a decizionizmus Carl Schmitt-i fogalmához irányítja az olvasót, mert eszerint a politikai aktorok a döntéshozás lehetőségeinek kihasználásával olyan változások elérésére is képesek, amit a társadalomelméleti oknyomozás vagy a politika intézményes formáinak kizárólagos szemlélete nem volna képes megmagyarázni. A decizionizmus egyúttal felhívja a figyelmet a posztszocialista demokráciáknak arra a vonására, hogy a politikai döntések decizivitása a társadalom szemében többnyire a demokrácia deficitjeként jelenik meg (233–234. o.). A „spontán” folyamatokra való hivatkozás mellett azért hanyagoltatik el a demokratikus legitimitás által előírt szabályok betartása, mert a spontán folyamatok önmagukat alakítják, s nem szükséges a változásokhoz külön felhatalmazást kérnie a politikának, hiszen annak részesei sem a maguk urai. A legitimitáció hiányából adódik az a feszültség, amely a társadalom és a politika kapcsolatát meghatározza (235. o.), s az az ellenségesség, de legalábbis kedvetlenség, kiábrándultság, csalódás, amelyet a társadalom érez az új viszonyokkal kapcsolatosan (240. o.), s amelyekről például Pataki Ferenc is mélyen-szántó tanulmánykötetet közölt a közelmúltban.

A „spontaneitás” jelszava mögötti megbújás oka éppen a folyamatok beható ismeretének hiánya lehet. Ezért nem történt meg a társadalom szükséges és elérhető mértékű felkészítése a globalizáció következményeire. Az ismerethiányból is következik, hogy a globalizáció kihívásainak megválaszolására irányuló koncepció alapvetően hiányzott (11. o.). Ugyanez a koncepcióhiány, vagy inkább modellhiány vethető fel a magyar demokrácia működésének tekintetében. Sikerült kialakítani olyan „kötelező gyakorlatokat”, mint a modern piacgazdaság és a „restriktív hadjárat”. De nem sikerült megoldani a demokratikus társadalom és politika kiépítésének „minőségi feladatait”. Elsősorban a modell és a konszenzus már Kende Péter, de mások által is jelzett hiánya miatt (248. o.). És ugyancsak a beható ismeretek hiánya miatt hiányzik a kelet-közép-európai országok, köztük Magyarország, saját korszerű és progresszív nemzeti érdekeinek megfogalmazása (245. o.) vagy talán a megfogalmazás szükségességének pusztá felismerése is. Mindehhez elsősorban a globális verseny igazi tétjét és természetét kellene felismerni: „kijutás a globalizáció óceánjára és az ott való eredményes tevékenység lehetőségének megteremtése (...) ellenőrizhetetlenül gazdag kölcsönhatások és interakciók sora alakul ki minden szinten a globalizáció összefüggésében, amelyeket rendszeresen végig kell gondolni és fel kell dolgozni” (17–18. o.). Ennek

az intellektuálisan bizony megerőltető folyamatnak a végeredményéhez kell szabni a szükséges cselekvést. Tudnunk kell, mi zajlik odakint, hogy idebent megfelelően dönthessünk.

A csak nagy vonalakban vázolt rendszerváltás-globalizáció összefüggéseken túlmenően, és azokhoz szervesen kapcsolódva további érdekesítő tanulmányokat közöl a szerző a jóléti államról, mint teoretikus tárgyról, a jobboldali populizmusról, a reprimítivizáció és a bunkóság kérdéseiről, s a belátható jövő vonatkozásában megfogalmazandó prognózis kritériumairól. A hét év tanulmánytermését összefoglaló kötet legfeltűnőbb tulajdonsága, hogy gondolatai és összefüggésrendszere kiérlelt, s az olvasónak nem támad az az érzése, hogy élénk utómunkálatok szükségeltettek ennek a gondolati egységnek a megteremtéséhez. Egy kidolgozott, alapos érvekkel ellátott gondolatrendszer áll előttünk, amely mértékadó tudományos viták tárgya és részese lehet.

DÉRER MIKLÓS

Hanyatló hatalom?

Emmanuel Todd: A birodalom után. Tanulmány az amerikai rendszer széteséséről. Budapest, 2003. Allprint Kiadó. 256 oldal.

Emmanuel Todd Párizsban élő francia-brit (inkább francia) történész, demográfus, antropológus neve 68 800 entry alatt bukkan elő a világhálón. Megszámlálhatatlan könyv és cikk szerzője, interjú és hivatkozás tárgya tehát, ismert értelmiségi, akinek hírnevét 1976-os nagy figyelmet keltett könyve alapozta meg, melyben a pozitív elfogultságoktól nem teljesen mentes Franciaországban először jövendölte meg, még hozzá főként demográfiai mutatókra támaszkodva, a Szovjetunió elkerülhetetlen végét.¹ Tavaly megjelent és hasonlóan nagy publicitást kapott elemző pamfletjében most a hiperhatalom Amerikai Egyesült Államok hanyatlását igyekszik bizonyítani, miközben egy Európa-vezetésű multipoláris világ pozitív vízióját vázolja fel.

A könyv első mondata: „Az Egyesült Államok egyre több problémát jelent a világ számára.” A szerző szerint egyre nagyobb szerepe van a nemzetközi bonyodalmak kialakulásában, a bizonytalanság és a konfliktusok egyik fő forrásává vált. Az ok: egyre gyorsuló gazdasági, demográfiai, politikai, geostratégiai, katonai stb. hanyatlása. Hogy leplezze és kitolja az elkerülhetetlen véget, egyre aktívabb a nemzetközi színpadon, erejének lázas fitogtatásával növekvő gazdasági, társadalmi, kulturális és stratégiai aggodalmait árulja el. Az egykor okos és jószágos „Amerika viselkedésére nincs kielégítő magyarázat”, mondja Emmanuel Todd, majd kísérletet tesz az okok feltárására.

Az alapvető ok szerzőnk szerint gazdasági. Miközben „a népesség és a világgazdaság Euráziában koncentráldik, egy olyan Euráziában, amely a kommunizmus bukása után újra-egyesül, elfelejtve az Egyesült Államokat” (22. o.). Amerika hatalmas külkereskedelmi deficitje miatt tőkebeáramoltatásra szorul, vagyis már nem képes önerőből fenntartani életszínvonalát, és a világ többi részétől függő helyzetbe kerül. Ez a gazdasági függőség pedig olyan időszakban következik be, amikor egyrészt a világban a demokráciák hatalmasan elszaporodnak, másrészt magában Amerikában a demokrácia végzetesen elkorcsosodik és elértéktelenedik. Ami viszont azzal jár a szerző logikája szerint, hogy az Egyesült Államok elveszti kiemelt, vezető szerepét a világgazdaságban és a nemzetközi politikában; mint szuperhatalom gazdaságilag függővé, politikailag haszontalanná, egyszerűen feleslegessé válik (29. o.). „Csak ezen súlyos történelmi-társadalmi folyamat fényében érthetjük meg Amerika különösnek tűnő akcióit. Az Egyesült Államok célja ma már nem az, hogy megvédje azt a demokratikus és liberális rendet, amely Amerikában lassú eltűnésre ítéltetett. Számára elsődlegessé önmagának különböző javakkal és tőkével való ellátása vált. Tehát ma már az Egyesült Államok alapvető stratégiai célja a világ erőforrásainak politikai ellenőrzése” (35. o.). Katonai és gazdasági hatalma azonban egyrészt elégtelen a jelenlegi globális kizsákmányolás szintjének fenntartásához, másrészt ideológiájának egyetemessége is hanyatlóban van. Mindezek következtében „az amerikai impérium 2050 körül már nem fog létezni” (100. o.). Addig is, mivel világuralmának valódi akadályaival, Oroszországgal, Európával és Japánnal való összeütközés, azok semlegesítése meghaladja az erejét, egyfajta „teátrális militarizmusba” menekül, amelynek lényege hármas: katonai jelenlétének fenntartása érdekében nem oldja meg az igazi kérdéseket, egyfajta permanenciába kényszeríti őket; bizonyítandó erejét és fölényét, „mikrohatalmakra” koncentrál, hogy késleltesse a nagyok tudatra ébredését; katonai-technológiai fölényre, túlfejlesztésre törekszik. Ehhez járulnak a különböző mítikus ürügyek: a terrorizmus elleni harc, a „gonosz tengelye” elleni fenyegetések, Irak stb.

Mi a megoldás erre a hanyatló hiperhatalom zavaró és veszélyes pótcselekvéseivel jellemezhető világhelyzetre? Szerzőnk szerint egy Oroszországgal kiegészült, francia–német vezetésű Európa irányításával kialakuló multipoláris világrend. E világrendbe visszatér Oroszország, amely „saját erejéből morzsolta fel az emberiség történetének legtokéletesebb totalitárius rendszerét” (181. o.). Az Egyesült Államoknak nem sikerült sem Oroszország feldarabolása, sem az orosz–európai közeledés megakadályozása. A hatalmas ország több vonatkozásban is hozzájárulhat a hanyatló Egyesült Államokkal szembeni ellensúlyok megteremtéséhez. „A kommunizmust maga mögött ha-

gyó Oroszország egy különleges biztonságban élő nemzet benyomását keltheti, tekintettel arra, hogy energetikailag nem függ a világ többi részétől, nem úgy, mint a rabló és aggasztóan viselkedő Egyesült Államok” (186. o.). Ugyanakkor a kibővített Európa keleti felének újrászerveződésével jelentős, többnemzetiségű erőközpontot hozhatna létre, oroszországi központtal (195. o.). Végül „tekintettel az amerikai gazdaság és társadalom mai bizonytalan állapotára, a nukleáris erőviszonyok egyensúlyát továbbra is biztosítani kell, akár az orosz katonai hatalom, akár az európaiak által létrehozandó elrettentő erő segítségével” (235. o.).

Ez az Oroszország természetes stratégiai szövetségese annak az Európának, amelynek „igazi stratégiai önállóságához növelnie kell nukleáris ütőképességét” (205. o.). Európának egyenjogúvá kell válnia az Egyesült Államokkal, az amerikai birodalomba a második világháború után bekövetkezett betagolódása egységesülő kontinensünknek tovább nem tartható. Európa és Amerika között „kiengesztelhetetlen” ellentétek vannak (199. o.), „az európaiak és amerikaiak közötti kulturális különbségek világa majdhogynem végtelen” (207. o.), a feszültségek ilyen mértékű jelentkezése a szakítás közeledését jelzi (202. o.), egyébként is „az Egyesült Államok... gazdasági... jelenléte egyre inkább marginális jellegű nemcsak Európában, hanem Eurázsia egészében” (214. o.). „Európa egy jobb stratégiai fekvéssel bíró régió vezető hatalmává vált, amely sokkal jobb annál, mint amelyiknek az Egyesült Államok a központja.” [A fordítás színvonaláért elnézést kérek a kiadó nevében – D. M.]. Ez a stratégiai centrumpozíció „Európát a növekedés és a hatalom természetes fókuszává teszi” Kelet-Európa, Oroszország, a muzulmán világ, valamint az egész Mediterráneum vonatkozásában, sőt, „közelsége a Perzsa-öbölhöz kétségkívül drámai fenyegetés az Egyesült Államok világbeli pozíciójára nézvést” (217. o.). A gazdaság tényei egyébként is azt mutatják, hogy „a világ e részének az Európa-központú együttműködési övezethez kell tartoznia, meglehetősen egyértelműen kizárva ebből az Egyesült Államokat” (219. o.).

A jövő a szerző szerint nem egy magányos hatalom vezette birodalmi berendezkedés, hanem egy olyan összetett multilaterális rendszer, amelyben nemzetek és „metanemzetek” alakítják ki az egyenlők egyensúlyát. A rendszer egyes hatalmi központjait önálló nációk alkotják, mint Oroszország, Japán, Kína és nyilván az Egyesült Államok”. Ami Európát illeti, a német-francia páros vezette nemzetközösség valódi ereje nagyon függ a brit részvételtől” (230. o.).

A recenzens igazán zavarban van. Miközben a világban kellő bőségben jelennek meg külpolitikával, a nemzetközi viszonyok elméletével és gyakorlatával foglalkozó színvonalas és érvényes művek, a magyar könyvkiadás inkább csak a szenzációkra fi-

gyel. Olyan szenzációkra, amelyek vastagon hozzájárulnak történetsszemléletünk és politikai kultúránk illuzórikus és mitikus elemeinek a továbbéléséhez, némelykor megerősödéséhez. Persze a zavar jelen esetben bizonyos csodálkozással is vegyes, nevezetesen rejtély, hogy mitől a felhajtás Emmanuel Todd műve körül, lévén meglehetősen hagyományos, inkább esszéisztikus, mint szaktudományos neogaullista elemzés, amelynél azért sok színvonalasabb is létezik az arrogancia szemléleti korlátain belül is. Sokat idézett, felkapott végkövetkeztetésével pedig – megengedem, rosszkedvűen és nem szívesen – maga Donald Rumsfeld amerikai védelmi miniszter is egyetérthetne, nevezetesen, hogy „az amerikai impérium 2050 körül már nem fog létezni” (100. o.). A mai formájában nyilván nem, ám hogy a változások hanyatlás vagy inkább kiegyenlítődés, netán mások (pl. Kína) felemelkedése miatt lesznek bekövetkezendők, komolyabb és kevésbé elfogult elemzések tárgya lehetne.

Néhány konkrétabb megjegyzés mindenesetre ide kívánczik.

Nem biztos, hogy az a módszertan és az a végkövetkeztetés, amely releváns lehetett a totalitárius, központi tervgazdaságon alapuló és legtöbb mutatójában hanyatló Szovjetunióval kapcsolatban, érvényes a gazdagodó, demokratikus és piacgazdasági Egyesült Államokra is. Kiegyensúlyozott elemzés nem láttathatja a többnyire kényszerekből építkező szovjet impérium elsődlegesen katonai erőre támaszkodó kohézióját hasonlónak az amerikai „birodalom” megegyezésses, meghívásos², és igen, alapvetően multilateralista sajátosságaival. Valószínűleg a hagyományos birodalom koncepciójának és sajátosságainak a modern globalizáció jellegzetességeivel való összevetés elméleti sikertelenségéről lehet szó Todd esetében, hogy finoman fejezzem ki magam.

A terrorista fenyegetést sommásan mítosznak és ürügynek beállítani politikai elfogultság, méltatlan egy magára valamit is adó társadalomtudóshoz.

Az amerikai rendszer szétesésének legfőbb gazdasági bizonyítékeként a kereskedelmi deficitet megnevezni egyértelmű túlzás, és a piaci mechanizmusoknak, a modern világgazdaság és benne az amerikai lokomotív szerepének, valamint a globalizációs tendenciáknak a tökéletes félreértéséről, illetve nem ismeretéről tanúskodik. (A külkereskedelmi deficit egyébként sem alapvető indikátora önmagában egy gazdaság jó egészségének.) Az Egyesült Államokban a deficit elsősorban abból ered, hogy az ország azt importálja, amit már exportált: számos termék gyártása és szolgáltatás előállítása ugyanis az ország határain túlra települt, így fogyasztásuk és felhasználásuk a behozatali rubrikába kerül. Következésképpen nem csupán az amerikai gazdaság van ráutalva a világgazdaságra, ha-

nem a viszony kölcsönös: ha az amerikai gazdaság lassul, világméretű recesszió elébe nézünk, míg ha gyorsan fejlődik, kevesebb okunk van a nyugtalanságra. Mindezt úgy is hívják, hogy világgazdaság, interdependencia, globalizáció, és természetesen élesen szemben áll az ipari kor nemzetállamai nukleáris is fejleszthető konkurenciájának Emmanuel Todd-i ideáljával.

Legalábbis meglepő, hogy egy Amerika állapotáról szóló könyvben, amelyet egy demográfus írt, semmit nem tudunk meg az amerikai bevándorlás jelenéről, pedig ez a demográfiai mutató egy gazdaság egészségességének fontos mutatója. (Netán éppen ezért marad említetlen?) Hasonlóan semmit sem tudunk meg a dinamikusan fejlődő ottani civil társadalom, demokratikus potenciáljáról, arról, hogy 1980 óta mintegy 20 millió új munkahely jött létre az Egyesült Államokban (miközben pl. Franciaországban a munkahelyek száma gyakorlatilag nem változott...).

Zavaró az Oroszország-problémának és az amerikai–orosz viszonyoknak a teljes félreértése. Másokkal együtt én is úgy látom, hogy jelenleg Oroszország törekvése kettős: egyrészt illeszkedni kíván az amerikai vezetésű nemzetközi rendszerhez, másrészt integrálódni igyekszik valamilyen formában az európai folyamatokba. Ha valamit igazán el kívánna kerülni, az valószínűleg annak lehetősége, hogy a felek esetleg kijátszhassák egymás ellenében. Az amerikai politika pedig messze nem szándékozik Moszkvát megalázni, elszigetelni, feldarabolni stb., hanem éppen Oroszország piacgazdasági fejlődése és demokratikus illeszkedése az érdeke, vagyis az, hogy az ország megszűnjön globális vagy európai problémaként szerkezeti zavarokat jelenteni a(z amerikai vezetésű) világrendszerben (ld. Németország és Japán példája a második világháború után).

Végül néhány szó Todd dermesztő jövőképeéről, amelyben az amerikai–európai szembenállás és egymásnak feszülés nukleáris dimenziói sem elképzelhetetlenek. A második világháború után, a hidegháború korszakában kialakult és megszilárdult atlanti szövetség, a NATO, az egész transzatlanti védelmi és biztonságpolitikai háló legnagyobb teljesítménye nem az volt, hogy feltartóztatta, netán legyőzte volna a szovjet fenyegetést. Az igazi történelmi eredmény az volt, hogy a tagok nemzeti védelem- és biztonságpolitikája feloldódott egy közös, egyeztetett atlanti védelem- és biztonságpolitikában, megszüntetve ezáltal az egymás közötti viták elmérgesedésének (militarizálódásának) minden lehetőségét. Ennek a világtörténelmi jelentőségű eredménynek a feladása, sőt, minden felelőtlen játszadozás a múlt kísérteteinek a feltámasztásával – ld. Európa huszadik századi történelmének tanulságait – nem várt, vagy nagyon is jól ismert folyamatokat indíthat el: a következmények beláthatatlanok.

Raymond Aron az Amerika-ellenességet a hülyék rasszizmusának tartotta. A hozzánk minden bizonnyal közelebb álló má-

sik nagy „francia”, Fejtő Ferenc árnyaltabban fogalmazott: „Én is szeretném, ha az amerikai hegemonia más volna, kevésbé pökhendi...” De hozzátette: „Nem tartozom azon európaiak közzé, akik nem bocsátják meg az amerikaiaknak, hogy egy századon belül kétszer vagy inkább háromszor is felszabadították őket. Vajon hajlandók lesznek-e rá, adandó alkalommal, a XXI. században?”³

Jegyzetek

¹ *La chute finale. Essai sur la décomposition de la sphère soviétique.* Paris, 1976. Robert Lafont

² „empire by invitation” (Geir Lundestad széles körben elterjedt terminológiája. Ő egyébként az Európai Uniót „integrációs birodalomnak” nevezi: „empire by integration”).

³ Fejtő Ferenc–Maurizio Serra: *A század utasa. Háborúk, forradalmak, egyesült Európa.* Budapest, 2002, Holnap Kiadó. 347. o.

Új könyvek válogatott bibliográfiája

2003. első negyedév

Összeállította: *Markella Károlyné*

Lezárva: 2003. május 23.

ÉLETRAJZ

FERWAGNER Péter Ákos–KOMÁR Krisztina

Arafat. Szeged: Maxim K., 2003.

SIPOS József–SIPOS Levente (szerk.)

Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források. 1. Budapest: Nagy Imre Alapítvány, 2002.

GLOBALIZÁCIÓ

KISS Endre

Monetarista globalizáció és magyar rendszerváltás. Társadalomfilozófiai tanulmányok. Budapest: Ferenczi Bt. 2002.

KOVÁCS János Mátyás (szerk.)

A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon. Budapest: 2000. Sík K., 2003.

SZALAI Erzsébet

Baloldal – új kihívások előtt. Cikk, beszélgetések, viták. Budapest: AULA, 2003.

JOG

MEZEY Barna–SZENTE Zoltán

Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet. Budapest: Osiris, 2003.

PACZOLAY Péter

Alkotmánybíráskodás – alkotmányértelmezés. Budapest: Rejtjel, 2003.

(Rejtjel politológiai könyvek 15.)

KÉZIKÖNYVEK

BLAHÓ András (szerk.)

Európai integrációs alapismeretek. Budapest: AULA, 2003.

FEITL István (szerk.)

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947. Budapest: Napvilág, 2003.

HAZAFI Zoltán–KOVÁCS Ákos–NÉMETH Réka–SZÁSZ Eleonóra–TAKÁCS Tibor–Tóth Réka

Négynyelvű közigazgatási és európai uniós szótár. 2. bőv. kiad. Budapest: KJK-KERSZÖV, 2003.

URWIN, Derek W.

A közös Európa. Az európai integráció 1945-től napjainkig. Budapest: Corvina, 2003.

(Egyetemi Könyvtár)

POLITIKAELEMÉLET

BANGÓ Jenő–KARÁCSONY András (szerk.)

Luhmann-könyv. Budapest : Rejtjel, 2002.

(Bibliotheca Iuridica: Acta Congressuum 2)

PESTI Sándor–SZABÓ Máté (szerk.)

„Jöjj el szabadság!” Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünneplő könyv. Budapest: Rejtjel, 2003.

(Rejtjel politológiai könyvek 14.)

POLITIKAI FILOZÓFIA

G. FODOR Gábor (szerk.)

A politikai szecesszió. Budapest: Kortárs Könyvkiadó, 2003.

(Magyar Néző)

HORKAY HÖRCHER Ferenc (szerk.)

Közösségelvű politikai filozófiák. Budapest: Századvég, 2003.

LÁNCZI András

Konzervatív kiáltvány. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor 2002.

MANENT, Pierre

Politikai filozófia felnőtteknek. Budapest: Osiris, 2003.

TÁRSADALOM- ÉS POLITIKATÖRTÉNET

ANDOR László-HEGYI Gyula

Paneltől az óceánig. Baloldali politika az uniós csatlakozás küszöbén. Budapest: Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, 2003.

(Villányi úti könyvek 28.)

(Politikatudományi sorozat 24.)

BALOGH András (szerk.)

Nemzet és nacionalizmus. (Ázsia, Afrika, Latin-Amerika.) Budapest: Korona, 2002.

BARTOUSEK, Karel

Vallanak az archívumok. Prága-Párizs. (1948–1968) Budapest: Hamvas Intézet, 2003.

(Arc és álarc)

BUCHINGER Manó

Találkozásom Európa szocialista vezetőivel. Budapest: Napvilág, 2003.

GIRÓ-SZÁSZ András

Egy sikeres néppárt. A spanyol út a hatalomhoz. Budapest: Századvég, 2003.

GRÓH Gáspár-KOPOLÁNYI Gyula (szerk.)

A rendszerváltás a Magyar Szemlében. Válogatás 1992–2002. Budapest: Válasz K., 2003.

(Magyar Szemle könyvek)

HORVÁTH Julianna (szerk.)

Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948. Budapest: Napvilág, 2003.

HORVÁTH Sándor–PETHŐ László–TÓTH Eszter Zsófia (szerk.)
Munkástörténet – munkásantropológia. Budapest: Napvilág,
2003.

JANOS, Andrew C.

Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában Buda-
pest: Helikon Universitas, 2003.

KERSHAW, Ian

A Hitler – Mítosz. Vezérkultusz és közvélemény. Budapest:
Kortina K., 2003.

LOPPERT Csaba

Sikerek és kudarcok az európai szociáldemokrácia történeté-
ben. Budapest: Századvég, 2003.

MAJTÉNYI Balázs (szerk.)

Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó vi-
lágban. Budapest: Lucidus K., 2003.

(Kisebbségkutatás könyvek)

POZSGAY Imre–POLGÁR Tibor

A rendszerváltás (k)ára. Budapest: Kossuth K., 2003.

SZABÓ János

Haderóváltás Magyarországon, 1989–2002. Budapest: PolgART
Lap- és Könyvkiadó, 2003.

SZESZTAY Ádám

Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében, 1956–1962. Az öt-
venhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpo-
litikára. Budapest: MTA Kisebbségkutató Int., 2003.

(Kisebbségi monográfiák)

ABSTARCTS

ERVIN CSIZMADIA

FORMAL AND INFORMAL POLITICS

The author endeavours to raise an old question of political research by helping of new direction. The point of departure of his theory is that we could analyse the political life not only by the usual manner with differentiating politics, policy and polity but in an unusual dimension: investigating the interaction and dynamics of formal and informal segments and processes. The article demonstrates the importance of informal institutions and political networks in modern party politics and democratic political systems. In the traditional approach we are able to understand and explain purely by means of formal political structures and institutions. By helping of this statement we are unable to interpret the complicated nature of political dualism. For example, for political parties there have been a formal and an informal sphere with different rules, roles and personal networks. The author regards the theory of neoinstitutionalism just as a theory of political networks. With the aid of these two extraordinary directions he tries to define the levels and components of formal and informal politics. The author has rejected and criticized the point of view of taking „informality as a defect” or the opinion that „informal democracy is dangerous for liberal democracy”. He strives to propose a new discourse about sympathetic theory of informal political movements. According to him new Central-European democracies are both formal and informal at the same time.

BÉLA POKOL

THE EXPANSION MODELS OF THE JUDICIAL POWER

The power of the judiciary has been expanding in a number of European and Latin American countries in recent years. This phenomenon could be observed much earlier, and, in the wake of this observation, comparative studies have been launched.

Then, in the beginning of the nineties, this expansion was amply demonstrated at a conference held in Bologna, Italy. However, judicial power made its presence felt, and expanded, in a number of additional countries, and this phenomenon was not unrelated to a transition to political democracy from dictatorship that was going on at that time in many Latin American and East European countries. This pattern of development took over these two, very different regions, both in terms of culture and society. This happened, in many respects, due to motivations and urging emanating from the United States of America, including grants and ideological exports, just as the demonstration of the judicial power in the United States as an example to follow. Considering its role in making decisions in the area of societal management and the determination of the political life of the country, American judicial power has reached unparalleled heights in the world, and this wide ranging judicial power has been emulated in the past decades, and, also, before the nineties. In the adaptation of this model, it has been tailored to fit the local structures and mechanisms of the legal and political systems in the importing countries. Thus, it seems to be expedient to briefly summarize the various forms of judicial power in the United States and its operational conditions, then to analyze the variances that have manifested themselves in the countries of Southern Europe, lending new emphases to this power, and to examine the idiosyncrasies of the judicial power developed in Latin America, and, finally, to dissect judicial power in Hungary, the country that has forged the farthest ahead among the countries of the former Soviet bloc in solidifying an independent judiciary.

MÁTÉ SZABÓ

REGIONALISM AND THE CIVIL SOCIETY IN THE EUROPEAN UNION

Hungary soon will be part of the political system of the EU. The Hungarian territorial structure is centralized, and built upon traditional territorial units, the county(megye). The 20 territorial units should be organised into NUTS 2 compatible regions, proposed 7. There are extensive discussions in Hungary about this restructuring of the territorial units. The Europeanization of the territorial structure is a big challenge towards the Hungarian political system. Within the EU, increasingly territorial politics are represented by transnational associations of one kind or another. Associations of Euro-cities, the Atlantic rim regions, the Association of European Regions, and the Council of European Municipalities

and regions provide a transnational focus for units of government below the state. Specific cross-border initiatives have grown up in many border regions. Such Euro-regions, as cross boarder co-operations are existing also in Hungary, towards the bordering countries. Co-operation covers economic co-operation, student exchange, environmental information, research results and technical transfer. Regional ties in Europe do not conform to state boundaries. States are becoming more flexible with policy competence flowing upwards to the EU level and downwards to the „meso” level of government(Attila Ágh). The Union provides an additional arena of politics above the level of the state and is a resource for regional movements in their domestic environment. The EC/regional connection is very important within the process of distributing structural funds and other EU supports. The study analyse the challenges of the EU-accession for the restructuring of the vertical and horizontal political units, and summarizes some lessons from Western Europe based upon the writings of Michael Keating on the “new regionalism”.

GÁBOR G. FODOR

'THE PLATONIC POLTICIAN'

Hungarian bourgeois radicalism, Jászi and his political circle wanted to take firm steps against the 'Old-Hungary', while imaging a totally new one. The main purpose of it was to create a socialist Hungary. They thought that Hungary's political, social and economic transformation should follow the pattern provided by the West, the development of West-Europe to be the sample for Hungary's political-social-economic transformation. The task was evident: erase the 'ancient regime' and build the 'New Hungary' over its ruins. But in order to defeat the forces of the 'old Hungary' – the alliance of feudal large estate and plutocracy – they had to organise the side of progress. According to their party platform, the radical plan of transforming Hungary would be fulfilled by the 'Other Hungary': the unity of the agricultural, industrial, intellectual proletariat, the middle-class, the peasants and the ethnic minorities lead by sociologists being in possession of scientific truths. However, this union had never existed and bourgeois radicalism could not form it either because the society they saw – or wanted to see – was different from the real one. The members of Hungarian society behaved differently from the predictions of the radicals' theories.

Jászi thought that the country was to face great, critical revolutionary era with new problems and only the new establishment could break out from the old fetters. However,

radicals could not become a dominant force in, nor could seriously influence political life. Bourgeois radicalism is not a political program, it has no particular message of political relevance. It just the contemplation and the speculation of a group of intellectuals, it is their being of critical intellectuals itself. Jászi, the leader of bourgeois radicalism was not a 'true' politician, he was a 'true' 'platonic politician'.

RÓBERT PINTÉR

THE INSTITUTIONALIZATION OF INTERNET RESEARCH FROM THE ASPECT OF POLITICAL SCIENCE

The far-flung political influence of the Internet also changes scientific research. This study makes a review of the more niche scientific discourses of the phenomena of the Internet and politics.

The roots of the research of the Internet from the aspect of political science can be found partly in traditional scientific disciplines like the science of politics, and partly in new „disciplines” particularly specializing in the research of the Internet like cyber-studies. The overlapping of these branches leads to more than a dozen closely interconnected, Internet-related current political research tendencies. The article systematizes these (primary and applied researches) while also taking some * relevant bibliographical examples. The classification reveals that scientific activities are not so determinant in the argument of the relation of the Internet and politics, but there are several commercial, government and non-profit activities as well.

The grouping enables us to analyse the question whether the Internet will bring about substantial renewal in political science, that is such new areas of study that have not existed before, yet, it is now essential to deal with them as unique branches. This also involves the examination of the question to what extent the research of the Internet has now been institutionalized from the aspect of political science. Finally, the article describes the peculiar Hungarian situation.

JOHN B. THOMPSON

POLITICAL SCANDAL. POWER AND VISIBILITY IN THE MEDIA AGE

What are the characteristics of political scandals and why have they come to assume such prominence today? What are the social and political consequences of the preoccupation with political scandal in the public domain?

Thompson develops a systematic and wide-ranging analysis of the phenomenon of political scandal. He shows that the rise of political scandal is linked to the changes brought about by the development of communication media, which have transformed the nature of visibility and altered the relations between public and private life. He analyses the characteristics of scandals as mediated events and he explains why mediated scandals in the political field have become increasingly prevalent in recent years.

LAJOS CSÁSZI

THE TABLOIDIZATION OF THE MEDIA AND THE TRANSFORMATION OF PUBLIC SPHERE: THE EXAMPLE OF THE CLINTON-FLOWERS SCANDAL

The first part of the article describes the historical origins and the sociological meaning of tabloidization. It argues, that tabloidization is the always changing meeting point between the media and popular culture.

The second part of the article analyzes the relationship between tabloids and the public sphere. Criticizing Habermas' theory of the public sphere, it introduces the alternative model of Weintraub and Warner. According to these approaches, media tabloids represent the new „subjective mass public sphere” of late-modern societies, where not abstractions and ideas struggle with each other, but the everyday conflicts of flesh and blood subjects.

The last part of the article uses the Clinton-Flowers sex-scandal as a case study of media tabloidization. The scandal ignited two diametrically opposed mechanisms. While Clinton, the politician, was endangered by the scandal, Clinton, the media celebrity profited from it. The conclusion of the article is that the democratization of society has to be seen not only in terms of political democracy but also in terms of cultural democracy expressed through tabloids.

PÉTER CSIGÓ

IDENTITY AND POLITICS

Political scandals have been treated as typical to the recent era of public communication. The 'scandalization' of politics can be analysed in different (modern, post-modern and anthropological) frameworks. However, all of these approaches tend to interpret people's interest towards scandals in an essentialist way, regarding 'people' as having an 'inherent' interest in sensation, moral order or melodrama. This

reductionism is clearly contradicted by the fact that most of the scandals fail – they do not mobilize people, they do not make the majority indignant. My point is that the effects and the reception of scandals are influenced less by some essential characteristics of people, than by their actual and volatile political engagements. These engagements are influenced by the actual discursive context, framed by the rival rhetorical and marketing strategies of political actors. Given the competitive context, none of the actors has a major influence to set scandals. The empirical analysis of two scandals illustrates these insights. During the 2002 electoral campaign both of the two leading parties' PM nominees were accused of scandalous deeds. One scandal got success, the other failed. The essentialist model would explain this discrepancy by some inherent traits of their media coverage and of the receivers' moral dispositions. However, both of the scandals were evaluated as moral transgressions, and none of them made part of the main campaign strategies of the parties. The difference of their success originates elsewhere: in the actual discursive context only one of them was able to activate political 'dis-engagement' from and parallelly political knowledge about the incriminated political actors.

Contents

PAPERS

ERVIN CSIZMADIA: Formal and Informal Politics	5
BÉLA POKOL: The Expansion Models of the Judicial Power	27
MÁTÉ SZABÓ: Regionalism and the Civil Society in the European Union ...	51
GÁBOR G. FODOR: 'The Platonic Politician'	85
RÓBERT PINTÉR: The Institutionalization of Internet Research from the Aspect of Political Science	121

POLITICAL SCANDALS

JOHN B. THOMPSON: Political Scandal. <i>Power and Visibility in the Media Age</i>	139
LAJOS CSÁSZI: The Tabloidization of the Media and the Transformation of Public Sphere. <i>The Example of the Clinton-Flowers Scandal</i>	157
PÉTER CSIGÓ: Identity and Politics	173

TRADITIONS OF THE HUNGARIAN POLITICAL SCIENCE

ARTÚR SZIRTES: The Transition of the Parties and the Parliament.....	207
--	-----

BOOKS

ZOLTÁN LAKNER: Outside and Inside. (<i>Endre Kiss: Monetarist Globalization and the Hungarian Transition</i>)	221
MIKLÓS DÉRER: Falling empire? (<i>Emmanuel Todd: After the Empire. A Study on the End of the American Era</i>)	227

LIST OF NEW TITLES	233
--------------------------	-----

ABSTRACTS.....	237
----------------	-----

E SZÁMUNK SZERZŐI:

CSÁSZI LAJOS

szociológus, tudományos főmunkatárs
MTA Szociológiai Kutatóintézete

CSIGÓ PÉTER

szociológus, tudományos segédmunkatárs
MTA Politikai Tudományok Intézete

CSIZMADIA ERVIN

politológus, tudományos főmunkatárs
MTA Politikai Tudományok Intézete

DÉRER MIKLÓS

politológus, tudományos főmunkatárs
MTA Politikai Tudományok Intézete

G. FODOR GÁBOR

politológus, tudományos segédmunkatárs
MTA Politikai Tudományok Intézete

LAKNER ZOLTÁN

politológus

PINTÉR RÓBERT

szociológus, politológus, tudományos főmunkatárs
BMGE – Információs Társadalom és Trendkutató Központ

POKOL BÉLA

politológus, egyetemi tanár
ELTE-AJK Politikatudományi Intézet

SZABÓ MÁTÉ

politológus, egyetemi tanár, intézetigazgató
ELTE-AJK Politikatudományi Intézet

SZÁZADVÉG

27. szám

TARTALOM

Átalakulás

Valuch Tibor:

A történeti parasztság változásai az 1960-as években

Gondolkodók

Bauer Tamás Péter:

Nyugati büntudat és a harmadik világbeli szegénység

Bauer Tamás Péter:

Népességrobbanás: mítosz és valóság

Szándék-ok

Letenyei László-Takács Károly:

Önpusztító jóslat.

Miért veszítheti el a közvélemény-kutatások szerint népszerűbb párt a demokratikus választásokat?

Lát-lelet

Tóth Olga:

A családon belüli, partner elleni erőszak

Századvég-szövegelő

Kerekasztal-beszélgetés a megbocsátásról

(Balázs Zoltán, Czeglédi András, Losonczi Péter,

Mezei Balázs, Trencsényi Balázs)

Am Institut für Politikwissenschaft
an der Fakultät für Human- und Sozialwissenschaften
der Universität Wien ist die Planstelle eines/r

**Universitätsprofessors/in für Transformationsprozesse
in Mittel-, Ost- und Südosteuropa**
(im unbefristeten Dienstverhältnis zur Universität Wien)

zu besetzen.

Der/Die zukünftige Stelleninhaber/in soll in Ausbildung und Forschung
im Arbeitsfeld

**„TRANSFORMATIONSPROZESSE IN MITTEL-, OST- UND
SÜDOSTEUROPA,,**

hervorragend ausgewiesen sein. Erwünscht ist eine an einer österreichischen Universität erworbene Lehrbefugnis oder gleichwertige ausländische Lehrbefugnis (venia docendi) in Politikwissenschaft oder eine dieser Lehrbefugnis gleichzuwertende wissenschaftliche Qualifikation für das Fach. Sehr gute sprachliche Kompetenz in mindestens einer Landessprache der Region wird vorausgesetzt. Unterrichtssprache ist Deutsch.

In der Lehre soll der/die zukünftige Stelleninhaber/in das Fachgebiet in allen Studienbereichen des Instituts vertreten. Weiters wird die Bereitschaft erwartet, in den Gremien und Organen des Instituts und der Universität mitzuarbeiten.

Anstellungserfordernisse sind:

1. eine der Verwendung entsprechende abgeschlossene inländische oder gleichwertige ausländische Hochschulbildung,
2. hervorragende wissenschaftliche Qualifikation in Forschung und Lehre für das zu besetzende Fach,
3. die pädagogische und didaktische Eignung,
4. Qualifikation zur Führungskraft,

Die Universität Wien strebt eine Erhöhung des Frauenanteils beim wissenschaftlichen Personal an und fordert deshalb qualifizierte Frauen ausdrücklich zur Bewerbung auf. Frauen werden bei gleicher Qualifikation vorrangig aufgenommen.

Schriftliche Bewerbungen sind unter Beilage eines Curriculum Vitae, eines Schriftenverzeichnisses, der Beschreibung bisheriger einschlägiger Tätigkeiten, einer Aufstellung bisher gehaltener Lehrveranstaltungen und eines dem Aufgabenbereich entsprechenden Konzepts für Forschung und Lehre bis **04. September 2003** unter Anführung der GZ 109gs an den Dekan der Fakultät für Human- und Sozialwissenschaften, Herrn o.Univ.Prof.Dr. W. Greisenegger, Dr. Karl-Lueger-Ring 1, 1014 Wien zu richten. Es wird ersucht, den Bewerbungen keine umfangreicheren Materialien (Publikationen u.ä.) beizuschließen.

Der Dekan:
Greisenegger mp.

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLÉ

Folyóiratunk előfizethető
az MTA Politikai Tudományok Intézete
10032000-01716409 számláján

424-ES KÖNYVESBOLT Bp. XIII., Hollán E. u. 12.
ATLANTISZ KÖNYVSZIGET Bp. V., Piarista köz 1.
AULA KIADÓ Bp. IX., Fővám tér 8., Budapest IX., Fővám tér 13–15.
BALASSI KÖNYVESBOLT Bp. II., Margit u. 1.
BUCH KFT. KÖNYVESBOLTJA Szeged, Révai u. 5.
DON QUIJOTE KÖNYVKLUB Bp. V., Hercegprímás u. 18.
ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt Bp. V., Múzeum Krt. 6–8.
ÍRÓK BOLTJA Bp. VI., Andrássy út 45.
JUSTITIA KÖNYVESBOLT – ELTE JOGI KAR Bp. V., Kecskeméti u. 10–12.
JURÁTUS KÖNYVESBOLT Bp. VIII., Szentkirályi u. 20.
KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ Bp. V., Honvéd u. 5.
KÉT KÖNYVÉSZ KFT. Miskolc-Egyetemváros
LITEA KÖNYVESBOLT ÉS TEÁZÓ Bp. I., Fortuna u. 12.
MAGISZTER AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT Bp. V., Városház u. 1.
MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE Bp. I., Országház u. 30.
OSIRIS KÖNYVESHÁZ Bp. V., Veres Pálné u. 8.
PEDAGÓGUS KÖNYVESBOLT Bp., V., Múzeum krt. 3.
PONT KÖNYVESBOLT Bp. V., Nádor u. 8.
PRÓKÁTOR KÖNYVESBOLT Győr, Hédervári u. 25.
RÁDAY KÖNYVESHÁZ Budapest IX. Ráday u. 27.
SZÉCHENYI ISTVÁN KÖNYVESBOLT Pécs Rókus u. 5/1.
SZIGET KÖNYVESBOLT – DEBRECENI EGYETEM Debrecen, Egyetem tér 1.

FOLYÓIRATUNK AZ ALÁBBI SZPONSZOROK TÁMOGATÁSÁVAL JELENIK MEG:

Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága
Nemzeti Kulturális Alap

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Országos Tudományos Kutatási Alap

Ára: 600 Ft
ELŐFIZETŐKNEK 475 Ft, EGY ÉVRE 1900 Ft